

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

DEN JYSSKE HISTO RIKER

historieteoretisk tidsskrift

nr. 12

Socialdemokratiet
i Danmark
1910-30

1977

SOCIALDEMOKRATIET I DANMARK 1910–1930

Fra arbejderbevægelse i opposition
til arbejder- og folkebevægelse ved statsmagtens ror

af
Jens Christensen

DEN JYSKE HISTORIKERS REDAKTION
vælges for én årgang ad gangen med basis i FAGKRITIK HISTORIE
på Århus Universitet.
Ansvarlig over for presseloven: Peter Sørensen

Indlæg til tidsskriftet indsendes til:	Abonnement og bestilling af tidligere numre hos:
DEN JYSKE HISTORIKER	Forlaget MODTRYK
Historisk Institut	Mejlgade 21-23
Århus Universitet	DK-8000 Århus C.
8000 Århus C.	Tlf. (06) 12 79 12
	Postgiro 5 21 64 78

ABONNENTER MEDDELER SELV ADRESSEFORANDRING TIL
POSTVÆSENET.

Abonnement:

Årgang 1976/77: Nr. 9-12 incl. (9. årgang)

4 numre, ialt ca. 660 sider	Kr. 80,00
Nr. 10-12 incl.	Kr. 65,00

Af tidligere numre kan stadig fås:

Nr. 3/4 1973/74 Klassestrukturen i Danmark 1870-1920	Kr. 17,50
Nr. 1/1974. Konjunkturføreløb og klassebevidsthed	Kr. 30,00
Nr. 2/1975. Det tyske socialdemokrati	Kr. 30,00
Nr. 3/1975. Statsteori, keynesianisme og arbejderbevægelse	Kr. 20,00
Nr. 4/1975. Forskning og fremstilling - subjektproblematikken	Kr. 25,00
Nr. 5/1975. Gymnasiet og faget historie	Kr. 25,00
Nr. 6/1976. Om studiet af førkapitalistiske samfundsforhold	Kr. 35,00
Nr. 7/1976. Politisk arbejde i uddannelsessektoren	Kr. 25,00
Nr. 8/1976. Revolution og kontrarevolution i Spanien 1800-1976	Kr. 45,00
Nr. 9/1976. Det danske klassesamfund 1920-1940	Kr. 40,00
Nr. 10/1977. Socialpolitik i Danmark 1891-1977	Kr. 35,00
Nr. 11/1977. Imperialisme - grundlag, funktion, konsekvens	Kr. 45,00
Særnr. 1/1977 Dokumenter til den spanske arbej- derklasses og arbejderbevægelses udvikling	Kr. 40,00

© Modtryk, socialistisk forlag A. m. b. A.
Mejlgade 21-23, DK-8000 Århus C.
Tlf. (06) 12 79 12, postgiro 5 21 64 78.

og Den jyske Historiker.

Sats: MODTRYK

Tryk: Specialtrykkeriet, Viborg

Indbinding: Albrechtsen, Åbyhøj

ISBN 87 87620 19 7.

Indholdsfortegnelse

Indledning	5
Historisk oversigt	
Den kapitalistiske produktionsmåde i Danmark indtil 1930	7
Staten indtil 1930	14
Arbejdsgiverforeningen indtil 1930	18
Konservatismen og Højre/Det Konservative Folkeparti indtil 1930	23
Bondebevægelsen og Venstre indtil 1930	28
Husmandsbevægelsen og Det radikale Venstre indtil 1930	31
Den socialdemokratiske arbejderbevægelse indtil 1910	34
Socialdemokratiet	
Kampen om demokratiet og Socialdemokratiets organisatoriske styrkelse 1910–1914	41
De samvirkende Fagforbund i defensiven 1910–1914	55
Socialdemokratiet under borgfredspolitikken 1914–1918	65
De samvirkende Fagforbund under borgfreden 1914–1918	79
Socialdemokratiets reformdemokratiske offensiv 1918–1920	88
De samvirkende Fagforbund under arbejderoffensivens kulmination 1918–1920	109
Socialdemokratiets krisepolitik og forsvar af arbejdernes vundne rettigheder 1920–1924	122
De samvirkende Fagforbund i defensiven 1920–1924	133
Den første socialdemokratiske regering på borgerlige præmisser 1924–1926	143
De samvirkende Fagforbunds splittelse under den første socialdemokratiske regering 1924–1926	154
Socialdemokratiets gennembrud som folkeparti og regeringsparti 1926–1930	158
De samvirkende Fagforbunds styrkelse og fredspolitikken med arbejdsgiverne 1926–1930	175
Arbejderbevægelsens sociale grundlag	
Den socialdemokratiske arbejderbevægelses sociale grundlag 1910–1930	184
Afslutning	198
Kilder og litteratur	202
Bilag	207

EFTER HVERT AF DE OVENNÆVNTE KAPITLERS ENKELTE AFSNIT ER NOTERNE TIL DISSE AT FINDE.

Indledning

Denne fremstilling handler om den socialdemokratiske arbejderbevægelse i Danmark i tiden 1910-1930. Da havde bevægelsen allerede længe som en snæver sammenknytning af parti og fagbevægelse været den altdominerende retning inden for arbejderklassen. Partiet skulle føre arbejderne til statsmagten og fagbevægelsen kæmpe for dagligdagens materielle krav på arbejdspladserne. Det var en fast og samtidig integreret arbejdsdeling, der mere end noget andet gav bevægelsen dens styrke.

I årtierne før 1910 oplevede den socialdemokratiske arbejderbevægelse sit første store gennembrud. Fremskridtene var her størst på det faglige område. Generelt blev arbejderne således vidne til en bedring af løn- og arbejdsvilkårene, omend mange fortsat fristede en kummerlig tilværelse, ikke mindst som følge af det evindelige arbejdsløshedsspøgelse.

Den tilkæmpede materielle fremgang og arbejderbevægelsens hastige vækst gjorde den socialdemokratiske bevægelse til en voksende magtfaktor i det borgerlige danske samfund. Hvor længe havde borgerskabet kræfter til at udelukke Socialdemokratiet fra enhver direkte indflydelse på statsmagten, hvordan kunne de borgerlige sikre sig, at en eventuel integration ikke overskred det borgerlige samfunds rammer, og hvor vidt skulle borgerskabet tillade og blive tvunget til at lade Socialdemokratiet trænge ind i statsmagten? Det var disse spørgsmål, der i perioden 1910-30 skulle finde sin afgørende besvarelse.

Kampen mellem de borgerlige og socialdemokraterne i dette tidsrum var nok hård, men ingenlunde noget altomfattende opgør. Begge parter stræbte efter at kanalisere periodens skærpede modsætninger ind i det parlamentariske forum, Rigsdagen. For Socialdemokratiet resulterede det i et parlamentarisk og statsligt gennembrud, der entydigt gjorde rigsdagsarbejdet til det overordnede hensyn, mens den faglige del af den socialdemokratiske bevægelse måtte komme i anden række.

Med den parlamentariske styrkelse og den statslige integration tog Socialdemokratiet i denne periode det første og afgørende skridt ind i den dobbeltrolle, som kendetegner partiet den dag i dag, nemlig på en gang som arbejderklassens vigtigste parti og samtidig bæreren af hele klasse-samfundets interesser. Virkningerne af denne dobbeltrolles dilemma dukkede allerede op i tiden 1910-1930. I arbejderklassen var modsætningerne skarpe mellem faglærte og ufaglærte, og til venstre for Socialdemokratiet dannede kommunisterne et nyt arbejderparti. De store brudflader opstod især omkring de samlede overenskomstsituationer, der var en anden af periodens væsentlige nydannelser. På trods af disse

nye udviklingstendenser er det imidlertid først og fremmest karakteristisk, at Socialdemokratiet i 1930 fortsat fremstod som den dominerede retning for arbejderklassen. Uanset dobbeltrollen som arbejderparti og regeringsparti eksisterede der ikke noget klart politisk alternativ til Socialdemokratiet inden for arbejderbevægelsen.

Fremstillingsmæssigt gør udviklingen af den nævnte dobbeltrolle for partiet og den traditionelle dobbeltorganisering i parti og fagbevægelse det naturligt med en opdeling i to hinanden kronologisk følgende felter. For det første integrations- og statsliggørelsesfeltet omkring partiets parlamentariske praksis. For det andet brudfladerne på det faglige område. Den samlede klasse-mæssige sammenhæng for disse kampfelter vil blive behandlet i en bred historisk indledning, hvis hovedkonklusioner indgår i den efterfølgende fremstilling.

Analysen af den socialdemokratiske arbejderbevægelse i tiden 1910–1930 kan kun i meget ringe udstrækning støtte sig til en foreliggende litteratur, for den findes med få undtagelser ikke. Det kildemæssige tyngdepunkt ligger følgelig i samtidens utrykte protokoller og trykte beretninger og blade udgået fra de socialdemokratiske hovedorganisationer suppleret med ungdomsorganisationernes og venstrefløjens publikationer.

HISTORISK OVERSIGT

Den kapitalistiske produktionsmåde i Danmark indtil 1930

Den kapitalistiske produktionsmåde, som for alvor voksede frem i Danmark fra slutningen af det 19. århundrede, havde nogen særlige kendetegn, der er afgørende at fremdrage for at forstå arbejderbevægelsen i denne periode.

Den kapitalistiske produktionsmåde udvikledes relativt jævnt i Danmark uden den store omvæltning i den samfundsmæssige produktions- og arbejdsproces,¹ i modsætning til f. eks. udviklingen i Tyskland.² Samtidig er det bemærkelsesværdigt, at industrien endnu i hele denne periode stod i skyggen af landbruget. For både industrien og landbruget var der tale om en klar overvægt af de mindre virksomheder, der klasse-mæssigt resulterede i et relativt svagt og splittet borgerskab, omgivet af et stort småborgerskab. Denne kapitalistiske udvikling formede på samme måde arbejderklassen og arbejderbevægelsen.

I sin etableringsfase voksede den socialdemokratiske arbejderbevægelse således op på baggrund af en relativt stabil arbejderbasis forankret i en håndværksmæssig, faglært arbejderklasse, der organiserede sig i kampen for dens sociale interesser og politiske rettigheder.³ De samvirkende Fagforbunds (= DsF) struktur var således baseret på disse faglærte arbejderlag, ligesom den socialdemokratiske ledelse næsten udelukkende bestod af faglærte arbejdere.⁴

Den gradvise udvikling af den danske kapitalisme indebar, at der i modsætning til f. eks. Tyskland ikke opstod en større polarisering inden for den socialdemokratiske arbejderbasis.⁵ De ufaglærte overfløj nok efterhånden de faglærte arbejderes antal både relativt og absolut inden for den organiserede arbejderklasse og i selve produktionen. Men den småkapitalistiske struktur i Danmark bevirkede, at de ufaglærte arbejdere geografisk var stærkt spredt og ikke som f. eks. i Tyskland havde karakter af massearbejdere, der var samlet i højt udviklede og koncentrerede industrier. Selv om en stor del af den første danske industri samlede sig i København, var industrialiseringen alligevel ikke stærk nok til, at der her opstod en række dominerende industricentre. Det fjernede et væsentligt grundlag for enhver radikal arbejderbevægelse.

Der fandtes alligevel visse modsætninger inden for den danske arbejderklasse.⁶ Skellet mellem faglært og ufaglært udtrykte det væsentligste modsætningsforhold. Det blev ikke mindre af de faglærtes dominans inden

for arbejderbevægelsen. Hertil kom modsætningen mellem arbejdere fra det mere industrialiserede København og de mindre industrialiserede byer i det øvrige land. Endelig opstod der et skel i forhold til en efterhånden permanent gruppe af arbejdsløse, hvis omfang varierede med de skiftende kapitalistiske konjunkturer. Der var her tale om reelle modsætninger inden for arbejderklassen, som gik igen i den socialdemokratiske arbejderbevægelse. Men på grund af den særlige kapitalistiske udvikling i Danmark oversteg disse modsætninger aldrig i perioden, hvad der var foreneligt inden for Socialdemokratiets (= SD) sociale og politiske reformkamp. Det bidrog afgørende til at holde Socialdemokratiets politiske kamp inden for rammerne af det kapitalistiske samfund fremfor i direkte konfrontation med dette samfund. Endelig begrundede det også Socialdemokratiets interesse i at opbygge en bæredygtig alliance med andre samfundslag for derved at kunne fremme arbejdernes interesser mest muligt inden for det kapitalistiske samfund.

Baggrunden for den særlige danske kapitalistiske produktionsmåde og de klasseforhold, som herunder kom til udtryk inden for ikke blot arbejderklassen, men som vi skal se også hos borgerskabet og småborgerskabet, må man søge i den internationale kapitalistiske udvikling og Danmarks relationer hertil. Den anden industrielle revolution fra 1890'erne i samtidens ledende kapitalistiske lande England og Tyskland blev afgørende for den danske udvikling.

Danmark var fordelagtigt placeret i forhold til disse to stater, men havde et begrænset hjemmemarked og manglede vigtige industrielle råstoffer som kul og jern, hvilket gjorde det yderligere afhængigt af disse lande. En dansk industri havde ingen muligheder for at gøre sig gældende på verdensmarkedet og var således dømt til at udvikle sig på basis af det beskedne danske hjemmemarked. Den stærke koncentration af kapital og af befolkningen i byerne i forbindelse med den anden industrielle revolution i ikke mindst England og Tyskland gav derimod det danske landbrug store afsætningsmuligheder. Den kapitalistiske udvikling i Danmark fra 1890'erne prægedes derfor af den kraftige vækst i landbrugseksporten og den særlige måde den og hele landbrugskapitalen organiseredes på inden for andelsbevægelsens rammer.⁷

Andelsbevægelsen havde sin oprindelse i gårdmændenes frigørelseskamp i det 19. århundrede.⁸ I løbet af det 20. århundrede opslugede andelsbevægelsen efterhånden ikke blot husmændene men også den tidligere agrare overklasse blandt godsejerne. Men ligesom de faglærte i arbejderklassen vedblev gårdmændene med at udgøre andelsbevægelsens bærende lag. I modsætning til Socialdemokratiet inden for arbejderklassen lykkedes det derimod ikke for gårdmændenes parti Venstre at forene de forskellige agrare besiddende samfundslag, så lidt som Venstre kunne samle byernes borgerskab og småborgerskab under sig.

Denne splittelse inden for borgerskab og småborgerskab og den omstændighed, at gårdmændene gennem andelsbevægelsen kunne gøre sig til

det borgerlige danske samfunds dominerende gruppe, afspejler mere end noget de strukturelle særpræg ved den kapitalistiske produktionsmåde i Danmark, hvor der i modsætning til f. eks. Tyskland ikke udvikledes noget stærkt industriborgerskab, og hvor der bestod et ret skarpt interessebetonet skel mellem landbrug og industri.

Andelsbevægelsens styrke lå i, at den forenede næsten alle led i landbrugets produktion og omsætning, inklusiv den industrielle forarbejdning af landbrugsprodukterne. Det understregede skellet til industrien og det øvrige byborgerskab, et skel som udsprang af landbrugets stærke eksportorientering på den ene side og på den anden side en industri, der var baseret næsten udelukkende på hjemmemarkedet. En vis moderering af denne modsætning såvel som af andre større klasse-mæssige brudflader fandt dog frem til i hvert fald o. 1920 sted gennem den betydelige magt og indflydelse, som var koncentreret i de tre storbanker og enkelte andre store virksomheder. Men først og fremmest bidrog en hastigt voksende arbejderbevægelse efterfulgt af en betydelig husmandsbevægelse til at mindske uoverensstemmelserne mellem de borgerlige samfundsgrupper.

Det stærke opsving i landbrugseksporten fra 1890'erne og organiseringen i andelsbevægelsen med basis i gårdmandsgruppen styrkede eksistensmulighederne for både det mindre og det mellemstore landbrug. Endnu i nærværende periode og faktisk helt frem til de sidste to årtier har landbruget været kendetegnet ved et meget stort antal produktionsenheder med tyngdepunktet i det mindre og det mellemstore brug. I perioden frem til 1930 var brugsantallet endda voksende, som det ses af følgende tabel:⁹

	1909	1920	1932
<i>Over 1 tdr. hartkorn:</i>			
Mindst 12 tdr. hartkorn	2.004	1.970	1.789
4-12 tdr. hartkorn	25.658	23.962	22.728
2-4 tdr. hartkorn	24.441	25.605	26.566
1-2 tdr. hartkorn	23.394	27.338	34.139
Tilsammen gårde	75.497	78.875	85.222
<i>Under 1 tdr. hartkorn:</i>			
10- ha	21.137	23.824	26.703
3,3-10 ha	40.480	44.515	50.173
0,5-3.3 ha	40.994	35.085	31.616
Tilsammen huse	102.561	103.424	108.492
I alt landejendomme	178.058	182.299	193.714

Når antallet af brug voksede i perioden hænger det ikke blot sammen med andelsbevægelsen og den internationale kapitalistiske udvikling. En afgørende faktor i den forbindelse er den statslige jordpolitik, der tilsigtede en udbredelse af ejendomsretten på først og fremmest godsejernes bekostning for at modgå en større proletarisering af agrare småproducenter, der kun vanskeligt kunne finde beskæftigelse i industrien og slet ikke i landbruget.¹⁰ Kravet om jord til oprettelse og udvidelse af småbrug steg under den stærke vækst i husmandsbevægelsen i 1910'erne og industrikrisen i det efterfølgende årti. Jordpolitikken bidrog således væsentligt til at cementere en produktionsstruktur i landbruget baseret på familiebruget. Selv om det vanskeligt kan påvises, har et vigtigt motiv bag denne jordpolitik nok også været en borgerlig interesse i at hindre udviklingen af en stor og velorganiseret arbejderklasse inden for landbruget, sådan som man var blevet vidne til det inden for industrien. Der opstod da heller aldrig nogen egentlig og organiseret landarbejderklasse, som det ses af følgende tabel:¹¹

	1911	1921	1930
<i>Mandl. landarb. over 14 år</i>	185.000	206.000	221.000
Heraf under 25 år – %	60	62	64
Med egen husstand – %	30	19	18
<i>Kvindl. landarb. over 14 år</i>	119.000	110.000	110.000
Heraf under 25 år – %	70	70	70
Heraf hjemmegående døtre	27.000	52.000	50.000
I alt landarbejdere	304.000	316.000	331.000

Over for de 200.000 landbrugere stod der således 300.000 landarbejdere, der for en meget stor del bestod af unge arbejdere i nær tilknytning til ejerens familie. For de fleste var arbejdet som pige eller karl blot midlertidigt. Det er da også karakteristisk, at der aldrig opstod nogen stærk landarbejderbevægelse. I de agrare sociale lag under gårdmændene var det husmændene og deres organisationer, som dominerede.

Også industrien var karakteriseret ved de mindre og mellemstore virksomheders store udbredelse. Det skyldtes ikke nogen statslig industripolitik, fordi en sådan fandtes ikke, i hvert fald ikke direkte. Det sørgede det dominerende landbrug for. Den småkapitalistiske struktur i industrien opstod ved industriens gradvise udvikling af håndværket som følgevirkning fra landbrugets fremtrængen på verdensmarkedet og med basis i det beskedne danske hjemmemarked. Det er baggrunden for industriens moderate udviklingstempo i perioden, hvilket kan illustreres af følgende tabel:¹²

	1897	1914	1925	1935
Antal virks. i alt	77.000	82.000	89.000	102.000
Heraf med 0 arb. - %	55,1	51,0	49,5	50,2
Heraf med 1-5 arb. - %	37,9	41,3	42,6	41,4
Heraf med 6-20 arb. - %	5,4	5,8	5,9	6,2
Heraf med 21-100 arb. - %	1,4	1,6	1,7	1,8
Heraf over 100 arb. - %	0,2	0,3	0,3	0,4

Tabellen understreger industrikapitalens svage stilling i den danske kapitalstruktur, og at kun nogle få tusinde virksomheder kan karakteriseres som egentlige industrielle virksomheder.

Billedet af en småkapitalistisk struktur i industrien udbygges, hvis man foretager en fordeling af arbejderne efter virksomhedernes størrelse:¹³

	1897	1914	1925	1935
Industriarbejdere i alt	178.000	227.000	270.000	318.000
Heraf i virks. med 1-5 arb. - %	32,7	29,3	27,8	25,6
Heraf i virks. med 6-20 arb. - %	23,2	20,0	19,2	19,7
Heraf i virks. med 21-100 arb. - %	24,6	23,6	22,6	24,0
Heraf i virks. med over 100 arb. - %	19,5	27,1	30,4	30,7

Tabellen afspejler en svagt stigende tendens til koncentration i større virksomheder, men uden at det resulterede i en radikal ændring af strukturen. Derimod skjuler tallene, at der rent faktisk foregik en ganske betydelig centralisering inden for en række brancher især ved bankkapitalens indgriben. Mange steder var der formelig tale om monopoler, mens der andre steder samarbejdedes i form af kartelaftaler. Endelig gik udviklingen i retning af, at stadig flere småvirksomheder underordnedes industrien som underleverandører. I 1929 var gennemsnitligt mere end halvdelen af den danske industri underlagt en såkaldt bunden produktion i form af monopoler eller kartelaftaler.¹⁴

Dette omfattende net af forbindelser mellem enkeltvirksomhederne var et forsøg på at undgå en ødelæggende konkurrence på hjemmemarkedet. Samtidig gav den mulighed for en vis fælles optræden over for f. eks. landbruget, men endnu mere over for arbejderne, sådan som det kom til udtryk med alliancen mellem håndværk og industri i Arbejdsgiverforeningen. Men den omstændighed, at industrien for 9/10 af sin produktions vedkommende var knyttet til hjemmemarkedet, gjorde den trods en relativ styrkelse i perioden til et halehæng til landbruget, der skabte den nødvendige fremmedvaluta til industriens køb af råstoffer. Derfor udviklede Det konservative Folkeparti sig heller aldrig til noget stærkt industriparti i lighed med landbrugets parti Venstre.¹⁵

Kigger man endelig på de konjunkturrelle og prismæssige bevægelser i det danske kapitalistiske samfund, som er ganske væsentlig for de sociale bevægelser i arbejderklassen og den socialdemokratiske arbejderbevægelses politiske tiltag, kan det illustreres ved tabeller over detailpristallet og arbejdsløsheden, så langt som det samlet kan føres tilbage, dvs. til 1903 og frem til krisens kulmination i 1932:¹⁶

	1903	1904	1905	1906	1907	1908	1909	1910	1911	1912
Detailpristal	80	81	81	82	85	87	88	89	90	94
Arbejdsløshed - %	13	12	13	6	7	11	13	11	10	8

	1913	1914	1915	1916	1917	1918	1919	1920	1921	1922
Detailpristal	97	100	116	135	155	179	215	261	232	200
Arbejdsløshed - %	8	10	8	5	10	18	11	6	20	19

	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931	1932
Detailpristal	206	216	211	184	177	175	173	165	155	155
Arbejdsløshed - %	13	11	15	21	22	18	16	14	18	32

Tallene peger på en relativ jævn økonomisk udvikling frem til o. 1910, der dog ikke viser den meget store krise og arbejdsløshed i byggefagene efter bankkrisen i 1908.¹⁷ Perioden 1910-20 udgør en usædvanlig ekspansiv årrække med stærkt stigende priser fra især 1914 og svingende konjunkturer. 1920'erne er derimod depressionens årti med faldende priser især i de sidste fem år mundende ud i 1930'ernes krise og med en gennemsnitlig meget høj arbejdsløshed gennem hele 1920'erne, som ikke ligger væsentligt under 1930'ernes niveau.

Noter

1. Den danske kapitalismes udvikling er behandlet samlet i: S. Busck m. fl.: Klassestrukturen i Danmark 1870–1920, Den jyske Historiker 3–4, 1973–74. J. Braskhøj m. fl.: Det danske klassesamfund 1920–1940, Den jyske Historiker 9, 1976.
2. De vigtigste konklusioner om den tyske kapitalisme findes hos: G. Fülberth og J. Harrer, op. cit.
3. Skildres i S. Busck m. fl., op. cit., s. 76ff. J. Braskhøj m. fl., op. cit., s. 80ff.
4. Jvf. nedenfor.
5. S. Busck m. fl., op. cit., s. 77ff. For Tyskland: G. Fülberth og J. Harrer, op. cit., s. 36ff og 71ff.
6. S. Busck m. fl., op. cit., s. 85ff.
7. S. Busck m. fl., op. cit., s. 17–27 og passim.
8. S. Busck m. fl., op. cit., s. 67ff.
9. J. Warming: Danmarks erhvervs- og samfundsliv I, 1939, s. 426.
10. H. Jensen: Dansk Jordpolitik 1757–1919, II, 1945, s. 398ff.
11. H. Gad: Befolknings- og arbejdskraftproblemer i dansk landbrug I, 1956, s. 103–7 samt egne beregninger på grundlag heraf. Procenttallene for kvindl. landarbejdere under 25 år er skønsmæssigt ansat efter tallet for 1940.
12. E. Olsen: Danmarks økonomiske historie siden 1750, 1962, s. 173.
13. E. Olsen, op. cit., s. 173.
14. J. Braskhøj m. fl., op. cit., s. 52f.
16. W. Galenson: Arbejder og arbejdsgiver i Danmark 1955, s. 404f.
17. K. E. Svendsen m. fl.: Dansk pengehistorie I, 1968, s. 376ff.

Staten indtil 1930

I den periode, som her gøres til genstand for undersøgelse, oplevede den danske stat et afgørende gennembrud som drivkraft og regulator for den kapitalistiske udvikling og som forum for integrationen mellem samfundsklasserne. Sammen med periodens udbygning af det politiske demokrati og Socialdemokratiets egen fremgang dannede den statslige ekspansion en væsentlig forudsætning for den socialdemokratiske arbejderbevægelses egen politiske udvikling og stigende integration i statsapparatet.

Den økonomiske politik før første verdenskrig afspejlede landbrugets dominerende stilling i det danske samfund. Det blev især tydeligt efter andelsbevægelsens fremtrængen på verdensmarkedet og dannelsen af den første Venstreregning i 1901. Men dette forhold mødtes dog også af andre udviklingstendenser, selv om den liberale økonomiske politik dominerede under indtryk af landbrugets interesse i en fri vareudveksling med verdensmarkedet og den mindst mulige statslige indgriben indadtil i landets økonomi.

En vis aktiv rolle i opbygningen af den danske kapitalisme havde staten dog spillet.¹ Det var således staten, der fra midten af det 19. århundrede stod for udbygningen af et landsdækkende jernbanenet og tillige de mange havneudvidelser, der skulle fremme både den indenlandske vareudveksling, men nok så meget bringe landbruget og siden industrien i forbindelse med verdensmarkedet. Under landbrugskrisen i 1880'erne og 90'erne var staten blevet udnyttet til kriseforanstaltninger overfor landbruget. Staten havde endvidere lige siden 1700-tallet gennem jordlovgivningen været en aktiv part ved udformningen af den særlige danske agrarstruktur. Gennem egen kapitalimport og formidlingen af kapitalimport sammen med landets privatbanker bidrog staten til den ekspansive fase i den danske kapitalisme fra 1890'erne.

Det kapitalistiske gennembrud omkring århundredskiftet foregik under nye kraftige sociale bevægelser blandt arbejdere og husmænd, men også inden for industriens arbejdsgivere. Derimod nøjedes byernes småborger-skab endnu med beskedne politiske og organisatoriske tilløb. Endelig foretog gårdmændene, der allerede havde et halvt århundredes erfaringer bag sig, et kraftigt økonomisk og politisk fremstød gennem andelsbevægelsens opkomst. Den stærke organisering, som fulgte med denne udvikling, øgede interessekravene til ikke mindst statsmagten. Det stillede staten over for en voksende nødvendighed af at forene og imødekomme denne organiserede interessekamp inden for det bestående samfunds rammer. Det blev indledningen til samfundsklassernes stigende integra-

tion i det kapitalistiske samfund via samspillet mellem organisationerne og statsapparatet.

De første tegn på den nævnte integration viste sig i 1890'erne og det første årti af det 20. århundrede.² Det var samtidig i den periode, hvor landbrugskapitalens liberale økoonomiske politik kulminerede. Et vidnesbyrd om udvidelsen af statens funktioner var oprettelsen af landbrugsministeriet i 1896 og handelsministeriet i 1908.

Fra 1899 samlede jordlovgivningen sig mere og mere om udstykning af jord til husmænd. Det skete dels for at mindske bortvandringerne fra landet, dels for at hindre en yderligere proletarisering, der kunne give SD samme styrke i landkredsene, som det havde eller var ved at få i byerne, dels som en nødvendig imødekomelse af en voksende husmandsbevægelses krav om jord.

Også industrien begyndte at røre på sig, sådan som det kom til udtryk gennem Industrirådets dannelse i 1910.³ Industrien, der i høj grad var en hjemmemarkedsindustri, søgte at indskrænke det eksportorienterede landbrugs dominerende indflydelse på statens økonomiske politik. F. eks. var den liberale toldlov af 1908 ikke netop efter industriens hoved. Men endnu stod industrien for svagt til at gøre sig afgørende gældende.

Den vigtigste interessekamp, som staten blev nødt til at forholde sig til og søge integreret inden for det bestående samfunds rammer, var modsætningen mellem arbejdere og arbejdsgivere.⁴ Fra 1890'erne satte det sig mere og mere igennem, som samfundets vigtigste modsætningsforhold, hvilket ikke mindst blev tydeligt i forbindelse med storkonflikten i 1899. Den permanente Voldgiftsret nedsattes til afgørelse af stridigheder om det forlig, der fastslog det retslige grundlag for forholdet mellem arbejdere og arbejdsgivere. En videreudvikling af statens rolle i denne sammenhæng indtraf efter krisen og strejkerne i 1908. Det resulterede i etableringen af Den faste Voldgiftsret, der kunne tage stilling til alle retskonflikter på sit område, i Forligsinstitutionen som en statslig mæglerinstans mellem de to parter og endelig Norm for regler for afgørelse af faglige stridigheder. De vedtoges alle i 1910.

En ny væsentlig funktion i forhold til arbejderklassen og arbejderbevægelsen fik staten med loven om statsstøtte til arbejdsløsheds-kasser fra 1907.⁵ Loven erkendte dermed, at arbejdsløsheden var et permanent problem under kapitalismen og derfor rummede sociale behov, der i en vis udstrækning måtte dækkes gennem staten. Loven blev samtidig udgangspunkt for den efterfølgende periodes kraftige udbygning af sociallovgivningen, der markant øgede den socialdemokratiske arbejderbevægelses integration i statsapparatet.

Krigen ændrede radikalt betingelserne for den kapitalistiske økonomi og statsmagts rolle.⁶ Hensynet til neutralitetens opretholdelse, sikringen af stabile tilførsler og fortsat eksport samt ikke mindst den indenlandske sociale stabilitet krævede en langt mere aktiv statsindgriben end ellers. Både landbrug, industri og handel blev tvunget til at anvende staten

som mellemed ved deres økonomiske transaktioner med udlandet. Samtidig greb staten under den radikale regering direkte ind med produktionsregulering, rationering, maksimalpriser og udførselsforbud. Det gik ikke mindst ud over landbruget, hvis varer var livsnødvendige af hensyn til den indenlandske forsyning af befolkningen, især lønarbejderne.

Den stærke højkonjunktur, som fulgte med neutraliteten og de særlige forsyningsforhold under krigen, skabte meget store prisstigninger. Det blev især udtalt med krigens skærpelse fra 1917. Råstoftilførslerne begyndte at svigte, og dermed meldte også arbejdsløsheden sig. Det indledte en bevægelse i først og fremmest arbejderklassen, som varede ved frem til 1920, og med en hidtil uset styrke.

I alle samfundslag var der i perioden 1914-20 en kraftigere bevægelse end nogensinde før. Det ses bl. a. af den enorme medlemsfremgang inden for organisationerne. Denne sociale bevægelse, de borgerlige gruppers afhængighed af statsmagten og de samme gruppers usædvanlig store indtjeningsmuligheder blev anledningen til den betydelige udbygning af statsapparatet i disse år. Den direkte beskatning overtog i løbet af kort tid den indirekte skats rolle som statens økonomiske grundlag. Prisreguleringen og ikke mindst de omfattende sociale støtteordninger kostede dyrt.

Statsmagten udbyggedes således i denne periode, fordi videreførelsen af den kapitalistiske økonomi og opretholdelsen af den sociale stabilitet krævede det. I efterkrigsårene 1918-20 fulgte opgøret omkring videreførelsen eller afviklingen af denne stærke statsmagt. På den ene side stod regeringspartiet Det radikale Venstre støttet af SD, og på den anden side befandt sig Venstre og Det konservative Folkeparti. Mens de to første partier ville føre statsinterventionismen videre, kæmpede de to sidste for at afskaffe den og for en tilbagevenden til førkrigstidens forhold.

Baggrunden for denne borgerlige front mod regeringsalliancen var en kraftig styrkelse af de demokratiske kræfter omkring først og fremmest arbejderbevægelsen og i anden række husmandsbevægelsen, som truede med en så kraftig magtforskydning, at endog den private ejendomsret til produktionsmidlerne via statsmagten kunne blive offer for den stærke demokratiske bølge. Derfor arbejdede de borgerlige partier på at udnytte en stærk bevægelse inden for småborgerskabet til et opgør med den radikale arbejderklasse og den regeringsalliance, som styrkedes herved. Med Påskekrisen i 1920 vendte billedet. De borgerlige kom til regeringsmagten under Venstres ledelse og fik standset den voldsomme demokratiske bølge.

Den borgerlige regering forsøgte fra 1920 at vende tilbage til den liberale økonomiske politiks dage fra før verdenskrigen.⁷ Den forudgående periodes stærke udvidelse af statsapparatet var netop sket for at hindre sammenbrud og revolutionære tilstande i samfundet. Organisationerne var i vid udstrækning blevet integreret i staten, og de materielle interesser, som de repræsenterede, havde sat sig stærkere igennem i de politiske partier. Et opgør med denne udviklede statsmagt ville være en indbydelse til

regulær klassekamp, og under de småkapitalistiske danske produktionsforhold fandtes der ingen stærk borgerlig gruppering til at tage denne kamp op mod først og fremmest den socialdemokratiske arbejderbevægelse.

SD's fortsatte fremgang i løbet af 1920'erne gjorde det umuligt for de borgerlige partier andet end at videreføre statsapparatet på niveauet fra 1920, hvilket også hang sammen med interne modsætninger. De interne modsætninger hos de borgerlige skyldtes ikke mindst, at regeringspartiet Venstre udnyttede industriens krise og landbrugets relative styrkelse efter 1920 til at gennemføre en frihandelspolitisk linie i landbrugskapitalens interesse. Krigstidens reguleringssystem blev således for størstedelen afviklet under 1920'ernes kapitalistiske stagnationsperiode, men erfaringerne fra krigs- og efterkrigsårene og den vældige udvikling af organisationerne gjorde det ikke muligt at skrue tiden tilbage, hvilket 1930'erne tilfulde skulle bekræfte.

Noter

1. S. Busck m. fl., op. cit., s. 31ff og S. Aa. Hansen: Økonomisk vækst i Danmark I, 1972, s. 169ff.
2. S. Busck m. fl., op. cit., s. 33f og S. Aa. Hansen, op. cit., s. 312ff samt A. Vigen: »Rigsdagen og erhvervsorganisationerne«, Den danske Rigsdag 1849–1949 III, 1950, s. 420ff.
3. J. Hansen: Hovedtræk af Industrirådets historie, 1935, s. 11ff.
4. A. Vigen, op. cit., s. 420ff.
5. Schultz' Danmarkshistorie V, 1942, s. 342.
6. S. Aa. Hansen, op. cit., II, 1974, s. 9. Perioden 1914–20 har fået sin grundigste behandling i: E. Cohn: Danmark under den store krig, 1928.
7. J. Braskhøj m. fl., op. cit., s. 60ff.

Arbejdsgiverforeningen indtil 1930

For den socialdemokratiske arbejderbevægelse var det nødvendigt med en afklaring og en demokratisering af forholdet til arbejdsgiverne. Det var en afgørende forudsætning for, at Socialdemokratiet kunne få held til at realisere sin parlamentariske strategi. Socialdemokratiet blev her godt hjulpet af den jævne udvikling af den danske industri, der i høj grad virkede modererende på modsætningerne mellem arbejdere og arbejdsgivere. Det gjorde tillige arbejdsgiverne tilbøjelige til at opnå en forhandlingsmæssig forståelse med arbejderne.

Arbejdsgiverforeningen (= DA) blev dannet i 1896 som arbejdsgivernes centralorganisation. Sammenslutningen opstod som bolværk mod arbejderens voksende faglige organisering og kampaktivitet. Med Septemberforliget af 1899 lykkedes det den socialdemokratiske fagbevægelse, der i 1898 havde dannet centralorganisationen De samvirkende Fagforbund (= DsF), at få etableret parlamentariske tilstande mellem de to parter med fastlæggelse af rettigheder og pligter, ikke mindst arbejdsgivernes ret til at lede og fordele arbejdet, arbejderens ret til at indgå overenskomster og den gensidige forpligtelse til at overholde indgåede overenskomster.

I DA's første årti dominerede håndværksfagene organisationen. Men med den voksende industrialisering krævede industrien større politisk indflydelse på DA's lønpolitik. Først organiserede metalindustriens arbejdsgivere sig i 1902 i en større sammenslutning, der indgik en landsoverenskomst med denne industris arbejdere. Metalindustriens centrale placering i hele industrialiseringen og den usædvanlig stærke organisering i denne branche bevirkede, at de politiske relationer mellem arbejdere og arbejdsgivere i denne sektor blev normgivende for overenskomstsyste­met og lønforhandlingerne i den øvrige industri.²

1906 udbyggede industrien sine positioner inden for DA ved dannelse af Industrifagenes Sammenslutning.³ Ved DAs påfølgende reorganisering i 1907 og 1910 etableredes der en fast alliance mellem håndværk og industri, der bl. a. siden er kommet til udtryk ved, at formandsposten er gået på skift mellem de to områder. Den stærkere centralisering af kompetancen, som fulgte med reorganiseringen, og industriens større indflydelse gjorde det muligt at anlægge en mere langsigtet lønpolitik. En sådan lønpolitik sigtede mod længerevarende overenskomster og en stærkere centralstyring også inden for fagbevægelsen. Sidstnævnte vanskeliggjordes imidlertid af en kraftig modstand i fagforbundene mod at give DsF større kompetance. DA søgte at styrke sig også i den henseende ved at udvide det skandinaviske samarbejde mellem arbejdsgiverne fra 1907 for

at modvirke et tilsvarende samarbejde inden for fagbevægelsen og ved en konsekvent anvendelse af den udvidede lockout taktik ved overenskomstfornyelserne. Det lykkedes forbavsende hurtigt for DA at forene de forskellige grupper om en mere ensartet lønpolitik – håndværksfagene med en overvejende orientering mod det lokale marked og præget af byggefagenes sæsonkarakter, den mellemstore industri med det nationale marked og de få storindustrier, der netop omkring 1910 også begyndte et fremstød på verdensmarkedet. Ikke mindst sidstnævnte var interesseret i en stærkere styring af lønpolitikken. Det tidligere omtalte økonomiske samarbejde, som den udbredte centralisering var udtryk for, fulgtes således op af et omfattende politisk samarbejde, der primært dannede front mod arbejderne og deres organisationer.

Industrien var i offensiven inden for DA og over for arbejderbevægelsen. Offensiven rettede sig også mod landbrugets dominans inden for statsmagten. I den sammenhæng oprettedes Industrirådet i 1910, der sigtede ikke blot mod markedsmæssige fremstød, men også på at sikre sig en større indflydelse på offentligheden og partiet Højre, senere Det konservative Folkeparti. Over for arbejderne mærkedes offensiven i lønspørgsmålet. Det var her metalindustrien, der tog teten ved i 1906 at slutte en femårig overenskomst med arbejdernes faglige organisationer. Anført af metalindustriens arbejdsgivere satsede DA i de følgende år på at samle flest mulige overenskomsters udløb til 1911.⁴ Det lagde samtidig op til en styrkelse af overenskomstsyste­met og samarbejdet mellem arbejdere og arbejdsgivere, hvilket ikke mindst var baggrunden for indførelse af Den faste Voldgiftsret, Forligsinstitutionen og Norm for regler for afgørelse af faglige stridigheder i 1910.

Ved overenskomstfornyelserne i 1911 lykkedes det DA at trumfe kravet om femårige overenskomster igennem over for et meget stort antal arbejdere.⁵ Det var atter metalindustrien, der ved overenskomstindgåelse allerede i slutningen af 1910 lagde linien for de øvrige fag. Frem til 1916 arbejdede DA med held på at samle endnu flere overenskomsters udløb til dette år.

Gennem hele årtiet frem til 1920 udsattes disse bestræbelser på at styrke samarbejdet mellem de to parter og på at styrke DsF's kompetence over for medlemsorganisationerne imidlertid for en voksende modstand fra brede arbejderkredse og den organiserede fagopposition.

Verdenskrigens udbrud i 1914 indledte en således en vanskelig periode for arbejdsgiverne i forhold til arbejderne, en periode, der blev stadig vanskeligere frem til kulminationen i 1920, og som ytrede sig ved en meget stærk medlemsfremgang inden for DA. I lighed med de fire politiske partier sluttedes der efter krigsudbruddet borgfred mellem DA og DsF. Følgelig skulle der tilstræbes en kraftig nedtrapning af konfliktniveauet. De stigende priser, de store profitter og overenskomsternes varighed frem til 1916 resulterede imidlertid i et reallønsfald, der gradvist førte til en strejkebevægelse på trods af både borgfred og Voldgiftsret.

Ved overenskomsternes udløb i 1916 var arbejdsgiverne på grund af de usikre konjunkturer ikke interesseret i en egentlig ændring af overenskomsterne.⁶ DA kunne mødes med DsF i ønsket om at undgå større konflikter og fik forlænget overenskomsterne for to år mod faste tillæg til timeløn og akkorder og et dyrtidstillæg. Krigens skærpelse fra begyndelsen af 1917, de svigtende tilførsler, de stærkt stigende priser, arbejdsløsheden, en voksende strejkebevægelse, der foregik samtidig med en stærk radikalisering af arbejderklassen i de krigsførende lande, herunder den russiske revolution – det trængte klart arbejdsgiverne mere og mere i defensiven.⁷ Både i 1917 og 1918 gik DA med til en fornyet dyrtidsregulering og i Rigsdagen accepterede de borgerlige partier en betydelig stigning i arbejdsløshedsunderstøttelsen for at hindre en større radikalisering af den danske arbejderklasse. DA styrkede herunder samarbejdet med DsF, der på mange måder også følte sine positioner truet.

Den store arbejderoffensiv kom efter krigsafslutningen i forbindelse med overenskomstfornyelserne i 1919.⁸ Bevægelsen i arbejderklassen uden om både DA og DsF var så stærk, at begge parter for at indfange denne bevægelse måtte gribe til drastiske lønforhøjelser og på engang tage det store skridt over i otte timers arbejdsdagen. Da den radikale bevægelse alligevel fortsatte i dele af arbejderklassen og arbejdsgiverne samtidig styrkedes ved de kontrarevolutionære fremskud ude i Europa samt en kraftig nedskæring af den statslige prisregulering, besluttede DA i efteråret 1919 at gå i offensiven mod arbejderne.⁹ Det forekom desto mere påtrængende som der både på Rigsdagen og ved overenskomstforhandlingerne op til 1920 blev stillet krav om oprettelse af bedriftsråd og socialisering eller kontrol med monopolerne. Med Påskekrisen og det efterfølgende opgør med de radikale arbejderkredse blev der sat en foreløbig stopper for alle disse angreb på arbejdsgivernes magtpositioner. Krisen fra slutningen af 1920 ændrede yderligere styrkeforholdet i arbejdsgivernes favør støttet af den borgerlige regering fra samme år.

Under krisen førte DA en stærkt offensiv konfrontationspolitik over for arbejdernes organisationer ved overenskomstforhandlingerne i 1921 og 1922.¹⁰ Det lykkedes her at gennemføre ganske betydelige lønreduktioner. Konfrontationspolitikken var ud over det politiske ønske om at svække den stærke arbejderbevægelse i høj grad begrundet i en dybtgående industrikrise. Under den midlertidige opgang 1923-25 lykkedes det arbejderne at tilbageerobre lidt af det tabte, hvilket kulminerede med den store konflikt mellem DA og Arbejdsmandsforbundet i 1925.¹¹ Konfliktens voldsomme karakter fristede hverken DA eller fagbevægelsen til nogen gentagelse.

Fra 1926 førte metalindustrien atter an i en mere forsonlig holdning mellem arbejdere og arbejdsgivere, der resulterede i fredsaftalen i 1928 mellem DA og DsF.¹² Det begrundedes også i arbejdsgivernes ønske om fred til at gennemføre en rationalisering af produktionen i lighed med udviklingen i andre lande og til at kunne udnytte en begyndende opgang.

Opgangen fra 1928 og indtil krisens gennemslag i 1931 forløb således uden større arbejdsconflikter.

Samarbejdslinien mellem arbejdere og arbejdsgivere i anden halvdel af 1920'erne bragte DA i konflikt med Venstreregeringen 1926-29,¹³ der på grund af landbrugets stigende økonomiske vanskeligheder ønskede en hårdere lønpolitik over for arbejderne. Denne holdning hos DA bidrog sit til den socialdemokratiske vælgerfremgang og regeringsovertagelsen i 1929.

I første halvdel af 1920'erne havde DA ved sin hårde lønpolitiske linie udgjort et væsentligt grundlag for den borgerlige regerings forsøg på at løse krisen på arbejdernes bekostning. DA var utvivlsomt blevet den vigtigste borgerlige organisation, et forhold der bl.a. var blevet styrket ved et nærmere samarbejde med Industrirådet fra 1919 og reorganiseringen i 1920 af hensyn til de mange nye medlemmer.¹⁴ Selv om landbruget også i 1920'erne var det dominerende erhverv, og som sådan sad på regeringerne, havde det alligevel ikke styrke til at bryde det samarbejde mellem arbejdere og arbejdsgivere, som ikke mindst første verdenskrig havde belært om værdien af, og som DA for alvor genoptog i sidste halvdel af 1920'erne. 1930'erne skulle for alvor understrege nødvendigheden af et udbredt klassesamarbejde i statslig regi for at videreføre et kriseram kapitalistisk samfund.

Bevægelserne i forholdet mellem arbejdere og arbejdsgivere kan illustreres ved følgende konfliktoversigt:¹⁵

	1898	1899	1900	1901	1902	1903	1904	1905	1906	1907
Konflikter	109	58	55	40	44	34	61	51	62	66
Strejkende (1000)	6	8	7	4	4	1	2	6	4	6
Lockoutede (1000)	1	30	0	0	0	0	1	0	1	2
Tabte arbejdsdage (1000)	123	2828	218	52	133	19	69	499	68	255

	1908	1909	1910	1911	1912	1913	1914	1915	1916	1917
Konflikter	79	47	53	50	59	70	35	40	63	205
Strejkende (1000)	3	1	2	6	2	10	3	2	14	10
Lockoutede (1000)	4	2	1	23	2	0	0	0	0	0
Tabte arbejdsdage (1000)	85	58	61	648	50	382	56	32	241	214

	1918	1919	1920	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927
Konflikter	207	339	169	103	29	57	71	47	32	17
Strejkende (1000)	9	35	19	13	1	2	9	35	1	1
Lockoutede (1000)	0	1	3	35	48	0	1	67	0	2
Tabte arbejdsdage (1000)	916	1306	1321	2272	20	175	4139	23	119	11

	1928	1929	1930
Konflikter	11	22	37
Strejkende (1000)	0	1	5
Lockoutede (1000)	0	0	0
Tabte arbejdsdage (1000)	11	41	144

Noter

1. S. Agerholm og A. Vigen: Arbejdsgiverforeningen gennem 25 år 1896–1921, 1921, s. 11ff.
O. Bertolt m. fl.: Under Samvirkets Flag. De samvirkende Fagforbund 1898–1948, 1948, s. 99ff og s. 307ff.
2. R. Lund, op. cit., s. 65f.
3. S. Agerholm og A. Vigen, op. cit., s. 150ff. R. Lund, op. cit., s. 73f.
4. S. Agerholm og A. Vigen, op. cit., s. 283ff.
5. Samme, s. 300f.
6. Samme, s. 337ff.
7. Samme, s. 339ff.
8. Samme, s. 343ff.
9. Samme, s. 351f.
10. S. Agerholm og C. Plum: Arbejdsgiverforeningen gennem 50 år 1896–1946, 1946, s. 109ff.
11. Konflikten er behandlet indgående hos: T. Andersen: Staten og storkonflikten i 1925, 1975, og ligeledes T. Sinding: Dansk Arbejdsmandsforbund under storkonflikten 1925, 1976 (utrykt).
12. S. Agerholm og C. Plum, op. cit., s. 153ff.
13. Samme, s. 153ff.
14. Beretning om Dansk Arbejdsgiverforenings virksomhed 1919–20, s. 97f og 144ff.
15. O. Bertolt m. fl., op. cit., s. 560.

Konservatismen og Højre/ Det konservative Folkeparti indtil 1930

Konservatismen pegede som ideologi tilbage til førkapitalistiske forhold.¹ Politisk formuleredes denne bevægelse af samfundsgrupper, hvis indflydelse eller eksistens truedes af den kapitalistiske udvikling, og som reagerede mod de borgerlige frihedsidealer fra den franske revolution. Det var godsejere, embedsmænd og håndværkere, der gjorde konservatismen til en politisk bevægelse, der blev holdt sammen af kampen mod en progressiv borgerlig udvikling. De konservative samlede sig i forsvaret af det bestående om feudallignende institutioner som kongemagt og kirke, der netop udtrykte feudalsamfundets politiske og ideologiske magtorganer. Som led i bekæmpelsen af det nye borgerskab og dets frihedsidealer overtog konservatismen i det 19. århundrede den nye nationale bevægelse, der søgte at indfange borgerskabets klassespecifikke ideologi i en fælles national kamp. Det gav konservatismen et stærkt materielt tilslørende og ideologisk præg, hvorunder de konservative fornedes i forsvaret af fædrelandet og udbygningen af et stærkt militær.

Det uklare materielle indhold i konservatismen hang ikke mindst sammen med, at de yderst forskellige konservative grupper alle befandt sig i en defensiv position. De havde aldrig som de borgerlige eller socialistiske bevægelser gjort erfaringer fra en overvejende klassespecifik bevægelsesopadstræbende kamp for egne interesser. Konservatismen udtrykte ikke nogen egentlig klasse- eller interessebevidsthed.

Disse kendetegn hos konservatismen ændrede sig imidlertid i takt med udviklingen af et dominerende modsætningsforhold mellem kapital og lønarbejde. De konservative grupper integreredes i den kapitalistiske produktions- og cirkulationsproces og dermed i borgerskabet og dets politiske grupperinger. I Danmark sætte en sådan udvikling af de konservative ind fra 1890'erne, omend yderst gradvist som følge af de særlige danske kapitalistiske forhold. Det var det relativt stærke skel mellem landbrug og industri og den manglende udvikling af et stærkt industriborgerskab, der vanskeliggjorde »borgerliggørelsen« af den danske konservative bevægelse.

I Danmark opstod konservatismen som en betydningsfuld politisk gruppering i 1880'erne.² Godsejere, håndværkere og embedsmænd fornedes i partiet Højre til forsvar for den ikke parlamentarisk indsatte Estrupregering, der blev angrebet stadig stærkere af en meget bred og velorganiseret bondebevægelse, som krævede indført parlamentariske tilstande og en demokratisering af forfatningen. Karakteristisk nok for konservatismen så mobiliseredes denne bevægelse i 1880'erne omkring

det ideologiske spørgsmål om det stærkest mulige forsvar af fædrelandet. Det var en klar afværgelsesmanøvre over for bondebevægelsens angreb på de konservatives magtpositioner. Også sidenhen fremførtes forsvarsspørgsmålet som det vigtigste programpunkt, hvilket også afspejler industrialiseringens gennemslagskraft i Danmark.

Højres og dermed konservatismens tilpasning til et borgerligt samfund og det borgerlige demokrati indledtes i forbindelse med det industrielle gennembrud i 1890'erne.³ Den dominerende konservative gruppe godsejerne mistede økonomisk terræn i forhold til gårdmændene og disses andelsbevægelse, og i byerne begyndte industri- og handelskapitalens repræsentanter for alvor at gøre sig gældende. Venstre udviklede sig i løbet af dette årti til et parti for det danske samfunds nu vigtigste kapitalistiske gruppering, nemlig gårdmændene og deres andelsbevægelse. Samtidig måtte Højre, der trods godsejernes dominans overvejende talte sine vælgere blandt byernes borger- og småborgerskab, i løbet af 1890'erne se sine magtpositioner truet i samtlige byer, ikke mindst i hovedstaden, af et hastigt voksende SD. Den socialdemokratiske arbejderbevægelses store fremgang i dette årti gjorde det klart, at hovedmodsatningen nu ikke længere gik mellem gårdmænd og godsejere eller mellem by og land, sådan som det kom til udtryk i kampen mellem Højre og Venstre, men at forholdet arbejder-arbejdsgiver nu var stærkt på vej til at blive det dominerende modsætningsforhold.

Fra 1890'erne var det borgerlige samfund en uomgængelig kendsgerning. Det ændrede de samfundsmæssige styrkeforhold på en måde, som de ledende kredse, der stod bag Højre, ikke kunne se bort fra, hvis de ville undgå en voldsom skærpelse af de sociale modsætninger. Styrkeprøven i 1899 mellem arbejdere og arbejdsgivere demonstrerede de politiske følger af den voksende kapitalistiske udvikling, men også som forliget viste nødvendigheden af at bringe de to parter nærmere hinanden. Den faglige storkonflikt og det efterfølgende forlig samme år var utvivlsomt en vigtig forudsætning for systemskiftet i 1901, som i det følgende årti gjorde Venstre til det regeringsbærende parti.

Efter 1901 befandt Højre sig for første gang i oppositionens rolle uden nogen udsigt til at kunne generobre den politiske magt.⁴ Den sociale uensartethed i partiets vælgerbasis og manglen på en dominerende gruppe, især i form af et stærkt industriborgerskab, bevirkede at det trak ud med partiets tilpasning til de nye forhold.

En afgørende hæmsko herfor var det, at partiet i kraft af den privilegerede valgret til Landstinget bevarede sit flertal i dette ting frem til 1914. Det betød samtidig, at Venstres regeringsmuligheder var afhængig af et vist samarbejde med den gamle fjende Højre. Et sådant samarbejde blev opbygget mellem Venstre og den fortsat dominerende godsejergruppe i Højres landstingsgruppe.

Den sidste store antidemokratiske kamp førte de konservative mod de øvrige partier, inklusive Venstres bestræbelser på at demokratisere for-

fatningen.⁵ Kampen indledtes i 1912 og splittede den begyndende alliance mellem Venstre og Højre. Da Højre mistede sit flertal i Landstinget i 1914, var udfaldet imidlertid givet. Ved forfatningsændringen i 1915 lykkedes det blot Højre at sikre sig forholdsstalsvalgmåden, der i betragtning af Venstres styrke på landet og SD's i byerne var en simpel eksistensbetingelse for partiet.

Kort efter forfatningsændringen i 1915 tog Højre konsekvensen af det skete og skiftede navn til Det konservative Folkeparti.⁶ Partiets »modernisering« dækkede samtidig over flere bevægelser i dets sociale basis. De ledende industrikredse, der anført af Alex. Foss havde styrket industriens indflydelse i samfundet gennem DA's reorganisering og oprettelsen af Industrirådet i 1910, søgte samtidig at gøre Højre og derefter Det konservative Folkeparti til et egentligt industriparti. Endnu mere end i DA var problemet i det konservative parti industriens manglende styrke i den totale samfundssammenhæng.

Det er da også karakteristisk, at det industrielle fremstød blev mødt af Asger Karstensen-fløjens bestræbelser på at gøre Højre til et masseparti for den besiddende »middelstand«. Ingen af forsøgene sejrede. Højre og Det konservative Folkeparti fortsatte dets usikre sejlads mellem temmelig forskellige sociale grupper.

Statens direkte indgriben i den kapitalistiske økonomi under første verdenskrig styrkede de materielle interessegruppers indflydelse på det konservative parti. Industrifløjens markerede sig stærkere, og de øvrige gruppers interesser – håndværk, storlandbrug, embedsmænd – blev klare, men vanskeligt forenelige led i partiets politik.⁷ Krigsårenes stærke sociale bevægelser resulterede også i frafald inden for partiet. Det var især grupper inden for byernes småborgerskab, der reagerede mod stigende økonomiske vanskeligheder og en manglende indflydelse på partiet ved at danne deres eget parti i 1918.

Ved en kraftig politisk offensiv sammen med Venstre lykkedes det imidlertid de konservative 1918-20 at indfange den stærke bevægelse inden for partiets brede basis i byernes småborgerskab.⁸ Det kulminerede med Påskekrisen 1920 og videreførtes med det borgerlige samarbejde med Venstre-regeringen 1920-24.⁹ Den voldsomme industrikrise fra slutningen af 1920 skabte imidlertid store brydninger i samarbejdet med Venstre, idet regeringen udnyttede landbrugets dominans i samfundet til at føre en udpræget landbrugsvenlig økonomisk politik. Endnu vanskeligere kår fik samarbejdet under den anden Venstre-regering 1926-29, da regeringen skærpede sin landbrugsvenlige kurs, og industriens arbejdere og arbejdsgivere samtidig begyndte at finde sammen for at mindske følgerne af industrikrisen. Det resulterede i et sammenbrud for den borgerlige alliance i 1929.¹⁰

Også i 1920'erne havde Det konservative Folkeparti uhyre svært ved at forene sin sociale basis' forskelligartede interesser. Mens landbrug og industri i hvert fald i første halvdel af årtiet kunne enes om en hård

lønpolitik over for arbejderne, rantes den store hjemmemarkedsindustri af Venstres konsekvente frihandelspolitik, som truede med fuldstændig udkonkurrering fra udlandet.¹¹ Hertil kom den anden Venstreregerings lønnedskæringspolitik over for den vigtige konservative gruppe blandt embedsmændene, eller som de hed fra 1919, de højere tjenestemænd.¹² Sådanne nedskæringer kunne ikke mindst det store landbrugs repræsentanter hos de konservative støtte.

Industrien og alliancen med Venstre bevirkede, at industrifløjen i 1920'erne havde svært ved at hævde sine interesser over for agrarfløjen inden for Det konservative Parti. Disse modsætninger havde også til følge, at partiet kun langsomt stabiliseredes som et borgerligt masseparti, samtidig med at det aldrig kunne udvikle sig til noget regeringsbærende parti.¹³ Her stod valget i 1920'erne udelukkende mellem Venstre og SD.

Den konservative bevægelses skiftende, men alligevel relativt stabile opslutning fra 20% af vælgerne og partiets vanskelige parlamentariske kår i Folketinget under den gamle grundlovs valg måde med flertalsvalg i enkeltmandskredse ses af følgende valgoversigt:¹⁵

	1895	1901	1903	1906	1909	1910
Stemmetal/pct.	64000/29	56000/24	50000/20	67000/22	66000/20	65000/19
Mandattal/i alt	25/114	8/114	12/114	13/114	21/114	13/114

	1913	1918	1920 apr.	1920 sept.	1924
Stemmetal/pct.	81000/23	168000/18	201000/20	217000/18	243000/19
Mandattal/i alt	7/114	22/140	28/140	27/149	28/149

	1926	1929
Stemmetal/pct.	276000/21	234000/17
Mandattal/i alt	30/149	24/149

Noter

1. S. Busck m. fl., op. cit., s. 59.
2. V. Dybdahl: Partier og erhverv I, 1969, s. 87ff. A. Bindslev: Konservatismens historie i Danmark fra 1848 til 1936 I, 1936, s. 353ff. K. Winding: Konservatismen i Danmark, 1946, s. 37ff.
3. A. Bindslev, op. cit., s. 407ff. K. Winding, op. cit., s. 54ff.
4. A. Bindslev, op. cit. II, s. 127ff. K. Winding, op. cit., s. 62ff.
5. A. Bindslev, op. cit. II, s. 219ff. J. Hatting: Det konservative Folkepartis historie i et halvt århundrede I, 1966, s. 9ff.
6. A. Bindslev, op. cit. II, s. 263ff. J. Hatting, op. cit., s. 23ff. K. Winding, op. cit., s. 70ff.
7. A. Bindslev, op. cit. II, s. 274ff. J. Hatting, op. cit., s. 34ff, jvf. især s. 107. K. Winding, op. cit., s. 79ff.
8. A. Bindslev, op. cit., s. 363ff. J. Hatting, op. cit., s. 108ff. K. Winding, op. cit., s. 86ff.
9. A. Bindslev, op. cit. II, s. 441ff. J. Hatting, op. cit., s. 173ff. K. Winding, op. cit., s. 105ff.
10. A. Bindslev, op. cit. II, s. 495ff. J. Hatting, op. cit., s. 211ff. K. Winding, op. cit., s. 109ff.
11. J. Hatting, op. cit., s. 174, 182f, 191ff, 220ff. A. Bindslev, op. cit., s. 458f. K. Winding, op. cit., s. 111f.
12. J. Hatting, op. cit., s. 215ff. K. Winding, op. cit., s. 90ff.
13. J. Hatting, op. cit., s. 170f. A. Bindslev, op. cit. II, s. 495ff.
14. K. Winding, op. cit., Bilag. Egne procentberegninger.

Bondebevægelsen og Venstre indtil 1930

Modsat konservatismen byggede den danske bondebevægelse på idealerne fra den franske revolution. Den krævede afskaffelse af alle feudale bånd først og fremmest for gårdmændene, der var dens primære sociale grundlag, og indførelsen af politisk og retslig frihed og lighed. Det var et demokratisk program, der vandt stigende opbakning op gennem det 19. århundrede med gårdmændenes egen politiske og økonomiske styrkelse. Det første demokratiske gennembrud oplevede gårdmændene efter 1700-tallets jordreformer, der især kom denne sociale kategori til gode, med Junigrundlovens indførelse i 1849. Det næste demokratiske fremskridt indtraf først med parlamentarismens indførelse i 1901 og derefter med grundlovsændringen i 1915. Bondebevægelsen var den væsentligste drivkraft i denne udvikling, støttet af demokratiske kredse inden for byernes borgerskab og i den sidste fase af arbejderbevægelsen.

Bondebevægelsens kernetropper var som nævnt gårdmændene. I anden halvdel af det 19. århundrede opbyggede de et omfattende økonomisk, politisk og ideologisk organisationsnet som led i en bred frigørelseskamp i forhold til godsejerne og byernes storhandlende. Gennem partiet Venstre udkæmpedes i århundredets sidste årtier en hård kamp med Højre om statsmagten, der samlede sig omkring kravet om indførelse af parlamentarismen som en uomgængelig forudsætning for at Venstres vælgerflertal kunne komme til sin ret.¹

Andelsbevægelsens udvikling i 1890'erne og gårdmændenes fremtrængen på verdensmarkedet gjorde bondebevægelsen til samfundets dominerende økonomiske og politiske gruppering.² Fra århundredskiftet organiserede andelsbevægelsen efterhånden 9/10 af den danske eksport, som landbruget tegnede sig for. Den stærke tilknytning til verdensmarkedet med hensyn til både eksport og import betød samtidig, at liberalismen for alvor slog igennem som den bærende økonomiske teori. Bortset fra første verdenskrig dannede denne teori grundlag for ikke blot bondebevægelsen, men også statens økonomiske politik helt frem til 1930'ernes krise. Det illustrerer klart dette landbrugs dominerende stilling inden for den danske kapitalistiske produktionsmåde og dermed denne produktionsmådes særkende frem for andre.

Gennem denne udvikling mistede Højres ledende gruppe godsejerne deres dominerende stilling i samfundet. Det understregedes yderligere af den industrielle ekspansion i byerne og ikke mindst arbejderbevægelsens fremkomst, som trængte Højres basisgrupper i byerne i defensiven. Det var baggrunden for Venstres regeringsovertagelse i 1901.³

Frem til 1913 placerede Venstre sig bortset fra 1909-10 som det statsbærende parti. Partiet søgte herunder forbindelse med ledende borgerlige kredse inden for Højre og mistede dermed sin tidligere stærke demokratiske kraft, hvor det havde været støttet af brede demokratiske kredse i byerne og blandt husmændene, ligesom SD havde støttet Venstres kamp for parlamentarismen.⁴

Venstres moderate storbondepolitik fra 1901 førte til frafald inden for partiet. I første omgang afbrød SD i 1903 det taktiske samarbejde. Derpå brød i 1905 den demokratiske københavnerfløj og husmændene ud og dannede deres eget parti Det radikale Venstre. Splittelsen slukkede ethvert håb om, at Venstre kunne udvikle sig til et bredt borgerligt parti, hvilket allerede vanskeliggjordes af det skarpe skel mellem by og land og mellem landbrug og industri samt bondebevægelsens årtilange kamp med byernes konservative kredse. Gårdmændene fremstod herefter i usædvanlig grad som partiets sociale basis. Det var en social ensartethed, der på engang var partiets styrke og dets svaghed.

Venstres integration i statsmagten førte gradvist til dets forfald. Efter bruddet i 1905 var det næste klare vidnesbyrd herom Alberti-skandalen i 1908 og dannelsen af den første regering under Det radikale Venstre i 1909-10. Det perspektiv, som tegnede sig omkring et fremtidigt regerings-samarbejde mellem Det radikale Venstre og dets støtteparti SD, førte til en overvindelse af den taktisk begrundede splittelse, som havde kendetegnet Venstre siden 1890'erne. Samtidig indledte Venstre et valgsamarbejde med Højre ved valget i 1910 og sikrede sig atter regeringsmagten.

Samarbejdet med Højre varede kun, indtil Venstre i 1912 fremlagde forslag til en forfatningsændring. Ved valget i 1913 sikrede Det radikale Venstre sig flertallet i Folketinget sammen med SD og dannede en regering, der på grund af krigen skulle blive siddende indtil 1920.

De dybtgående indgreb, som staten under krigen foretog i ikke mindst landbrugets privatkapitalistiske økonomi, skabte en voksende protestbevægelse blandt gårdmændene. Statens afgørende økonomiske betydning medførte samtidig, at landboforeninger og andelsorganisationer sikrede sig en langt mere direkte indflydelse på Venstres parlamentariske virksomhed. Da de sociale modsætninger toppede 1918-20, radikaliseredes også Venstre for at holde bevægelsen i partiets basisgrupper inden for egne parlamentariske rammer.⁵

Med Påskekrisen i 1920 vendte Venstre tilbage til regeringsmagten. Den efterfølgende industrikrise styrkede endvidere landbrugets stilling i samfundet, så 1920'ernes økonomiske politik udpræget stod i landbrugets tegn. Det indebar en bevidst genoplivelse af den økonomiske liberalisme, der havde været alvorligt truet af krigstidens omfattende statsindgreb og ikke mindst arbejderbevægelsens fremgang. Den liberale økonomiske politik var således i høj grad vendt mod den socialdemokratiske arbejderbevægelse, der efter Det radikale Venstres knæk i 1920 alene kunne gøre Venstre rangen stridig som regeringsbærende parti.⁶

Den hårde liberale politik gik imidlertid ikke blot ud over arbejderne, men udsatte tillige industrien for en så hårdhændet udenlandsk konkurrence, at det borgerlige samarbejde efterhånden blev slidt op for sluttelig at bryde i 1929. Samtidig rantes et meget stort antal mindre landbrug af deflationskrisen. Venstres sociale basis var truet. Den fortsatte og nærmest skærpede liberale politik under den anden Venstregering 1926-29, der ramte både arbejdere og arbejdsgivere i industrien, kom i konflikt med de nye samarbejdstendenser inden for industrien. Venstres eksklusive tilknytning til gårdmændene og partiets hårdnakkede fastholden ved den liberaløkonomiske teori umuliggjorde efterhånden dets statsbærende rolle.⁷ Krisen i 1930'erne understregede kun yderligere dette.

Venstres vælgermæssige opbakning kan ses af følgende tabel:⁸

	1895	1901	1903	1906	1909
<i>Moderate Venstre:</i>					
Stemmetal/pct.	43000/20	28000/12	19000/8	20000/7	19000/6
Mandattal/i alt	27/114	16/114	12/114	9/114	11/114
<i>Venstrereformpartiet:</i>					
Stemmetal/pct.	90000/41	103000/45	122000/49	96000/32	84000/26
Mandattal/i alt	54/114	76/114	74/114	57/114	38/114

	1910	1913	1918	1920 apr.	1920 sept.
<i>Venstre:</i>					
Stemmetal/pct.	119000/34	106000/29	272000/30	354000/34	412000/36
Mandattal/i alt	57/114	44/114	45/140	49/140	52/149

	1924	1926	1929
Stemmetal/pct.	363000/28	378000/28	402000/28
Mandattal/i alt	45/149	47/149	44/149

Noter

1. Fred. Nørgård og H. Jensen: Venstres historie gennem hundrede år I, 1938, skildrer bredest denne udvikling. Jvf. endvidere: K. Winding: Den danske bondebevægelse, 1943, s. 28ff.
2. S. Aa. Hansen, op. cit. I, s. 278ff.
3. S. Aa. Hansen, op. cit. I, s. 286ff. Fr. Nørgård og H. Jensen, op. cit. II, s. 69ff.
4. Fr. Nørgård og H. Jensen, op. cit. II, s. 147ff. K. Winding, op. cit., s. 52ff.
5. Fr. Nørgård og H. Jensen, op. cit. II, s. 301ff. K. Winding, op. cit., s. 81ff. K. Bjerke m. fl.: Dansk landbrug fra 1880 til 1938, 1939, s. 186ff.
6. Fr. Nørgård og H. Jensen, op. cit. II, s. 379ff. K. Bjerke m. fl., op. cit., s. 224ff.
7. Fr. Nørgård og H. Jensen, op. cit. II, s. 427ff. K. Bjerke m. fl., op. cit., s. 224ff.
8. K. Winding, op. cit., s. 107. Egne procentberegninger.

Husmandsbevægelsen og Det radikale Venstre indtil 1930

Husmændene som en selvstændig del af småborgerskabet er en relativ ny foreteelse i Danmark.¹ Den selvejende husmand opstod i realiteten først i slutningen af det 19. århundrede i forbindelse med agrarkapitalismens og andelsbevægelsens gennembrud. Økonomisk knyttede husmændene sig til den andelsbevægelse, gårdmændene havde opbygget. Det blev deres eksistensgrundlag. Men der var tale om klare interesse modsætninger, så husmændene organiserede sig politisk selv i husmandsforeningerne og knyttede i 1905 an til Det radikale Venstre.

Husmændene krævede jord. De rettede deres krav til statsmagten, som de forlangte skulle tage initiativet til en omfattende udstykningspolitik. Samtidig stillede de som en endnu undertrykt og opadstræbende samfundsgruppe krav til staten om en mere ligelig fordeling af samfundsgoderne, uden at det gik ud over den private ejendomsret. Husmændene kunne her mødes med den demokratiske fløj inden for partiet Venstre, der især fandtes i hovedstaden og domineredes af de intellektuelle. De brød i 1905 ud af Venstre, der som regeringsparti udviklede sig i antidemokratisk retning, og oprettede partiet Det radikale Venstre.²

Den reformdemokratiske linie, som det nye parti repræsenterede, havde mange berøringsflader med SD. SD kæmpede på samme måde for politiske og sociale reformer. Der var dog den vigtige forskel, at SD havde sin primære sociale basis i arbejderklassen, og at der knyttede sig et socialistisk perspektiv til reformkravene. Men den danske kapitalismes særlige karakter, som hindrede en gennemgribende organisering af landarbejderne på samme måde som byarbejderne, gjorde husmandsbevægelsen til den dominerende demokratiske bevægelse på landet. Husmandsbevægelsen kom herved på afgørende måde til at præge SD's jordpolitik gennem Det radikale Venstre og bidrog dermed til i praksis at udviske dets socialistiske perspektiv.

Husmandsbevægelsen og Det radikale Venstre kulminerede organisatorisk og som en stærk demokratisk bevægelse i årtiet 1910-20.³ Husmændene var partiets vigtigste sociale basis bistået af beslægtede samfundsgrupper og de demokratiske dele af borgerskabet.⁴ Som følge af splittelse i det største borgerlige parti Venstre dannede Det radikale Venstre allerede 1909-10 en mindretalsregering støttet af SD. Den fornyede borgerlige splittelse førte i 1913 påny de radikale til regeringsmagten i en parlamentarisk flertalsalliance med Socialdemokratiet.⁵

Den radikal-socialdemokratiske regeringsalliance varede ved frem til 1920 og resulterede i en omfattende politisk og social reformlovgivning

med bl.a. de vigtige jordlove af 1919.⁶ Herved afskaffedes de sidste feudale jordgodser, som for en stor del udstykkedes til husmandsbrug.

Det politiske opgør mellem arbejderbevægelsen og de borgerlige i 1920 satte en stopper for reformerne og de statslige indgreb i borgerskabets magtpositioner. Det gik ud over den svageste part blandt de demokratiske bevægelser, nemlig husmandsbevægelsen og Det radikale Venstre, der fik halveret sin parlamentariske repræsentation.⁷ Den efterfølgende økonomiske krise trængte husmændene over i en defensiv kamp for overhovedet at overleve.⁸

Krisen og den borgerlige offensiv modererede husmandsbevægelsen og Det radikale Venstre.⁹ Den tidligere offensive demokratiske bevægelse mistede fra 1920'erne sin oprindelige politiske styrke og radikalisme. Følgelig svækkedes tilknytningen til SD. Det fjernede yderligere Socialdemokratiet, der parlamentarisk måtte støtte sig til Det radikale Venstre, fra dets socialistiske perspektiv. Således lagde SD sig fra 1920'erne direkte efter en husmandsvenlig jordlovgivning.

Fra 1920 til 1927 bestod der modsat tidligere ingen fast politisk alliance mellem de radikale og socialdemokraterne. Men i reaktion mod Venstre-regeringens asociale nedskæringspolitik og bevidste opprioritering af borgerlige interesser fulgte Det radikale Venstre bevægelsen i partiets sociale basis og andre beslægtede samfundslag væk fra de borgerlige partier og over mod SD. Da Venstre-regeringen faldt i 1929, dannede de radikale regering sammen med SD.¹⁰ Den regering sad helt frem til anden verdenskrig. Det var i en periode, hvor den økonomiske og politiske krise satte forsvaret af både husmændenes eksistens og det borgerlige demokrati på dagsordenen. 1930'ernes krisepolitik understregede, hvordan husmandsbevægelsen og Det radikale Venstre fra århundredets begyndelse havde bidraget til at cementere den danske kapitalismes småborgerlige struktur og samtidig havde sat sit klare præg på den socialdemokratiske arbejderbevægelse. Det havde ikke mindst styrket SD's bånd til det borgerlige demokrati, som denne bevægelse samtidig har været med til at udvikle.

Udviklingen af bevægelsens politiske styrke kan illustreres ved en tabel over Det radikale Venstres opbakning:¹¹

	1920 apr.	1920 sept.	1924	1926	1929
Stemmetal/pct.	124000/12	149000/12	166000/13	151000/11	152000/11
Mandattal/i alt	17/140	18/149	20/149	16/149	16/149

	1906	1909	1910	1913	1918
Stemmetal/pct.	42000/14	60000/19	66000/19	195000/21	
Mandattal/i alt	11/114	20/114	20/114	31/114	33/140

Noter

1. Fr. Skrubbeltrang: Den danske husmandsbevægelse, 1943, s. 7ff.
2. G. Fog-Petersen: Det radikale Venstres historie I, 1938, s. 294ff. E. Rasmussen og R. Skovmand: Det radikale Venstre 1905–1955, 1955, s. 43ff.
3. Fr. Skrubbeltrang, op. cit., s. 58ff. G. Fog-Petersen, op. cit., s. 298ff. E. Rasmussen og R. Skovmand, op. cit., s. 118ff.
4. G. Fog-Petersen, op. cit., s. 298ff. E. Rasmussen og R. Skovmand, op. cit., s. 224ff.
5. G. Fog-Petersen, op. cit., s. 354ff. E. Rasmussen og R. Skovmand, op. cit., s. 109ff.
6. G. Fog-Petersen, op. cit. II, s. 51ff. E. Rasmussen og R. Skovmand, op. cit., s. 142ff.
7. G. Fog-Petersen, op. cit. II, s. 258ff. E. Rasmussen og R. Skovmand, op. cit., s. 220ff.
8. Fr. Skrubbeltrang, op. cit., s. 111ff.
9. G. Fog-Petersen, op. cit. II, s. 304ff. E. Rasmussen og R. Skovmand, op. cit., s. 229ff.
10. G. Fog-Petersen, op. cit. II, s. 356ff. E. Rasmussen og R. Skovmand, op. cit., s. 242ff.
11. K. Winding: Konservatismen i Danmark, Bilag. Egne procentberegninger.

Den socialdemokratiske arbejderbevægelse indtil 1910

Den socialdemokratiske arbejderbevægelse oplevede sit første afgørende gennembrud i 1890'erne. Det gjaldt den organisatoriske udbredelse af partiets vælgerforeninger og opslutningen ved valgene, og det viste sig i fagbevægelsens voksende medlemstal og politiske styrkelse over for arbejdsgiverne.

Den socialdemokratiske arbejderbevægelses politiske gennembrud foregik parallelt med 1890'ernes industrielle ekspansion.¹ Byarbejderklassen voksede stærkt, men på grund af det moderate udviklingstempo for den danske industrialisering bevarede de faglærte arbejdere en central plads i produktionen og fortsat i den socialdemokratiske arbejderbevægelse. De faglærte arbejdere var således ikke blot i starten, men også videre frem kernetropperne i denne bevægelse.

Til de faglærte sluttede sig efterhånden i produktionen og organisationerne en voksende hær af ufaglærte arbejdere. Der var overvejende tale om første generationsarbejdere, indvandret fra landet og uden større organisatoriske erfaringer, samtidig med at de var spredt rundt på et stort antal virksomheder. Det gjorde flertallet af de ufaglærte politisk moderate og derfor langt lettere at forbinde med den dominerende gruppe af faglærte inden for SD end f. eks. den massearbejderkategori, som udvikledes i Tyskland.

Den faglige organisering, der opbyggedes i nær tilknytning til SD, afspejlede arbejdernes placering i produktionen under den stigende arbejdsdeling.² Kun i de få industrielle centre gik organiseringen på tværs af arbejdets organisering i produktionen. For det store arbejderflertal var den socialdemokratiske arbejderbevægelse i sin organisering og i sin politiske praksis i vid udstrækning et udtryk for denne arbejderklassens sociale krav om en bedre materiel tilværelse og ligestilling med de øvrige samfundslag. Det var specielt tilfældet i arbejderklassens og arbejderbevægelsens gennembrudsfase.

Den faglige organisering i et utal af fagforeninger og fagforbund svarer således stort set til arbejdsdelingen og arbejdsprocessens udvikling, selv om der foregik en vis industriel koncentration, som i en vis udstrækning gjorde spørgsmålet om industriforbund aktuelt. På samme måde organiseredes den anden side af bevægelsen, SD, ud fra vælgerforeninger i overensstemmelse med grundlaget for det borgerlige demokrati, der anført af bondebevægelsen var under opbygning.

De faglige organisationers kamp rettede sig mod arbejderpladserne. Man krævede højere løn, kortere arbejdstid og ordnede arbejdsforhold.

Det forenedes i kravet om overenskomster og voldgift til afgørelse af stridigheder. I den kamp førte de faglærte arbejdere ubetinget an, og det blev dem, der både lagde grundlaget for overenskomstsyste­met og det fagretslige system og samtidig høstede fordelene heraf i forhold til arbejdsgiverne. Der lå heri en konstant modsætning til de ufaglærte, som naturligt indgik i arbejdsgivernes strategi over for arbejderne.

Med Septemberforliget i 1899 mellem Arbejdsgiverforeningen og De samvirkende Fagforbund og Den permanente Voldgiftsret i tilknytning hertil havde den socialdemokratiske fagbevægelses politik om at gøre overenskomstsyste­met til det bærende i forholdet mellem arbejder og arbejdsgiver sejtret.³ Arbejdsgiverne erkendte deres manglende styrke til at knuse arbejderbevægelsen og imødekom i stedet arbejder­nes krav om ret til at organisere sig, til at indgå overenskomster og til at få disse overenskomster overholdt. Der var indført en slags »parlamentarisme« mellem de to parter. Ikke alle arbejdere viste sig dog tilfredse med den indskrænkning i strejkeretten, der fulgte med forliget. Det gjaldt specielt de ufaglærte, hvis organisering i 1890'erne og det første årti af det 20. århundrede endnu var på sit første stadium. De havde ikke haft nogen synderlig indflydelse på Septemberforligets udformning og kom i de følgende års overenskomstforhandlinger til at stå i skyggen af de faglærte.

Septemberforliget betød for SD en vigtig afklaring af forholdet til arbejdsgiverne. Med den snævre forbindelse mellem parti og fagbevægelse blev det muligt at knytte fagbevægelsen til partiets parlamentariske virksomhed og den parlamentariske strategi for overgangen til socialismen, der lå i både partiets program og politiske praksis. Med vælgerflertallet bag sig skulle statsmagten erobres og anvendes til at afskaffe den private ejendomsret til produktionsmidlerne. Om dette mål skulle opnås afhang dels af den nødvendige videreudvikling af det politiske demokrati og dels af SD's vælgermæssige succes.

Med Systemskiftet i 1901 anerkendtes parlamentarismen som det bærende princip for regeringsdannelsen.⁴ Det var et vigtigt fremskridt for det politiske demokrati. Det næste skridt måtte være indførelsen af den almindelige valgret til både lokale og nationale valg og afskaffelsen af den privilegerede valgret til Landstinget. En sådan demokratiseringsproces forudsatte en stadig styrkelse af de demokratiske bevægelser både inden for og uden for SD på bekostning af de antidemokratiske kræfter. Både Septemberforliget og Systemskiftet understregede den voksende styrke hos de demokratiske samfundslag. Det relativt svage borgerskab måtte gøre indrømmelser til først arbejderbevægelsen og siden bondebevægelsen, hvormed det mistede den direkte adgang til regeringsmagten, der gik over til den nye dominerende gruppe gårdmændene.

Fra 1890'erne trængtes de konservative samfundslag omkring regeringen og partiet Højre, der først og fremmest fandtes i byerne, tilbage af den demokratiske bevægelse. På landet regerede bondebevægelsen og Venstre suverænt, og i byerne gik SD til angreb på Højres magtpositioner. SD

vandt frem både lokalt og nationalt ved valgene i samarbejde med Venstre indtil Systemskiftet og efter 1905 i samarbejde med Det radikale Venstre. Det var ikke mindst arbejderbevægelsens hårde pres mod arbejdsgiverne og Højre, der førte til de vigtige demokratiske indrømmelser omkring århundredskiftet.

De konservatives regimente vaklede først i hovedstaden. Ved borgerrepræsentantvalget i 1893 erobrede Venstre og SD, der var i valgsamarbejde, flertallet af stemmerne. Højre genvandt ganske vist flertallet ved de kommende valg, men fra århundredskiftet var det definitivt gået tabt.⁵ En ny udvikling satte ind med bruddet mellem SD og Venstre op til valget i 1903.⁶ Efter regeringsovertagelsen drejede Venstre politisk til højre. Det banede i løbet af få år vej for nye alliancer mellem dels Venstre og Højre og dels SD og den demokratiske fløj inden for Venstre, der netop havde en vigtig basis i København og fra 1905 fandtes i Det radikale Venstre. Det var også i 1903, at SD på baggrund af sin voksende repræsentation i borgerrepræsentationen fik valgt DsF's formand Jens Jensen som partiets første borgmester. SD var blevet hovedstadens største parti. Allerede ved det første valg i 1909 efter demokratiseringen af den kommunale valglov var partiet tæt ved at erobre det absolutte flertal, som var en kendsgerning fra 1917.

Baggrunden for SD's store fremgang i hovedstaden var byens eksplosive udvikling i årtierne op til første verdenskrig.⁷ Fra 180.000 indbyggere i 1870 nåede befolkningstallet i 1914 op på den halve million ud af en samlet befolkning på tre millioner. Fremgangen skyldtes det industrielle gennembrud og den kraftige udvikling af udenrigshandelen, der i begge tilfælde havde København som centrum. I byen koncentreredes følgelig en stor og voksende arbejderklasse, der organiserede sig i den socialdemokratiske arbejderbevægelse og gjorde den til byens største politiske bevægelse. En lignende udvikling foregik også i provinsbyerne. Udviklingen var imidlertid mere moderat. Industrialiseringen forløb ikke i samme tempo og omfang som i hovedstaden, og de fleste byer var relativt små med nær tilknytning til landsognene. Den kommunale valglov af 1908 og indførelsen af folkevalgte borgmestre i 1919 efterfulgtes af en betydelig socialdemokratisk styrkelse.

En vigtig forudsætning for SD's vælgermæssige fremgang var den nære tilknytning til fagbevægelsen. Det skaffede partiet en fast og voksende valgtilslutning, som det ses ved folketingsvalgene:⁸

	1901	1903	1906	1909	1910
Stemmetal/pct.	43000/19	56000/23	76000/25	93000/29	99000/28
Mandattal/i alt	14/114	16/114	24/114	24/114	24/114

Bemærkelsesværdig er dog den begyndende stagnation mod periodens slutning, især med hensyn til den parlamentariske repræsentation. Det aktualiserede både spørgsmålet om alliancepolitikken med borgerlige demokratiske bevægelser og et politisk-organisatorisk fremstød blandt arbejderne. På det sidstnævnte felt svækkedes SD af de jævnlige økonomiske kriser i industrien og DA's styrkemæssige overlegenhed i forhold til DsF. DsF's medlemstal svingede betydeligt og viste først en permanent fremgangstendens mod periodens slutning:⁹

1898	1899	1900	1901	1902	1903	1904
61000	75000	77000	73000	64000	63000	65000
1905	1906	1907	1908	1909	1910	
69000	78000	91000	97000	99000	102000	

Indadtil i partiet stod SD langt fra afklaret om taktikken i forbindelse med erobringen af den politiske magt i samfundet. Efter bruddet med Venstre i 1903 indgik SD i 1906 valgsamarbejde med Det radikale Venstre, men endnu på kongressen i 1908 lykkedes det kun med en stemmes flertal at få vedtaget et fortsat valgsamarbejde med Det radikale Venstre. Samtidig understregedes det i en resolution, at SD kun kunne overtage regeringsmagten med et flertal i Folketinget bag sig.¹⁰

Baggrunden for striden om taktikken i 1908 var en forudgående radikalisering blandt arbejderne, der skærpedes i forbindelse med den økonomiske krises gennembrud i 1908. Hertil kom Alberti-skandalen inden for regeringspartiet Venstre, der splittede og svækkede dette parti, så spørgsmålet om socialdemokratisk deltagelse i regeringen kunne blive aktuelt, sådan som man tidligere havde set det i Frankrig.

Den økonomiske krise, der brød igennem i 1908, varede frem til 1911. Krisen øgede især i 1908 den sociale bevægelse i arbejderklassen, der bl. a. også vendte sig mod Socialdemokratiet. Det sås med arbejdsløshedsbevægelsen i 1908 og tilløbene til dannelse af et nyt parti til venstre for SD og den ganske vist endnu svage syndikalistiske bevægelse, der i 1910 dannede Fagoppositionens Sammenslutning.

Den store og konstante arbejdsløshed kombineret med andre uindfriede sociale krav hos arbejderne og den begyndende organisering af oppositionen stillede SD over for en voksende nødvendighed af større realpolitisk indflydelse for at fastholde arbejderne på den parlamentariske strategi. Hertil krævedes en kraftig udbygning af de socialdemokratiske organisati-

oner og dermed en højere organisationsprocent blandt arbejderne. I århundredets første årti stod udviklingen her nærmest i stampe, ligesom store arbejdergrupper overhovedet ikke var organiseret. Organisationsprocenten var inden for fagbevægelsen følgende:¹¹

<hr/>		
<i>Byerhverv:</i>	1899	1909
Mænd	47	54
Kvinder	25	25
<i>Landbrug:</i>		
Mænd	1	1
Kvinder	0	0
<hr/>		

Tallene understreger ikke blot den socialdemokratiske arbejderbevægelses svage organisatoriske grundlag i landkredsene, men også den fortsatte eksistens af store uorganiserede arbejdermasser i byerne. Det gjaldt specielt kvinderne, der for en stor del var egentlige industriarbejdere. Det var endvidere tilfældet for de mange nye ufaglærte arbejdere, der slusedes ind i industrien, og den voksende »funktionærgruppe« af handels- og kontor-medhjælpere og lavere rangerende statslige arbejdere. De faglærte arbejdere havde således fortsat i 1910 en langt højere organisationsprocent end de ufaglærte.

Det organisatoriske problem aktualiseredes også i høj grad inden for partiet, hvilket kan illustreres af følgende forhold: Mens organisationsprocenten, forstået som forholdet mellem antal medlemmer og antal vælgere endnu år 1901 var så høj som 70, så faldt det brat det følgende årti for i 1910 at ligge på 44.¹² Det øgede den socialdemokratiske ledelses usikkerhed over for vælgermassen og gjorde det påkrævet med en stærkere organisering. Hertil kom også den tidligere nævnte vælgermæssige stagnation for partiet.

Den sociale bevægelse i arbejderklassen, DsF's defensiv over for arbejdsgeberne, SD's manglende direkte indflydelse på statsapparatet, en række udækkede sociale behov og en fortsat stor uorganiseret arbejdermasse gjorde det nødvendigt med en socialdemokratisk offensiv for at bevare sin dominans i arbejderklassen. Det blev imidlertid først for alvor aktuelt i det følgende årti, hvor offensiven også sigtede mod en strammere disciplinering indadtil i den socialdemokratiske bevægelse for at knægte oppositionelle grupper og sikre opslutningen om den nye realpolitiske linie frem mod direkte indflydelse på statsapparatet.

Ud over den sociale bevægelse i arbejderklassen og de organisatoriske problemer stillede den borgerlige politiske splittelse og alliancen med Det radikale Venstre SD over for en ny situation. Den borgerlige splittelse resulterede i, at Det radikale Venstre dannede en mindretalsregering 1909-10. Regeringen støttedes af SD, uden at de to partier dog havde flertal i Folketinget.¹³

Alliancen med de radikale, der gik tilbage til partiets start i 1905, bragte samtidig SD i nærmere forbindelse med husmandsbevægelsen.¹⁴ Den manglende organisering blandt landarbejderne betød i praksis, at husmændenes jordpolitiske krav fik et stærkt tag i SD. Ligesom i forhold til byarbejderne viste det sig også over for husmændene, i hvor høj grad Socialdemokratiet som udtryk for en bred bevægelse udviklede sig ud fra en politisk praksis, der søgte at indfange sociale bevægelser i samfundets underste lag og indfri deres krav inden for statsmagtens rammer. Forbindelsen til husmændene bragte en ny og klar småborgerlig dimension inden i den socialdemokratiske politik.¹⁵

Endelig gav samarbejdet med den radikale regering 1909-10 SD vigtige erfaringer om fordelene ved en radikal regering frem for en borgerlig og de muligheder for indflydelse på statsapparatet, det indebar, f. eks. i administrationen af arbejdsløshedsloven.¹⁶ Parlamentarisk var der imidlertid ingen mulighed for at komme igennem med en større reformlovgivning. Vigtigst set ud fra et socialdemokratisk synspunkt var her lovene om Den faste Voldgiftsret og Forligsmandsinstitutionen og i samme forbindelse Norm for regler for afgørelse af faglige stridigheder. Denne lovgivning, der udsprang af konflikterne i 1908, betød en større afklaring af forholdet til arbejdsgiverne og styrkede samtidig overenskomstsyste­met, der dannede grundlaget for SD's faglige arbejde, og som var forudsætningen for, at partiets parlamentariske praksis kunne lykkes.

Den radikale regering fremlagde i forståelse med SD ligeledes forslag til en demokratisering af grundloven. Da forslaget afvistes, blev der udskrevet valg i 1910. Valgkampen afspejlede de mange nye politiske erfaringer fra de nærmest forudgående år, der gjorde sig klart gældende inden for også SD.

Noter

1. J. Jensen og Fr. Borgbjerg: Socialdemokratiets århundrede I, 1904, s. 493ff.
2. J. Jensen og C. M. Olsen: Oversigt over fagforeningsbevægelsen i Danmark i tiden 1871 til 1900, 1901, s. 42ff og 165ff.
3. J. Jensen og Fr. Borgbjerg, op. cit., s. 564ff.
4. J. Jensen og Fr. Borgbjerg, op. cit., s. 582f.
5. J. Jensen og Fr. Borgbjerg, op. cit., s. 509ff og 530f.
6. J. Jensen og Fr. Borgbjerg, op. cit., s. 584ff.
7. Trap »Danmark«, Storkøbenhavn III, 1960, s. 889ff.
8. K. Winding: Den danske arbejderbevægelse 1943, s. 98. Egne procentberegninger.
9. Afrundede tal på grundlag af O. Bertolt m. fl., op. cit., s. 558f.
10. O. Bertolt m. fl.: En bygning vi rejser I, 1954, s. 311.
11. M. Kristensen (red.): De samvirkende Fagforbund 1898-1923, 1923, s. 228.
12. Beregnet på grundlag af ovennævnte vælgertal og de i bilagstabellerne anførte medlems­tal. Dog findes der kun medlemstal for år 1900.

13. O. Bertolt m. fl.: En bygning vi rejser I, s. 323ff.
14. L. Rasmussen: Håndbog for Socialdemokratiet, 1913, s. 74ff.
15. I forvejen indtog Socialdemokratiet en imødekommende holdning til især byernes detailhandlende, hvilket begrundede partiets tøven over for at yde støtte til arbejderkooperationen.
16. Jvf. begrundelsen for fortsat valgsamarbejde på partikongressen i 1910; Prot. for partikongressen 1910, s. 4.

SOCIALDEMOKRATIET

Kampen om demokratiet og Socialdemokratiets organisatoriske styrkelse 1910-1914

Valget i 1910: alliancepolitikken styrkes i kampen om flertallet

I foråret 1910 gik SD til valg for sammen med Det radikale Venstre at erobre flertallet i Folketinget og dermed sikre den radikale regerings fortsættelse fra 1909-10. De gunstige erfaringer fra samarbejdet med denne regering, de øgede muligheder for at få gennemført dele af partiets sociale og politiske reformkrav såvel som den relative vælgermæssige stagnation med de lange udsigter til at opnå flertallet selv og de skævheder, der fulgte af det gældende flertalsvalgssystem i enkeltmandskredse samt det politisk uholdbare i ikke at kunne indfri en voksende arbejderklassens interessekrav – alt dette drev med sidstnævnte punkt som den evigtruende drivfjeder SD ind i et tættere og mere langsigtet samarbejde med det mest progressive borgerlige parti. Hertil bidrog også den interne stabilisering inden for partiet Venstre og det begyndende samarbejde med Højre vendt mod den radikal-socialdemokratiske alliance.

Valgforberedelserne indledtes, da SD i marts 1910 nedsatte et udvalg til sammen med et udvalg under Det radikale Venstre at forhandle om et egentligt valgforbund ved det kommende valg for at opnå det maksimale udbytte under det givne valgssystem.¹ Man nåede hurtigt til det resultat, at de to partier »viger for hinanden ved det forestående folketingsvalg, således at der i intet tilfælde opstilles kandidater fra begge partier i samme kreds«. ² SD opstillede kandidater i 55 kredse og Det radikale Venstre i 58 kredse, hvilket illustrerer den relative jvnbyrdighed, der skulle kendetegne de to partier helt frem til aprilvalget i 1920. Det var imidlertid også i betydelig udstrækning udtryk for, at de radikale med basis i husmændene koncentrerede sig om kampen mod Venstre i landkredsene og socialdemokraterne med deres arbejderbasis satsede på i endnu højere grad at erobre byerne fra Højre. Det begrundede samtidig et vist valgsamarbejde mellem Højre og Venstre.

Over for både hovedbestyrelse og kongres begrundede partiets forretningsudvalg valgforbundet med henvisninger til de positive erfaringer fra den radikale regeringsperiode 1909-10:

»Den forløbne vinters rigsdagspolitik fra den radikale regering har bragt tre betydningsfulde sager – militærvæsenet, valgkredsreformen og grundlovsændringen – i forgrunden, men har samtidig vist os, at disse ikke løses uden kamp. – Den nuværende regering har imidlertid indtaget en holdning, som åbner mulighed for kamp imod militarismen og imod den privilegerede landstingsvalgret, og det må derfor anses for i høj grad formålstjenligt at skabe et folketingsflertal til støtte for denne regering«. ³

Denne resolution blev vedtaget med overvældende flertal på partikongressen (317–38). ⁴ Det står i klar modsætning til den hårde og jævnbyrdige kamp på kongressen i 1908 mellem tilhængere og modstandere af alliancepolitikken. Den økonomiske krise og erfaringerne med den radikale regering i den mellemliggende periode havde givet alliancetilhængerne bedre kort på hånden, så de under anførelse af den nye partileder Stauning kunne gennemføre taktikken på alle niveauer i partiet.

Kongresvedtagelsen pegede på den nye og aktuelle mulighed for at få gennemført en demokratisering af det politiske system og indskrænkninger i militæret. ⁵ I valgopråbet blev disse to temaer gentaget. ⁶ Samtidig kædede man de store militærudgifter sammen med de udeblivende sociale reformer, så en nedsættelse af de militære udgifter var forudsætningen for at gennemføre sociale reformer. Det ville end ikke en kraftig skattestigning kunne råde bod på. Verdenskrigen skulle belære SD om noget andet. Det understreger partiets stærke binding til den til enhver tid umiddelbart foreliggende situation i det danske kapitalistiske samfund.

Valgoplægget pegede klart på, hvordan SD kæmpede for at udbygge det parlamentariske demokrati og i sin politik aldrig ville gå videre end flertallet og den almindelige valgret tillod.

»Socialdemokratiets mål på det militære område er produktionsmidlernes overgang til folkets fælles eje. Disse mål stræber vi at nå ad den sociale organisations og ad den almindelige valgrets vej. De vil først nås, når Socialdemokratiet bliver flertal, og de vil virkeliggøres i det tempo og i de former, som den almindelige valgret til enhver tid ønsker«. ⁷

Det kunne som nævnt have lange udsigter med at opnå flertallet, og den almindelige valgret var endnu langt fra en realitet. Derfor var SD indstillet på samarbejde med andre grupper.

»Men allerede som mindretal er Socialdemokratiet interesseret i, sammen med andre mindretal, der har visse fælles interesser med os, at tilvejebringe et flertal, der kan nedlægge alt fæstningsvæsen, reducere militærudgifterne alvorligt, fri folket fra tyngende byrder, gennemføre en række sociale reformer og grundlægge landets forfatning på den lige og almindelige valgret«. ⁸

SD sigtede tydeligere end før mod en demokratisk alliance, der baserede sig på arbejdere og husmænd.

»Arbejderklassen har organiseret sig, husmandsstanden er i færd dermed. *Tilsammen* er de folkets flertal. Sammen med frisindede og fremskridtsvillende mænd og kvinder i andre samfundslag kan byens og landets underklasse ved dette valg rejse den vælgerhær, der både vil og kan føre demokratiets sag frem til fuld sejr«. ⁹

Valget gav imidlertid ikke det ventede resultat. Det stærkeste borgerlige parti Venstre havde overvundet den indre splittelse, der truede med at udradere det som regeringsbærende parti. Venstre fandt sammen med Højre i en socialistforskrækkelses-kampagne, der satte en stopper for de radikal-socialdemokratiske regeringsdrømme. Med halvdelen af Folketingets 114 pladser satte Venstre, der kort efter valget formelt etablerede sig som parti under dette navn på grundlag af 1909-programmet, sig igen i regeringssædet. De radikale og socialdemokraterne bevarede uforandret deres mandattal på henholdsvis 20 og 24, mens Højre under den skærpede alliancepolitik gik tilbage fra 21 til 13. ¹⁰

Venstre regerede de næste tre år i samarbejde med Højre, der fortsat havde flertal i Landstinget. Trods vanskeligheder lykkedes det de to partier i de to første år at føre forsvarslovene af 1909 ud i livet og enes om nye skattelove indeholdende især indirekte skatter, der ramte de underste samfundslag hårdst. SD var sammen med de radikale stillet helt uden for indflydelse og uden mulighed for at gennemføre den mindste sociallovgivning. Det lykkedes blot så nogenlunde at bevare loven af 1907 om statsstøtte til arbejdsløsheds-kasser, der allerede havde vist sig som det vigtigste sociale bindeled mellem arbejderne og statsmagten og dermed til SD's parlamentariske strategi. ¹¹

Først da Venstre i overensstemmelse med bondebevægelsens gamle program og senest programmet af 1909 i efteråret 1912 fremsatte forslag til en ændring af grundloven baseret på den almindelige valgret til Folketinget åbnede der sig for SD nye muligheder for at gøre sig politisk gældende. Højre ville ikke vide af nogen demokratisering af forfatningen, og alliancen med Venstre bristede. Det blev indledningen til den hårde grundlovs-kamp, der først afsluttedes med den nye grundlov af 1915.

Socialdemokratiet i bred demokratisk alliance omkring grundlovs-kampen og splittelsen mellem de borgerlige partier 1912-13

I efteråret 1912 fremsatte Venstre-regeringen endelig sit forslag til en ændring af grundloven. Herefter udvidedes valgretten til alle over 25 år, mens Landstinget skulle sammensættes ved indirekte valg gennem kommunalrådene. Det radikale Venstre og SD sluttede straks og ubetinget op om forslaget, der lå tæt op ad de radikales eget forslag fra 1910. ¹² Højre

stillede sig derimod fuldstændig afvisende, specielt angående kravet om en demokratisering af valgretten til Landstinget, der var de konservatives sidste virkelige politiske skanse.

Frem til kort før første verdenskrigs udbrud kunne Landstingets Højre i kraft af sit flertal i dette ting afværge enhver forfatningsløsning.¹³ Højre anført af storgodsejerne i den frikonservative gruppe klyngede sig til det sidste til de privilegier, der endnu gav dem en reel magt. Demokratiske tendenser inden for partiet formåede ikke at sætte sig igennem over for den konservative Landstingsgruppe. Følgelig bristede samarbejdet mellem Højre og Venstre.

Højres bestræbelser gik ud på at acceptere den almindelige valgret med forholdstalsvalg til Folketinget mod til gengæld at få en stærkt privilegeret valgret til Landstinget. Landstinget skulle gøres til et konservativt skjold mod de fremstormende arbejdere og småborgere i SD og Det radikale Venstre. Højre håbede således på at kunne gentage kompromisset fra 1908, hvor det gik med til en demokratisk valglov til kommunalrådene mod en mere konservativ valgordning for amtsrådene.

Denne taktik lod sig ikke gentage denne gang, selv om Højre arbejdede hårdt for at trække gårdmændene væk fra det politiske samarbejde med de radikale og socialdemokraterne. De demokratiske kræfter i Venstre var for stærke til, at partiet kunne indlade sig på Højres ønsker om en stærkt privilegeret valgret til Landstinget. I stedet måtte Venstre noget nødtvunget se sig placeret i en demokratisk alliance med Det radikale Venstre og SD, de »røde«, partier man så hårdt havde bekæmpet ved og efter valget i 1910.

I denne første forfatningskamp spillede SD kun en sekundær rolle. Den afgørende kamp stod inden for og mellem partierne Højre og Venstre. Sammen med de radikale kunne SD ikke andet end støtte Venstres forfatningsforslag, selv om det på en række punkter langt fra opfyldte socialdemokraternes demokratiske krav.¹⁴

Det var under denne nye politiske konstellation, hvor SD indgik i en bred demokratisk alliance, hvor de borgerlige var splittet også internt, og det trak op til et valg, at der i begyndelsen af 1913 indkaldtes til socialdemokratisk partikongres.

Partikongressen i 1913: styrkelse af den socialdemokratiske bevægelse

I februar 1913, i god tid før det forårsvalg som kunne forudses, indkaldte SD til partikongres. Parlamentarisk stod kongressen i forfatningsspørgsmålets tegn, mens der på det politisk-organisatoriske plan foregik en vigtig styrkelse af hele den socialdemokratiske arbejderbevægelse anført af partiet og partiledelsen.

I grundlovsspørgsmålet gav kongressen rigsdagsgruppen frie hænder til at fortsætte alliancen med Det radikale Venstre og Venstre i en fælles

kamp mod Højre både på Rigsdagen og ved det kommende valg for at sikre gennemførelsen af en demokratisk forfatning. Resolutionen herom lød således:

»Kongressen godkender den socialdemokratiske rigsdagsgruppes holdning i forfatningssagen og erklærer, at taktikken ved de kommende valg, i betragtning af sagens store betydning for den demokratiske sociale udvikling her i landet, bør tilrettelægges med det formål at svække Højres modstand mod den almindelige valgrets fulde sejr det mest mulige og give det af regeringen forelagte og af Folketinget vedtagne grundlovsforslag de bedst mulige betingelser for hurtig gennemførelse«.

Resolutionen vedtoges med 287 stemmer mod 54.¹⁵ Alliancemodstanderne samlede sig igen omkring Gerson Trier, men formåede heller ikke denne gang at udgøre noget slagkraftigt alternativ til partiledelsen.¹⁶

I det efterfølgende valgmanifest fra kongressen blev der igen peget på løsningen af forfatningssagen og indførelsen af den almindelige valgret som det mest presserende politiske spørgsmål. SD, som man her identificerede med arbejderklassen, var villig til at strække sig vidt for at få demokratiseret forfatningen.

»Arbejderklassen vil bringe endog betydelige ofre for at skabe et rigsdagsflertal for forslagens gennemførelse«. Efter forfatningssagens løsning ville det sociale spørgsmål blive stillet på dagsordenen og SD's indflydelse vokse. »Bliver dette tilfældet, vil den kommende tid stille endnu større krav end nogensinde til Socialdemokratiet i det arbejdende folks interesse. Da vil det sociale spørgsmål – når de politiske hovedspørgsmål er foreløbigt løst og alle partier må tage kampen op på den almindelige valgrets fælles arena – rejse sig med uimodståelig kraft«.¹⁷

Sammen med det sociale spørgsmål meldte sig også militærspørgsmålet, »thi skal der blive midler til sociale reformer, må militarismen overvindes«. ¹⁸ SD gik i denne som i den tilsvarende formulering fra 1910 umiddelbart ud fra det bestående og endnu uudviklede skattesystem. I den sammenhæng er denne betragtning korrekt, idet militærudgifterne i 1913 tegnede sig for en trediedel af de samlede statsudgifter. Formuleringen møntede sig samtidig agitatorisk på den forsvarsbevægelse, som Højre rejste fra 1912 under indtryk af den voksende krigstrussel ude i Europa for at skabe en national bevægelse, der kunne overskygge den demokratiske front, som truede de konservatives magtpositioner. I kampen mod den konservative forsvarsbevægelse tog især den socialdemokratiske ungdom teten. Valgmanifestet udtrykte det således:

»Den hysteriske forsvarsbevægelse, der er rejst fra Højres side, er i virkeligheden kun overklassens krampagtige forsøg på at bevare sine politiske og sociale privilegier«.¹⁹

Med forfatningskampen og dens forventede demokratiske løsning be-
fandt SD sig ved et skæringspunkt i partiets historie. Den almindelige
valgret ville øge mulighederne for at gøre sig politisk gældende. Det ville
herefter blot være et spørgsmål om at erobre tilstrækkeligt mange vælgere.
Den parlamentariske afmagt, som havde kendetegnet partiets seneste ud-
vikling, gjorde det efterhånden påkrævet med en større politisk indflydel-
se, hvis Socialdemokratiet skulle bevare sin dominans i arbejderklassen
og fastholde arbejderne på den parlamentariske vej til socialismen. Parti-
ledelsen forstod tilsyneladende denne situation og den hårde kamp i frem-
tiden om de nye store vælgermasser og nødvendigheden af en organisato-
risk styrkelse. På kongressen blev der således lagt op til en stærkere
sammensvejsning af den socialdemokratiske arbejderbevægelses mange
forskellige led, hvilket i realiteten medførte en større magtkoncentration i
partiledelsen.

Nødvendigheden af en organisatorisk styrkelse som følge af de ændrede
politiske forhold fremhævedes allerede i valgmanifestet. »Jo større krav
den politiske situation i øjeblikket stiller til alle socialdemokraters taktiske
klogskab, desto mere gælder det samtidig om at opretholde og styrke vore
organisationer, udbrede vor presse og fremme det socialistiske oplys-
ningsarbejde«. ²⁰ Det gjaldt især om at styrke partiet og i den henseende
udnytte det i forvejen snævre samarbejde mellem parti og fagbevægelse. I
en udtalelse udformet af partiets formand Stauning og DSF's formand C.
F. Madsen »henstiller kongressen til fagorganisationerne, at disse bidra-
ger til at få alle arbejdere ind i de socialdemokratiske foreninger således,
at den politiske landsorganisation kan opnå den styrke, som antallet af fagligt
organiserede arbejdere berettiger til«. ²¹ Trods medlemsstigning var par-
tiets medlemstal i de seneste år faldet i forhold til vælgertallet og antallet af
fagligt organiserede, hvoraf det udgjorde under halvdelen.

Der skulle således arbejdes for at sluse flere af fagbevægelsens med-
lemmer ind i SD for at mindske den voksende kløft mellem antallet af
medlemmer og vælgere. Som et andet led i udbygningen af den stærke akse
mellem parti og fagbevægelse fik de faglige organisationer fra og med de
lokale og nationale valg i 1913 større indflydelse på kandidatopstillingerne.
²² I forvejen eksisterede der en snæver kontakt mellem partiets og den
faglige ledelse gennem reglerne om gensidig repræsentation i SD's og
DsF's forretningsudvalg. Det nye i 1913 kongressen var den bevidste
satsen på i højere grad at indpasse fagbevægelsen i den parlamentariske
kamp.

Den organisatoriske styrkelse sigtede ikke blot på, at SD var på vej ind i
en ny periode, hvor partiet i langt større udstrækning kunne gøre sig håb
om at erobre hidtidige borgerlige magtpositioner. Det var også en defensiv
foranstaltning for at styrke grebet om arbejderklassen og bekæmpe den
fagopposition, der for en del fandt organisatorisk udtryk gennem den
syndikalistiske bevægelse. Fagoppositionen angreb direkte de socialde-
mokratiske magtpositioner og parlamentariske kampformer for ikke effek-

tivt nok at varetage arbejdernes interesser. På kongressen bebudedes derfor en omfattende bekæmpelse af syndikalisterne, der ifølge partiet og DsF truede enheden i arbejderbevægelsen. I resolutionen angående syndikalisterne hed det:

»Da der imidlertid er opstået en syndikalistisk bevægelse – for tiden organiseret i Fagoppositionens Sammenslutning – som har til formål at bryde de faglige organisationers enhed, at svække virkningerne af fagorganisationernes fælles samvirken, at forhindre organisationerne i at opspare fonds til støtte under strejker og lockouter, at modarbejde det socialdemokratiske arbejderpartis program om deltagelse i den parlamentariske virksomhed, ligesom det er fagoppositionens opgave at sprede mistillid til vore organisationer og deres organer, udtaler kongressen, at tilslutningen til de syndikalistiske organisationer er uforenelig med medlemskabet i det socialdemokratiske parti, og at denne bevægelse bør modarbejdes med alle til rådighed stående midler«. ²³

Resolutionen blev fremsat på DsF's opfordring, ²⁴ og en lignende resolution vedtoges på DsF's generalforsamling i april måned. ²⁵ Fagoppositionen bidrog således til, at man sluttede sig tættere sammen i de socialdemokratiske rækker, ligesom den udnyttedes til en stærkere magtkoncentration inden for bevægelsen.

Forholdet mellem partiet og det socialdemokratiske ungdomsforbund blev på kongressen ligeledes lagt i faste rammer. Der formaliseredes for første gang et egentligt samarbejde, hvorefter

»Socialdemokratiet støtter den socialdemokratiske ungdomsbevægelse – moralsk såvel som økonomisk – under forudsætning af, at denne helt stiller sig på det socialdemokratiske partis program og arbejder i overensstemmelse med den af Socialdemokratiet fastslåede politik«. ²⁶

Partiet krævede således politisk loyalitet fra ungdomsforbundets side, hvilket bl. a. sikredes ved en socialdemokratisk repræsentant i ungdomsforbundets forretningsudvalg. Først efter kongressen i 1915 blev der tale om gensidig repræsentation. Kravet om politisk loyalitet kunne ikke før første verdenskrig begrundes med egentlige uoverensstemmelser mellem de to organisationer. Men udviklingen i bl. a. Sverige og Norge viste, at partioppositionen havde en tendens til at samle sig i ungdomsforbundet. Krigsårene skulle opvise en lignende udvikling i Danmark.

Det formaliserede samarbejde bundede ikke blot i partiets ønske om større kontrol med ungdomsforbundet. Ungdomsforbundet skulle også i højere grad inddrages i politisk virksomhed. Den udvikling, der allerede var i færd med at placere ungdomsforbundet i partiets agitatoriske fortrop, skulle fortsættes. Ungdomsforbundet havde længe taget kampen op med den konservative forsvarsbevægelse, en kamp der netop intensiveredes

fra 1912. Den linie skulle videreføres. Derudover var det meningen i større udstrækning at lade ungdomsforbundet indgå i partiets agitatoriske arbejde, først og fremmest ved valgene men også ved hvervningen af medlemmer og i det socialistiske oplysningsarbejde. Endelig gjorde det voksende medlemstal i ungdomsforbundet det vigtigt at få knyttet denne bevægelse nærmere til partiet, en medlemsfremgang der bl. a. havde sin baggrund i en fremvoksende lærlingebevægelse.

Kongressen gennemførte ligeledes en formel landsorganisering af den socialdemokratiske presse.²⁷ Der etableredes et årligt landskontrahentmøde bestående af repræsentanter fra Social-Demokraten i København og aflæggerbladene ude i provinsbyerne samt to repræsentanter fra henholdsvis SD's og DsF's forretningsudvalg. Endelig understregedes også i denne sammenhæng, at kontrahenterne skulle være partiorganiserede og politisk loyale mod SD og ikke have tilknytning til andre blade eller partier.

Beslutningerne angående pressen afspejlede tendensen til en organisatorisk og politisk samling omkring partiet og dermed partiledelsen. Indstillingen om pressen fik således den tilføjelse, at hovedbestyrelsen blev pålagt

»at arbejde videre hen til, at de politiske og faglige organisationer i fællesskab helt overtager den socialdemokratiske dagspresse, så at den bliver det socialdemokratiske arbejderpartis ejendom«. ²⁸

Efter partikongressen blev ovennævnte nyordning af partipressen vedtaget på DsF's generalforsamling i april,²⁹ inden den trådte i kraft fra 1914.

Det kooperative spørgsmål blev også behandlet på kongressen. I flere år havde en fælleskommission for parti og fagbevægelse arbejdet med især problemerne omkring finansieringen af et kooperativt fremstød og formerne herfor. Både på DsF's tidligere generalforsamling³⁰ og igen på SD's kongres blev der yret betænkeligheder ved en større offensiv på dette felt. Det skyldtes ikke mindst, at der på lokalt initiativ i København var opstået en række arbejderbrugsforeninger. Kongressen besluttede at stille sig afventende over for denne bevægelse.³¹ Det har utvivlsomt også spillet en rolle for partiets stillingtagen i denne sag, at det ved et fremstød på dette område kunne risikere at støde mange socialdemokratiske vælgere blandt detailhandlere og mindre håndværkere fra sig. Hertil kom de herskende forhold på landet, hvor de ikke så få socialdemokratiske husmænd og landarbejdere gerne var knyttet til de bestående brugsforeninger udgået af bondebevægelsen og for husmændenes vedkommende til andelsorganisationerne. Dette sammen med principielle modstandere af kooperativerne inden for partiet bevirkede, at først verdenskrigens forsyningsmæssige vanskeligheder satte et nyt skub i den kooperative bevægelse.

Et ikke uvæsentligt led i den stabilisering og styrkelse af den socialdemokratiske bevægelse, der foregik på kongressen i 1913, var vedtagelsen

af et nyt parti-program. Den principielle del af programmet fungerede i lighed med det hidtidige program som partiets mere varige »socialistiske« ansigt udadtil, hvorimod reformprogrammet afspejlede de sociale krav, der rejste sig fra partiets sociale basis, og dermed karakteren af denne basis.

Det nye program havde været under forberedelse et årti, og det blev sikkert kun færdigt til kongressen i 1913, fordi partiledelsen anført af Stauning greb aktivt ind i udvalgets arbejde. Parti-programmet skulle netop indgå i det generelle »brush up«.

Principprogrammet fastslog atter det socialistiske mål for partiets arbejde. Det vil søge at

»samle hele arbejderklassen i et klassebevidst, socialistisk arbejderparti, at erobre magten i samfundet, at afskaffe det kapitalistiske privateje til produktionsmidlerne, at omdanne det til socialistisk fællesje og at organisere det arbejdende folk til at overtage og drive produktionen i det socialistiske samfund«. ³²

Der angives ikke direkte nogen midler til at nå dette mål. Men ud fra den faglige og vælgermæssige organisationsform og i betragtning af de hidtidige resolutioner om partiets taktik gik vejen til socialismen for SD gennem vælgerflertallet og erobringen af statsmagten. Den borgerlige statsmagt skulle være redskab og centrum for socialismens indførelse. Det illustrerer principprogrammets mange uklarheder omkring forståelsen af kapitalismen og dermed indholdet i socialismen.

Socialismen var ifølge programmet ikke identisk med lønarbejdets afskaffelse. Det drejede sig derimod om at afskaffe den planløshed og det misbrug i anvendelsen af produktionsmidlerne, som fulgte med den private ejendomsret. Planløsheden og misbruget ramte især arbejderklassen, der blev undertrykt af de besiddende samfundslag.

»Overklassens herredømme over produktionsmidlerne medfører politisk ufrihed, social ulighed, splid mellem nationerne og skaber elendighed for samfundets produktive medlemmer«. ³³

Men om dette herredømme kunne afskaffes afhang af partiets parlamentariske styrke og det politiske demokratis udviklingstrin. Det samme gjaldt mulighederne for at gennemføre reformer i arbejderens interesse.

Reformkravene afspejler i langt højere grad end principprogrammet SD's politiske virksomhed. Reformprogrammet udtrykker et friheds- og lighedsprogram i god forlængelse af de tidligere borgerlige demokratiske bevægelser med rod i kravene fra den franske revolution. Men modsat de borgerlige bevægelser havde SD sin vigtigste basis i arbejderklassen, hvorfor kravene også gik dybere og længere end hos de borgerlige bevægelser.

De specielle arbejderkrav ³⁴ gjaldt f. eks. en lovbestemt maksimal-ar-

bejdsdag på 8 timer og større kontrol med arbejdspladser og arbejderboliger samt nationalisering af samfærdselsmidler og monopollignende virksomheder. Hertil kom en del offentlige sociale foranstaltninger, der især ville komme arbejderne til gode.

Arbejderkravene i reformprogrammet var primært en overførelse til det parlamentariske plan af krav, der oprindeligt formuleredes på arbejdspladserne og i fagbevægelsen. Det udtrykte det snævre samarbejde mellem parti og fagbevægelse, hvor arbejdernes sociale krav via fagbevægelsen af SD blev rettet mod stat og kommune.

Den bevidste orientering af arbejderkravene mod staten og den parlamentariske strategi, der lå bag, understregedes af programmets fremhævelse og krav om den fulde indførelse af demokratiske rettigheder, sådan som de kendtes fra den borgerlige demokratiske bevægelse.³⁵ Gennem den organisatoriske styrkelse, som 1913 kongressen var udtryk for, ville den socialdemokratiske arbejderbevægelse samlet omkring partiet og partiledelsen intensivere kampen for en videreudvikling af det borgerlige demokrati. Derigennem skulle magten og de borgerlige magtpositioner gradvist erobres, og arbejderklassen ligestilles med den øvrige befolkning.

Kravet om den fulde gennemførelse af borgerlige demokratiske rettigheder var sammen med ikke mindst punktet om jordspørgsmålet udtryk for, at SD's sociale basis bevægede sig jævnt fra arbejderklassen over i de nederste dele af småborgerskabet, i dette tilfælde det agrare småborgerskab omkring husmændene.

På kongressen i 1908 nedsattes der et særligt udvalg angående jordspørgsmålet på syv medlemmer, heraf fem husmænd. Det suppleredes senere med tre folk fra hovedbestyrelsen. Udvalget fremlagde deres indstilling på kongressen i 1913.³⁶ Fra Gerson Trier støttet af J. P. Nielsen inden for det oprindelige programudvalg forelå der imidlertid en mindretalsindstilling.³⁷ Modsætningen mellem de to indstillinger gik reelt på, i hvilken udstrækning staten skulle tage initiativ til at socialisere jorden, dvs. om staten skulle arbejde bevidst frem mod fællesdrift eller blot stille jord til rådighed og i øvrigt støtte og sikre videreførelsen af småbrugene.

Flertallets indstilling, som indgik i det endelige program, indeholdt nogen forsigtige formuleringer, som hverken direkte afviste den individuelle eller den kollektive driftsform. Det ville i realiteten sige, at staten skulle indskrænke sig til at overtage de resterende feudale jorde og lade interesserede landarbejdere med statsstøtte få den individuelle brugsret hertil. Derudover skulle der på forskellig måde ydes statsstøtte til egentligt privatejede småbrug. Flertallet tog ved sin forsigtige holdning i realiteten stilling til fordel for den individuelle brugsform, hvilket også var i overensstemmelse med den store repræsentation af husmænd i jordudvalget. Det stemte ligeledes godt overens med interesserne hos de relativt mange husmænd og mindre gårdejere, der var repræsenteret på kongressen, og passede til den omstændighed, at der næsten ingen landarbejderrepræsentanter fandtes.³⁸

De selvstændige landbrugeres overvægt i forhold til landarbejderne på kongressen afspejler i første række en forskellig organisationsgrad.³⁹ Husmændene var en velorganiseret social kategori i klar politisk opdrift og med en hastigt voksende organisationsprocent. Husmændenes krav samlede sig netop om udbygningen og sikringen af den individuelle småbrugsform. Heroverfor stod en praktisk taget uorganiseret gruppe af landarbejdere, der på grund af de herskende produktionsforhold for den langt største dels vedkommende blev selvstændige eller lønarbejdere i byerne, inden de overhovedet nåede valgretsaldern. Disse omstændigheder drev SD som parlamentarisk parti frem til den position, som blev fastlagt i 1913 programmet. Det betød, at partiet overtog husmandsbevægelsens program og specielt orienterede sig mod de nederste husmandslag og de landarbejdere, der aspirerede efter at blive selvstændige. Denne politiske linie i jordspørgsmålet blev sidenhen stadig klarere, især fra 1920'erne.

Den forsigtige holdning i socialiseringsspørgsmålet med hensyn til jorden var således udtryk for det politiske styrkeforhold mellem husmænd og landarbejdere, også inden for SD. Ville partiet vinde større opbakning hos de nederste samfundslag ude på landet, måtte der ske en politisk afpasning efter den stærke husmandsbevægelses krav. I det hele taget måtte der tages et vist hensyn til småborgerskabet, der med en klar overvægt for landdistrikterne udgjorde over en femtedel af de kongresdelegerede i 1913, selv om de næppe har været så stærkt repræsenteret blandt vælgerne.

Jordspørgsmålet rummer en afgørende konklusion om SD's politiske funktion og udvikling. Det viser, hvordan partiet specielt i denne fase oplevede sit parlamentariske gennembrud ved en fortsat organisatorisk stramning og vækst med basis i arbejderklassen på den ene side og så på den anden side et klart forsøg på at indfange andre og progressive borgerlige bevægelser i kampen for at demokratisere samfundet og erobre den politiske magt. Det blev i realiteten under denne alliancepolitik, at SD i 1910'erne oplevede sit parlamentariske gennembrud.

Socialdemokratiets alliance med den radikale regering og afslutningen på forfatningskampen 1913-15

SD forsøgte ved valget i 1913 sammen med de radikale at få Venstre med i et fælles valgsamarbejde mellem de tre grundlovspartier vendt mod forfatningsmodstanderen Højre. Venstre ville imidlertid ikke lade sig binde, og i stedet indgik de to andre partier et valgsamarbejde.⁴⁰ Valgresultatet blev et kraftigt nederlag for både Venstre og Højre. Forskydningerne lå ikke så meget på stemmefordelingen, der lå nogenlunde fast, og hvor SD igen opnåede o. 29%. Som følge af det bestående valgsystem og den borgerlige splittelse fik imidlertid både SD og Det radikale Venstre en betydelig mandatfremgang. De radikale gik frem fra 20 til 31 og SD fra 24 til 32

mandater, mens Venstre gik tilbage fra 57 til 44 og Højre fra 13 til 7.⁴¹

Venstre var fortsat det største parti, og både Det radikale Venstre og SD støttede tanken om Venstreregeringens fortsættelse ud fra den antagelse, at man på den måde bedst ville kunne holde Venstre fast på grundlovsforslaget. Selv havde de to partier nu for første gang fået flertal i Folketinget. Netop den omstændighed fik den stærke fløj inden for Venstre omkring J. C. Christensen til at sige nej til at danne regering.⁴²

Følgelig dannedes en radikal regering med socialdemokratisk støtte.⁴³ Forinden var tanken om en socialdemokratisk regering blevet bragt på bane. Det afvistes imidlertid, dels fordi det stred mod kongresbeslutningen af 1908 om først at danne regering, når vælgerflertallet var sikret, dels og nok så meget ud fra den taktiske betragtning, at en regering udgået af SD ville være en alt for kraftig udfordring af det borgerlige samfund og blot forplumre hele forfatningssagen.⁴⁴

SD valgte i stedet fuldtud at støtte den radikale regering i dens forsøg på at løse grundlovsspørgsmålet. I september 1913 genfremstattes den tidligere regerings forslag i Folketinget, hvor det vedtoges mod Højres stemmer. Samtidig forsøgte J. C. Christensen sig uden held med et kompromisforslag over for Højre.⁴⁵

Den følgende grundlovskamp foregik især inden for Højre og tillige inden for Venstre.⁴⁶ Venstre forsøgte sig i februar 1914 med et forslag om 35 års valgretsalder og indirekte valg til Landstinget i stedet for valg via kommunalrådene. De to øvrige grundlovspartier bøjede sig for dette ændringsforslag. I Højre var det stadig landstingsgruppens forhalingstaktik, der sejrede, selv om bl. a. industrifløjen omkring Alexander Foss forsøgte at opnå forlig med regeringen.

Efter at Venstres landstingsgruppe havde udnyttet situationen til at gennemtrumfe endnu en ændring af valgloven, der begunstigede landkredsene og dermed partiet, og Højre fortsatte sin modstand, blev der udskrevet landstingsvalg i juli 1914. Anledningen var Højres »strejke« over for Landstinget. Ved valget mistede Højre endelig sin dominans i Landstinget, men inden grundlovssagen kunne blive genoptaget, kom krigen og afbrød midlertidigt forhandlingerne.

Først i december 1914 blev forhandlingerne genoptaget på initiativ fra Højres ledere, der forstod at løbet var kørt for partiet.⁴⁷ Skulle det overhovedet have indflydelse på den nye grundlov, måtte det selv tage teten. I de følgende måneder forhandlede man sig frem til enighed, hvor Højre sikrede sig sit vigtigste krav om forholdstalsvalg. Grundloven blev underskrevet den 5. juni 1915.

Ved den nye grundlov opfyldtes SD's gamle krav om almindelig valgret til Folketinget.⁴⁸ Partiets krav om 21 års valgret kunne dog ikke opfyldes. Den hidtidige grænse ved 30 år nedsattes til 25 år, men kun gradvist og med et år for hvert valg.

Til Landstinget var valgretsalderen derimod 35 år, og valgene var indirekte. I stedet for de tidligere kongevalgte indførtes en kategori af lands-

tingsvalgte. Landstinget bevarede således en hel del af sit konservative præg i forhold til Folketinget.

Men grundlaget for begge ting var for første gang den almindelige valgret. Kvinder og tyende fik nu også valgret, og vælgerkorpset mere end fordobledes. Med den organisatoriske og politiske styrkelse, som 1913 kongressen markerede, stod SD godt rustet til at erobre de nye store vælgermasser.

Deltagelsen i forfatningskampen havde været en vigtig læreproces for Socialdemokratiet, og det havde samtidig på en lang række områder givet køb for at sikre grundlovsændringens gennemførelse. Fra 1913 begyndte partiet således for første gang at stemme for finansloven og dermed de militære bevillinger. Det var udtryk for partiledelsens betydelige offervilje af hensyn til den radikale regering og grundlovssagen. Det blev indledningen til en kraftig styrkelse af alliancen med det radikale regeringsparti. De lange og omskiftelige grundlovsforhandlinger betød endelig, at der blev lagt langt større beføjelser over på partiledelsen end tidligere, og at ledelsen i langt større udstrækning end ellers indgik i den politiske beslutningsproces omkring statsmagten. Det næste skridt i retning af integration i statsmagten fulgte med verdenskrigen og borgfredspolitikken.

Noter

1. Forhandlingsprot. for Socialdemokratisk Forbund (= Soc. Forb.) 17/3 1910.
2. Forhandlingsprot. for Soc. forb. 2/4 1910.
3. Samme, 20/4 1910. Prot. for den socialdemokratiske partikongres (= Prot. for partikongres) i 1910, s. 4.
4. Prot. for partikongres 1910, s. 8.
5. Prot. for partikongres 1910, s. 4f.
6. Prot. for partikongres 1910, s. 8ff.
7. Prot. for partikongres 1910, s. 9.
8. Prot. for partikongres 1910, s. 9f.
9. Prot. for partikongres 1910, s. 10.
10. En redegørelse for Socialdemokratiets rigsdagsvirksomhed (= En redegørelse for Soc.) 1910–11, s. 3ff.
11. Socialdemokratiets virksomhed 1908–1913. Beretning til kongressen 1913, s. 12ff.
12. En redegørelse for Soc. 1912–13, s. 22ff.
13. En redegørelse for Soc. 1912–13, s. 27ff og 1913–14, s. 14ff.
14. Jvf. note 12. Forhandlingsprot. for den socialdemokratiske rigsdagsgruppe (= Forhandlingsprot. for rigsdagsgruppen) 16/11 1912 og 8/2 1913.
15. Prot. for partikongres 1913, s. 42.
16. Samme, s. 45.
17. Samme, s. 48.
18. Samme, s. 48.
19. Samme, s. 48.
20. Samme, s. 49.
21. Samme, s. 70.

22. Forhandlingsprot. for Arbejdernes Fællesorganisation i København (= Forhandlingsprot. for Fællesorg.) 18/3 1913.
23. Prot. for partikongres 1913, s. 54f.
24. Forhandlingsprot. for De Samvirkende Fagforbund (= DsF) 21–22/4 1913.
25. Forhandlingsprot. for DsF 23–26/4 1913.
26. Prot. for partikongres 1913, s. 70.
27. Prot. for partikongres 1913, s. 50f.
28. Samme, s. 51.
29. Forhandlingsprot. for DsF 23–26/4 1913.
30. Samme, 25–28/4 1911.
31. Prot. for partikongres 1913, s. 50.
32. Samme, s. 75.
33. Samme, s. 75.
34. Samme, s. 77f.
35. Samme, s. 76f.
36. Samme, s. 27ff.
37. Samme, s. 31.
38. Erhvervsfordelingen blandt kongresdelegerede, jvf. nedenfor.
39. Jvf. ovenfor.
40. Forhandlingsprot. for rigsdagsgruppen 17/4 1913. Forhandlingsprot. for Soc. Forb. 20/4 og 22/4 1913.
41. En redegørelse for Soc. 1913–14, s. 3ff.
42. Forhandlingsprot. for Soc. Forb. 2/6 og 18/6 1913. Forhandlingsprot. for rigsdagsgruppen 14/6 og 17/6 1913.
43. Forhandlingsprot. for rigsdagsgruppen 18/19/6 1913.
44. Samme, 18/6 1913.
45. En redegørelse for Soc. 1913–14, s. 12ff.
46. Samme 1913–14, s. 14ff.
47. En redegørelse for Soc. 1914–15, s. 36ff.
48. Samme 1914–15, s. 54f.

De samvirkende Fagforbund i defensiven 1910–1914

Det arbejdsretslige system og DsF's grænseudvalg af 1910

Udbygningen af det arbejdsretslige system i 1910 og DsF's samtidige nedsættelse af et grænseudvalg markerede indledningen til en ny udvikling i fagbevægelsen, der med hensyn til kompetenceforhold og interne mod-sætninger samt relationerne til statsmagten først fandt sin endelige afgørelse i 1930'erne.

På DsF's repræsentantskabsmøde i december 1909 blev der taget en række vigtige beslutninger.¹ Repræsentantskabet vedtog tre fremlagte forslag: dels om norm for regler for behandling af faglig strid, dels forslag om oprettelse af en fast voldgiftsret og dels om indførelse af en statslig forligsmandsinstitution. Forslagene stammede fra fællesudvalget af 17. august 1908. Udvalget var blevet nedsat efter en litografstrejke, der en tid lagde den borgerlige presse øde, af indenrigsministeren med et lige stort antal repræsentanter fra DsF og DA og ledet af en statslig opmand. Det var første gang siden storlockouten i 1899, at staten greb direkte ind i forholdene på arbejdsmarkedet. I 1910 vedtog Rigsdagen lovene om Den faste Voldgiftsret og Forligsmandsinstitutionen. Endelig vedtoges Norm for regler for behandling af faglig strid.² Staten var hermed indtrådt som et fast tredie led i forholdet mellem arbejdere og arbejdsgivere. Forligsmanden fik dog først virkelig magt til at gribe ind i konflikter i 1934. Lovgivningen på disse felter animerede samtidig til mere samlede overenskomstordninger.

De nye ordninger lagde op til en styrkelse af de to centralorganisationer og det overenskomstsistem, som dannede grundlag for deres virksomhed. DA udtrykte dog betænkelighed ved indførelse af forligsmandsinstitutionen, idet DA styrkemæssigt fortsat var DsF overlegen og derfor ville opnå størst fordel ved den direkte konfrontation eller blot truslen herom.³ Endelig kunne DA næppe regne med at få større indflydelse på det regerende parti. Højre, hvortil de politiske forbindelser var tættest, udgjorde ikke længere nogen regeringsmulighed. Selv om DsF stillede sig noget mere positiv, tildeltes forligsmanden kun en begrænset kompetence. Forligsmandsinstitutionen havde imidlertid betydning ved selve sin eksistens og det »samfundshensyn«, som regelmæssigt inddrog i overenskomstsituationerne.

Derimod havde DA lige så lidt som DsF nogen betænkeligheder ved loven om Den faste Voldgiftsret.⁴ Lige siden Septemberforliget af 1899 havde det været et problem for arbejdsgiverne, at kun DsF men ikke underorganisationerne var bundet af bestemmelsen om varselspligt ved

arbejdsprocessen. Endelig afvistes industriforbundstanken af Arbejdsmandsforbundet, der under en sådan struktur nødvendigvis måtte omlægges radikalt og måske helt opløses. Tanken om industriforbund var dog langt fra opgivet med nedsættelsen af grænseudvalget. Den dukkede op igen efter overenskomsterne i 1911.

De femårige overenskomster fra 1911

I 1911 blev der indgået femårige overenskomster af et meget stort antal faglige organisationer. Det var første gang i fagbevægelsens historie, der forelå en sådan større samlet overenskomstsituation. Overenskomsterne i 1911 blev samtidig indledningen til to årtiers kompetancestrid mellem DsF og enkeltforbundene, en strid der det første årti havde en bred medlemsmæssig opbakning. Overenskomstsituationen i 1911 og den følgende udvikling understregede modsætningen mellem DA's offensive taktik og DsF's defensive position. Endelig blev det nye arbejdsretslige systems blokerende virkninger for lønkampen understreget af, at de femårige overenskomster faldt i en økonomisk opgangsperiode.

De femårige overenskomster var helt og holdent arbejdsgivernes idé.⁷ Det var industrifløjten, der førte an, ledet af jernindustriens arbejdsgivere, som allerede i 1906 havde indgået femårige overenskomster med metalarbejderne. Frem til 1911 søgte DA at samle så mange overenskomsters udløb som muligt til netop dette år. Allerede i slutningen af 1910 havde metalindustriens arbejdere fortsat linien fra 1906 og sluttet en femårig overenskomst. Det lagde et så stærkt pres på den øvrige fagbevægelse, at lignende femårige overenskomster i de følgende måneder blev indgået for de øvrige fag, hvor overenskomsterne udløb. I fag med udløbende overenskomster i de følgende år søgtes overenskomstfornyelsen samlet til 1916.

Metalindustrien og specielt Smedeforbundet inden for fagbevægelsen fungerede således som murbrækker for gennemførelsen af de femårige overenskomster.⁸ På alle faglige områder var det metalindustriens arbejdere og arbejdsgivere, der førte an. Det gjaldt både indgåelsen af landsoverenskomster, opbyggelsen af tillidsmandssystemet og samarbejdet mellem arbejdere og arbejdsgivere såvel som sikringen af de faglærtes privilegerede stilling, f. eks. med hensyn til minimalløn og ret til lønforhandlinger i overenskomstperioden. Smedeforbundet var således det stærke forbund i fagbevægelsen, der indirekte optrådte med den centrale kompetance, som DsF manglede. Det bragte uvægerligt forbundet i konflikt med Arbejdsmandsforbundet, der som følge af normallønssystemets dominans blandt forbundets medlemmer og en ret spredt og uensartet social basis i modsætning til metalarbejderne var interesseret i at trække overenskomstforhandlingerne i langdrag og især holde dem på lokalt plan. Endvidere var arbejdsmændene specielt i opgangstider ivrige efter korte overenskomstperioder, da der kun kunne opnås lønforbedringer ved fornyelse af overenskomsterne.

I 1911 ligesom regelmæssigt sidenhen blev det metalarbejderne, der som nævnt lagde retningslinierne for overenskomsterne. De øvrige forbund inklusiv Arbejdsmandsforbundet, der ikke selvstændigt havde styrke til at gennemføre nogen storkonflikt, måtte så blot se at redde det mest mulige ud af situationen. Det skabte naturligvis bitterhed mod smedene, specielt hos arbejdsmændene. Men utilfredsheden skulle bagefter også rette sig mod DsF, der på grund af manglende kompetance og politisk styrke stort set forholdt sig passiv og lod de socialdemokratiske ledere ude i forbundene om at sælge sig så dyrt som muligt, men uden at det kom til nogen storkonflikt. De bitre erfaringer fra den svenske storstrejke i 1909 manede DsF til forsigtighed, ligesom det modsat øgede Arbejdsgiverforeningens kampvilje. DA's styrke gjorde det endvidere muligt for foreningen at anvende den udvidede lockout taktik, som på grund af DsF's svaghed ikke modsvarede af sympatistrejken.

Efter smedenes overenskomst i slutningen af 1910 gik det en tid sløjt med de lokale forhandlinger inden for forbundene.⁹ Den 16. januar gik blikkenslagerne i strejke, og arbejdsgiverne varslede lockout i faget. I slutningen af januar og begyndelsen af februar blev der imidlertid indgået en del overenskomster inden for tekstil- og beklædningsbranchen. Den 13. februar trådte lockouten i blikkenslagerfaget i kraft, og få dage efter varsledes der udvidet lockout, hvilket tvang tømrere, gørtlere og metaltrykkere til at slutte femårige overenskomster.

I februar og marts skærpedes modsætningerne mellem DA og Arbejdsmandsforbundet, indtil der sluttelig blev indgået forlig. I blikkenslagerfaget løb lockouten videre, og der iværksattes i marts ligeledes lockout for elektrikerne og træindustriarbejderne. Konflikten forværredes, da forhandlingerne mellem hovedorganisationerne frem til begyndelsen af april endte resultatløst, og forligsmandens forslag afvist af en række byggefag. Lockouten udvidedes derefter til et stort antal byggefag. Forhandlingerne blev derpå genoptaget ved hovedorganisationernes initiativ, og den 27. april sluttedes der femårige overenskomster for fagene under DsF. Murerarbejdsmændene i København og blikkenslagerne, der stod uden for DsF, strittede fortsat imod. Allerede to dage efter bøjede murerarbejdsmændene sig, men blikkenslagerne fortsatte strejken trods et samlet, massivt pres fra DA, DsF og SD. Den 16. maj iværksatte DA storlockout for 60.000 arbejdere, men allerede samme dags aften bøjede blikkenslagerne af og indgik en femårig overenskomst.

DA havde således fået trumfet deres politik igennem mod begrænsede lønforhøjelser. DsF havde fra starten givet afkald på enhver styrkeprøve med arbejdsgiverne, og det var lykkedes ved en relativ politisk lav profil fra den faglige centralorganisations side at komme igennem overenskomst-situationen uden storkonflikt. Arbejdsgiverne havde sikret sig arbejdsro under en kommende forventet opgangsperiode. DsF gik derimod nogle stormfulde år imøde som følge af organisationens passive holdning under overenskomstforløbet.

DsF's defensive foranstaltninger over for protestbevægelsen 1911-14.

Næppe var overenskomstforhandlingerne sluttet i maj 1911, før der rejste sig en proteststorm ude i fagbevægelsen.¹ Det ene forbund efter det andet angreb DsF for at have forholdt sig fuldstændig passiv over for arbejdsgivernes fremstormen. Når DsF ikke fungerede som kamporganisation, mente mange man lige så godt kunne afskaffe den. Angrebene rettede sig også mod den bestående faglige struktur, som man mente havde vist sig ineffektiv og derfor burde afløses af industriforbund. En del forbund tog konsekvensen og meldte sig ud af DsF. Det gjaldt f. eks. Murerforbundet og Sømandsforbundet, mens andre forbund som f. eks. Typografforbundet ved urafstemning opnåede et lille flertal for at blive i DsF.

DsF svarede igen over for den omfattende kritik med at holde et større antal propagandamøder.¹¹ Landet over lod DsF de lokale fællesorganisationer arrangere møder med deltagelse af medlemmer af DsF's forretningsudvalg. Lederne forsøgte her at forklare DsF's ringe kampindsats ved henvisninger til, at centralorganisationen befandt sig i en trængt situation som følge af de besiddende klassers sammenrotning, og protesterne mod DsF blot var udtryk for syndikalisternes splittelsesforsøg. Det tog imidlertid ikke vinden ud af protestbevægelsen. Fællesorganisationen i København opfordrede derfor DsF til at imødegå kritikken med lovændringer, så den blev i stand til at omfatte alle fagorganisationer.¹²

DsF indkaldte på den baggrund til repræsentantskabsmøde i januar 1912.¹³ Her nedsattes et udvalg med henblik på undersøgelse af mulighederne for en reorganisering af DsF. Fra DsF's side fik udvalget nogle ord med på vejen, som understregede de positive resultater under den hidtidige struktur. Samtidig opfordredes udvalget til at afvise enhver påvirkning fra de »organisationsfjendtlige bevægelser«. Her tænkte man på syndikalisterne, der netop krævede fagbevægelsen omlagt efter industriforbund kombineret med medlemsdemokrati. En omdannelse til industriforbund kunne derfor nemt blive udlagt som en syndikalistisk sejr, ligesom ikke mindst tanken om medlemsdemokrati udgjorde en trussel mod den socialdemokratiske dominans i fagbevægelsen. Det var således klart, at udvalget i realiteten ikke skulle lægge op til en virkelig strukturændring. Udvalget var nedsat for at indfange en betydelig protestbevægelse og bekræfte rigtigheden af den bestående faglige struktur under socialdemokratisk ledelse. Udvalgets sammensætning med ikke mindst en række ledende folk fra DsF's forretningsudvalg garanterede for dette udfald af dette såkaldte »reorganiseringsudvalg«s arbejde.

Det andet punkt, som behandledes på DsF's repræsentantskabsmøde i januar 1912, og som var den umiddelbare anledning til mødet, var den løbende jord- og betonarbejderkonflikt i København.¹⁴ Konflikten var brudt ud i november 1911, da arbejdsgivere inden for byggefagene i København forsøgte at ophæve arbejdernes overenskomstmæssige ret til

tvungen akkord og deres tilkæmpede indflydelse på arbejdskraftens fordeling på arbejdspladserne. Det var derfor en principiel og tillige legal kamp, som anerkendtes og fik støtte af både Arbejdsmandsforbundet og DsF.

Men i december 1911 tog konflikten en ny drejning. Et forligsforslag, der var vedtaget af de øvrige implicerede parter, forkastedes af to på hinanden følgende generalforsamlinger i jord- og betonarbejdernes fagforening. Efter den sidste afstemning den 14. december gik den socialdemokratiske fagforeningsbestyrelse af, og den 20. december valgtes en bestyrelse bestående af folk fra den syndikalistiske klub i fagforeningen. Arbejdsmandsforbundet meddelte derefter, at strejkeunderstøttelsen ville blive inddraget fra den 3. januar 1912, så fagforeningen og syndikalisterne fra da af stod isoleret.

På DsF's repræsentantskabsmøde nogle dage senere fremgik det eksplicit, at man ved at fratage understøttelsen ville tvinge arbejderne til at acceptere forliget og samtidig knægte den syndikalistiske bevægelse. Stauning, der var SD's medlem af DsF's forretningsudvalg, formulerede det således, at man måtte slå konflikten ned for ikke at give syndikalisterne anledning til at fremkalde en storkonflikt og dermed gøre DsF rangen stridig som centralorganisation inden for fagbevægelsen. Selv om syndikalisterne overhovedet ikke havde styrke til eller planer i den retning, så udtrykte Stauning alligevel det dybere politiske indhold i konflikten. Det var det første konkrete sammenstød mellem to organisationer, nemlig DsF og Fagoppositionens Sammenslutning med modstridende opfattelser af fagbevægelsens funktion i det kapitalistiske samfund. Endelig måtte DsF også døje en del hug for sin fremgangsmåde med først at give sanktion til strejke for derefter at tage sanktionen tilbage.

De strategiske uoverensstemmelser mellem DsF og FS var ikke de mest fremtrædende træk ved jord- og betonarbejderkonflikten. Det nye politiske perspektiv og stridspunkt lå derimod i FS' krav om sympatistrejke i de andre fag til støtte for jord- og betonarbejderne.¹⁵ FS fremførte her et krav, som støttedes af vide kredse, men som DsF ikke hidtil havde ment sig stærk nok til at tage i anvendelse. Det var desto mere bemærkelsesværdigt for mange samtidige arbejdere, som DA stadig hyppigere anvendte den tilsvarende »sympatilockout«, senest under overenskomstforhandlingerne i 1911. Sporvejskonflikten i København samme år, der i første omgang førte til et fuldstændigt nederlag for arbejderne, understregede yderligere afmagten i DsF's passive taktik. Heller ikke i dette tilfælde efterkom centralorganisationen kravet om sympatistrejke.¹⁶ Et stort antal københavnske fagforeninger støttede de strejkende jord- og betonarbejdere men der iværksattes ingen sympatistrejker, da DsF modsatte sig det af frygt for, at det skulle udvikle sig til storkonflikt med arbejdsgiverne. Konflikten blev afblæst og forlig indgået, efter at det i februar uden større sværdslag var lykkedes at genindsætte den socialdemokratiske ledelse i fagforeningen.¹⁷

Jord- og betonkonflikten var den første markante advarsel om en vok-

sende fagopposition. Ganske vist var fagoppositionen for det meste uorganiseret, men den havde nu i Fagoppositionens Sammenslutning, trods dens lidenhed, fundet et organiseret kraftcentrum. Herfra lød kravene om større kampaktivitet uanset overenskomsterne, mere medlemsdemokrati og omlægning efter industriforbund. Industriforbundstanken havde DSF som nævnt søgt at afværge ved nedsættelsen af grænseudvalget i 1910 og reorganiseringsudvalget i 1912. Hertil kom også i 1912 dannelsen af et industrikartel inden for metalfagene under Smedeforbundets ledelse. Det var et skridt på vejen til industriforbundet.¹⁸ Den stærke magtkoncentring, som sammenslutningen indebar, stred på den anden side klart mod syndikalisterne og mange menige medlemmers tanke om medlemsdirigerede industriforbund.¹⁹ Kravet om større indflydelse på ledelsen af fagforeningerne udsprang nemlig af en temmelig udbredt og voksende utilfredshed med fagbevægelsens manglende resultater. Derfor bredte kravet om urafstemning ved overenskomstfornyelse sig i fagbevægelsen fra 1912 og gav bl. a. Fagoppositionens Sammenslutning voksende opbakning.

Den stigende utilfredshed blandt arbejderne over den udeblivende materielle fremgang kom også til udtryk på DsF's generalforsamling i 1913. Den reelle baggrund for utilfredsheden var den økonomiske højkonjunktur, der slog igennem fra 1912, men som arbejderne uden for visse højt kvalificerede fag ikke havde mulighed for at udnytte til lønkrav på grund af de femårige overenskomster, man havde bundet sig til i 1911. Det gik især ud over de ufaglærte, der for flertallets vedkommende arbejdede på normalløn, og derfor ikke havde overenskomstmæssig ret til at stille lønkrav inden for overenskomstperioden. Ville disse arbejdere have andel i de stigende profitter og godtgørelse for prisstigningerne, fandtes der kun den udvej at gribe til overenskomststridige strejker.

I 1912 indledtes således den strøm af »ulovlige« strejker, der kulminerede ved årtiets slutning.²⁰ Arbejderne, specielt de ufaglærte, følte sig i en klemme. På den ene side var de bundet af overenskomster, der var indgået under lavkonjunkturelle forhold, men hvis de på den anden side gik i strejke for at få andel i den nye fremgang, blev de ramt af den nye voldgiftsret. Heller ikke de faglærte følte trods deres løfteparagraffer nogen synderlig kærlighed til DsF for dens tilbageholdenhed i 1911 og de langvarige overenskomster, det havde banet vejen for.

DsF på sin side var ligeledes bastet og bundet af de femårige overenskomster fra 1911 og uden mulighed for at indfri arbejdernes sociale krav, hvilket heller ikke SD kunne råde bod på frem til 1914. Den kritik, der rejstes mod DsF, måtte derfor af socialdemokraterne drejes i en anden retning, for at den ikke skulle tage overhånd. Ofret blev syndikalisterne.

Syndikalisterne udgjorde endnu ikke nogen alvorlig trussel mod det socialdemokratiske herredømme i fagbevægelsen. Men det var ubehageligt nok, at de syndikalistiske krav om industriforbund, medlemsdemokrati og direkte aktion vandt støtte og diskuteredes i stadig videre kredse inden for fagbevægelsen. De største vanskeligheder voldte syndikalister-

nes krav om direkte aktion, dvs. pludselige strejker på trods af alle overenskomster og parlamentariske spilleregler, fordi den direkte aktion blev taget i anvendelse ved et stigende antal strejker i årene frem til første verdenskrig. Det udgjorde et frontalt angreb på den socialdemokratiske arbejderbevægelses politiske grundlag og kunne derfor ikke sidde overhørig af SD. Både på SD's kongres og DsF's generalforsamling i 1913 blev der vedtaget en skarp resolution, der understregede nødvendigheden af at arbejde under overenskomstmæssige forhold, og som samtidig bebudede en omfattende kamp mod de syndikalistiske »splittelsesforsøg«.²¹

Et andet hovedpunkt på DsF's generalforsamling i 1913 var debatten om den fremlagte betænkning fra reorganiseringssudvalget. Generalforsamlingen vedtog her uden nogen samlet organiseret modstand en resolution i overensstemmelse med udvalgets konklusion, hvorefter der ikke var basis for at foretage nogen strukturel omlægning af fagbevægelsen i retning af industriforbund. Generalforsamlingen indskrænkede sig til en opfordring om nærmere samarbejde mellem beslægtede fag, herunder dannelse af fagkarteller i lighed med metalarbejderne.²²

Herefter var industriforbundstanken for en årrække taget af programmet. Bortset fra den fortsat begrænsede industrielle udvikling og frygten for syndikalisterne skal den væsentligste hindring for en realisering af industriforbundstanken utvivlsomt søges i Arbejdsmandsforbundets afgjorte modstand mod en sådan omlægning. I det hele taget ville det også for DsF og SD være betænkeligt at gennemføre en så radikal organisatorisk strukturændring i en periode, hvor den socialdemokratiske ledelse befandt sig i en defensiv position.

Et tredje svar på den opvoksende opposition inden for fagbevægelsen var en styrkelse af samarbejdet med SD. Det skete i forlængelse af beslutningerne på den socialdemokratiske kongres for hele den socialdemokratiske arbejderbevægelse, hvilket også indebar et fremstød over for de endnu mange uorganiserede arbejdere. For DsF og fagbevægelsen i det hele taget betød det, at den fik større indflydelse på opstillingen af socialdemokratiske kandidater til de lokale og nationale valg. Det pegede i retning af, at SD søgte at indpasse fagbevægelsen yderligere i den parlamentariske virksomhed. Det fik igen betydning, da partiets indflydelse på statsmagten voksede ganske betydeligt i de følgende år. I første omgang støttede DsF SD's organisatoriske fremstød, ligesom der blev sat en offensiv ind over for de fagligt uorganiserede arbejdere. F. eks. øgedes i København organisationsarbejdet blandt fabriksarbejderne, da en undersøgelse blandt flertallet af arbejderne viste, at ca. 90 % af arbejdsmændene og 95 % af byggearbejderne, men kun 60 % af fabriksarbejderne var organiseret.²³

DsF's defensive position over for arbejdsgiverne varede ved frem til første verdenskrig, hvilket stadig gav næring til fagoppositionen. Frihavnskonflikten i København 1913-14 var et vigtigt eksempel herpå.²⁴ Konflikten brød ud, da selskabet som følge af nye mekaniske hjælpemidler kræve-

de akkorderne nedsat, hvilket arbejderne modsatte sig. Fra årsskiftet 1913-14 iværksattes der strejke af Arbejdsmandsforbundet på havnearbejdernes vegne. Men selskabet havde forberedt sig på strejken ved at avertere efter arbejdskraft i landets aviser. De strejkendes pladser blev fyldt op i et sådant omfang, at strejken snart blev ineffektiv. Først sent hen på foråret 1914, da uorganiserede arbejdere forlængst havde overtaget de strejkendes arbejde, foreslog Arbejdsmandsforbundet at udvide strejken på grund af det voksende krav herom. DsF's repræsentantskab afviste imidlertid en optrapning af konflikten. I juli 1914 blev der følgelig sluttet forlig således, at 200 organiserede arbejdere måtte acceptere at arbejde side om side med 400 uorganiserede arbejdere. Samtidig måtte man gå ind på selskabets krav om nedsættelse af akkordsatserne.

Frihavnskonfliktens udfald var således et totalt nederlag for arbejderne. Det demonstrerede med al tydelighed ineffektiviteten i den defensive og isolerede strejkes taktik. Det fik også den følge, at havnearbejderne dannede en selvstændig organisation under navnet Havnearbejdernes Fællesforbund.²⁵

Under hele strejken havde Fagoppositionens Sammenslutning agiteret for iværksættelse af sympatistrejke og holdt i den forbindelse agitationsmøder over hele landet. Møderne intensiveredes efter forligets indgåelse, der markerede et totalt nederlag for de strejkende arbejdere. DsF følte sig i den sag så trængt, at man besluttede at lade medlemmer af forretningsudvalget ledsage den syndikalistiske leder Chr. Christensen under dennes møder landet over.²⁶ Også Smedeforbundets formand J. A. Hansen følte sig i 1914 nødsaget til at rejse landet rundt for at imødegå en omfattende syndikalistisk agitation for at indføre urafstemning i forbindelse med vedtagelse af landsoverenskomster inden for Smedeforbundet.²⁷

Noter

1. Forhandlingsprot. for DsF 28-29/12 1909.
2. En redegørelse for Soc. 1909-10, s. 78ff.
3. Beretning om Dansk Arbejdsgiverforenings virksomhed (= Beretning om DA) 1909-10, s. 132f.
4. Samme 1909-10, s. 100ff. Forhandlingsprot. for DsF 28-29/12 1909.
5. Agerholm og Vigen, op. cit., s. 283ff.
6. Forhandlingsprot. for DsF 28-29/12 1909.
7. Forhandlingsprot. for DsF 29/9 1910 og 24/3 1911. Agerholm og Vigen, op. cit., s. 283f.
8. Forhandlingsprot. for DsF 16/11 1910. Jvf. Lyngsies kritik på generalforsamlingen i 1911; Forhandlingsprot. for DsF 25-28/4 1911.
9. Beretning om De samvirkende Fagforbunds virksomhed (= Beretning om DsF) 1910-11, s. 32ff. Beretning om DA 1910-11, s. 33ff.
10. Forhandlingsprot. for DsF 31/5 1911.
11. Forhandlingsprot. for DsF 28/6 1911. Forhandlingsprot. for Fællesorg. 3/8 og 14/8 1911.

12. Forhandlingsprot. for Fællesorg. 29/9 1911.
13. Forhandlingsprot. for DsF 21-22/1 1912.
14. Samme 20/1 1912.
15. Solidaritet 13/1 1912.
16. Forhandlingsprot. for DsF 24/8 og 30/8 1911.
17. Forhandlingsprot. for DsF 21/2 1912.
18. R. Lund, op. cit., s. 86ff.
19. Solidaritet 6/4 1912.
20. Beretning om DA 1912-13, s. 4ff og 1913-14, s. 38.
21. Forhandlingsprot. for DsF 23-26/4 1913.
22. Samme.
23. Forhandlingsprot. for Fællesorg. 20/11 1912.
24. Forhandlingsprot. for DsF 7/6 1914.
25. Beretning om DA 1913-14, s. 4ff. A. Kocik: De københavnske havnearbejderes organisationshistorie, 1939, s. 43ff.
26. Forhandlingsprot. for DsF 4/11 og 18/11 1914.
27. Solidaritet 24/10 1914.

Socialdemokratiet under borgfreds- politikken 1914-18

Socialdemokratiet indgår borgfred med det borgerlige samfund i 1914

Krigsudbruddet i august 1914 og den umiddelbart efterfølgende borgfred, som den socialdemokratiske arbejderbevægelse sluttede med det borgerlige samfund inden for først og fremmest statsmagtens rammer, forstærkede en række igangværende tendenser, ligesom det blev indledningen til nye udviklingslinier. Alle samfundsgrupper og klasser gennemløb en kraftig mobilisering og politisering og organiseredes i langt større udstrækning end hidtil. Det afspejlede en voksende materiel klassekamp og stillede først og fremmest statsmagten over for nye og store krav for fortsat at sikre integrationen af samfundets klasser og lag inden for det bestående kapitalistiske system. Det førte til et stærkt udvidet samarbejde mellem staten og organisationerne og placerede med en stærkt bevidsthedsudvidende virkning de materielle interesse modsætninger mere åbenlyst end før i centrum af den politiske kamp.

Straks ved krigsudbruddet i begyndelsen af august 1914 sluttede det danske SD i lighed med andre landes partier borgfred med det borgerlige samfund.¹ SD erklærede sin støtte til den radikale regering og sin vilje til at søge de politiske modsætninger begrænset mest muligt af hensyn til neutralitetens opretholdelse, sikringen af de nødvendige varetilførsler fra udlandet og videreførelsen af eksporten samt ikke mindst ønsket om at bevare den radikale regering og de muligheder, den gav for at gennemføre en række arbejderkrav ad parlamentarisk vej.

Borgfreden havde sine forløbere i SD's brede alliancepolitik under grundlovsforhandlingerne siden efteråret 1912 og især under den radikale regering fra 1913, hvor SD i 1913 og 1914 for første gang stemte for finansloven og dermed også de militære bevillinger. Efter krigsudbruddet blev det af hensyn til den danske neutralitets opretholdelse besluttet at indkalde en betydelig sikringsstyrke. Den beslutning støttedes også af den socialdemokratiske rigsdagsgruppe.²

Ved den såkaldte augustlov fik regeringen bemyndigelse til om nødvendigt at foretage udførselsstop og regulering af varepriserne på det danske marked.³ Til administration heraf nedsattes Den overordentlige Kommission med repræsentanter fra partierne og de vigtigste erhvervsorganisationer. Kommissionen blev de følgende fire til fem år centrum for statens voksende styring af forsynings- og prisforholdene her i landet. Det integrerede SD i en fortsat kæde af afgørende statslige beslutningsprocesser, der samtidig blev en vigtig læreproces i administrationen af det kapitalistiske samfund forud for en senere overtagelse af regeringsmagten. Endnu vigti-

gere for partiets og hele den socialdemokratiske arbejderbevægelses integration i statsmagten og dermed for den parlamentariske strategis gennembrud blev administrationen af den omfattende sociallovgivning, krigsforholdene gav anledning. Det endnu relativt uudviklede statsapparat bevirkede, at kun SD og fagbevægelsen havde forudsætning for at formidle den statslige støtte til arbejderne, ligesom andre organisationer måtte tage sig af statsindgrebene over for f. eks. industri og landbrug.

Baggrunden for statens støtteforanstaltninger over for arbejderne var de ændringer i arbejderklassens levevilkår, som fulgte med krigsudbruddet.⁴ Først og fremmest steg arbejdsløsheden straks. Dernæst blev der indkaldt et stort antal arbejdere til sikringsstyrken. Endvidere skabte krigen problemer med varetilførslerne, hvilket resulterede i prisstigninger på arbejdernes livsfornödenheder: mad, beklædningsgenstande, brændsel og bolig. Arbejdernes realløn faldt følgelig.

Det umiddelbare fald i arbejdernes levofod blev straks søgt imødegået af den socialdemokratiske arbejderbevægelse. Blev der ikke øjeblikkeligt grebet til modforholdsregler, ville det utvivlsomt føre til en svækkelse af SD's dominans i arbejderklassen til fordel for arbejderkredse med en anden opfattelse af bevægelsens taktik og strategi. Resultatet ville derfor også blive en styrkelse af de borgerlige kræfter på SD's bekostning. Socialdemokratiet gik således straks i offensiven for at udnytte krigens øjeblikkelige svækkelse af de borgerlige, der måtte støtte sig til statsmagten, til at fremføre og få gennemført en række statsindgreb i arbejderklassens interesse.

Der blev vedtaget en lov om ekstraordinær arbejdsløshedsunderstøttelse, en lov om huslejetilskud og brændselshjælp, ligesom der lokalt blev taget initiativ til kommunale bespisninger. De indkaldte soldaters familier fik statsstøtte. Endelig blev der gennem Den overordentlige Kommission fastsat maksimalpriser på en række fødevarer. Støtten til arbejderne måtte nødvendigvis formidles via arbejderbevægelsen, først og fremmest fagbevægelsen. Det afgørende var imidlertid den direkte forbindelse fra arbejderklassen gennem organisationerne til staten for at sikre, at alle politisk betydningsfulde sociale krav og bevægelser blev kanaliseret i retning af stat og kommune. Kun på den måde kunne SD fastholde arbejderne på den parlamentariske strategi og udnytte forholdene til at styrke sin egen politiske indflydelse.

Den nye politiske situation førte hurtigt til et større samarbejde mellem parti og fagbevægelse og mellem SD og Det radikale Venstre. Den socialdemokratiske arbejderbevægelse nedsatte således et fællesudvalg med tre repræsentanter fra partiet, tre fra DsF og en fra fællesorganisationen i København.⁵ Fællesorganisationen i hovedstaden var taget med i udvalget, fordi den repræsenterede over en trediedel af hele den organiserede arbejderklasse og således omfattede langt den største geografiske koncentration af arbejdere i Danmark. Derfor kunne man også forvente de kraftigste politiske bevægelser blandt hovedstadens arbejdere. Organisa-

tionens betydning ses af, at formanden altid var identisk med DsF's formand og næstformanden med formanden for SD. Stauning blev formand for det nedsatte fællesudvalg, der gennem hele krigen fungerede som situationens »generalstab« og som sådan bidrog til en betydelig magtkoncentration inden for den socialdemokratiske arbejderbevægelse.

Den socialdemokratiske ledelses forbindelser til den radikale regering voksede samtidig med magtkoncentrationen inden for bevægelsen. Partiet fungerede i forvejen som støtteparti for regeringen. Den politiske kamp om statsindgrebene og skatternes omfang og karakter, men nok så meget gennemførelsen og formidlingen af den sociale lovgivning bragte de to partier ind i en endnu snævrere politisk alliance.

Borgfredspolitikken lod sig ikke gennemføre uden modstand fra de socialdemokratiske rækker. Især virkede rigsdagsgruppens støtte til militærbevillingerne som en direkte udfordring til de store antimilitaristiske kredse inden for partiet. Disse kredse fandtes stærkest koncentreret inden for ungdomsbevægelsen, der åbenlyst tog afstand fra rigsdagsgruppen. Bl. a. blev partiledelsen fra ungdomsforbundet spurgt, hvad den ville gøre, dersom den politiske situation tilspidsedes. Stauning svarede blot med en advarsel til forbundet om ikke at foretage sig »overilede skridt«. ⁶ I de følgende år skulle der udvikle sig et voksende modsætningsforhold mellem parti og ungdomsforbund. Det fik dog aldrig et omfang og en betydning, som opgøret med fagoppositionen. Sammen med DsF øgede SD fra 1914 bekæmpelsen af denne opposition, der mere end nogen anden kunne true og underminere borgfredspolitikken og den parlamentariske strategi.

Endelig søgte SD allerede fra efteråret 1914 at udnytte den danske neutralitet til en genoprettelse af de ved krigen afbrudte forbindelser mellem landenes arbejderbevægelse som led i et internationalt fredsinitiativ. ⁷ Det førte til et samarbejde mellem primært de neutrale landes partier. Allerede fra det følgende år kom borgfredspolitikken til at trække stadig skarpere skillelinier i den internationale arbejderbevægelse, som også gjorde sine virkninger her i landet.

Partikongressen i 1915 bekræfter borgfredspolitikken

I september 1915 besluttede den socialdemokratiske ledelse at indkalde til partikongres. Dels ønskede ledelsen en bekræftelse af partiets opbakning om de vigtige beslutninger, rigsdagsgruppen havde taget siden krigsudbruddet, og dels var det nødvendigt at imødegå en begyndende partiopposition.

Kongressen indkaldtes på et gunstigt tidspunkt. I løbet af 1915 havde der udviklet sig en kraftig højkonjunktur, hvor der blev gjort store fortjener på eksport og transport på verdenshavene. Arbejdsløsheden var ringe, og der havde vist sig visse muligheder for yderligere skatteudskrivninger til dækning af især nye dyrtidsforanstaltninger, som bl. a. styrkede

SD's politiske indflydelse hos de offentligt ansatte. Alle lønarbejdere led dog fortsat under prisstigningerne og de utilstrækkelige muligheder for at sikre, at lønnen steg i takt med priserne, inden for borgfredspolitikens rammer. Men højkonjunktoren hindrede i 1915, at arbejderne udsattes for et markant fald i levedoden. Endelig kunne partiet i juni notere sig den nye grundlovs underskrivelse efter flere års hård politisk kamp, selv om grundlovens demokratiske indskrænkninger i visse partikredse gav anledning til kritik af partiledelsen.

Partiledelsen anført af Stauning forsvarede på kongressen sine dispositioner siden sidste kongres i 1913 og især siden krigsudbruddet under henvisning til de afsavn, der måtte gøres for at sikre forfatningsændringens gennemførelser og for at sikre videreførelsen af den radikale regering og opretholdelsen af landets neutralitet, der var et eksistentielt spørgsmål også for arbejderbevægelsen. For at føre arbejderne og organisationerne sikkert igennem krigens oprørte vande var det imidlertid påkrævet med fuld støtte fra hele arbejderbevægelsen om den førte politik. Stauning gik ud fra den betragtning til angreb på ungdomsforbundet, der gennem dets blad »Fremad« havde kritiseret ledelsens støtte til militærbevillingerne. Der krævedes politisk loyalitet fra forbundets side.⁸ Ernst Christiansen hævdede derimod ungdomsforbundets ret til at ytre kritik. Modsætningerne var imidlertid endnu af begrænset omfang inden for partiet. Således udvidedes samarbejdet mellem parti og ungdomsforbund, og sidstnævnte sluttede op om borgfredspolitikken.⁹

Borgfredspolitikken fik generelt fuld opbakning på kongressen, trods kritiske røster i militærspørgsmålet og strid om den temmelig inferiøre sag om partiet burde lade sig repræsentere ved de såkaldte »kongemiddage«.¹⁰ At dette repræsentationsspørgsmål overhovedet kunne blive et vigtigt punkt på kongressen, vidner om en endnu manglende politisk dybde i oppositionen. Problemet blev løst en gang for alle ved at overføre kompetencen i den sag til hovedbestyrelsen.

Kongressens støtte til SD's politik under krigen blev fastslået i en resolution:

»Idet Socialdemokratiets 15. kongres udtaler sin fulde tilslutning til den neutralitetspolitik, som siden verdenskrigens udbrud, med støtte fra Socialdemokratiets parlamentariske repræsentanter, er ført i Danmark, udtaler den sin afsky for den tilstand, som trods alle kulturbestræbelser nu behersker verden, og sin fordømmelse over for det samfundssystem, der er krigens årsag«.¹¹

Krigen havde gjort det nødvendigt med politiske ofre fra partiets side. For at fjerne kritikens søgelys fra partiet fortsatte resolutionen med voldsomme udfald mod den kapitalistklasse og det kapitalistiske system, der havde fremkaldt krigen, og som udnyttede den til en hensynsløs udbygning, samtidig med at millioner forblødte på slagmarkerne:

»Arbejderklassens repræsentanter har i alle landet påpeget faren, medens overklassen hævdede, at kæmperustningerne sikrede freden. Nu taler kendsgerningerne deres tydelige sprog, nu vidner kanonerne, de nedskudte byer, millioner af krøblinge og millioner af lig, at rustningsvæsenet kun var i de øverste titusindes interesse, men landenes og menneskehedens ulykke«. ¹²

»Landenes arbejdende befolkninger ønskede fred, men kapitalisterne, storagrarerne, storindustrien og pengefyrsterne drev, under jagten efter markeder, nationerne frem til den grufulde katastrofe«. »Overalt er man vidne til kapitalisternes hensynsløse og skamløse færd, overalt finder man et slæng af grådige udbyttere, som i ly af krigstilstanden tilraner sig mægtige indtægter på de forpinte folks bekostning«. ¹³

De hårde udfald mod kapitalismen og militarismen afsluttedes med den noget tamme konstatering af, at dette system efterhånden skulle afskaffes ved at flere meldte sig ind i partiet og stemte på det ved valgene.

»En kraftig tilslutning til Socialdemokratiets organisationer og en energisk kamp for vort partis sejr ved valgene er den mest virkningsfulde protest mod krigens rå moral og kapitalismens grådige plyndring. Og derigennem skabes den styrke, der skal afskaffe klasse-samfundet og frigøre det arbejdende folk«. ¹⁴

Partiet understregede således sit socialistiske program på trods af indrømmelserne under borgfreden til det kapitalistiske samfund, og man fæstede sin lid til, at de mange nye vælgere under den nye grundlov ville give mulighed for at indfri programmet.

Realiteten var imidlertid, at SD var stærkt på vej til at blive integreret i det kapitalistiske samfund, som man angreb så heftigt. De kraftige udfald mod kapitalismen og kapitalistklassen fungerede således som et politisk skjold og afværgemekanisme over for de politiske realiteter og kritikerne heraf. Specielt med henblik på danske forhold blev det i en resolution om dyrtiden udtrykt således:

»På det arbejdende folks vegne udtaler Socialdemokratiets kongres en skarp fordømmelse over for de storagrarer og spekulanter, som hensynsløst fører økonomisk krig mod deres fattige landsmænd«. Og videre hed det: »Kongressen erkender, at de pristalsregulerings-foranstaltninger, som er iværksatte, har virket hæmmende på den stedfindende udplyndring, men beklager, at det ikke har været muligt at få endnu videregående foranstaltninger bragt til udførelse. På en række områder burde det private udbytningssystem være fjernet og samfundsdrift være indført; men hvad der ikke er foretaget under krigen, kan og bør udføres efter krigen, og hertil kan vælgerne yde bistand ved at støtte Socialdemokratiet, når der atter kaldes til valg«. ¹⁵

Den eneste hindring for at opnå en løsning på den arbejdende befolknings problemer var den utilstrækkelige vælgeropslutning om SD. Gang på gang understregede kongressens resolutioner parlamentarismen som den eneste farbare vej til socialismen for at bekræfte rigtigheden af partiets politiske praksis.

Partikongressen i 1916 og »minister-socialismen«

Det var den socialdemokratiske partiledelses erklærede hovedmål at sikre neutralitets- og dyrtidspolitikken videreført under ledelse af den radikale regering, der gav partiet de hidtil bedste muligheder for at øve indflydelse på statsmagten. Det krævede imidlertid politiske ofre, da den sociale og økonomiske politik måtte lægges til rette efter flere samfundslag og -klassers interesser. Udviklingen i 1916 krævede et nyt offer, da SD blev stillet over for kravet om at lade sig repræsentere i regeringen sammen med de øvrige partier. Dermed kom den såkaldte »ministersocialisme« på dagsordenen.

I sommeren og efteråret 1916 foretog Venstre og Det konservative Folkeparti en ministerstorm mod den radikale regering. Det borgerlige fremstød skyldtes den radikale regerings fortsat voksende interventionspolitik over for markedsökonomien og den begyndende skærpelse af den sociale kamp, som bl. a. havde vist sig under de netop afsluttede overenskomstforhandlinger. Da spørgsmålet om salget af de vestindiske øer dukkede op, fandt de to borgerlige partier en anledning til at løbe storm mod regeringen.¹⁶

Sagen havde sidst været aktuel i 1902, hvor salget strandede på Højres modstand. Højrepressen iværksatte i 1902 en omfattende nationalistisk kampagne, der påny førte til en kraftig mobilisering af partiets brogede vælgerskare, som lettest lod sig samle, når de nationale strenge blev slået an. Afgørende for udfaldet i 1902 var ligeledes, at storkapitalistiske kredse som bl. a. ØK støttede den nationale bevægelse med tilbud om at investere i øernes økonomiske udvikling, hvis de forblev danske.

I 1916 var det klart, at der ikke var kommet noget ud af investeringerne. Da krigen samtidig gav sikkerhedspolitiske grunde til at afhænde øerne, sluttede regeringen i al hemmelighed en overenskomst i august 1916 om salg af øerne til USA. Da dette kom frem for offentligheden, rejste højrepressen en storm mod regeringen. Venstre fulgte angrebene op, selv om partiet allerede i 1902 havde tilsluttet sig salgstanken. Det konservative Folkeparti var tvunget til at følge trop i den nationalt inspirerede bevægelse blandt partiets vælgere for at holde sammen på partiet.

Venstre krævede folketingsvalg inden sagens afgørelse og håbede således på at kunne udnytte situationen til et regeringsskifte, der bragte partiet til magten igen. Det konservative Folkeparti følte sig med sin manglende organisatoriske og politiske stabilisering ikke synderlig tiltrukket af tanken om valg, men spillede dog med på Venstres spil. Regeringen og SD

foreslog folkeafstemning om spørgsmålet og dets endelige afgørelse, før der kunne blive tale om folketingsvalg. Dette taktiske tovrækkeri endte efter forhandlinger om dannelse af en samlingsregering med et forlig. Forliget sikrede den radikale regerings fortsættelse, samtidig med at regeringen udvidedes med en såkaldt »kontrolminister« fra hver af de tre øvrige partier. Folketingsvalget udsattes foreløbig et år, hvilket skulle vise sig at blive næsten to år.

Ministerstormen løb således delvis ud i sandet. Vælgerne var imidlertid blevet ladet op og de nationale strenge rørt. Få år senere skulle den nationale musik blive så øredøvende med det formål at overgå larmen fra de sociale kampe, at hverken regering eller folketingsflertal kunne neddæmpe den.

SD's ledelse havde under helesu ministerstormen stået i stadig kontakt med den radikale regering.¹⁷ Hensynet til denne regerings fortsættelse krævede nu, at også SD udnævnte en kontrolminister. Det indebar imidlertid et brud med en kongresbeslutning fra 1908 og måtte derfor først bekræftes af en kongres. I hast indkaldtes til kongres i oktober 1916.

Stauning førte ordet på kongressen og forklarede baggrunden for forliget. Det afgørende for SD's tilslutning havde været hensynet til bevarelsen af den radikale regering og den førte neutralitets- og dyrtidspolitik. Forliget udlagdes som den eneste løsning og tillige som en sejr for både regeringen og SD.

»Regeringens politik blev uændret, og vor indflydelse vil vokse, fordi det bliver muligt altid at kende det rette tidspunkt for at øve indflydelse, navnlig på den økonomiske politik. Vi har i sogneråd og overalt betragtet det som en sejr, når den første arbejder rykker ind som talsmand for Socialdemokratiets krav. Der er grund til også nu at gøre dette synspunkt gældende«.¹⁸

Forslaget om udnævnelse af en socialdemokratisk kontrolminister brød med det gamle princip, sidst fastslået på kongressen i 1908, om, at partiet først kunne indgå i en regering, når det havde vælgerflertallet bag sig. Stauning udlagde det anderledes og svarede på kritikken:

»Vi opgiver ikke klassekampen, men vi anvender et middel mere i dens tjeneste. Dette kan ikke sammenlignes med de eksperimenter, der er foretaget i Frankrig af enkeltmænd. Her er tale om en repræsentant, der under fuldt ansvar for partiet bærer dettes ønsker frem«.¹⁹

Forslaget vedtoges med 291 stemmer mod 32, og Stauning udnævntes til kontrolminister. SD var dermed trådt statsmagten nok et skridt nærmere og involveredes som nævnt af Stauning især yderligere i den økonomiske politik. Nejstemmerne på kongressen repræsenterede ikke nogen egentlig organiseret opposition endside nogen samlet bevægelse blandt medlem-

merne. Den eneste markante begivenhed var Gerson Triers individuelle udtræden af hovedbestyrelsen. Hans plads overtoges blot af en anden repræsentant for venstrefløjen Marie Nielsen.²⁰ Krigens fortsættelse og den begrænsede bevægelse i arbejderklassen gav ikke mulighed for noget alternativ eller nogen større modstand mod partiledelsens videreførelse af borgfredspolitikken og den stærkere integration i statsmagten, som »ministersocialismen« medførte.

Regeringssamarbejde under skærpede politiske modsætninger 1917-18

Året 1917 havde også sin ministerstorm. Det var ligeledes i 1917, at krigen og de internationale klassemodsatninger tog et markant opsving. Virkningerne herfra viste sig i Danmark ved faldende varetilførsler, arbejdsløshed og en voksende politisk bevægelse blandt arbejderne og i visse småborgerkredse, der især reagerede mod de stærkt stigende priser. Det gjorde det nødvendigt at udvide de statslige interventions- og støtteordninger, hvilket bragte regeringen i et voksende modsætningsforhold til ledende kapitalistiske kredse, samtidig med at disse fortsat i stor udstrækning var afhængig af statsstøtte. For SD betød den kraftige udbygning af statens sociale foranstaltninger fra 1917, at det i vid udstrækning blev muligt at indfri nye sociale behov i arbejderklassen og kanalisere hovedparten af den forstærkede politiske bevægelse blandt arbejderne ind i parlamentariske baner. Det lykkedes herved at knytte langt større arbejderkredse til de socialdemokratiske organisationer, til det borgerlige demokratis parlamentarisme og til statsmagten.

Ministerstormen i 1917 rettede sig mod Staunings internationale fredsvirksomhed som socialdemokratisk partileder.²¹ I foråret og sommeren gennemførte den yderste højrepressen en aktion mod Stauning, da han og partiet havde accepteret videresendelsen af et lykønskningstelegram fra det tyske Socialdemokrati til det russiske Socialdemokrati i anledning af martsrevolutionen. Samtidig blev Stauning angrebet for hans deltagelse i forberedelserne til en socialdemokratisk fredskonference i Stockholm. Begge dele hævdedes at være uforenelig med hans funktion som minister. Det konservative Folkeparti fulgte kampagnen op, og i juni besluttedes det at lade partiets kontrolminister træde tilbage. Også Venstre søgte at udnytte situationen og tog en lignende beslutning.

Udviklingen ændrede imidlertid retning, da kongen nægtede at acceptere den konservative Rotbølls tilbagetræden. Den kongetro godsejer blev følgelig siddende. Da han straks blev ekskluderet af partiet, genopstod i Landstinget den frikonservative gruppe anført af grev Frijs. Aktionen var hermed reelt løbet ud i sandet. Rottbøll fortsatte som uofficiel konservativ kontrolminister, og også Venstre lod sin minister fortsætte.

Med den uindskrænkede ubådskrig fra februar 1917 og USA's indtræden i krigen fra april 1917 skærpedes den internationale krig.²² Vareknep-

heden, inflationen, krigsmyrderierne og den tiltagende undertrykkelse af arbejderne besvaredes med protester og strejker i de krigsførende lande. Udviklingen i Rusland med først den borgerlige revolution i marts og siden den proletariske revolution i november 1917 vidnede om, hvilken fare soldaterne og arbejdernes voksende politiske bevægelse rummede for det kapitalistiske system.

Følgevirkningerne nåede Danmark i løbet af 1917. Inflationen accelererede og efterfulgtes af et voksende antal »ulovlige« strejker. Varetilførslerne begyndte at svigte, og arbejdsløsheden steg stærkt fra efteråret 1917. Direkte nød i brede arbejderkredse blev der aldrig tale om i landbrugslandet Danmark. Men for at sikre den nødvendige fødevarerforsyning til den danske befolkning foretog regeringen større indgreb i landbrugets produktion og omsætning, ligesom restriktionerne steg for den øvrige vareomsætning.

Alligevel kneb det mange steder med at skaffe det nødvendige. Det var også tilfældet for boliger og brændsels vedkommende. Manglen på boliger blev efterhånden udtalt. Højkonjunktoren trak mange folk ind til byerne specielt til hovedstaden. På grund af mangel på råvarer og spekulation i stigende husleje- og ejendomspriser modsvarede det ikke af tilsvarende investeringer i boligbyggeri. Husvildeproblemet dukkede op. Ad statslig vej blev der ved tilskud bødet noget på de store huslejestigninger, men langt fra tilstrækkeligt, ligesom de husvilde søgtes interneret på forskellig vis.

SD var den dominerende part i formuleringen på det parlamentariske plan af de nye sociale krav såvel som i formidlingen af støtteordningerne til arbejderne. Her udnyttede partiet til fulde den snævre forbindelse til fagbevægelsen, der med sin nære kontakt til arbejderne gjorde det muligt for partiet at indfange enhver bevægelse, der truede med at løbe uden om partiet og staten.²³

Noget lignende gjorde sig gældende i brændselsspørgsmålet. De dalende forsyninger og den kraftige spekulation havde efterhånden jobbet priserne op på et plan, som mange arbejdere ikke kunne klare. Da de statslige støtteordninger ikke forslog, tog parti og fagbevægelse i fællesskab affære, for ikke at kulden i arbejderhjemmene skulle give anledning til protestbevægelser. Med fællesorganisationen i København som mellemled udnyttede partiet sine gode forbindelser til det tyske Socialdemokrati til at sikre sig store tilførsler af kul. Til varetagelse af kulimporten oprettedes allerede i 1916 »Arbejdernes Brændselsforretning«, der var henhørende under fællesorganisationen.²⁴ Virksomheden voksede hurtigt op til et millionforetagende som formidler af store mængder brændsel til arbejderne, der kunne købe det billigere end på det frie marked.²⁵ Også dette bidrog til at fastholde og direkte øge arbejdernes loyalitet mod partiet, eller i hvert fald hindre at den gik andre steder hen. Samtidig blev det millionoverskud, som brændselsforretningen alligevel gav, udgangspunkt for den senere udbygning af Kooperationen.

På en lang række områder stilledes SD således fra 1917 over for voksende sociale krav fra arbejderne. I det vigtige spørgsmål om lønnen var DsF og DA i 1916 i stedet for nye overenskomster og nu igen i vinteren 1917 med løfte om yderligere regulering i sommeren 1918 blevet enige om et dyrtidstillæg, dersom prisstigningen fortsatte, hvilket den gjorde. Men reallønnen kunne ikke holde trit med prisudviklingen. Dette sammenholdt med de samtidige ekstremt høje profitter, den svigtende vareforsyning, arbejdsløsheden og bolignøden fik stadig flere arbejdere til at trodse overenskomsterne og de fagretslige spilleregler for at tilkæmpe sig en andel i profitterne. Fra 1917 steg antallet af »ulovlige« strejker hastigt.²⁶

Af størst betydning for SD's forhold til arbejderklassen såvel som den videre udvikling af hele den socialdemokratiske arbejderbevægelse og dens relationer til statsmagten var det store gennembrud for arbejdsløshedsunderstøttelsen og dermed for arbejdsløshedskasserne og fagbevægelsen fra efteråret 1917.

Da arbejdsløsheden begyndte at stige fra sommeren 1917, indledtes der parlamentariske forhandlinger om en ekstraordinær arbejdsløshedsunderstøttelse. En lov herom indførtes i oktober 1917, og loven blev udvidet i januar 1918 samtidig med en stigning i den statslige huslejhjælp.²⁷ Den eksplosionsagtige vækst i medlemstallet inden for de socialdemokratiske organisationer fra efteråret 1917 vidnede om, at det i stor udstrækning var lykkedes for Socialdemokratiet ad parlamentarisk vej at afbøde et faretruende fald i arbejderens levestandard.

Samtidig øgede SD sine aktiver i forhold til den voksende gruppe af statsfunktionærer, først og fremmest de lavestlønnede.²⁸ Partiet kæmpede her for disse lønarbejderes krav om dyrtidstillæg og øgede og styrkede denne gruppes tilknytning til partiet. Også over for de økonomisk trængte småborgergrupper søgte SD gennem en aktiv støttepolitik at vinde politisk opbakning. Det gjaldt især husmænd, fiskere og småhandlende og småhåndværkere i byerne. Her havde først og fremmest Det radikale Venstre sine vælgere, ligesom også Venstre og Det konservative Folkeparti vælgermæssigt nåede langt ind i disse kredse. Før 1920 fandt der dog ikke i disse småborgerkredse noget markant skred sted i retning af SD.

Politisk altafgørende for SD var og blev bevægelserne i arbejderklassen. I vinteren 1917-18 blev partiet stillet over for en ny og temmelig omfattende arbejdsløshedsbevægelse, hvor syndikalisterne spillede en fremtrædende rolle.²⁹ Arbejdsløshedsbevægelsen var i sit politiske indhold egentlig ikke særlig syndikalistisk. Den rettede sine krav til stat og kommune, af hvem den krævede indfriet en række elementære sociale behov, såsom en vis minimumsstøtte samt eftergivelse af udgifterne til skat, gas og el. Bevægelsen søgte dog samtidig at vinde fagbevægelsen og de arbejdende arbejderes støtte for derved at etablere en alliance mellem arbejdsløse og arbejdende.

I første omgang stillede SD og DsF sig afventende og lettere imødekommende, da bevægelsen trods sit syndikalistiske indslag ikke overskred

de parlamentariske rammer.³⁰ Så sent som den 9. januar 1918 gik Stauning i spidsen for et demonstrationstog af arbejdsløse til Rigsdagen.³¹ Men partiledelsen fik snart kolde tæer, da bevægelsen tog til at radikaliseres og begyndte at vinde indflydelse i fagbevægelsen uden om SD. I slutningen af januar slog man bak og afskar og bekæmpede herefter enhver forbindelse med arbejdsløshedsbevægelsen.³² Da den endnu ikke havde vundet tilstrækkelig opbakning i organisationerne, mistede arbejdsløshedsbevægelsen efterhånden sin politiske bærekraft, også fordi den kort tid efter udsattes for kraftige overgreb fra statsmagtens side.   aftige overgreb

I vinteren 1917-18 oplevede de socialdemokratiske organisationer som nævnt en meget stærk medlemsfremgang.³³ Det lykkedes ved en kraftig udbygning af sociallovgivningen at kanalisere den kraftige bevægelse i arbejderklassen ind i partiets parlamentariske baner. Da støtten formidledes via de faglige organisationer, betød det i realiteten, at arbejderne måtte lade sig indrullere for at nyde godt af statshjælpen. Det øgede arbejderens bindinger til SD og mindskede grundlaget for den radikale arbejderbevægelse, der voksede frem inden for og uden for partiet. Den voksende sociallovgivning styrkede samtidig de i forvejen snævre forbindelser mellem partiets og fagbevægelsens ledere. For hele den socialdemokratiske arbejderbevægelse betød det en stærkere tilknytning til og afhængighed af statsmagten og en ubrydelig vilje til at kæmpe for at bevare og udvide de magtpositioner, som gjorde det muligt at opretholde den socialdemokratiske dominans i arbejderklassen.

Men selv om SD således styrkedes, måtte det alligevel kæmpe med voksende indre modsætninger i arbejderbevægelsen i det sidste krigsår.³⁴ Hertil kom en skærpet politisk kamp med Venstre og Det konservative Folkeparti og de sociale grupper, som disse partier især repræsenterede. Modsætningerne tog til på grund af de af krigen skabte forværrede forhold og som følge af regeringens voksende indgreb i markedsøkonomien, især inden for landbruget, og de stigende skatteudskrivninger for at sikre befolkningen de nødvendige forsyninger.

Den voksende bevægelse inden for borgerskabet og småborgerskabet gjorde det muligt og nødvendigt for Venstre og Det konservative Folkeparti at udvide angrebene på regeringen og dens socialdemokratiske støt-teparti. Også for de borgerlige partier gjaldt det således, at politiske bevægelser i deres basisgrupper søgtes drejet ind på det parlamentariske spor. Folketingsvalget i april 1918 blev her den første anledning.

Allerede i januar 1918 trak Venstres kontrolminister sig sammen med den konservative minister ud af regeringen som led i forberedelserne til valgkampen. Stauning blev derimod siddende som bevis på den fortsatte alliance mellem de to partier. Staunings forbliven viste sig også at være udtryk for planerne om en fornyet valgalliance med de radikale. Da det imidlertid stred imod beslutningen på kongressen i 1915 om at gå selvstændigt til valg ved det førstkommande valg under den nye grundlov, måtte der påny indkaldes til kongres for at få omstødt en beslutning.

Kongressen indkaldtes til slutningen af februar 1918.

På partikongressen kulminerede oppositionen mod alliancepolitikken. Det afspejlede en generelt voksende opposition på baggrund af radikaliseringen inden for den danske arbejderklasse og den internationale udvikling i arbejderbevægelsen. I mange lande, især de krigsførende, truede de sociale modsætninger med at udvikle sig til regulær klassekamp. Den russiske revolution viste her vejen. Alle vegne blev den socialdemokratiske borgfredspolitik angrebet, og i f.eks. Tyskland og Sverige havde oppositionen skilt sig ud og dannet deres eget parti til venstre for Socialdemokratiet. Det mærkedes også i det internationale samarbejde, hvor der havde udskilt sig to stridende bevægelser. Disse modsætninger sporedes ligeledes i Danmark, omend mindre kraftigt end i andre lande. SD havde siden krigsudbruddet arbejdet ihærdigt på at genopbygge de afbrudte forbindelser inden for anden internationale. Det lykkedes i nogen udstrækning. Men fra 1915 opstod der med den såkaldte Zimmerwaldbevægelse, en konkurrerende internationale, der afviste borgfredspolitikken. Denne internationale organisation var det danske ungdomsforbund tilknyttet. Det øgede modsætningerne mellem de to organisationer, ligesom ungdomsforbundet i lighed med andre lande udviklede sig til den organisatoriske ramme for oppositionen. Men endnu i 1918 støttede forbundet borgfredspolitikken. I det antimilitaristiske spørgsmål havde partiet ligeledes inddæmnet noget af kritikken ved loven om civiltjeneste fra 1917. Antimilitarismen var et kardinalpunkt for ungdomsbevægelsen.

Den socialdemokratiske ledelse nøjedes ikke blot med at komme oppositionens krav imøde. Den sørgede også for at gøre dens politiske indflydelse så ringe som mulig, hvortil den udnyttede hele partiapparatet.

På partikongressen i februar 1918 havde den spirende venstrefløj inden for partiet imidlertid fået opbakning af brede kredse i kampen mod en fortsat valgalliance med de radikale, der nåede helt ind i rigsdagsgruppen.³⁵ Stauning begrundede på kongressen forslaget om valgalliance med en henvisning til den fortsat udemokratiske valglov, der kunne føre til urimelige resultater og vælte den regering, som det var så vigtigt at bevare for bedst muligt at kunne varetage arbejdernes interesser. De to partier måtte sammen forsvare sig mod de borgerlige angreb på støtte- og interventionspolitikken.

»Venstre og Højre havde nu begge brudt overenskomsten af 1916 for at få tid til at føre en mistænkeliggørelses og undergravningens politik mod Socialdemokratiet og de radikale for at komme den stående regering til livs og derved blive i stand til bedre at tjene deres egne og kapitalismens interesser. Heroverfor måtte Socialdemokratiets opgave blive: at gøre sit yderste for at bevare den nuværende regering og den nuværende politiske situation, hvorved hensynet til den arbejdende klasse bevares og neutralitetspolitikken fortsættes.«³⁶

Modstanderne af valgalliancen mente, at partiet ville opnå et langt bedre resultat ved at gå uafhængig til valget, specielt hos de mange som ikke mindst SD havde kæmpet for at give valget ved den nye grundlov. Dertil kom den omfattende interne partiopposition, som man mente, partiledelsen ikke kunne se bort fra. Ledelsens forslag vedtoges imidlertid, omend med så knebent flertal som 222 stemmer mod 156.³⁷ Næsten alle modstanderne bøjede sig for denne beslutning og støttede partiet ved valget, således også ungdomsforbundet.³⁸

Som følge af kongresbeslutningen om valgalliance med de radikale besluttede et lille mindretal af partioppositionen dog at melde sig ud. Denne gruppe delte sig snart efter i to, som dannede henholdsvis et venstresocialistisk og venstresocialdemokratisk parti. De to partier fik imidlertid kun et par tusinde stemmer tilsammen ved valget i april.³⁹ Frafaldet fra SD var således ubetydeligt, og ved valget bevarede Det radikale Venstre og SD deres flertal i Folketinget, selv om det lykkedes Venstre og Det konservative Folkeparti at mobilisere store vælgerskarer mod det »socialistiske regereri« og gøre et mindre indhug i regeringsflertallet.⁴⁰

SD slap således ud af den kritiske vinter og forår uden større skrammer. Frafaldet ved de nye partiers dannelse var som nævnt begrænset og mobiliseringen af de borgerlige kræfter foreløbig slået tilbage. Partiet kunne fortsætte sin reformdemokratiske alliance med den radikale regering, hvilket bekræftedes ved Staunings fortsættelse i regeringen også efter valget. I sommeren og efteråret 1918 fortsattes og udbyggedes den hidtidige dyrtids- og reguleringspolitik samt den vigtige arbejdsløshedslovgivning trods voksende borgerlige protester. SD opretholdt herved sin dominans i arbejderklassen over for den nye organiserede venstrefløj. Men med krigsafslutningen i november 1918 blev der lukket op for mange latente spændinger og fremførte uindfrie krav, som især havde været den pris, arbejderne måtte betale for borgfreden.

Noter

1. Beretning om Socialdemokratiets virksomhed til hovedbestyrelsen 1914, s. 11ff.
2. Samme.
3. En redegørelse for Soc. 1914–15, s. 5ff. E. Cohn, op. cit., s. 12ff.
4. Forhandlingsprot. for DsF 19/8 og 9/9 1914.
5. Forhandlingsprot. for Soc. Forb. 5/9 1914. Forhandlingsprot. for DsF 19/8 1914. Forhandlingsprot. for Fællesorg. 27/8 1914.
6. Forhandlingsprot. for Soc. Forb. 5/9 1914.
7. Samme 18/9 og 4/10 1914.
8. Prot. for partikongres 1915, s. 20ff.
9. Fremad 2/10 1915.

10. Prot. for partikongres 1915, s. 35ff.
11. Samme, s. 35.
12. Samme, s. 36.
13. Samme, s. 36.
14. Samme, s. 37.
15. Samme, s. 38.
16. En redegørelse for Soc. 1916, s. 20ff.
17. Forhandlingsprot. for rigsdagsgruppen 4/8–30/9 1916.
18. Prot. for partikongres 1916, s. 12.
19. Samme, s. 12f.
20. Forhandlingsprot. for Soc. Forb. 10/10 1916.
21. En redegørelse for Soc. 1916–17, s. 80ff.
22. E. Cohn, op. cit., s. 95ff.
23. Jvf. f. eks. Fællesorg. virksomhed i København; Forhandlingsprot. for Fællesorg. 24/3 1915, 5/4 1916, april 1917, 22/3 1918.
24. Prot. for Fællesorg. 13/6 1916.
25. Prot. for Fællesorg. april 1917 og 22/3 1918.
26. Jvf. nedenfor.
27. En redegørelse for Soc. 1917–18, s. 66ff og 78ff.
28. Samme, s. 59ff. Forhandlingsprot. for rigsdagsgruppen 10/7 og 26/7 1918.
29. Forhandlingsprot. for Fællesorg. 18/12 1917.
30. Samme.
31. Solidaritet 12/1 1918.
32. Forhandlingsprot. for Fællesorg. 23/1 1918.
33. Jvf. bilagstabeller.
34. Det kom tydeligt frem på Fællesorg. fællesmøder i februar–marts 1918; Forhandlingsprot. for Fællesorg. 21/2 og 20/3 1918.
35. Forhandlingsprot. for rigsdagsgruppen 13–14/2 1918.
36. Prot. for partikongres 1918, s. 14.
37. Samme, s. 17f.
38. Fremad 2/3 1918.
39. Jvf. nedenfor.
40. Schultz' Danmarkshistorie VI, 1943, s. 87ff.

De samvirkende Fagforbund under borgfreden 1914-1918.

DsF under borgfred og højkonjunktur 1914-1916

Ved krigsudbruddet var arbejderne fortsat bundet af de femårige overenskomster fra 1911. I årene 1912-14 havde der været et voksende antal »ulovlige« strejker for at få andel i de store profiler, som under højkonjunktoren hentede hjem inden for industri og transport. Det var især de ufaglærte arbejdere, der på grund af deres normallønssystem udelukkedes fra lønforhandlinger mellem overenskomsterne og derfor var tvunget til at tilkæmpe sig en lønstigning på trods af overenskomsterne.

Da krigen brød ud og de internationale økonomiske forbindelser for en tid blev afbrudt med en øjeblikkelig arbejdsløshedsstigning til følge, indgik DsF og DA en faglig borgfred og tilsluttede sig således den nationale fred, der inden for statsmagts rammer blev proklameret mellem partierne og erhvervsorganisationerne.¹ Enkeltorganisationerne under de to hovedorganisationer sluttede også op om borgfreden. Således indstillede arbejderne på skibene en igangværende strejke, da krigen brød ud. Men karakteristisk nok for den efterfølgende udvikling blev den samme strejke genoptaget i januar 1915.² Udenrigshandelen var igen kommet i gang, og prisstigninger, der bragte lønnen ud af takt med leveomkostningerne og nogen usædvanlig høje profiler til rederne, animerede til nye lønfremstød, mens overenskomsten endnu gjaldt.

Som tidligere nævnt var også DsF repræsenteret i det fællesudvalg, som den socialdemokratiske ledelse nedsatte for parti og fagbevægelse kort efter krigsudbruddet.³ Partiledelsens stadige kontakt med de faglige ledere sikrede, at forholdet til arbejdsgiverne blev holdt på et relativt fredeligt plan og afpasset efter Socialdemokratiets borgfredspolitik på det parlamentariske plan. Samtidig gav fællesudvalget mulighed for, at partiet med fagbevægelsens hjælp kunne kanalisere en række nye sociale behov ind i statsmagten. Den socialdemokratiske arbejderbevægelse søgte herved med held at undgå konflikter i større omfang. Konsekvensen blev en stærkere underordning af fagbevægelsen under partiet og de parlamentariske hensyn, som fulgte med en voksende indflydelse på statsmagten.

Nogen måneder efter krigsudbruddet gled dansk produktion og omsætning ind i den gunstige rolle, der fulgte af landets neutralitet, som leverandør til de umættelige krigsførende lande. Det resulterede i en kraftig højkonjunktur, der kulminerede i 1916. Højkonjunktoren gav mulighed for den betydelige udbygning af sociallovgivningen. Den bevirkede samtidig, at arbejdsgiverne viste eftergivenhed over for arbejdernes lønkrav og af hensyn til de gode profitforhold aldrig lod »lovlige« eller »ulovlige« strejker

løbe i længere tid. Arbejdsgivernes afhængighed af statsmagten og indpasningen i borgfredspolitikken spillede også en rolle. Alligevel faldt arbejderne realløn fra indeks 100 i 1914 til 88 i 1915 og 86 i 1916.⁴ Et afgørende led i den faglige borgfredspolitik var ikke mindst de voksende forbindelser mellem de to hovedorganisationer, der især styrkede DsF's reelle magt. Men endnu ved overenskomstforhandlingerne i 1916 måtte DsF gå den indirekte vej for at få gennemført en generel ordning med arbejdsgiverne.

Overenskomstforhandlingerne i 1916

I 1916 udløb overenskomsterne for henved 75.000 arbejdere. Det var DA, der havde gennemtruffet det store samlede fællesudløb. Krigen, højkonjunkturen og usikkerheden omkring fremtiden gjorde ikke arbejdsgiverne ivrige efter at gentage eksperimentet fra 1911 med de femårige overenskomster. I stedet satsede man på at få overenskomsterne forlænget mod et dyrtidstillæg til arbejderne som en vis kompensation for prisstigningerne.

Trods de gode beskæftigelsesforhold, de høje profiler og de stigende priser var heller ikke DsF indstillet på nogen kampoffensiv. Det gjaldt om at komme igennem overenskomstforhandlingerne uden nogen storkonflikt. Storkonflikten ville kunne føre til en ukontrollabel radikaliserings af arbejderklassen og give den syndikalistiske bevægelse mere vind i sejlene end godt var. Men først og fremmest måtte storkonflikten opfattes som en trussel mod den borgfredspolitik, der var grundlæggende for SD's politiske virksomhed.

Overenskomstforhandlingerne indledtes i efteråret 1915 med forslag til en generel ordning mellem hovedorganisationerne, hvorefter overenskomsterne forlængedes et år mod dyrtidstillæg til arbejderne. DsF svarede imidlertid igen med så store lønkrav, at forsøget på en samlet løsning gennem hovedorganisationerne måtte opgives.⁵ Fra DsF's side søgte man herigennem at undgå den situation, hvor centralorganisationen stod med hele ansvaret for lønforhandlingernes resultat. Resultatet kunne nemlig ikke forventes at stå mål med brede arbejderkredses forventninger om egentlige overenskomstforbedringer og store lønstigninger, der kunne bringe lønnen på højde med de stigende priser siden krigsudbruddet.

DsF ønskede at overlade det til enkeltforbundene at føre overenskomstforhandlingerne, mens man selv stillede sig henholdende i lighed med situationen i 1910-11. Dog arbejdede DsF denne gang for i højere grad at have kontrol med forhandlingernes forløb med bedre mulighed for at gribe ind i skærpede situationer.⁶ Hvad selve udfaldet af forhandlingerne angik, var der ikke store afvigelser mellem DsF og DA's vurderinger.

Da forhandlingerne mellem hovedorganisationerne viste sig resultatløse, måtte DA acceptere, at man skred til lokale forhandlinger. Metalindustrien tog her teten ligesom i 1910-11. Ved forhandlinger i november og december lykkedes det jernindustriens arbejdere og arbejdsgivere for-

holdsvis smertefrit at enes om nye overenskomster for en toårig periode, der reelt blot forlængede de bestående overenskomster mod et dyrtidstillæg.⁷ Det var atter Smedeforbundet og dermed de mange faglærte arbejdere i denne industri, der førte an. De nye overenskomster gjaldt fra 1. januar 1916, selv om de fleste først udløb en måned senere, dvs. endnu inden de øvrige fag for alvor var kommet i gang med forhandlingerne. Indholdet i disse overenskomster kom derved til at lægge linien for de følgende forhandlinger.

Efter forliget med de faglærte metalarbejdere kom turen til jernindustriens arbejdsmænd. Her gik det imidlertid ikke så glat med Arbejdsmandsforbundet, hvori de ufaglærte metalarbejdere havde organiseret sig, som det var gået med de faglærtes forbund. De faglærte arbejdere havde til deres minimallønsordninger knyttet løfteparagraffer, der gav mulighed for forhandlinger i overenskomstperioden. Derimod var arbejdsmændene primært underlagt normallønssystemet uden mulighed for lønglidning. Det var derfor alt om at gøre at få så meget som muligt ud af overenskomstfornyelsen. Her kom de faglærte arbejderes hurtigt afsluttede overenskomster på tværs.

Allerede i december 1915 protesterede Arbejdsmandsforbundet til DsF over den manglende solidaritet mod de øvrige arbejdere, som lå i de faglærte metalarbejderes overenskomstplaner, og krævede en mere aktiv optræden fra DsF. DsF henholdt sig imidlertid til tidligere beslutninger.⁸ Også inden for metalarbejdernes rækker lød der protester over forbundsledelsens manglende kampvilje og usolidariske adfærd. Smedeforbundets radikale hovedafdeling I i København førte an i protesterne. Med et meget lille flertal forkastedes et forslag om afdelingens udmeldelse af forbundet.⁹ Samtidig rejstes en bevægelse med krav om indkaldelse af en ekstra kongres for at tage stilling til forbundsledelsens arbejde og forslaget om urafstemning ved landsoverenskomster.¹⁰ Det blev dog først taget op på den ordinære kongres i 1917.

I løbet af januar 1916 førtes der meget hårde forhandlinger mellem Arbejdsmandsforbundet og jernets arbejdsgivere, der fortsatte ind i februar indtil forhandlingernes endelige afslutning den 1. marts.¹¹ Herunder blev der udsendt adskillige strejke- og lockoutvarsler. Således udsendte arbejdsmændene andet strejkevarsel med virkning fra den 8. januar, dagen efter at arbejdsgiverne varslede den hidtil største storlockout omfattende 70-75.000 arbejdere. Det lykkedes imidlertid at undgå konflikten ved forligsmandens mellemkomst støttet af hovedorganisationerne.

Samtidig løb forhandlingerne i de øvrige fag.¹² En række overenskomster blev indgået, men i byggefagene var der på skift mellem organisationerne konflikt fra januar til april. Den løstes i april efter arbejdsmændenes overenskomst for jord- og betonarbejdere. I det hele taget lå ved årets begyndelse tyngdepunktet i overenskomstforhandlingerne i det store Arbejdsmandsforbund, hvis organisationer rakte ind i de fleste industrier. Efter overenskomstforhandlingernes afslutning i jernindustrien fulgte i de

følgende måneder i bølger bygge- og byggematerialeindustrien, transportsektoren og beslægtede fag gennem april og maj indtil den endelige afslutning af de mange overenskomster i juni. Trods omfattende konfliktvarsler og mindre strejker var overenskomstsituationen afviklet efter de linier, der oprindeligt var udstukket af hovedorganisationerne, og som metalindustrien påny havde banebryder for.

Under overenskomstforhandlingerne i februar og marts gav arbejdsgivernes storlockoutvarsel anledning til en betydelig faglig bevægelse, som krævede sympatistrejker for at slå arbejdsgiverne tilbage og gennemtvinge radikalt forbedrede overenskomster.¹³ Bevægelsen døde imidlertid hen sammen med storkonfliktvarslet. Men den rummede også en brod, der vendte sig mod DsF. Det sås på generalforsamlingen i april 1916, hvor utilfredsheden med centralorganisationens passivitet især formuleredes af arbejdsmændene. Her gik den generelle modsætning mellem faglærte og ufaglærte, der havde været tydelig under hele overenskomstforløbet, igen. Arbejdsmandsforbundet rejste samtidig kravene om en arbejdstidsforkortelse og en revision af Septemberforliget, der allerede burde have været taget op før de netop afsluttede overenskomstforhandlinger. Forud for kommende overenskomstforhandlinger krævede arbejdsmændene DsF's repræsentantskab indkaldt i god tid for at tage stilling til taktikken.¹⁴ Kritikken af DsF var udbredt blandt arbejdsmændene, og på Arbejdsmandsforbundets kongres senere på året 1916 blev det kun med et meget ringe flertal besluttet at blive i centralorganisationen.¹⁵ Utilfredsheden udsprang af, at det under det gældende overenskomsts system og de herskende styrkeforhold i DsF var arbejdsmændene, der havde sværest ved at hævde deres interesser.

DsF under arbejderklassens begyndende radikalisering 1917-18

I 1916 blev overenskomsterne indgået for en toårig periode, hvilket på grund af krigens fortsættelse skulle vise sig at blive forlænget et år til. De opnåede løntillæg i 1916 indfriele ikke arbejderens opsamlede forventninger gennem den femårige overenskomstperiode. Det var lykkedes for den socialdemokratiske arbejderbevægelse at undgå storkonflikten og i realiteten at enes med arbejdsgiverne om udskydelse af en lignende samlet overenskomstsituation til efter krigen.

Arbejderens utilfredshed med resultaterne af overenskomstforhandlingerne i 1916 viste sig ved et voksende krav om medlemsindflydelse. Således rejstes kravet om landsoverenskomsters vedtagelse ved urafstemning blandt medlemmerne. Dette krav blev stærkest fremført inden for Smedeforbundet, hvis kongres i 1917 vedtog forslaget om urafstemning i hård kamp med forbundsledelsen. En anden side af protestbevægelsen var kravet om udmeldelse af DsF, der således udgjorde en gentagelse af udviklingen efter overenskomsterne i 1911. Kun med et lille flertal vedtog Arbejdsmandsforbundet i 1916 at blive i DsF.

Den egentlige radikaliserings af arbejderklassen satte ind fra 1917. Radikaliseringsen skal dels ses i forlængelse af de kamperfaringer, der især var gjort siden 1911. Men umiddelbart voksede bevægelsen i arbejderklassen ud af de ændrede materielle leveforhold som følge af virkningerne fra den uindskrænkede ubådskrig fra 1. februar og USA's indtræden i krigen fra april. Der opstod vanskeligheder for varetilsørerne og for eksporten, og priserne begyndte at stige mere. Senere på året 1917 resulterede det i en stigende arbejdsløshed.

Arbejderne reagerede på prisstigningerne med krav om dyrtidstillæg. Det tvang specielt de ufaglærte arbejdere uden løfteparagraf ud i overenskomststridige strejker for at modvirke inflationens proletarisering. Året 1917 opviste det hidtil største antal strejker, hvoraf de fleste var mindre og »ulovlige« konflikter iværksatte af arbejdere, der krævede lønkomensation for prisstigningerne.¹⁶

Et radikalt eksempel, der angav linien for den følgende radikaliserings af arbejderklassen, var strejken på de københavnske skibsværfter fra maj til juli 1917.¹⁷ I første omgang strejkede både faglærte og ufaglærte på kravet om dyrtidstillæg. Det kom ret hurtigt til en ordning med de faglærte. Men arbejdsmændene, der var organiseret i Skibsværftsarbejdernes Fagforening, og som stod uden for DsF, nægtede at gå i arbejde, før deres dyrtidskrav var imødekommet, mens skibsværftsledelsen først ville forhandle, når arbejdet var genoptaget.

Sagen blev herefter indbragt for Den faste Voldgiftsret, der erklærede strejken for ulovlig. Da skibsværftsarbejderne ikke ville bøje sig for kendelsen, idømtes de en bod på 2000 kr. Denne dom nægtede arbejderne at acceptere, ligesom de fortsat afviste at gå i arbejde. Derpå blev de atter indklaget for voldgiftsretten og dømt til at betale en bod på 30.000 kr., som de imidlertid også fuldstændig negligerede. Efter et forgæves forsøg på indgriben fra forligsmanden beslaglagde DA fagforenings kasse og inventar. Den 18. juli blev fagforeningen erklæret fallit, og den 23. juli opnåedes der enighed om et dyrtidstillæg. Fagforeningen genopstod derefter under nyt navn som Skibsværftsarbejdernes Forbund, men DA fortsatte også retsforfølgelsen mod denne organisation. Lignende strejker om end ikke med samme udfald fandt f.eks. sted blandt arbejdsmændene i Randers, tømrersvendene i Esbjerg og elektrikerne i Odense og København.

Både DA og DsF tillagde syndikalisterne skylden for de mange »ulovlige« konflikter, men undgik i øvrigt en større offentlighed omkring strejkerne. Ved at rette skytset mod den syndikalistiske bevægelse forsøgte den socialdemokratiske fagbevægelse at hindre, at kritikken mod den stigende lønudhuling rettedes mod denne bevægelse selv. Strejkebevægelsen måtte imidlertid styrke den syndikalistiske fagopposition, idet syndikalismens direkte aktionsmetoder indgik som et nødvendigt led i arbejdernes interessekamp.

Den accelererende prisstigning, væksten i arbejdsløsheden fra somme-

ren 1917 og den revolutionære bevægelse i Rusland og i en række andre krigsførende lande bevirkede, at DA og DsF i efteråret 1917 indledte forhandlinger om en etårig forlængelse af overenskomsterne mod et dyrtidstillæg straks og en yderligere regulering i sommeren 1918. Herom opnåedes der hurtigt enighed. Trods visse uoverensstemmelser mellem hovedorganisationerne om tidspunktet for det første dyrtidstillægs ikrafttræden og mindre konflikter i de lokale forhandlinger forløb overenskomstforhandlingerne usædvanlig fredeligt.

Overenskomstforlængelsen 1917-18 er bemærkelsesværdig derved, at DsF for første gang sluttede en generel aftale, som DsF ikke hidtil kunne eller turde indlade sig på som følge af underorganisationernes modstand. Udviklingen fra overenskomsterne i 1911 over 1916 til 1918 viste således i praksis en styrkelse af den faglige centralorganisation på trods af en stærk modsatrettet bevægelses krav om medlemsdemokrati. Det er også værd at bemærke aftalen om pristalsregulering i sommeren 1918, der udgjorde den første automatiske regulering baseret på nogenlunde faste satser.¹⁹ Det betegnede et vigtigt første skridt i retning af en »standardisering« af lønaftalerne, som skulle bane vej for en fortsat centraliseret lønstyring, der dog først for alvor slog igennem i 1930'erne.

Det andet problem, DsF måtte slås med i 1917-18, var en voksende arbejdsløshed fra efteråret 1917 og en syndikalistisk præget arbejdsløshedsbevægelse i kølvandet herpå.²⁰ For den socialdemokratiske arbejderbevægelse var det afgørende, at arbejdsløshedsspørgsmålet blev løst inden for staten og parlamentarismens rammer. Derfor havde SD allerede i sommeren 1917 taget initiativ til forhandlinger om en ekstraordinær arbejdsløshedsunderstøttelse. Det førte til arbejdsløshedsloven af oktober 1917, som forbedredes i januar 1918. Denne lovgivning må betegnes som en afgørende gevinst for SD. Dels hindrede den den værste nød, og dels sikrede den, at de arbejdsløse rettede deres krav om bedre kår til partiet og de parlamentariske fora.

Den arbejdsløshedsbevægelse, der organiseredes fra efteråret 1917 med centrum i København, var som nævnt syndikalistisk inspireret og påvirket. Men bevægelsen rettede udelukkende sine krav om en ugentlig mindstestøtte på 30 kr. samt eftergivelse af udgifter til skat, gas, el og husleje til stat og kommune. SD og DsF støttede derfor bevægelsen, omend tøvende, fordi den opstod uden om de bestående organisationer. Foreløbig virkede den blot som en styrkelse af partiets parlamentariske krav.

I løbet af januar 1918 radikaliseredes først og fremmest i København de arbejdsløses bevægelse og krav. Fællesorganisationen i hovedstaden besluttede derfor at bryde med de arbejdsløses organisation og som modforanstaltning oprette en selvstændig socialdemokratisk styret arbejdsløshedsorganisation med faglige repræsentanter fra fag med den største arbejdsløshed.²¹ Bruddet kom, fordi arbejdsløshedsbevægelsen begyndte at vise antiparlamentariske tendenser, og fordi de syndikalistiske repræsentanter arbejdede for at udvikle solidaritetsaktioner mellem de arbejdsløse

og folk i arbejde. I slutningen af januar, få dage efter at SD officielt havde taget afstand fra bevægelsen, opfordrede Fagoppositionens Sammenslutning således til en 24 timers sympatistrejke for de arbejdsløses krav.²² Arbejdsløshedsbevægelsens radikalitet og politiske betydning kulminerede med stormen på Børsen i februar 1918.²³ Herefter overtog politi og domstole den direkte bekæmpelse af bevægelsen, samtidig med at SD cementerede de parlamentariske præmisser for arbejdsløshedsspørgsmålets løsning.

Endnu større vanskeligheder havde DsF med den fortsatte og voksende strejkebevægelse, der trods dyrtidstillæggene ved årsskiftet 1917-18 vedblev med at kræve nye tillæg for at holde trit med prisstigningen. De fleste strejker var som i 1917 »ulovlige«. DA karakteriserede det således:

»Årets fysiognomi har nærmest været dette: en evig kogende uro med masser af pludselige ulovlige arbejdsstandsninger for at fremtvinge en højere løn end den overenskomstmæssige«. ²⁴

Den voldsomste konflikt var bagerstrejken i København.²⁵ Konflikten brød ud i slutningen af august 1918 som følge af svendenes utilfredshed med reguleringen ifølge augustpristallet. Det viste sig imidlertid også, at svendene krævede en betydelig hævelse af minimallønnen. Strejken blev særlig hård, fordi den greb direkte ind i befolkningens daglige brødforsyning, fordi bagermestrene med held kastede sig ud i en overtagelse af svendenes arbejde, og ligeledes fordi svendene standsede arbejdet på Arbejdernes Fællesbageri. Derved fik de strejkende hele den socialdemokratiske arbejderbevægelse på nakken, også fordi Socialdemokratiet følte sig ilde berørt af en borgerlig pressestorm. Svendene måtte derefter erkende deres nederlag og gå i arbejde i september måned. Bagersvendene og Konditorernes fagforening idømtes af voldgiftsretten en bod på henholdsvis 8000 og 2000 kr., som de betalte.²⁶

En anden type konflikter af mere politisk art samlede sig under den såkaldte »weekendbevægelse«. Den blev forløber for det følgende års omfattende kamp for 8-timersdagen. Aktionerne foregik først og fremmest blandt de københavnske byggearbejdere, hvor der var stor arbejdsløshed på grund af materiale-mangel. Weekendbevægelsen var dog i første række en reaktion mod arbejdsgivernes tiltagende stramning af akkorderne som svar på lønstigningerne.

Den 29. april 1918 blev der på en generalforsamling for Murersvendenes fagforening i København vedtaget at optage forhandlinger med Murerlauget om indførelse af »engelsk uge«. Men inden disse forhandlinger havde ført til noget resultat, bredte weekendbevægelsen sig, så omtrent alle byggearbejdere i København forlod arbejdet lørdag kl. 12.²⁷ På murersvendenes generalforsamling den 13. juni forelå arbejdsgivernes svar, der gik ud på, at hvis ikke arbejderne indstillede lørdagsstandsningen kl. 12, ville de blive anmeldt til voldgiftsretten. Generalforsamlingen svarede

igen med at gøre weekenden obligatorisk for samtlige medlemmer, hvilket meddeltes gennem Social-Demokraten. Derefter blev fagforeningen ind-
anket for voldgiftsretten.

I mellemtiden havde weekendbevægelsen som nævnt bredt sig til byg-
gearbejderne inden for de øvrige fag. Således tilsluttede Jord- og Betonar-
bejdernes fagforening på en generalforsamling den 14. juli murersvende-
nes beslutning:

»Generalforsamlingen vedtager, at Jord- og Betonarbejdernes fag-
forening i lighed med andre bygningsfag indfører engelsk uge. Kon-
toret holdes lukket lørdag eftermiddag«. ²⁸

Den 17. juli forelå voldgiftsdommen mod murersvendene, hvis fagfore-
ning idømtes en bod på 1000 kr. Da murersvendene uanfægtet fortsatte
aktionen, steg boden ved en ny dom af 3. august til 10.000 kr. Den 9. august
vedtog murersvendene på en generalforsamling trods trusler om eksklusion
fra Murerforbundet at fortsætte weekendaktionen. Den 31. august faldt den
tredie dom i voldgiftsretten, hvorefter fagforeningen idømtes en bod på
60.000 kr.

Da fagforeningen ikke så sig i stand til at betale boden, blev den erklæret
konkurs den 20. september. På en generalforsamling to dage senere vedtog
det at ophæve fagforeningen, hvis funktioner blev overtaget af et
rådgivende udvalg. Dette udvalg fungerede som selvstændig organisation
frem til fagforenings nydannelse i februar 1919.

Mens de øvrige byggefag faldt fra undervejs, fortsatte jord- og betonar-
bejderne weekendaktionen parallelt med murersvendene og blev idømt en
bod på først 4000 og siden 3000 kr., som fagforeningen betalte i modsæt-
ning til murersvendene. Dermed sluttede aktionen også for denne fagfor-
ening. ²⁹ Samarbejdet mellem de københavnske byggearbejdere omkring
weekendbevægelsen manifesterede og skabte imidlertid en radikalitet i de
dele af arbejderklassen, der i 1919 på et bredere grundlag og på trods af
både DA og DsF og den statslige voldgiftsret tilkæmpede sig 8-timersda-
gen. Weekendbevægelsen vidnede om, at ikke mindst dyrtidsaktionerne
og de arbejdsløses kampe havde udviklet en kampvilje og en bevægelse i
arbejderklassen, der var i færd med at selvstændiggøre sig i forhold til den
socialdemokratiske arbejderbevægelse og lod hånt om denne arbejderbe-
vægelses parlamentariske spilleregler. ³⁰ Med krigsafslutningen begyndte
denne bevægelse i arbejderklassen for alvor at følge sig ud.

Noter

1. Forhandlingsprot. for DsF 19/8 1914.
2. Beretning om DA 1914–15, s. 6.
3. Jvf. ovenfor.
4. S. Å. Hansen, op. cit. II, s. 18.
5. Forhandlingsprot. for DsF 11/9 og 13/9 1915.
6. Samme 11/9 1915.
7. R. Lund, op. cit., s. 111ff.
8. Forhandlingsprot. for DsF 23/12 1915.
9. Solidaritet 19/2 1916.
10. Solidaritet 5/2 og 12/2 1916.
11. Beretning om DA 1915–16, s. 14ff. M. C. Lyngsie og Chr. Sørensen: Dansk Arbejdsmandsforbund gennem 25 år 1897–1922, s. 121ff.
12. Samme.
13. Forhandlingsprot. for DsF 2425/2, 1/3, 8/3 og 22/3 1916.
14. Forhandlingsprot. for DsF 26–28/4 1916.
15. Samme 22/11 1916.
16. Beretning om DA 1916–17, s. 14ff. og 1917–18, s. 26. Jvf. specielt Arbejdsmandsforbundets krav til DsF om større faglig aktivitet; Forhandlingsprot. for DsF 23/4 1917.
17. Beretning om DA 1916–17, s. 14ff. Solidaritet 9/6–18/8 1917.
18. Forhandlingsprot. for DsF 26/9 og 28/11 1917. Beretning om DA 1917–18, s. 7ff.
19. Forhandlingsprot. for DsF 7/8 og 9/8 1918.
20. Jvf. ovenfor.
21. Forhandlingsprot. for Fællesorg. 28/1 1918.
22. Solidaritet 2/2 1918.
23. Solidaritet 16/2 1918.
24. Beretning om DA 1917–18, s. 27.
25. Forhandlingsprot. for Fællesorg. 26/8, 31/8 og 2/9 1918. Beretning om DA 1917–18, s. 28f.
26. Stauning opfordrede efter strejkens afslutning parti og fagbevægelse til en kraftigere imødegåelse af »den uro og det splittelsesarbejde, der foregår rundt om i organisationerne«; Forhandlingsprot. for Fællesorg. 28/9 1918.
27. Beretning om DA 1917–18, s. 29ff. Chr. Rassow: Murernes historie i 300 år, 1923, s. 109ff. A. Olsen m. fl.: Jord- og Betonarbejdernes 60 års jubilæum, 1944, s. 74.
28. A. Olsen m. fl., op. cit., s. 74.
29. Beretning om DA 1917–18, s. 29ff.
30. Jvf. f. eks. note 26.

Socialdemokratiets reformdemokratiske offensiv 1918-1920

Socialdemokratiets 18-punkts program fra november 1918

I januar 1918 havde de to borgerlige partier trukket deres kontrolministere ud af regeringen. Det var indledningen til de følgende måneders hårde valgkamp frem til valget i april, hvor de borgerlige kræfter foretog den første brede massemobilisering mod den omfattende statslige interventionspolitik, som den radikale regering støttet af SD stod for. Dermed indvarslede borgerskabet den kamp mod den stærke statsmagt, der kulminerede i 1919 og især i 1920. Fra borgerlig side rettedes kampen mod den trussel mod privatkapitalismen, som først og fremmest repræsenteredes af den voksende arbejderbevægelse omkring SD.

Samtidig med at de borgerlige indledte opgøret med borgfredspolitikken og den statsmagt, der var vokset op i ly heraf, øgede SD fremstødene mod de borgerlige magtpositioner. Allerede i 1918 foreslog socialdemokraten Hans Nielsen nedsættelse af en kommission med den opgave:

» 1. at undersøge kapitalens og de monopolagtige bedrifters uheldige indflydelse på de sociale forhold her i landet, og 2. at overveje, om ikke hensynet til folkets og landets fremtid kræver, at staten snarest overtager sådanne pengeinstitutter, telegrafer og telefoner, jernbaner og skibe, forsikringsselskaber af enhver art samt sådanne monopolagtige virksomheder som sukkerfabrikker og raffinaderier, papirfabrikker, oliefabrikker og selskaber, der driver handel med olier, tændstikfabrikker, garverier og læderfabrikker, gødningsfabrikker, cementfabrikker, saltværker, spritfabrikker, ølbryggerier og importforretninger i kul og koks m. fl.«.¹

Forslaget efterfulgtes af et meget langt og detaljeret indlæg, der område for område gjorde rede for monopolernes betydning for prisdannelsen. Det skulle dokumentere monopolernes udplyndring af forbrugerne og misforholdet mellem arbejdsløsheden og virksomhedernes udbytte som begrundelse for nationalisering og udbyttedeling.

»Vi kan ikke tillade, at industrien ordner sig i store ringe eller karteller, der opretholdes alene med det formål at plyndre forbrugerne. Det er hovedindholdet af det foreliggende alvorlige spørgsmål og af det i forbindelse dermed stående spørgsmål om, hvorledes arbejdets udbytte skal fordeles. Disse ting hænger nøje sammen.«.²

Hans Niensens indlæg var dels SD's modsvar til Venstre og Det konservative Folkepartis voksende antisocialistiske kampagne frem til valget. Men samtidig betegnede det begyndelsen til den offensiv, som brød ud efter krigsafslutningen, for gennem en videreudbygning af krigstidens statsapparat at gøre endnu flere indhug i de borgerlige magtpositioner som et nyt stort skridt på den parlamentariske vej til socialismen. I slutningen af sin tale sagde Hans Nielsen således,

»at tiden før krigen kommer aldrig tilbage. Alle de statsforanstaltninger, som vi nu har, vil efter min opfattelse i alt væsentligt blive opretholdt, og det vil blive nødvendigt at supplere dem med andre. Jeg tror også, at den store befolkning, som har haft så trang og dårlig en tid under krigen, vil kræve, at alle disse millionforetagender drages ind under staten, så at overfloden kommer alle til gode«. ³

»Den store befolkning«, der hentydes til, var ikke blot arbejderklassen og dens stadig stærkere politiske bevægelse. Kampen mod monopolerne støttedes af en betydelig bevægelse i vide småborgerkredse, hvilket begrundede Det radikale Venstres opbakning. ⁴ Det var først og fremmest en kamp mellem de borgerlige kræfter og den socialdemokratiske arbejderbevægelse om statsmagts fremtidige rolle i det kapitalistiske samfund, der her introduceredes. Men det betød samtidig indledningen til en hård ideologisk kamp om den politiske kontrol med det store småborgerskab, der følte sig økonomisk presset og ikke var uden sympati for tanken om statskontrol med monopolerne og med priserne. Fra borgerlig side gjaldt det derfor om at fjendtliggøre småborgerens forhold til staten. Valget i april 1918 tydede på en uafgjort kamp i dette spørgsmål.

At der i februar 1918 indledtes et samlet og bevidst fremstød mod de borgerlige støttet af det radikale regeringsparti understregedes af, at angrebet på industrien og handelens monopoler umiddelbart blev fulgt af socialdemokraten Marotts indlæg mod de feudale jordmonopoler med forslag om inddragelse under staten. ⁵ Det var samtidig karakteristisk, at det nu var SD, som i højere grad end det radikale regeringsparti førte an. Baggrunden herfor var dels den voldsomme styrkelse af de socialdemokratiske organisationer fra 1917, men nok så meget den stærke radikalisering af arbejderklassen på baggrund af en direkte revolutionær udvikling blandt arbejderne i andre lande. SD blev skubbet frem og skød sig selv frem for at indfange bevægelsen i arbejderklassen og dreje den ind i en ny og omfattende kamp om reformering af det borgerlige samfund. Det gjorde det imidlertid også nødvendigt for SD at distancere sig fra og bekæmpe de arbejderkredse, der trodsede de parlamentariske spilleregler og dermed angreb den socialdemokratiske arbejderbevægelses politiske grundlag og dens dominans i arbejderklassen.

Det var ind i denne sammenhæng, SD's 18-punkts program fra november 1918 faldt. Allerede på hovedbestyrelsesmødet i september vedtog man et arbejdsprogram for rigsdagsgruppen, der herudfra begyndte forbe-

redelsen af reformforslag.⁶ Våbenstilstanden den 11. november, den internationale revolutionære udvikling i arbejderklassen, ikke mindst i nabolandet Tyskland, og bevægelsen i den danske arbejderklasse, hvor venstre- og fløjorganisationerne fulgte krigsafslutningen og den revolutionære bevægelse i udlandet op med at erklære generalstrejke den 13. november for at få de fængslede ledere frigivet, krævede øjeblikkelig handling fra SD.

Samme dag, som generalstrejken iværksattes – i øvrigt uden større tilslutning da den socialdemokratiske arbejderbevægelse modarbejdede den – offentliggjorde SD sit 18-punkts reformprogram. Reformerne blev begrundet med, at partiet og arbejderne havde vist tilbageholdenhed og ydet ofre under krigen, som nu måtte godtgøres ved en demokratisering af samfundet.

»Det er lykkedes det danske folk under krigen at bevare en ubetinget og ligelig neutralitet. Hertil har også det danske Socialdemokrati bidraget af yderste evne. Vi har i det øjemed ført en politik, hvorved stridsspørgsmål, der kunne splitte den danske befolkning, i så høj grad som muligt er holdt ude fra den politiske dagsorden. Det er arbejderbefolkningen, som har båret krigstidens tungeste byrder. Den har derfor nu, da krigens ophør bringer en forandring i den politiske og sociale situation, krav på, at der hurtigst muligt gennemføres reformer til dens bedste og indledes en vidtgående både politisk og økonomisk demokratisering af vort samfund.«⁷

Reformkravene vedrørte begrænsninger af militæret, kontrol med bankvæsen og produktion, fortsat prisregulering og dyrtidsforanstaltninger, jordlovsspørgsmålets optagelse, udbygning af de direkte skatter, iværksættelse af offentlige arbejder og indførelse af 8-timers arbejdsdagen sammen med en anden række sociale forbedringer. Hertil kom kravet om en demokratisering af valgloven og grundloven.

Inden offentliggørelsen havde reformkravene været forelagt regeringen og Det radikale Venstre og blevet accepteret. Det fremgik endvidere af udtalelsen, at SD på den ene side krævede en snarlig revision af valgloven efterfulgt af valg, hvor partiet ville opstille uden alliance med andre partier. På den anden side var det

»under hensyn til de foreliggende ekstraordinære forhold og det forøgede, omfattende arbejde, der kræves af regeringen, i overensstemmelse med indenrigsministerens ved rigsdagssamlingens begyndelse fremsatte ønske om at lettes for en del af sit arbejde, nu foreslået, at minister uden portefølje Th. Stauning midlertidig overtager udførelsen af de forretninger under indenrigsministeriet, som står i nært forhold til forskellige af de ovennævnte reformer.«⁸

Staunings udnævnelse til en art »socialminister« afspejlede SD's voksende betydning i forhold til Det radikale Venstre, og at det i høj grad var dette parti, der havde styrken og viljen til via statsmagten at gennemføre

en gennemgribende demokratisering af samfundet. Men det var først og fremmest udtryk for, at den stærkeste sociale kraft i dette øjeblik lå i arbejderklassen, og at denne sociale kraft kun kunne holdes inden for det borgerlige demokrati og den private ejendomsrets rammer – som udgjorde de radikales politiske præmisser – hvis der gennem statsmagten blev indfriet en lang række arbejderkrav. Det var en opgave, som kun SD kunne klare.

I den offentlige udtalelse blev hele den socialdemokratiske arbejderbevægelse opfordret til at støtte regeringen og partiet for at sikre gennemførelsen af reformkravene. Partiledelsen appellerede videre til »de velstillede samfundsklasser i by og på land«, som havde haft stor fordel af landets neutralitet, om at »se med forståelse på arbejdernes krav«. Gennem et dybtgående reformarbejde skulle Danmark gøres til et

»mønstersamfund i det store Folkenes Forbund, som vi håber på og arbejder for må rejse sig på ruinerne af det kapitalistiske og militaristiske samfundssystem, som styrtede menneskeheden ind i verdenskrigens navnløse ulykke«. ⁹

Appellen til borgerskabet efterfulgtes af SD's klare understregning af, at det arbejdede på det borgerlige demokratiske præmisser, men også havde vilje til at udnytte vælgerflertallet fuldt ud.

»Danmark er et demokrati. Vi vil ingen reform, for hvilken vi ikke kan vinde tilslutning fra folkets flertal. Men vi vil lige så sikkert, at de reformer, der har denne tilslutning, skal gennemføres«. ¹⁰

Derved ville SD givetvis påminde borgerskabet om at overholde dette demokratiske spilleregler. Men det drejede sig endnu mere for partiet om at distancere sig fra den syndikalistiske og revolutionære del af arbejderbevægelsen, der truede partiets politiske grundlag.

»Den syndikalistiske ophidselse, den planløse strejkeagitation og dens angreb på vort partis parlamentariske virksomhed er et skændigt attentat på arbejderklassens faglige og politiske organisation og gavner kun den værste reaktion. Skulle syndikalismen få magt, vil den ødelægge enhver udsigt til gennemførelsen af det her fremførte reformprogram, ligesom den vil gøre arbejderklassen uhyre skade ved de forestående vigtige faglige forhandlinger om nye overenskomster.

Vi opfordrer befolkningen til at holde sig fjernt fra de syndikalistiske urostiftere og voldsprædikanter. Jo bedre der kan bevares ro og orden, desto kraftigere vil arbejdernes faglige og politiske krav kunne gøre sig gældende.

Den beundringsværdige holdning, den danske arbejderstand har udvist under krigen, og som har vakt almindelig anerkendelse, bør

nu, da der atter er fred, finde sin fortsættelse i en rolig, planmæssig, målbevidst reformaktion, hvoraf resultatet ikke vil udeblive«. ¹¹

Arbejderklassens radikalisering i forbindelse med krigsafslutningen havde således fået SD til prompte at reagere med et omfattende reformprogram. Programmet indeholdt intet nyt i forhold til tidligere krav, men den åbenbare ændring i klassernes styrkeforhold til fordel for arbejderklassen gjorde det påkrævet med et socialistisk initiativ for at bevare dominansen i arbejderklassen, for at fastholde arbejderne på parlamentarismens grund og for at udnytte den borgerlige svækkelse til en afgørende ny demokratisering af samfundet. I de to følgende år skulle den socialdemokratiske offensiv stå sin prøve under et voksende pres fra borgerlig side og fra den radikaliserede del af arbejderklassen. Dette dobbelte pres bidrog til en cementering af den parlamentariske praksis og strategi, hvor 18-punkts programmet fra starten placerede SD i denne sammenhæng.

Socialdemokratiets fremstød for at omforme stat og samfund 1918-19

På alle atten områder, som reformprogrammet af november 1918 skitserede, og endnu flere tog SD sammen med Det radikale Venstre et utal af politiske initiativer. De tilsigtede som helhed en demokratisering og udvidelse af statsmagtens funktioner som led i en social og politisk demokratisering.

Det var SD, der drev hårdest på i denne reformdemokratiske offensiv over for de borgerlige kræfter, fordi partiet og bevægelsen repræsenterede periodens stærkeste sociale kraft, som fandtes inden for arbejderklassen. Den radikale bevægelse i arbejderklassen kulminerede og viste en sådan styrke omkring overenskomstforhandlingerne i 1919, at DA og DsF for at fastholde arbejderne på det bestående overenskomsts system måtte finde sammen i et forlig om 8-timers arbejdsdagens indførelse og de hidtil største lønstigninger sammen med en række faglige politiske indrømmelser til arbejderne. ¹²

Med overenskomsternes afslutning i foråret 1919 var hovedmassen af arbejderne igen så nogenlunde integreret i systemet. En ny fase indledtes herefter, da de mest radikale dele af arbejderklassen mere eller mindre kontinuerligt fortsatte lønaktionerne på baggrund af den hastige inflation og udviklede kravet om andel i bedriftsledelsen. Det gjorde det nødvendigt for SD at øge bekæmpelsen af oppositionen, først og fremmest i fagbevægelsen og på arbejdspladserne. SD var tvunget til at skærpe kampen mod denne opposition, da borgerskabet udnyttede den »ulovlige« strejkebevægelse sammen med det aktuelle Sønderjyllandsspørgsmål til den hidtil største modoffensiv her i landet for at sætte en stopper for den voksende sociale og demokratiske bevægelse, der omkring de to regeringspartier truede med at berøve borgerlige magtpositioner i et uhørt omfang.

Selv om de borgerlige partier allerede tidligt havde held til at begrænse reformiveren og midt under de voldsomste overenskomstkonflikter opnåede en vigtig sejr i kraft af deres landstingsflertal, så var det regeringspartiernes reformoffensiv, der dominerede billedet.

Reformen tog sigte på snart sagt alle områder inden for staten. Af størst politisk vigtighed var de sager, der faldt ind under indenrigsministeriet og »socialministeriet« samt jordreformsproblemet. Under indenrigsministeriet samlede kampen sig om prisreguleringsloven, dyrtidsloven og kornloven. På det »sociale« felt var der flest modsætninger omkring arbejdsløshedsloven. Alle disse områder var det af afgørende betydning for SD at bevare og videreudvikle. De repræsenterede nogle vundne magtpositioner, der af partiet opfattedes som vigtige redskaber til indfrielse af sociale behov i arbejderklassen inden for det parlamentariske systems rammer. Men de udgjorde samtidig et vigtigt udgangspunkt for partiets generelle fremstød for en politisk og økonomisk demokratisering af samfundet.

Den kraftige udbygning af arbejdsløshedslovgivningen i 1917-18 lykkedes det trods en voksende borgerlig hetz for SD at videreføre endda i forbedret udgave.¹³ Der var her tale om en politisk gevinst, som de borgerlige ikke havde styrke til at fratage arbejderne, da den med næb og kløer blev forsvaret af ikke mindst hele fagbevægelsen. Det afgørende spørgsmål ude på arbejdspladserne om 8-timers dagens indførelse og store lønstigninger tog arbejderne sig selv af at gennemføre. Den arbejdstidskommission, SD fik nedsat i februar 1919, for at søge gennemført via staten, hvad DsF ikke magtede på dette tidspunkt, mistede dermed en hel del af sin funktion.¹⁴ Den fortsatte ganske vist arbejdet med at søge 8-timersdagen lovfæstet, uden at det på noget tidspunkt lykkedes.

Af politisk mindre betydningsfulde sociale sager kan nævnes de overvejende forgæves forsøg på at forbedre lovgivningen omkring lærlinge, tyende og mere generelt i forhold til huslejelovgivningen, ulykkesforsikring, sygekasser, invalide- og aldersrente.¹⁵ Det var i alle tilfælde foranstaltninger, der sigtede mod at bedre forholdene for især de mest udsatte dele af arbejderklassen eller hermed beslægtede samfundslag. Men disse bestræbelser var et væsentligt led i SD's forsøg på at løse arbejderklassens sociale problemer ad parlamentarisk vej og således knytte arbejderne og tilknyttede samfundslag endnu tættere til partiet for at styrke dets politiske magt. Det er imidlertid også karakteristisk, at sociallovgivningen havde sværest ved at slå igennem, der hvor den vedrørte de politisk og organisatorisk svageste samfundsgrupper, som ikke kunne sætte nogen større magt bag deres krav. SD's styrke udsprang netop af dets evne til at formidle de sociale behov, hvoraf politiske bevægelser opstod.

Arbejdsløshedsloven var i modsætning til de nævnte sociale lovgivningsforslag et eksempel på, hvordan organisatorisk og politisk styrke førte til indflydelse på og dermed integration i statsapparatet. Andre eksempler herpå, der ganske vist befinder sig uden for det egentlige sociale

felt, er tjenestemandsløvene og jordlovene af 1919.

Lovgivningen for de statsansatte sikrede disse i forlængelse af krigsårenes dyrtidstillæg en klækkelig lønforhøjelse, pristalsregulering af lønnen samt forhandlingsret i løn- og arbejdsanliggender. Det lod sig relativt let gøre at lovgive på dette felt. De statsansatte udgjorde en hastigt voksende social kategori, der under krigen for første gang var kommet i politisk bevægelse, da inflationen truede med at proletarisere dem. Det var en stadig vigtigere politisk samfundsgruppe, hvor det øverste lag af »embedsmænd« traditionelt havde knyttet sig til Højre og siden Det konservative Folkeparti. Den underordnede gruppe af »bestillingsmænd«, der udgjorde det store flertal og voksede hurtigst, sluttede sig efterhånden til SD gennem den faglige organisering. Krigsårene øgede den politiske kamp om kontrollen med disse grupper. SD fremtrådte herunder som den mest konsekvente forkæmper for også denne lønarbejdergruppes interesser, mens de konservative stod mere splittet mellem modsatrettede interesser inden for sin sociale basis. Da de konservative kæmpede for at bevare den politiske opbakning fra de bedrestillede tjenestemænd og søgte at appellere til også de øvrige statsansatte, viste det sig relativt nemt at få tjenestemandsløvene igennem. Den politiske konsekvens heraf var opbygningen af et stærkt loyalitetsbånd mellem flertallet af statsansatte og SD, der mest konsekvent varetog denne gruppes interesser. Partiet havde opbygget en stor basis inden for statsapparatet, som gjorde kontrollen med selve dette apparat mere påtrængende.¹⁶

Et sidste eksempel på sammenhængen mellem en stærk politisk bevægelse og realiseringen af en reformlovgivning er jordlovene af 1919. Det var den gennem det forudgående årti stærkt voksende husmandsbevægelse, som hermed trumfede sine krav igennem. Indholdet i disse love var atter udtryk for styrkeforholdet mellem de involverede sociale grupper lige fra landarbejdere til godsejere. Stærkest stod de grupper inden for husmands- og bondebevægelsen, der forlængst havde knyttet deres eksistens til andelsbevægelsen og således til det selvejende landbrug. Det betød, at det mindre husmands- og landarbejderstandpunkt, som især SD stod for, havde svært ved at trænge igennem. Resultatet blev følgelig et kompromis mellem Venstre og Det radikale Venstre, der i nogen udstrækning tog hensyn til det socialdemokratiske krav om at inddrage de feudale jorder under staten og uden om det frie marked, og som samtidig kom godsejerne og de konservative i møde med skyldige erstatninger.¹⁷ Selv om jordlovene dannede udgangspunkt for en betydelig udstykningspolitik i 1920'erne, afspejlede de først og fremmest småborgerskabets dominans i jordspørgsmålet i forhold til landarbejderne, der helt manglede politisk styrke til at gennemføre et lønarbejderstandpunkt, selv ikke under landarbejderorganisationernes samtidige, midlertidige opsving. SD havde i hvert fald i et årti forud herfor været under stærk påvirkning fra husmandsbevægelsens overvejende småborgerstandpunkt. Den økonomisk pressede situation i 1920'erne tappede meget af den tidligere demokratiske kraft ud af

husmændene og bevirkede, at SD's samarbejdspolitik med denne gruppe tvang partiet yderligere i retning af småborgerskabets standpunkt.

Hvad angår SD's direkte tilknytning til statsapparatet, så udnyttede Stauning sin position som minister til at samle de sociale spørgsmål fra de forskellige ministerier rent organisatorisk.¹⁸ Derved opbyggede han i realiteten grundlaget for et nyt socialministerium, der på en lang række områder formaliserede den socialdemokratiske arbejderbevægelse, ikke mindst fagbevægelsens forbindelser til staten. Til sikring heraf oprettedes et såkaldt »socialråd«, hvor der sad repræsentanter fra ikke blot fagbevægelsen men også fra arbejdsgiverne og alle sociale institutioner. Det var i øvrigt på baggrund af dette råds oprettelse og væksten i sociallovgivningen i det hele taget, at DA og Industrirådet gik sammen om dannelsen af et social-politisk udvalg til forsvar for deres interesser over for staten.¹⁹ Det siger i sig selv en del om arbejderbevægelsens fremstød via statsmagten.

Den politiske strid i 1919 drejede sig netop om rækkevidden af den reformdemokratiske offensiv med udgangspunkt i den sociale lovgivning, i prisreguleringsloven, i dyrtidsloven og kornloven, hvor SD førte an. Forslagene fra slutningen af 1919 og begyndelsen af 1920 om en yderligere demokratisering af forfatningen, om kontrol med monopolerne og om arbejdernes andel i bedriftsledelsen pegede i retning af et angreb på fundamentale borgerlige magtpositioner. Men længe inden da tegnede der sig billedet af en borgerlig modoffensiv.

Allerede i de første måneder af 1919 lykkedes det for de borgerlige partier at vinde en afgørende sejr i spørgsmålet om videreførelsen af krigstidens økonomiske reguleringssystem.²⁰ Det satte i realiteten bom for socialdemokratiske drømme om ad parlamentarisk vej at gennemføre en demokratisering af det »økonomiske« magtforhold mellem arbejdere og arbejdsgivere.

Mens arbejdsgiverne klart var i defensiven under overenskomstforhandlingerne, udnyttede Venstre og Det konservative Folkeparti på det parlamentariske plan et finansielt underskud til at sætte regeringen stolen for døren. Underskuddet, der opstod som følge af uforudsete udgiftsstigninger, skabte akut behov for at optage et statslån. Oppositionspartierne nægtede imidlertid at bevilge lånet, før augustloven af 1914 og dermed grundlaget for det økonomiske reguleringssystem var blevet ophævet. De udnyttede her deres flertal i Landstinget.²¹

Denne situation indledte en længere politisk krise fra slutningen af februar og indtil midten af marts. Det radikale Venstre og SD blev tvunget til at vælge mellem regeringsmagten på den ene side og på den anden side det reguleringssystem, som især augustloven bemyndigede til. De valgte regeringsmagten, sikkert af frygt for et valgnederlag under de skærpede sociale modsætninger og interessen i gennem kontrollen med statsmagten at bevare initiativet i reformlovgivningen. Det gjaldt ikke mindst den kommende revision af grundloven i forbindelse med Sønderjyllands forventede tilbagevenden til Danmark. Statslånet blev bevilget, og augustlo-

ven trådte ud af kraft fra 1. september 1919.²²

Augustlovens ophævelse var et eklatant nederlag for specielt SD. Dermed mindskedes ikke blot mulighederne for at gribe ind i prisdannelsen, hvilket var temmelig afgørende under den aktuelle inflation, der truede med udhuling af lønnen og konstant skabte strejker med krav om dyrtidstillæg. Afviklingen af augustloven berøvede SD muligheden for at udnytte det magtmiddel, som lå i denne lov, til inden for det parlamentariske systems rammer aktuelt at indløse det socialiseringsprogram, som var pakket inde i novembermanifestet fra 1918. Da et sådant socialiseringsprogram endelig fremlagdes på partikongressen i oktober 1919, var der ingen umiddelbar parlamentarisk udsigt til, at det kunne gennemføres.

Partikongressen i 1919 cementerer den parlamentariske strategi og gør op med oppositionen

I begyndelsen af oktober 1919 indkaldtes til SD's første ordinære kongres siden 1915, kun afbrudt af de ekstraordinære kongresser i 1916 og 1918.

»Denne kongres skal optrække linierne for den kommende tids arbejde, og hvis arbejderklassen vil, bliver det i høj grad vort parti, der skal præge den politiske udvikling«,

sagde Sigvald Olsen i sin velkomst til kongresdeltagerne.²³ Udviklingen siden den vigtige kongres i 1914 og bekræftelsen på borgfredspolitikken i 1915 havde her i 1919 gjort det påkrævet, at partiet og dermed den socialdemokratiske bevægelse som sådan markerede sin politiske placering i forhold til det borgerlige samfund på den ene side og på den anden side i forhold til den nye revolutionære arbejderbevægelse. Det var på denne måde kongressen skulle »trække linierne for den kommende tids arbejde«, mens spørgsmålet, om partiet skulle præge den fremtidige udvikling, og i hvilken udstrækning det skulle ske, endnu var et uafklaret spørgsmål, der først begyndte at finde sin løsning efter 1920.

Internationalt skærpedes modsætningerne mellem arbejderklasse og borgerskab og mellem reformistisk og revolutionær arbejderbevægelse. Efter de revolutionære tendensers dominans i de første måneder efter krigsafslutningen foregik der i løbet af 1919 en styrkelse af de kapitalistiske kræfter og af de reformistiske dele af arbejderbevægelsen, som nu klarere adskilte sig fra den revolutionære fløj. Den samme tendens gjorde sig gældende i Danmark, selv om klasse modsætningerne her aldrig nåede samme omfang som i f. eks. Tyskland.

Efter overenskomsternes afslutning i maj 1919 fortsatte der en radikal strejkebevægelse i de følgende måneder op til SD's kongres. Strejkernes radikalitet og »ulovlige« karakter bevirkede imidlertid, at disse arbejdere isolerede sig i forhold til den øvrige brede arbejderklasse. Det muliggjorde det følgende opgør i 1920 med disse radikale arbejderkredse.²⁴ På samme

måde skilte partioppositionen sig mere markant ud i løbet af 1919. Oppositionens vigtigste organisatoriske forum var ungdomsforbundet, der støttedes af enkelte partiforeninger, især i hovedstaden, samt bladet »Socialisten«, der blev udgivet af diskussionsklubberne støttet af ungdomsforbundet. Det var en relativ svag opposition uden mulighed for at slå igennem med en anden taktik inden for partiet. Derfor kunne partiledelsen stille den stolen for døren og kræve politisk underkastelse eller udelukkelse.²⁵

På den anden side måtte den socialdemokratiske partiledelse også formulere sig politisk programmatisk ud fra den stærke bevægelse i arbejderklassen og den styrke, det fortsat gav over for de borgerlige kræfter. Partikongressen vedtog i den forbindelse et såkaldt »socialiseringsprogram«, der gennem parti og fagbevægelse tilsigtede at øge arbejderne magt i samfundet.

Partikongressens opgør med oppositionen og fremstødet over for det borgerlige samfund efterfulgtes af en klar understregning af partiet og bevægelsens parlamentariske vej til socialismen. Stauning fremhævede netop i sin beretning vælgerdemokratiet som partiets politiske grundlag og viljen til at udnytte flertallet. Det var denne vilje, der var kommet til udtryk i samarbejdet med den radikale regering siden 1913. Dette samarbejde havde ifølge Stauning i den mellemliggende periode ført til en uanet udbygning af statsapparatet og arbejderne magtpositioner herindenfor, som var resulteret i store sociale gevinster for arbejderklassen. Partiets støtte til den radikale regering og Staunings deltagelse heri var afgørende for opretholdelsen af den regering, der støttede SD's bestræbelser for en yderligere demokratisering af samfundet til fordel for arbejderklassen.²⁶ Følgelig forkastedes et resolutionsforslag, der udtalte, at »forudsætningerne for Socialdemokratiets deltagelse i regeringen nu må anses for at være bortfaldne«. Stemmefordelingen var her 357 nej mod 79 ja.²⁷ Derefter vedtoges partiledelsens forslag, der ikke forholdt sig til den øjeblikkelige situation, men blot fastslog, at partiets fremtidige stillingtagen til spørgsmålet om regeringsdannelse afgjordes af »en i den anledning sammenskaldt kongres«.²⁸

Godkendelsen af partiets hidtidige politiske arbejde og taktik i rigsdags sammenhæng efterfulgtes af kongressens tilslutning til partiledelsens internationale fredsarbejde. Partiet havde især gennem Stauning deltaget aktivt i genopbygningen af de internationale forbindelser, som blev afbrudt ved krigsudbruddet i 1914. I dette internationale arbejde tog SD skarpt afstand fra Zimmerwaldbevægelsen og den kommunistiske 3. Internationale, der var blevet dannet i Moskva i marts 1919. Partiet deltog følgelig sammen med DsF i de internationale møder i Bern i februar og i Luzern i august 1919, hvor grundlaget blev lagt for en ny socialdemokratisk internationale, der stillede sig på det parlamentariske demokratiske grund til forskel fra den kommunistiske Internationale.²⁹ På Berner konferencen udtryktes det således:

»I fuld overensstemmelse med alle Internationales konferencer står Berner-konferencen urokkeligt på demokratiets grund. En af socialismen bestemt fremadskridende nyordning af samfundet lader sig hverken gennemføre eller opretholde, når den ikke er forankret i de af demokratiet vundne og videre udviklede frihedens grundsætninger. Ansvarligt parlamentarisk system, institutioner, der sikrer folkets medarbejde og afgørelse, foreningsfrihed osv. giver samtidig proletariatet dets kæmpes demokratiske værktøj«.

»Socialiseringen betyder den planmæssige udvikling af de forskellige industrigræne under det demokratiske samfunds kontrol« og »man må undgå indførelsen af en socialisering, der ikke har udsigt til at vinde folkets flertal for sig«.³⁰

I samme åndedrag, som kongressen tilsluttede sig den socialdemokratiske internationale, udtalte den sin støtte til fordømmelsen af den kommunistiske internationale. Det blev med citater understreget, hvorledes kommunisterne kæmpede for proletariatets diktatur byggende på »mindretalsdiktatur og terror« og åbenlyst erklærede krig mod de socialdemokratiske »klasseforrædere« i den »gule Internationale«.³¹

Ungdomsforbundets repræsentant samt partiforeningerne i Fredericia, Vejle, Frederikshavn og Københavns 3., 7. og 8. kreds foreslog nedsættelse af et udvalg til forberedelse af en generaldebat blandt partiets medlemmer, inden der blev taget endelig stilling til partiets tilhørsforhold til enten 2. eller 3. Internationale.³² I en resolution, der vedtoges med alle stemmer mod 20, blev denne opposition fejlet af bordet.

»Kongressen afviser forsøgene på at drage Danmarks socialdemokratiske organisationer ind i et nyt såkaldt 3. Internationale eller andre internationale bevægelser, som forudsætter direkte brud på Socialdemokratiets hidtidige program, og beslutter at forblive i det af Karl Marx grundlagte socialistiske internationale og at deltage i arbejdet for at gøre dette handlekraftigt og kampdygtigt i den internationale arbejderklassens og socialismens tjeneste«.³³

Endelig tog kongressen stilling til ungdomsforbundet, der havde markeret sig stadig tydeligere som det organisatoriske grundlag for en voksende partiopposition. I andre lande som f. eks. Sverige havde ungdomsforbundet for længst skilt sig ud fra partiet og dannet udgangspunkt for en venstresocialistisk partidannelse. Et lignende brud var tydeligvis under opmarch i Danmark. Efter ungdomsforbundets kongres i april 1919 blev det ved en urafstemning vedtaget kun at fortsætte samarbejdet med partiet på den betingelse, at det igen stillede sig på »klassekampens grund« og afbrød alliancen med borgerlige partier. Dette havde partikongressen forkastet i en tidligere resolution, som bekræftede og støttede det fortsatte regeringssamarbejde med Det radikale Venstre.³⁴

Det fulgtes op af en resolution, der tog afstand fra ungdomsforbundets kritik og krævede politisk underkastelse som betingelse for fortsat samarbejde med partiet:

»Kongressen udtaler sin misbilligelse af den illoyale kritik, der af nogle af ungdomsforbundets ledere offentligt er fremsat mod vort parti, og af at medlemmer af partier, der modarbejder Socialdemokratiet, fremdeles tilhører den socialdemokratiske ungdomsbevægelse.

Kongressen udtaler, at den politik, Socialdemokratiet skal følge, udelukkende skal bestemmes af partiets øverste myndighed, kongressen. Det overlades til Socialdemokratisk Ungdomsforbund selv at træffe beslutning om, hvorvidt det på dette grundlag vil fortsætte samarbejdet med vort parti«. ³⁵

Kort efter kongressen brød ungdomsforbundet med partiet, og dets ledere tog initiativ til dannelsen af Venstresocialistisk Parti, ligesom ungdomsforbundets moderate opposition sammen med partiledelsen i begyndelsen af 1920 stiftede en ny ungdomsorganisation i tilknytning til partiet.

Støttet af det store flertal på kongressen gjorde partiledelsen således rent bord over for oppositionen, der enten måtte standse kritikken og bøje sig for den pragmatiske alliancepolitik eller også lade sig udskille og isolere i de små venstrefløjsorganisationer. Den enorme medlemsvækst i partiet og den socialdemokratiske dominerede fagbevægelse og de tidligere udbrudspartiets minimale tilslutning gjorde det endnu mere nærliggende for partiledelsen at sætte hårdt mod hårdt over oppositionen inden for partiet. De få tusinde medlemmer og vælgere i venstrefløjpartierne var for intet at regne mod SD's et hundrede tusinde medlemmer og tre hundrede tusinde vælgere. Denne omstændighed sammen med et voksende borgerligt pres og den fortsatte radikaliserings i vide arbejderkredse udnyttede partiledelsen til en yderligere magtkoncentration. Men samtidig pegede kongressens vedtagelser på et nyt reformdemokratisk fremstød mod borgerlige magtpositioner. Det lagde socialiseringsprogrammet op til.

På kongressen fremlagde et tidligere nedsat fællesudvalg for DsF og SD's rigsdagsgruppe en betænkning om et socialiseringsprogram. Der var ikke tale om noget program for, hvordan socialismen skulle opbygges i Danmark, men derimod kun om et overgangsprogram, der pegede i retning af socialismen. Med en indledning og kommentarer blev der stillet forslag om lov angående offentligt tilsyn med erhvervsvirksomheder, om arbejdernes deltagelse i ledelsen af virksomhederne og forslag angående kontrol med handelsavance. ³⁶

Socialiseringsprogrammet skal ses i direkte forlængelse af arbejderbevægelsens politiske styrkelse inden for det borgerlige samfund, specielt den kraftige udbygning af magtpositioner inden for statsapparatet sammen med den fortsatte radikaliserings af arbejderklassen.

»Den danske arbejderklasse har nu tilkæmpet sig en sådan stilling i samfundet, at den ved fortsat sammenhold og stadig mere energisk kraftudfoldelse vil kunne fuldbyrde socialiseringen med tilslutning fra visse sider i samfundet, men fornødent også under modstand fra

de samfundslag, som vil forsøge at opretholde deres klasseherredømme«. ³⁷

Socialiseringen skulle således ske på basis af de eksisterende arbejdsorganisationers voksende styrke, men med støtte fra »visse sider i samfundet«. Det udtrykte nøje SD's egen udvikling i samarbejde med de demokratiske samfundslag omkring Det radikale Venstre.

Socialiseringen indtraf imidlertid ikke fra den ene dag til den anden. Det skete ikke ved kup, men skulle komme gradvist.

»Vi må regne med udviklingens lov og gennemløbe de forskellige stadier fra kapitalisme til socialisme. Den gennemførte socialisering er samfundets overtagelse af produktion og omsætning igennem de offentlige og kooperative organer, der efterhånden vokser frem«. ³⁸

Fagbevægelsen ville komme til at spille en væsentlig rolle i denne sammenhæng. Betænkningen udtrykte sig forsigtigt om, at udviklingen måske allerede var modnet til en socialisering via fagbevægelsen, sikkert for ikke at blokere over for en mulig aktuell udvikling på dette punkt. Derpå blev socialismen atter fremhævet som et fremtidsperspektiv:

»men det er en selvfølge, at megen forberedelse kræves for at nå dette mål, og som forberedelse og fremhjælpning af udviklingen må de forslag, der fremsættes, være at betragte«. ³⁹

De fremlagte forslag skulle forstås som blot et skridt på vejen på baggrund af det øjeblikkelige styrkeforhold, det øjeblikkelige udviklingstrin og det parlamentariske system, som forudsatte tilslutning fra et flertal i befolkningen for at kunne gennemføre socialiseringen.

»Den lovgivning, der må tilstræbes fra arbejderklassens side for den nærmeste tid, må på en gang være til økonomisk sikring og ophjælpning for arbejderne og til forberedelse af den nye tid, til fremskynning af udviklingen til socialismen. Og kapitalismens udskjelser under krigen har sikkert beredt jordbunden for vore samfundsanskuelse og for en socialisering svarende til det trin i udviklingen, hvor vi nu befinder os«. ⁴⁰

Forslagene byggede i høj grad videre på erfaringerne fra krigstidens foranstaltninger mod prisstigninger og spekulation, og måske ikke mindst manglerne i den statslige kontrol. ⁴¹ Manglerne var tydelige under krigen, men viste sig ligeledes med stor styrke ved en galoperende inflation, et kæmpe importoverskud og et drastisk fald i kronkursen i løbet af 1919. Det Valutafællesråd, som på den baggrund oprettedes i slutningen af 1919 med repræsentanter fra stat, partier, hovedbanker og de vigtigste erhverv-

sorganisationer, manglede kompetance til at foretage afgørende indgreb. Noget lignende gjaldt også Den overordentlige Kommission efter 1. september 1919. Af hensyn til SD's politiske fremtid var det vigtigt for partiet at få opbygget et værn for arbejdere og forbrugere mod de ukontrollable prisstigninger og kapitalistiske profitter, samt de borgerlige fremstød for at få afviklet statens indflydelse på markedøkonomien.

De tre lovforslag om offentligt tilsyn med virksomhederne og arbejderens deltagelse i virksomhedernes ledelse samt kontrol med handelsavancen skulle hindre dannelsen af store merindtægter, hvilket det hidtidige reguleringssystem ikke havde haft mulighed for. De skulle sikre fuld kontrol med prisudviklingen, dvs. mere effektive foranstaltninger end hidtil. Endelig rummede forslagene den nye intention om at kontrollere, at omkostningerne i virksomhederne blev holdt på det mindst mulige og produktionen bragt op til et maksimum. Det hed herom:

»Der skal ved reguleringen levnes de bedst ledede og de mest moderne virksomheder et rimeligt udbytte til den virkelig indskudte kapital«. »Reguleringen må gennemføres på en sådan måde, at den giver fabrikkerne interesse i den størst mulige produktion« og således hindrede spekulation i prisstigning ved bevidst produktionsbegrænsning. Den samfundsmæssige kontrol gjaldt imidlertid ikke blot over for indehavere af produktions- og handelsvirksomheder, men også over for grupper af arbejdere, som måtte gøre forsøg på at tiltvinge sig en højere løn, end der med rimelighed kan tilkomme dem«. For at sikre den mest rationelle virksomhedsdrift skulle al regulering »alene finde sted på grundlag af regnskaberne«. ⁴²

Til varetagelse af det offentlige tilsyn med erhvervsvirksomheder skulle der nedsættes et »Erhvervsråd« på 16 medlemmer. Hertil blev der valgt repræsentanter for regeringen (5), Rigsdagen (4), Industrirådet (1), Arbejdsgiverforeningen (1), Den danske Handelsstands Fællesrepræsentation (1), De samvirkende danske Andelsselskaber (1) og De samvirkende Fagforbund (3). Under en socialdemokratisk regering eller med direkte socialdemokratisk indflydelse på en sådan regering ville den socialdemokratiske arbejderbevægelse kunne kontrollere et sådant råd. Rådet fik tildelt en kompetance, der repræsenterede en videreudbygning af Den overordentlige Kommission. Rådet skulle »følge erhvervslivets udvikling« og »gøre indstilling til indenrigsministeren om sådanne foranstaltninger, som skønnes ønskelige til fremme af erhvervslivet, f. eks. m.h.t. vareudveksling, fremskaffelse af råvarer, sikring af rolige afsætningsforhold m. v.« og endelig i al almindelighed »have opmærksomheden henvendt på, om de forskellige erhverv drives i overensstemmelse med samfundets tarv«. Rådet kunne kræve regnskabsmateriale udleveret og fik kompetance til at gribe direkte ind i fastsættelsen af priser og overskud samt kræve virksomheder straffet. ⁴³

Lovforslaget om arbejderens deltagelse i virksomhedsledelsen skulle

give arbejderne adgang til at kræve overenskomst herom. Forslaget udgjorde derved et angreb på den fastslåede magt, arbejdsgiverne gennem Septemberforliget af 1899 havde fået til at »lede og fordele arbejdet«. Det hed herom:

»Ved overenskomst mellem arbejdsgivernes og arbejdernes faglige hovedorganisationer i Danmark skal der ved hver enkelt af de virksomheder inden for industri og håndværk, som beskæftiger flere end 5 voksne arbejdere, gives arbejderne adgang til delagtighed i virksomhedens ledelse, og fastsættes nærmere regler, hvorunder sådan medbestemmelsesret skal øves«. Erhvervsrådet skulle have mulighed for at inddrage andre erhverv end industri og håndværk under bestemmelsen, hvis der blev fremsat ønske herom.⁴⁴

Om indholdet i medbestemmelsesretten hed det: »Sådan overenskomst skal sikre arbejderne medbestemmelsesret på følgende områder:

1. Kontrol med overholdelse af indgåede arbejdsoverenskomster og arbejderbeskyttelseslovgivningens bestemmelser.
2. Antagelse og afskedigelse af virksomhedens arbejdere og disses nærmeste arbejdsledere.
3. Affattelse af virksomhedens årsregnskaber.«

»Arbejdernes medbestemmelsesret udøves gennem et kontrolvalg for hver virksomhed«. Opstår der strid mellem parterne, måtte det »ikke medføre arbejdsstandsning, men skal straks indannes for Erhvervsrådet«. ⁴⁵

Bestræbelserne for at opbygge den mest rationelle drift på virksomhederne, der indbefattede arbejderne indseende med driften, betød således, at den pris, arbejderne måtte betale for at opnå retten til medbestemmelse, bestod i opgivelsen af strejkeretten. Det var sikkert SD's erfaringer med de politiske konsekvenser af den voksende bølge af »ulovlige« og for den socialdemokratiske arbejderbevægelse ukontrollable strejker, der her gjorde sig gældende. Strejkerne repræsenterede en trussel mod partiets dominans i arbejderklassen og dets politiske indflydelse på statsmagten. Over for den »ubeherskede klassekamp« svarede SD igen med det »velordnede klassesamarbejde«, der stillede arbejdere og arbejdsgivere mere lige og fælles om ansvaret, så arbejdskampe bliver meningsløse.

Endelig skulle forslaget om kontrol med handelsavancen sikre forbrugerne mod urimelig høje priser som følge af ublu handelsavancer. Til sikring heraf bestemtes følgende: »Ved salg af her i landet producerede varer skal køberen sættes i stand til at overbevise sig om, at varen er af dansk fabrikat, om varens salgspris fra fabrik samt om fabrikantens navn og adresse. Ved salg af varer, der er produceret i udlandet, skal køberen sættes i stand til at overbevise sig om importprisen samt om importørens navn og adresse«. Erhvervsrådet »fører kontrol med overholdelsen af nærværende lovs bestemmelser og foreskriver de nærmere regler for, hvorledes mærkning og prisangi-

velse af varen m. v. skal finde sted. Hvis Erhvervsrådet skønner, at visse klasser af handlende på en eller flere varesorter beregner sig en urimelig fortjeneste, skal rådet fastsætte, hvor stor bruttoavance må være«.

Bestemmelsen i forslagets sidste paragraf var karakteristisk for socialiseringsprogrammets nære tilknytning til og viderebygning af det bestående system. Det hed her: »Indtil Erhvervsrådet oprettes, træder Den overordentlige Kommission af 8. august 1914 i Erhvervsrådets sted«. ⁴⁶

De følgende måneders kulminerende styrkeprøve mellem arbejderbevægelse og borgerlige kræfter skulle blive afgørende for socialiseringsprogrammets skæbne og SD's politiske fremtid.

Påskekrisen og afslutningen på den reformdemokratiske periode i 1920

Påskekrisen brød ud, da kongen den 29. marts 1920 uden klar parlamentarisk basis eller hjemmel afskedigede ministeriet Zahle, som SD havde opbygget hele deres reformoffensiv på. Ministeriets tilbagetræden afbrød et omfattende kompleks af sociale og politiske reformforslag, hvis afgørelse stod for døren. Dersom forslagene var blevet gennemført, ville de på afgørende måde yderligere have svækket de borgerlige magtpositioner i samfundet.

Side om side med SD's parlamentariske fremstød fortsatte dele af den radikale strejkebevægelse op gennem 1919, indtil den i 1920 indgik i kampene omkring overenskomsternes fornyelse. SD bekæmpede og søgte klart at distancere sig fra denne bevægelse, fordi den truede dets greb om arbejderklassen. Den udgjorde imidlertid også en trussel mod partiets indflydelse på statsmagten, idet den blev vendt mod SD i en borgerlig politisk offensiv. ⁴⁷

Det lykkedes ikke mindst for Venstre med tilsluttede organisationer at mobilisere brede befolkningslag på landet. ⁴⁸ Mobiliseringen havde sin baggrund i havnearbejderstrejkerne, der greb forstyrrende ind i landbrugets genopbygning efter krigen, og de mange års statslige indgriben i landbrugets »hellige ko«, den frie markedsmekanisme. Og nu blev der ovenikøbet lagt op til en fortsættelse og udvidelse af statsstyringen fra regeringspartierne.

Også de konservative kredse i byernes borgerskab og småborgerskab mobiliseredes mod arbejdernes »tøjlesløshed«, mod socialismen og statsindgrebene. De konservative fik samtidig en national mærkesag at kæmpe for omkring Sønderjyllandsspørgsmålet. ⁴⁹ Situationen blev skærpet særlig meget i 1920, fordi arbejdsgiverne samtidig besluttede at sætte hårdt mod hårdt over for arbejderne for at standse lønstigningerne og de »ulovlige« strejker.

Den nationale bevægelse greb om sig under og især efter afstemningerne

i februar og marts 1920 om Sønderjyllands fremtidige nationale tilhørsforhold. Den 10. februar stemte den nordlige zone 1 sig til Danmark, og den 14. marts stemte den midterste zone 2 sig til Tyskland, inklusive Flensborg.

Ifølge en rigsdagsbeslutning af 23. oktober 1918 havde samtlige partier tilsluttet sig en afgørelse af Sønderjyllandsspørgsmålet efter nationalitetsprincippet ved folkeafstemning. Men efterhånden opstod der i Sønderjylland en stærk bevægelse, der i stedet lagde vægt på Danmarks historiske ret til større dele af Slesvig, især Flensborg. Denne Flensborgbevægelse knyttede de to borgerlige oppositionspartier sig til, først og fremmest de konservative, trods disse partiets oprindelige nationale standpunkt. Derimod stod regeringspartierne fast på folkeafstemningsprincippet og tog åbenlyst afstand fra Flensborgbevægelsen.⁵⁰

Flensborgbevægelsen rettede derfor skytset mod regeringen. Især efter at zone 2 i midten af marts havde stemt sig til Tyskland, indledtes der et fremstød mod ministeriet i håb om, at et regeringsskifte i borgerlig retning ville kunne ændre denne afstemnings følger, så i hvert fald Flensborg forblev dansk. Venstre og Det konservative Folkeparti gik i slutningen af marts selv til angreb på regeringen. Efter et møde med repræsentanter for Flensborgbevægelsen den 27. marts udsendte de to partier samme dag en erklæring, hvori de krævede øjeblikkelig udskrivelse af valg. Det skete ud fra påstanden om, at ministeriet ikke længere havde et flertal bag sig. Dette var næppe rigtigt og kunne i øvrigt heller ikke efterprøves, eftersom Rigsdagen var hjemsendt på en usædvanlig lang påskeferie af Folketingets formand, der kom fra partiet Venstre.

To dage senere den 29. marts tog kongen den drastiske beslutning at afskedige regeringen, uden at der parlamentarisk var konstateret et folketingsflertal imod den. Det skete samtidig med, at DA havde varslet storlockout for ca. 200.000 arbejdere. Da ministeriet under de givne omstændigheder nægtede at fungere videre, udpegedes dagen efter et forretningsministerium Liebe bestående af fremtrædende konservative embedsmænd og erhvervsfolk, hvilket siger noget om bagmændene bag påskekrisen.

SD opfattede det skete som et statskup, der satte det parlamentariske system ud af spillet. Der blev handlet prompte.⁵¹ Allerede på dagen for ministeriets afsked krævede forretningsudvalgene for SD, DsF og Fællesorganisationen i København i en henvendelse til kongen regeringen gendanset og Rigsdagen sammenkaldt for at færdigbehandle valgloven. Den 31. marts fulgtes kongens afslag op med, at DsF's generalforsamling på SD's opfordring erklærede generalstrejke fra den 6. april, hvis ikke de politiske krav forinden var opfyldt sammen med de faglige krav om en dyrtidsregulering til august og optagelsen af forhandlinger om arbejderens deltagelse i bedriftsledelsen.

Derefter kom der gang i forhandlingerne, og allerede den 4. april blev der indgået et forlig, som accepterede den socialdemokratiske arbejderbevægelses krav. Liebeministeriet trådte tilbage til fordel for SD. Gene-

ralstrejkeerklæringen blev taget tilbage, men det forhindrede ikke en række fagorganisationer, især blandt transportarbejderne, i at fortsætte en allerede påbegyndt strejke. Den 11. april forelå den nye valglov trods Venstres protester, der berøvede det fordelene ved den tidligere lov. Valget blev udskrevet til den 26. april.

SD opstillede til valget med et yderst radikalt program.⁵² Partiet krævede indførelse af både det politiske og økonomiske demokrati i den følgende valgperiode. Grundloven skulle fuldstændig demokratiseres for at »forebygge fremtidige gentagelser af kuppet af 29. marts«. Det var netop for at forsvare det bestående parlamentariske demokrati, at SD havde grebet til erklæringen om generalstrejke.

»Vi står nu som altid på demokratiets grund og appellerer til vælgernes flertal for at få såvel vort politiske som vort sociale program gennemført på lovlig vis. Generalstrejken var nødværgt mod det kup, der ville slå vort lands parlamentariske udvikling ud af kurs og forfalske grundlaget for det forestående valg«.

Påskekrisen havde samtidig i højere grad end tidligere aktualiseret spørgsmålet om socialisering.

»Den danske arbejderklasse har gennem den forløbne uges store kamp vist en styrke, sammenhold og modenhed, der nødvendigvis sætter socialiserings-spørgsmålet forrest på den sociale og politiske dagsorden«.

SD sammenlignede det indtrufne med folkerejsningen i 1848.

»Den sidste store politiske og sociale krise har fremkaldt en folke-rejsning, hvis mage ikke er set siden 1848. Den ny tid og den ny folkeånd må finde udtryk i den ny politiske og sociale forfatning, som det bliver det forestående historiske valgs opgave at forberede og gennemføre i den grad, hvori vælgerne slutter sig til dette program«.

SD opfattede således forliget som en sejr for demokratiet og ligestillede generalstrejkeerklæringen med en demokratisk folkerejsning til fordel for et truet demokrati. Samtidig nærrede partiet store forhåbninger om, at det kommende valg ville bringe en valgsejr, så partiet kunne fortsætte reformarbejdet. Det gjaldt især de demokratiske mærkesager om en fuld demokratisering af forfatningen og indførelsen af arbejdernes andel i bedriftsledelsen.

SD skulle imidlertid blive skuffet i sine forhåbninger. Den borgerlige antisocialistiske hetz mod »generalstrejkepartierne« ramte i den grad det svageste regeringsparti Det radikale Venstre, at det mistede halvdelen af sin repræsentation i Folketinget. Samtidig blev der gjort forsøg på at fravriste partiets kontrol med dets hovedblad »Politiken«. SD holdt der-

imod stillingen i kraft af sit stærke organisationsapparat og sin sikre opslutning fra arbejderklassen, mens mange af de radikales vælgere i småborgerskabet blev indfanget af den politiske højredrejning.⁵³

I begyndelsen af maj dannede valgets sejrherre Venstre regering støttet af Det konservative Folkeparti. Regeringen indledte straks klapjagten på de fortsat strejkende transportarbejdere sammen med arbejdsgiverne. Det lykkedes i sommerens løb at slå strejkerne fuldstændig ned sammen med hovedparten af den radikale arbejderklasse. Dermed havde de borgerlige gennemført det, SD ikke havde haft held til. Det blev samtidig udgangspunktet for de kommende års arbejdsgiveroffensiv.⁵⁴

Den borgerlige regeringsovertagelse udnyttedes til indskrænkninger på den sociale lovgivnings område, der af SD opfattedes som et væsentligt indhug i de borgerlige magtpositioner. I første omgang blev en række væsentlige sociale lovforslag taget af bordet. Det drejede sig først og fremmest om socialiseringsagen. Her udnyttede DA også den borgerlige styrkelse til fuldstændig at negligere påskeforligets løfteparagraf om forhandlinger om arbejdernes andel i bedriftsledelsen. Endvidere opløstes det »socialministerium«, som Stauning i realiteten havde fået stablet på benene. Grundloven blev heller ikke ændret mere, end det var påkrævet af hensyn til Sønderjyllands tilbagevenden til landet.⁵⁵

Valget i september 1920 til Folketinget, det tredje i dette år, fjernede ikke det borgerlig flertal, lige så lidt som landstingsvalget i oktober. Men for første gang siden 1909 øgede SD sin relative andel af vælgerne, der havde ligget konstant o. 29%, til o. 32%. Tilslutningen voksede især blandt byvælgerne. Hvad allerede aprilvalget havde vist, men, septembervalget understregede endnu stærkere, var, at der efter påskekrisen fandtes to store partier, der konkurrerede om regeringsmagten, nemlig Venstre og SD.⁵⁶ De borgerlige kræfter havde haft held til at decimere Det radikale Venstre som tak for dets langvarige »socialistiske« styre. SD lod sig derimod ikke svække. Det kom tværtimod forstærket ud af krisen.

Påskekrisen markerede afslutningen på den reformdemokratiske offensiv, der havde sikret socialdemokratiske magtpositioner langt ind i statsapparatet, og hvoraf en del gik foreløbig tabt efter regeringsskiftet i 1920. Påskekrisen havde samtidig ført SD ud i en eksistentiel kamp for det parlamentariske demokrati. Det understregede definitivt partiets faste tilknytning til den parlamentariske styreform. Den borgerlige sejr og nederlaget for den radikale arbejdernebægelse samt den efterfølgende afslutning på et årtis ekspansiv kapitalistisk udvikling ændrede i det efterfølgende årti de økonomiske og politiske betingelser for Socialdemokratiets politiske virksomhed.

Noter

1. En redegørelse for Soc. 1917–18, s. 37.
2. Samme, s. 38.
3. Samme, s. 49.
4. Samme, s. 50f.
5. Samme, s. 51ff.
6. Forhandlingsprot. for Soc. Forb. 22/9 1918.
7. En redegørelse for Soc. 1918–19, s. 43f.
8. Samme, s. 45.
9. Samme.
10. Samme.
11. Samme, s. 46.
12. Jvf. nedenfor.
13. En redegørelse for Soc. 1918–19, s. 62ff.
14. Samme, s. 87ff.
15. Samme, s. 94ff.
16. Samme 1918, s. 17ff. Forhandlingsprot. for rigsdagsgruppen 21/5 og 24/7 1919. En redegørelse for Soc. 1919, s. 8ff og 39f.
17. En redegørelse for Soc. 1918–19, s. 101ff. og 1919, s. 16ff.
18. Samme 1919–20, s. 59f.
19. Beretning om DA 1919–20, s. 144ff. J. Hansen, op. cit., s. 188f.
20. Allerede i januar kunne Soc. registrere en voksende modstand fra de borgerlige, der var ved at overvinde den værste revolutionsskræk; Forhandlingsprot. for rigsdagsgruppen 31/1 1919.
21. Forhandlingsprot. for rigsdagsgruppen 22–28/2 1919.
22. Samme 1/4 1919. En redegørelse for Soc. 1918–19, s. 110ff.
23. Prot. for partikongres 1919, s. 4.
24. Jvf. nedenfor.
25. Jvf. nedenfor.
26. Prot. for partikongres 1919, s. 19ff.
27. Samme, s. 76.
28. Samme, s. 76 og 80.
29. Samme, s. 34ff og 81ff.
30. Samme, s. 36.
31. Samme, s. 40f.
32. Samme, s. 18f.
33. Samme, s. 81.
34. Samme, s. 76 og 80.
35. Samme, s. 80.
36. Samme, s. 43.
37. Samme, s. 44.
38. Samme, s. 44.
39. Samme, s. 44 og 46.
40. Samme, s. 44.
41. Samme, s. 45f.
42. Samme, s. 47.
43. Samme, s. 50ff.
44. Samme, s. 53.
45. Samme, s. 53f.
46. Samme, s. 55f.
47. Forhandlingsprot. for rigsdagsgruppen 13/8 1919.
48. Fr. Nørgård og H. Jensen, op. cit. II, s. 301ff.
49. J. Hatting, op. cit., s. 113ff. Beretning om DA 1918–19, s. 47ff.
50. En redegørelse for Soc. 1918–19, s. 128ff. og Tillæg til 1919–20, s. 11ff. Enkelthederne er skildret hos: T. Kårsted: Påskekrisen, 1068.

51. Tillæg til redegørelse for rigsdagssamlingen 1919–20, s. 33ff.
52. Samme, s. 58ff.
53. 2. tillæg til redegørelse for rigsdagssamlingen 1919–20, s. 3ff. E. Rasmussen og R. Skovmand, op. cit., s. 220ff og 229ff.
54. Samme. Jvf. endvidere nedenfor s. 149f.
55. 2. Tillæg til redegørelse for rigsdagssamlingen 1919–20, s. 14 og 32ff.
56. En redegørelse for Soc. 1920–21, s. 3f. Beretning om det socialdemokratiske partis virksomhed 1919–1923, s. 18ff.

De samvirkende Fagforbund under arbejderoffensivens kulmination 1918-1920

Overenskomstforhandlingerne og strejkebevægelsen i 1919

De krav, der fra fagbevægelsen fremførtes på DsF's repræsentantskabsmøde i oktober 1918, samlede sig om tre områder.¹ Dels krævedes arbejdstiden forkortet, dels stilledes der krav om ændring af overenskomsterne og endelig om en revision af Septemberforliget. På de to sidste punkter var det især arbejdsmændene, der formulerede sig markant. Forslaget om revision af Septemberforliget forkastedes, mens det blev vedtaget at kræve arbejdstiden nedsat til 8 timer og overenskomsterne ændret. DsF's forretningsudvalg mente i første omgang, at der ikke kunne opnåes noget med hensyn til overenskomsternes revision, eftersom DA kort forinden på sin generalforsamling havde besluttet at afvise en ændring af overenskomsterne. Forretningsudvalget bøjede sig imidlertid under mødet som følge af den brede opbakning i fagbevægelsen om dette krav. Det blev dog fremført, at man kun troede på en gradvis forkortelse af arbejdstiden. Stauning understregede her de parlamentariske muligheder for en lovfæstelse af 8-timers dagen. Det besluttedes at fremføre kravet om arbejdstidsforkortelse både over for arbejdsgiverne og de borgerlige partier.

Med krigsafslutningen i november 1918 indledtes både ude i Europa og her i Danmark en radikalisering af arbejderne, der i den følgende periode trængte arbejdsgiverne i defensiven. Herunder opstod bl.a. en stærk bevægelse for 8-timers dagens indførelse. I første omgang blev DsF stillet over for de omfattende demonstrationer umiddelbart i forbindelse med våbenstilstanden. Venstrefløjen krævede deres ledere frigivet og erklærede generalstrejke på dette krav den 13. november. DsF udsendte et modopråb til samtlige fagforeninger om ikke at følge opfordringen.² Generalstrejken blev da også i realiteten en fiasko. Den førte samtidig til sammenstød mellem politi og demonstranter, hvorefter de sidste fremtrædende venstrefløjsledere blev fængslet. Flere som f.eks. Th. Thøgersen slap først løs efter den politiske amnesti i forbindelse med påskekrisen og påskeforliget.

Begivenhederne den 13. november 1918 mere end antydede for DsF og DA, hvilke kræfter der kunne blive sluppet løs under de følgende overenskomstforhandlinger. I de følgende to måneder fortsatte forhandlingerne mellem hovedorganisationerne. På DsF's repræsentantskabsmøde i slutningen af december vedtoges følgende generelle krav: arbejdstiden forkortes til maksimalt 9 timer med erstatning for forkortet arbejdstid, dyrtidstil læggene fra august indregnes i overenskomsterne, der kun indgås for et

år. Arbejdsmandsforbundets krav om 8-timers arbejdsdag og endnu kraftige overenskomstforbedringer blev forkastet med kun 70 stemmer mod 58.³

I de følgende fjorten dage forhandlede der med DA, der accepterede arbejdstidskravet, men ikke ville gå med til større ændringer af overenskomsterne i lønspørgsmål. DsF's repræsentantskabsmøde den 14. januar 1919 forkastede derfor arbejdsgivernes tilbud og stod fast på kravene fra det foregående repræsentantskabsmøde.⁴ Særlig arbejdsmændene var ubøjelige i lønspørgsmålet, hvorimod Smedeforbundets formand J. A. Hansen var villig til at acceptere DA's forslag. Det understregede den skarpe modsætning mellem faglærte og ufaglærte og mellem normallønnede og minimallønnede. Arbejdsgiverne spillede på denne modsætning og udnyttede ikke mindst det snævre samarbejde mellem arbejdere og arbejdsgivere inden for metalindustriens organisationer.

Det bemærkelsesværdige ved disse forhandlinger mellem hovedorganisationerne var, at DsF her for første gang indlod sig på forhandlinger om en generel lønordning. Dyrtidsordningen i 1917 og 1918, der fastlagdes mellem hovedorganisationerne, var det første skridt på vejen. Men en egentlig generel overenskomstmæssig aftale, der omfattede både arbejdstiden og lønnen, blev der nu lagt op til for første gang i DsF's historie. Dermed var DsF i praksis ved at overskride eller i hvert fald klart udvide sin kompetance i forhold til lovene, der kun omtalte DsF's ret til at indgå generelle aftaler med arbejdsgiverne om ændringer i arbejdstiden.

DA afviste imidlertid denne enestående mulighed for at etablere en praksis, man havde kæmpet for i tyve år. Baggrunden for arbejdsgivernes holdning var de meget usikre økonomiske forhold efter krigsafslutningen, hvor de internationale handelsforbindelser endnu ikke var genoprettet med efterfølgende mangler på råvarer og de uafklarede markedsforhold. Endelig følte arbejdsgiverne sig endnu ikke for alvor presset af arbejderne.⁵

Efter DA's generalforsamling den 22. januar fastslog de to hovedorganisationer, hvor de var enige, nemlig først og fremmest om en maksimal arbejdstid på 9 timer. Derpå indledtes forhandlingerne i underorganisationerne om de uafklarede punkter.⁶

Lokalt var der imidlertid allerede i januar ved at opstå en bevægelse i meget brede arbejderkredse, der vendte sig mod hovedorganisationernes aftale og krævede 8-timers dagen indført sammen med betydelige lønstigninger. I en række byer vedtog fællesorganisationerne resolutioner med krav om 8-timers dagens indførelse. DsF blev tvunget til i et særligt cirkulære at forklare sit standpunkt med henvisning til, at der på regeringsplan nedsattes en arbejdstidskommission til forberedelse af lovforslag om en maksimal 8-timers arbejdsdag.⁷

De lokale overenskomstforhandlinger gik trægt. Arbejderne stillede store krav, og kamplysten var stor. Ikke mindst arbejdsmændene var kampivrige. Det var også dem, der havde mest at vinde ved overenskom-

sterne, og en voksende strejkebevægelse bredte sig fra februar. Mest konsekvente var de københavnske byggearbejdere.⁸ Allerede i 1918 havde de gjort fælles erfaringer under den såkaldte weekendbevægelse. Op til overenskomstforhandlingerne i 1919 forenedes samtlige byggefag i en fælles aktion for 8-timers dagens indførelse. De københavnske byggearbejdere gik således fra den 1. februar i strejke for at gennemtvinge kravet fra den 18. februar. Det er imidlertid karakteristisk for DA's relativt svage stilling, at man denne gang afholdt sig fra at erklære udvidet lockout.¹⁰

Byggearbejdernes strejke løb videre i de følgende måneder helt frem til maj. I mellemtiden bredte kravet om 8-timers arbejdsdag sig til det meste af fagbevægelsen. Det viste sig mere og mere umuligt at afslutte overenskomster på DsF's oprindelige præmisser. Dertil kom den voldsomme skærpelse af klasse modsætningerne i andre lande og en begyndende industriel opgang for den danske industri eller i hvert fald stigende udsigter til et kraftigt boom, nu da de krigsførende lande øgede efterspørgslen i forbindelse med omstillingen til fredstid. Det gjorde det nemmere for arbejdsgiverne at imødekomme de arbejderkrav, som det efterhånden var nødvendigt for at sikre den socialdemokratiske fagbevægelses fortsatte kontrol med arbejderne og genoprettelsen af disciplinen på arbejdspladserne under arbejdsgivernes ledelse.

På DsF's generalforsamling i april 1919 følte den socialdemokratiske fagledelse sig tvunget til at radikalisere kravene til arbejdsgiverne.¹¹ Det blev vedtaget at kræve øjeblikkelige forhandlinger med DA om indførelse af en 8-timers arbejdsdag. Samtidig tog man afstand fra »urostifterne i fagbevægelsen«, omend med forsigtighed da der herskede betydelig sympati med de strejkende byggearbejdere m. fl., ligesom der protesteredes mod de borgerliges heldige angreb på prisreguleringssystemet.

Derpå indledtes forhandlingerne mellem DsF og DA om indførelse af 8-timers dagen. Allerede den 17. maj forelå den generelle aftale om en maksimal 8-timers arbejdsdag fra den 1. januar 1920. De københavnske byggearbejdere indstillede derefter deres strejke. Landet over blev overenskomstforhandlingerne hurtigt afsluttet, og arbejderne sikrede sig betydelige lønforhøjelser. Arbejderne måtte imidlertid selv bære omkostningerne ved arbejdstidsforkortelsen, i modsætning til ni timers aftalen fra januar. Samtidig fik arbejdsgiverne anerkendt retten til at kræve overarbejde, og at arbejdstiden skulle være effektiv. Fra den generelle ordning var dog undtaget »søfart, landbrug og dermed beslægtede fag, ligesom de fag – f. eks. kuske og fyrbødere – som har en ekstra arbejdstid udover de 8 timer«. Undtaget fra ordningen var således de fag, der stod uden for DsF, eller som var dårligt organiserede. Det sidste gjaldt primært landarbejderne.¹²

Med overenskomsten af 17. maj om 8-timers dagens indførelse og de samtidige betydelige lønmæssige overenskomstforbedringer var de hovedkrav indfriet, som havde skabt og båret den omfattende strejkebevægelse fra februar til maj, hvorefter den i hovedsagen ophørte. Strejkebe-

vægelsen udgjorde ikke nogen samlet koordineret bevægelse på landsplan, ligesom den kun sporadisk indeholdt større politiske krav, der anfægtede arbejdsgivernes eneret til at lede og fordele arbejdet. Der havde dog vist sig visse tendenser i den retning, bl. a. på DsF's generalforsamling i april, hvor der nu i modsætning til tidligere havde været flertal for nedsættelse af et udvalg til revision af Septemberforliget. Kort tid efter havde DsF, ligesom i 1911, været nødt til at udsende en pjeces til forsvar for den bestående fagbevægelse og dens politiske grundlag under titlen: »Hvilken vej skal fagforeningerne?«. ¹³

Da den brede strejkebevægelse ophørte, efter at have fået opfyldt sine krav, stod der imidlertid visse radikale arbejderkredse tilbage. De havde gennem de sidste års arbejdskampe udviklet et politisk perspektiv, der rakte ud over lønkampen og det bestående overenskomstsystems rammer. Disse arbejdere fandtes i større tal kun blandt københavnske byggearbejdere, transportarbejdere og metalarbejdere. Efter overenskomsternes indgåelse i maj mistede de den massebevægelse, der muligvis kunne udvikles til at støtte videre politiske krav, som f. eks. indførelse af bedriftsråd. Da disse radikale arbejdere i flere tilfælde fortsatte deres strejkeaktivitet med jævnlige lønkrav og bevidst trodsede overenskomstsystemet, måtte det bringe dem i konflikt med både DsF, arbejdsgiverne og staten.

De københavnske byggearbejdere havde som nævnt gennemgået en mærkbar radikalisering under først weekendbevægelsen i 1918 og siden kampen om 8-timers dagen i 1919. Murersvendens fagforening, der var blevet erklæret konkurs i 1918, genopstod i februar 1919 som en selvstændig organisation under betegnelsen »Murersvendenes fagforening af 1919 for København og Omegn«. ¹⁴ Radikaliseringen af denne fagforening resulterede således i, at fagforeningen blev nægtet optagelse i fællesorganisationen, da den ifølge lovene gik ind for et »føderativt rådssystem« og således »ikke er i kontakt med den øvrige arbejderklasse«. ¹⁵ Murerarbejdsmændene i København, der politisk arbejdede på lige fod med murersvendene, stod også uden for både fællesorganisation og ethvert forbund. ¹⁶ Derimod bevarede f. eks. jord- og betonarbejderne og tømmerne tilknytningen til deres respektive forbund.

På samme måde skilte søfyrbøderne sig ud. Søfyrbøderforbundet havde ikke alene deltaget i syndikalisternes 1. maj. De havde også foreslået generalstrejke til den 15. juli for at få frigivet venstrefløjens fængslede ledere. Fællesorganisationen i København nedsatte i den anledning et udvalg, på hvis anbefaling søfyrbøderne blev ekskluderet af fællesorganisationen i august. ¹⁷

Blandt de københavnske transportarbejdere fandtes en anden radikal gruppe inden for havnearbejderne. De havde i 1914 samlet sig i »Havnearbejdernes Fællesforbund«. Under overenskomstforhandlingerne i 1919 viste arbejdsgiverne betydelig imødekommenhed over for arbejdernes lønkrav. De efterkom tillige kravet om at afskedige de resterende 100 hundrede »skruebrækkere« fra Frihavnskonflikten i 1913-14. Forinden

havde arbejderne dog strejket »ulovligt« og indkaldedes for Voldgiftsretten, der idømte dem en bod på 800.000 kr. Arbejdsgiverne opgav imidlertid at opkræve boden for at få arbejdet genoptaget. Det skete den 12. juli efter jævnlige konflikter gennem flere måneder. De »ulovlige« strejker bragte havnearbejderne i en uløselig konflikt med Arbejdsmandsforbundet. I august brød de med forbundet og dannede »Dansk Transportarbejderforbund«.

Strejkerne blussede på ny op, og arbejdsgiverne iværksatte lockout fra 4. september. Samme dag greb statsminister Zahle ind i konflikten, men uden større held. I slutningen af september blev arbejdet atter genoptaget og dyrtidsforhandlinger indledt.¹⁸

Baggrunden for statsministerens indgreb var strejkernes blokering af en blomstrende udenrigshandel fra foråret 1919. Det var samtidig de store profitter, som lå bag arbejdsgivernes indrømmelser til arbejderne, herunder ligeledes spekulationerne i at gøre København til transithavn for verdenshandelen med østersølandene.

Trods radikaliteten hos Dansk Transportarbejderforbunds medlemmer bevarede forbundet dog tilknytningen til Fællesorganisationen og antog således ikke »syndikalistiske« love som f.eks. murersvendene.¹⁹

Endelig var strejken på Københavns Flydedok udtryk for den radikale bevægelse blandt de københavnske metalarbejdere. Smedeforbundets afdeling I i København var vokset op til en mægtig organisation inden for forbundet. Med sine ca. 7000 medlemmer udgjorde den i 1919 en trediedel af forbundets samlede medlemstal.²⁰ Afdelingens medlemmer havde vist stigende radikalitet og modstand mod det stærkt centralstyrede forbunds samarbejdslinie med arbejdsgiverne. Det gav den syndikalistiske fagopposition voksende tilslutning. På generalforsamlingen i juni 1919 besatte syndikalisterne således flertallet af bestyrelsesposterne, inklusiv formandsposten.

Radikaliseringen viste sig ved en stigende vilje til at søge lønkravene gennemført, om nødvendigt på trods af forbundsledelse, overenskomster og voldgiftsret. Den strejke, der brød ud i maj 1919, var et eksempel herpå. Den illustrerede samtidig den socialdemokratiske ledelses nye isolations-taktik over for fagoppositionen.

I slutningen af maj nedlagde arbejderne på Københavns Flydedok og Skibsværft arbejdet uden varsel, da der opstod strid med ledelsen om et lønkrav.²¹ De strejkende blev af DA indklaget for Voldgiftsretten og idømt en bod på 100 kr. hver. De svarede imidlertid igen med en afvisning af dommen, ligesom de nægtede overhovedet at anerkende voldgiftsretten. Kun direkte forhandling mellem de implicerede parter kunne accepteres. Konflikten udviklede sig hermed til en egentlig magtkamp om overenskomstsyste-met og SD's fortsatte dominans i forbundet.

Syndikalisterne virkede for at mobilisere arbejderne gennem møder, indsamlinger og andet solidaritetsarbejde.²² Samtidig gik Smedeforbundets ledelse til angreb mod de strejkende arbejdere og deres fagforening.

Ledelsen arrangerede utallige møder og utallige afstemninger for at få arbejdet genoptaget under trusler om fallit og eksklusion. Også arbejdsgiverne pressede på. Det industrielle boom gjorde dem stærkt interesseret i en afslutning på konflikten, men på den anden side var det politisk betænkeligt at give efter for den direkte forhandlings metode. Det ville true det centralt styrede samarbejde, der var opbygget mellem arbejderne og arbejdsgivernes organisationer inden for metalindustrien. Deri lå en trussel mod den socialdemokratiske ledelses fortsatte kontrol med arbejderne, der i kraft af Smedeforbundets centrale placering kunne risikere at smitte af på den øvrige fagbevægelse.

Arbejdsgiverne varslede derefter lockout for hele jernindustrien. Lockouten udsattes imidlertid ved forligsmandens indgriben, alt imens Smedeforbundets ledelse skærpede kampen for at få arbejdet genoptaget. I juli fik konflikten en ny drejning, da arbejdsgiverne besluttede at opkræve en bod på 40.000 kr., som afdelingen var blevet idømt. Hverken Smedeforbundet eller DA havde kunnet tvinge arbejderne i arbejde, derfor skred man nu til nye tiltag. Da afdelingen ikke kunne betale, blev den erklæret konkurs den 26. juli. Dagen efter oprettedes »Københavns Metalarbejder Forbund«. Forbundet ville ud fra et syndikalistisk program søge at organisere metalarbejderne i et føderalistisk industriforbund med basis i arbejdernes organisering på arbejdspladserne.²³

Knap halvdelen af den tidligere afdeling I's medlemmer fulgte med over i det nye forbund. I slutningen af august lykkedes det forbundet at få opfyldt næsten alle arbejdernes lønkrav, og arbejdet blev genoptaget. En måned senere indkaldte Smedeforbundet til kongres med henblik på en reorganisering af organisationsforholdene i København. De politiske erfaringer med den store afdeling I bevirkede, at denne opdeltes i otte afdelinger ledet af en centraladministration for hele København med nær tilknytning til forbundsledelsen.²⁴

Den skildrede udvikling blandt de københavnske metalarbejdere og blandt transportarbejderne og byggearbejderne i hovedstaden var resultatet i en både politisk og organisatorisk udskillelse fra den socialdemokratiske ledede fagbevægelse. De fortsatte konflikter mellem de mest radikale arbejdere og arbejdsgiverne på en række københavnske arbejdspladser var i sensommeren 1919 nået dertil, at DA og SD ud fra en fælles interesse i at videreføre et samarbejde mellem arbejdere og arbejdsgivere på grundlag af det bestående overenskomsts system havde tvunget de mest kampbevidste arbejdere ud af den socialdemokratiske ledede fagbevægelse. Det betød i realiteten en isolering af disse arbejdere. Arbejdsgiverne og SD kunne nu lettere bekæmpe dem i modsætning til tidligere, hvor fagoppositionen som en intern bevægelse var vanskeligere at få ram på. Samtidig skabte de radikale arbejdere en politisk barriere i forhold til de brede arbejderlag, som skulle vise sig uovervindelig.

De voldsomme konflikter blandt de radikale københavnske arbejdere udsprang umiddelbart af kravene om dyrtidstillæg som følge af en accele-

rerende inflation, der allerede i løbet af sommeren udhulede lønfremgangen fra forårets overenskomster. Der opstod på den baggrund mange mindre »ulovlige« strejker landet over. Kun i hovedstaden var de tilsyneladende kombineret med politiske angreb på overenskomstsyste- met, voldtiftsretten og SD. Men allevegne var der antydninger i den retning, og strejkebevægelsen rummede faretruende perspektiver for SD. Bevægelses styrke og arbejdsgivernes interesse i at udnytte det industrielle opsving førte til dyrtidsforhandlinger inden for de enkelte fag.²⁵

Særlig hårdt kørte Arbejdsmandsforbundet frem. Som overvejende lavtløns-gruppe og bundet til normallønsystemet kæmpede medlemmerne, som oftest i strid med overenskomsterne en voksende kamp mod lønudhulingen. Det var fortsat arbejderne, der var i offensiven, og arbejdsgiverne bøjede sig på ny. Man ønskede ikke gentaget forårets hårde kampe. De politiske overtoner, der allerede havde vist sig i foråret, var vokset i de følgende måneder blandt arbejderne. I oktober 1919 accepterede arbejdsgiverne derfor en dyrtidsordning med Arbejdsmandsforbundet og siden med Smedeforbundet og de øvrige fag.²⁶

Dyrtidstillæggene i efteråret 1919 skulle imidlertid blive arbejdsgivernes sidste indrømmelser, før offensiven satte ind imod både den socialdemokratiske arbejderbevægelse og de radikale arbejderkredse i forbindelse med overenskomstforhandlingerne i 1920.

Overenskomstforhandlingerne og opgøret med den radikale fagbevægelse i 1920

Dyrtidsforhandlingerne mellem først og fremmest DA og Arbejdsmandsforbundet, der berørte snart sagt alle brancher, afsluttedes i løbet af oktober 1919 med betydelige løntillæg til arbejderne. Arbejdsgiverne måtte bøje sig. Men allerede på de to generalforsamlinger, som i den anledning blev afholdt i oktober 1919, tog DA den generelle politiske situation op til overvejelse. Skulle man give efter eller stå fast, og hvornår skulle man sætte ind for at standse arbejderbevægelsens fremmarch. Planerne om statslig kontrol med det private erhvervsliv, den fortsatte udbygning af sociallovgivningen og de vedvarende strejker og lønkrav kunne nok give anledning til overvejelser.

I referatet af Alex. Foss' tale på generalforsamlingen i begyndelsen af oktober hed det således:

»Det må jo være det problem, som bevæger os alle: skal vi tro og håbe, at vi ved at give efter får fred og slipper for tab, besvær og ulykker, eller skal vi regne med, at jo mere vi giver efter, des mere stiger fordringerne, og des værre bliver det? Det alvorligste i denne situation forekom ham at være De samvirkende Fagforbunds og fagforeningernes magtesløshed i deres egne sager, og at det hver gang er de yderliggående partier, syndikalisterne og fagoppositi-

onen, der løber af med sejren. Man kunne måske sige, at Arbejdsgiverforeningen i sine bestræbelser for at hjælpe fagforeningerne til at bevare magten undertiden har gjort dem en bjørnetjeneste«.

Alex. Foss opfordrede derfor arbejdsgiverne til at stå fast over for arbejdernes krav og til at indlede en modoffensiv, hvor man bl.a. tog den borgerlige presse i anvendelse.²⁷

Spørgsmålet om arbejdernes andel i bedriftsledelsen omtaltes på samme generalforsamling af DA's formand, Langkjær. Arbejderne og arbejderbevægelsens øjeblikkelige styrke gjorde problemet presserende og understregede nødvendigheden af at gå til modangreb. Langkjær afviste også, at arbejdernes andel i virksomhedernes ledelse skulle virke passiviserende på arbejderne.

»Der er mange, der lader sig lokke af den forestilling, at der vil kunne tilvejebringes arbejdsro ved, at man giver arbejderne andel i ledelsen ud over den, de allerede har, og under visse omstændigheder også andel i udbyttet, og arbejderne bruger også selv at fremstille det på den måde, at det er det, der tiltrænges, for at vi kan komme ind i rolige tilstande. Jeg advarer bestemt imod, at man lader sig lokke af den slags forestillinger. Det er en meget nem måde at gøre det første skridt på. Har man fået det øvrige samfund, f. eks. den radikale del af samfundet, til at understøtte arbejderne i visse efter deres formening rimeligere skridt, vil man dermed have gjort nogle skridt, som ikke har kostet en selv megen møje, og man er godt på vej til de næste skridt. Jeg vil ikke håbe, at der er nogen, der tror på, at arbejderne har opgivet at se deres idealer virkeliggjort«.²⁸

Langkjær udtrykte det direkte således, at arbejderbevægelsens fremgang udgjorde en trussel mod privatkapitalismen.

»Jeg nærer ingen som helst tvivl om, at i øjeblikket ligger det politiske tyngdepunkt i fagforeningerne. Det har medført meget skadelige foranstaltninger og navnlig da arbejdernes ulyst til arbejde. Hvis det borgerlige samfunds repræsentanter ikke nu tager tiden i agt, tror jeg, at den kommende tid vil lægge det eneste, som efter min mening giver livet indhold, det private initiativ på sygesengen«.²⁹

Disse indlæg fra DA's ledende folk vendte sig mod hele den socialdemokratiske arbejderbevægelses reformdemokratiske fremstød med udgangspunkt i de stærke bevægelser blandt arbejderne og i fagbevægelsen. Samtidig med at SD forberedte et nyt angreb på de borgerlige magtpositioner med forslagene om arbejdernes andel i bedriftsledelsen, statslig kontrol med det private erhvervsliv og en yderligere demokratisering af forfatningen, besluttede arbejdsgiverne op til de kommende overenskomstforhandlinger at afvise alle lønkrav fra arbejderne. Det skete, mens modsætningerne skærpedes på det parlamentariske plan med udgangs-

punkt i Sønderjyllandsspørgsmålet, men reelt omkring de nævnte stridspunkter vedrørende de afgørende »økonomiske« og »politiske« magtpositioner i samfundet.

Da DA's hovedbestyrelse på mødet i begyndelsen af december 1919 formulerede betingelserne for den kommende overenskomstfornyelse, var det klart, at rollerne i forhold til DsF var byttet om sammenlignet med året før. Arbejdsgiverne tilbød en uforandret forlængelse af overenskomsterne for et år. Dette bekræftedes på generalforsamlingen den 17. december, der samtidig vedtog at opbygge en strejkefond med henblik på de strejker, som utvivlsomt ville følge af arbejdsgivernes fuldstændige afvisning af forhandlinger om ændringer af de bestående overenskomster. Der var udbredt opbakning om den hårde linie over for arbejderne i lighed med den aggressive arbejdsgiverpolitik under de tilsvarende overenskomstforhandlinger i Norge og Sverige. Endelig øgedes arbejdsgivernes kampvilje af, at den udenlandske konkurrence var begyndt at blive mærkbar.³⁰

DA's offensive linie gjorde DsF forsigtig. DsF svarede igen på arbejdsgivernes forslag med at foreslå overenskomsterne fornyet et år mod dyrtidstillæg, en regulering efter augustpristallet, ret til lokale forhandlinger om arbejdernes andel i bedriftsledelsen. Samtidig opfordredes underorganisationerne til ikke at opsigte overenskomsterne, før hovedorganisationerne havde forhandlet færdig.³¹ På repræsentantskabsmødet den 12. januar 1920 blev DsF kritiseret af Arbejdsmandsforbundet for at have sendt sit generelle forslag afsted før repræsentantskabsmødet. Arbejdsmændene stillede i det hele taget de største krav til overenskomstforhandlingerne og fastholdt først og fremmest kravet om ret til forhandlinger om lokale ændringer i overenskomsterne. Derimod indtog Smedeforbundet en mere forsigtig holdning ud fra nationaløkonomiske hensyn. Generalforsamlingen vedtog imidlertid DsF's forslag til en generel ordning af overenskomstfornyelsen i lighed med det foregående års overenskomstforhandlinger.³²

DsF fulgte tydeligvis en forhalingstaktik i håb om at gøre arbejdsgiverne møre. På et nyt repræsentantskabsmøde den 10. februar opgav man en del af kravene, men fastholdt først og fremmest underorganisationernes ret til overenskomstforhandlinger.³³ Mens de højtloønnede arbejdere med minimalløn og løfteparagraf, som f. eks. inden for Smedeforbundet, ikke stillede krav i den retning, forholdt det sig anderledes med arbejdsmændene. DsF var tvunget til at opretholde kravet om lokale overenskomstforhandlinger for at undgå et brud med Arbejdsmandsforbundet. Dette blev afgørende for overenskomstforhandlingernes videre forløb, idet DA fastholdt kravet om en generel og uforandret forlængelse af overenskomsterne. Arbejdsgiverne krævede også, at de strejker, der i nogen tilfælde var brudt ud ved overenskomsternes ophør, skulle standses.

Efter at det var blevet klart, at DsF ikke ville bøje sig for arbejdsgivernes krav, vedtog Arbejdsgiverforeningen på en ekstraordinær generalforsamling den 12. marts at skærpe kampen. Den 19. marts udsendtes første

varsel om storlockout. Den 27. marts fulgte det andet varsel sammen med det første lockout varsel for fagforeningerne uden for DsF.³⁴ Den samtidige storlockout i Sverige, Socialdemokratiets reformfremstød på Rigsdagen og de løbende strejker blandt ikke mindst slagteriarbejderne, der i allerhøjeste grad besværliggjorde landbrugseksporten og ophidsede andelsgårdmændene mod arbejderne, skubbede yderligere på arbejdsgiverne. Hertil bidrog også havnearbejdernes jævnlige aktioner.

Allerede i december 1919 og januar 1920 havde Arbejdsmændenes fagforening i Køge, der stod tilsluttet den syndikalistiske fagforening, forsøgt at gennembyrde arbejdsgivernes »nulpolitik«. Arbejdsgiverne svarede imidlertid igen med lockout ud fra en forståelse af de uheldige konsekvenser, eftergiveness på dette område kunne få for de kommende overenskomstforhandlinger. Konflikten endte med en fuldstændig sejr for arbejdsgiverne.³⁵

Telefonstrejken, der løb gennem hele januar og indtil midten af februar, afsluttedes først efter trafikministerens indgriben, hvilket gav arbejderne større fordele, end arbejdsgiverne kunne ønske sig.³⁶ En tredje vigtig konflikt var slagteriarbejderstrejken, der brød ud den 1. februar og først afsluttedes efter påskeforliget i april.

Slagteriarbejderne havde en årrække været i defensiven på grund af branchens eksportvanskeligheder, men ville nu udnytte en produktionsfremgang til et lønfremstød.³⁷ Forbundet bakkede arbejderne op under strejken, selv om hovedorganisationerne stadigvæk lå i forhandlinger. Andelsslagterierne modsatte sig arbejdernes krav i overensstemmelse med DA's generelle politik om ikke at inklade sig på lokale overenskomstforhandlinger. Samtidig arbejdede slagteriernes ledelse med held på at erstatte de strejkende med uorganiseret arbejdskraft, og erfaringerne herfra blev vigtige i forbindelse med »Samfundshjælpen«s indsats under strejkerne efter påskeforliget. Realiteten var dog, at slagtingen og kødeeksporten var mere eller mindre lammet gennem to måneder. Dette skærpede utvivlsomt både DA, landboorganisationerne og partiet Venstres vilje til at generobre kontrollen med statsmagten og få sat en definitiv stopper for arbejdernes strejkeaktiviteter. DA's andet storlockout varsel den 27. marts, samme dag som Venstre og Det konservative Folkeparti erklærede regeringen for uegnet til at løse det sønderjyske spørgsmål og andre væsentlige samfundsspørgsmål og krævede udskrivelse af valg, vidnede om en stærk borgerlig kampvilje. De sociale konflikter og de demokratiske kræfters fremstød havde tilsyneladende for første gang drevet de borgerlige kræfter sammen i en samlet front for at forsvare afgørende magtpositioner. Påskekrisen må ses i den sammenhæng.

Påskekrisen udbrød som tidligere omtalt, da kongen afskedigede ministeriet Zahle den 29. marts.³⁸ To dage senere erklærede DsF generalstrejke på kravene om regeringens genindsættelse, valglovens demokratisering, udskrivning af valg og en tilfredsstillende løsning på overenskomstforhandlingerne og arbejdsgivernes ophævelse af lockout varslet. Dermed

blev det faglige spørgsmål fuldstændig integreret i SD's kamp mod »statskuppet«, forsvaret af det parlamentariske demokrati og videreførelsen af reformlovgivningen. Det understregede på den ene side fagbevægelsens fulde underordning under SD's generelle parlamentariske strategi. På den anden side betød det i den aktuelle situation, at striden mellem arbejdere og arbejdsgivere fandt sin løsning på det parlamentariske plan. Hele påskekonflikten demonstrerede den socialdemokratiske arbejderbevægelses styrke og magt. Således udkom den borgerlige presse ikke under konflikten. Denne magtdemonstration begrænsede virkningerne af det borgerlige fremstød, der havde fremkaldt påskekonflikten, og tvang arbejdsgiverne til at slutte op om forligsforslaget af 5. april i forlængelse af det parlamentariske forlig fra dagen før. Den væsentligste indrømmelse var arbejdernes ret til at optage lokale forhandlinger om udløbne og udløbende overenskomster, men hovedorganisationerne fik samtidig mulighed for at deltage i disse forhandlinger.³⁹ Endelig fik arbejderne løfte om forhandlinger om sommerferie og om andel i bedriftsledelsen. De to løfter mistede helt deres betydning efter den borgerlige regeringsdannelse og udbruddet af den økonomiske krise.

Med forliget af 5. april ophørte konflikten mellem hovedorganisationerne. Men herefter forestod en del lokale forhandlinger, hvilket især førte til skarpe modsætninger mellem arbejdsgiverne og Arbejdsmandsforbundet. Den 28. maj var forliget en realitet for dette forbunds vedkommene, og de resterende fag sluttede overenskomster i løbet af juni.⁴⁰

Det var imidlertid ikke alle fag, der fulgte den socialdemokratiske politik. Fagorganisationerne uden for DsF besluttede således ikke blot straks at effektuere generalstrejken efter erklæringen herom den 31. marts. De fortsatte generalstrejken i de følgende måneder.⁴¹ Sømændene, søfyrbøderne og havnearbejderne førte an i strejken. Andre strejkende, bl. a. de københavnske byggearbejdere, indgik forlig i løbet af april, men der var stadig løbende konflikter, især i provinsen. Endvidere lammede typograferne på ny den borgerlige presse den 24. april, to dage før valget. Transportarbejderstrejkerne var imidlertid af størst politisk betydning.

Dansk Transportarbejderforbund, Sømændene og Søfyrbødernes Forbund opretholdt deres generalstrejke fra den 31. marts til midten af juni.⁴² Efter forliget den 5. april blev strejken erklæret ulovlig, og organisationerne idømtes en stor bod. Den 19. maj idømtes Sømændenes og Søfyrbødernes Forbund en bod på henholdsvis 400.000 og 300.000 kr. På dette tidspunkt var »Samfundshjælpen«, der var dannet på landboorganisationernes initiativ efter opfordring fra den nye Venstregering og som støttedes af politiet, i fuld gang med at bemane skibene og overtage arbejdet i havnene med en broget flok af uorganiseret arbejdskraft. Den socialdemokratisk ledede kommune i København og Arbejdernes Brændselsforretning, der ligeledes rammes af strejkerne, forsøgte samtidig at bryde blokaden ved hjælp af Arbejdsmandsforbundets medlem-

mer. Men det lykkedes ikke at få organiserede arbejdere til at fungere som strejkebrydere på trods af politiske uoverensstemmelser med de strejkendes organisationer.⁴³

Som følge af Samfundshjælpens virksomhed og den kompakte modstand fra regering, DA og SD måtte de strejkende give op i juni måned. Der blev derefter indgået overenskomster på arbejdsgivernes betingelser, der sigtede mod en strammere disciplinering af arbejderne. Transportarbejderforbundet måtte forpligte sig til medlemmernes overholdelse af overenskomsten og indførelsen af legitimationskort for arbejderne. Langt hårdere gik det ud over søens arbejdere. De mistede ved forliget treskifts-vagten og dermed otte timers arbejdsdagen, ligesom de måtte finde sig i, at rederne overtog forhyringen.⁴⁴

Nederlagene for de tre strejkende organisationer markerede den definitive afslutning på arbejderne og arbejderbevægelsens offensive periode. De mest kampbevidste ufaglærte arbejdere, der fandtes blandt de københavnske transportarbejdere, var bragt næsten fuldstændig til tavshed. Københavns Metalarbejder Forbund, der omfattede den stærkeste organisering af radikale faglærte arbejdere, var allerede på retur. Dermed var forsøgene på at opbygge en selvstændig syndikalistisk fagbevægelse dødsdømt. Resterne af fagoppositionen måtte søge sin overlevelse i fagklubberne, da den borgerlige regering og arbejdsgiverne under den økonomiske krise i 1921 for alvor gik i offensiven mod arbejderne og de gevinster, de foregående år havde bragt dem. Den socialdemokratiske arbejderbevægelse stod efter disse konflikters afslutning på højdepunktet af sin dominans i arbejderklassen. Partiet og fagbevægelsen havde mere end fordoblet sit medlemstal i det forløbne årti. DsF og fagbevægelsen var blevet fast integreret i SD's parlamentariske strategi. Overenskomstsyste-
met, det politiske grundlag for den socialdemokratiske fagbevægelses arbejde, havde i 1919 vundet en udbredelse, som ingen socialdemokrat drømte om for blot få år tilbage. Ved siden af faglærte og ufaglærte arbejdere var de voksende masser af private og især statslige funktioner blevet loyale støtter til det SD, der via overenskomster og indflydelse på statsmagten havde bedret deres levevilkår ganske betragteligt. SD og DsF var gennem sin egen udvikling i 1920 med hænder og fødder bundet til at søge sin politiske indflydelse inden for den borgerlige statsmagt. Det måtte ske i forhold til bevægelsens omfang og styrke og de muligheder, den kapitalistiske økonomi bød på.

Noter

1. Forhandlingsprot. for DsF 28–29/10 1918.
2. Forhandlingsprot. for Fællesorg. 11/11 1918.
3. Forhandlingsprot. for DsF 28/12 1918.
4. Samme, 14/1 1919.
5. Beretning om DA 1918–19, s. 100ff. Forhandlingsprot. for DsF 13/1 1919.
6. Forhandlingsprot. for DsF 23/1 1919.
7. Samme 9/2 1919.
8. Samme 19/2 1919.
9. Beretning om DA 1918–19, s. 22. Rassow, op. cit., s. 116ff. S. Kolstrup, op. cit., s. 24ff.
10. Samme.
11. Forhandlingsprot. for DsF 24/4 1919.
12. Beretning om DA 1918–19, s. 24. Forhandlingsprot. for DsF 7/5 1919.
13. Forhandlingsprot. for DsF 14/5 1919.
14. Rassow, op. cit., s. 116.
15. Forhandlingsprot. for Fællesorg. 19/8 1919.
16. Samme 15/3 og 5/4 1920.
17. Samme 24/6 og 19/8 1919.
18. Beretning om DA 1918–19, s. 26ff. A. Kocik, op. cit., s. 58ff.
19. Forhandlingsprot. for Fællesorg. 6/1 1920.
20. A. Bjørklund: Smede- og maskinarbejderne i København, 1944, s. 10.
21. Beretning om DA 1918–19, s. 28ff. Bang m. fl.: Fagoppositionens Sammenslutning 1910–21, 1975, s. 66ff.
22. Bang m. fl., op. cit., s. 66ff.
23. Solidaritet 9/8 1919.
24. A. Bjørklund, op. cit., s. 12ff.
25. Forhandlingsprot. for DsF 23/9 1919.
26. Forhandlingsprot. for DsF 21/10, 29/10 og 4/11 1919. Beretning om DA 1919–20, s. 3ff.
27. Beretning om DA 1919–20, s. 49f.
28. Samme, s. 58f.
29. Samme, s. 59.
30. Samme, s. 211ff.
31. Forhandlingsprot. for DsF 12/12 1919.
32. Samme 12/1 1920.
33. Forhandlingsprot. for DsF 10/2 1920.
34. Beretning om DA 1919–20, s. 15ff.
35. Samme, s. 44ff.
36. Samme, s. 47ff.
37. Samme, s. 52f. Skjoldbo: Dansk Slagteriarbejderforbund gennem 50 år 1895–1945, 1945, s. 152ff.
38. Jvf. ovenfor.
39. Beretning om DA 1919–20, s. 31 og 167f.
40. Samme s. 33ff. Beretning om DsF 1920–21, s. 5ff.
41. Samme.
42. Samme.
43. Forhandlingsprot. for Fællesorg. 21/5 og 1/6 1920.
44. Beretning om DA 1919–20, s. 36f, 43f, 58f.

Socialdemokratiets krisepolitik og forsvar af arbejderne vundne rettigheder 1920-1924

Socialdemokratiets defensive krisepolitik 1921-22

Betingelserne for SD's politiske virksomhed ændrede sig markant efter påskekrisen i 1920. Det radikale Venstre mistede halvdelen af sin parlamentsrepræsentation ved valget i april 1920, et tab der aldrig siden blev genoprettet, og lagde herefter politisk afstand til SD. Med valglovsændringen i april forud for valget ophørte enhver begrundelse for valgsamarbejde med de radikale. Valget resulterede i et borgerligt flertal i begge ting og dannelsen af en Venstre-regering støttet af Det konservative Folkeparti, der sad ved regeringen de næste fire år. Regeringen anlagde på baggrund af de foregående års udvikling en bevidst borgerlig og antisocialistisk politik, der sigtede mod at svække eller tilbageerobre arbejderne og arbejderbevægelsens vundne magtpositioner. Det bragte den socialdemokratiske arbejderbevægelse i en defensiv position for at forsvare arbejderne rettigheder og levestandard. Den oppositions- og konfrontationspolitik, som SD herved blev tvunget ud i og de borgerlige kræfters nedkæmpelse af den radikale arbejderbevægelse i foråret og sommeren 1920, gjorde partiets position i arbejderklassen stærkere end nogensinde. Men det øgede også partiledelsens bevægelsesfrihed i dens søgen efter alliancepartnere til arbejderne og partiet. Den økonomiske krises gennemslag i 1921 og den borgerlige regerings økonomiske politik forringede på en markant måde levevilkårene for både lønarbejderne og det talrige småborgerskab, især de nederste lag. På den baggrund søgte SD at udvide sin sociale basis ved at opbygge en politik, der forsvarede disse brede samfundslags eksistens og levevilkår.

Den økonomiske krise, der slog igennem i Danmark ved årsskiftet 1920-21, ramte først og fremmest hjemmemarkedsindustrien.¹ Priserne raslede ned, det blev uprofitabelt at producere og vanskeligt at finde afsætning for varerne, bl. a. som følge af en skærpet udenlandsk konkurrence på det danske marked. Samtidig stabiliserede landbruget sit engelske afsætningsmarked. Da landbrugskapitalen i kraft af dens eksport udgjorde tyngdepunktet for den danske kapitalisme, blev frihandelspolitikken med de frie forbindelser til verdensmarkedet grundlaget for den økonomiske politik. Det gav modsætninger til industrifløjen inden for Det konservative Folkeparti, der støttede Venstre-regeringen. Men de overskyggedes af den større modstander, som fandtes i den socialdemokratiske arbejderbevægelse.

Krisen i hjemmemarkedsindustrien fik derfor lov til stort set at gå sin gang uden nogen større økonomisk-politiske indgreb. Det vigtigste middel

til løsning af krisen, som også regeringen anbefalede, var store lønreduktioner. Arbejdsgiverne fulgte med stor voldsomhed denne vej under overenskomstforhandlingerne i 1921 og 1922, hvor det lykkedes at sænke lønnen ganske betydeligt. Industrikrisen svækkede tydeligvis arbejdernes modstandskraft. Hovedparten af den organiserede arbejderklasse var beskæftiget i industrien, og krisen kastede gennemsnitligt en femtedel af arbejderne ud i arbejdsløshed. Under krisens kulmination i 1921-22 blev det derfor SD's hovedopgave at sikre den størst mulige støtte til de arbejdsløse og i øvrigt værne mod sociale nedskæringer i forhold til de efterhånden brede samfundslag, der gennem løn eller understøttelse var afhængig af staten, samt arbejde for at øge beskæftigelsen og i det hele taget støtte truede samfundsgrupper.

Arbejdsgivernes angreb på lønnen blev fulgt op af Venstre-regeringens forsøg på at reducere arbejdsløshedsunderstøttelsen, især den ekstraordinære. Den socialdemokratiske arbejderbevægelses styrke og understøttelsens vigtighed for arbejderne og for bevægelsen gjorde det umuligt for regeringen at foretage radikale nedskæringer på dette punkt. Den ekstraordinære arbejdsløshedsunderstøttelse, der gennemførtes i marts 1921, tillod ikke, at støtten oversteg to trediedele af lønnen, endvidere ydedes hjælpen næsten udelukkende til forsørgere, ligesom den uddeltes efter skøn i byer med under 20.000 indbyggere, dvs. i de af Venstre dominerede landkommuner, hvor der ikke blev givet ved dørene over for det store landproletariat.²

Venstre-regeringens angreb på den ekstraordinære arbejdsløshedsunderstøttelse forstærkedes midt under DA's storlockout i marts 1922. Ved et cirkulære bestemtes det at lukke for støtte til hjælpe-kasser, hvis fag var ramt af konflikt. Samtidig blev støtten beskåret og tidsbegrænset til 90 dage, ligesom det skønsmæssige princip for tildelingen udvidedes. Tidsbegrænsningen sendte på grund af den kroniske arbejdsløshed efterhånden adskillige arbejdere på fattighuset.³

I 1922 greb regeringen ligeledes til nedskæringer i tjenestemændenes løn. Kun SD støttede konsekvent tjenestemændenes interesser, hvilket i løbet af 1920'erne førte mange vælgere fra denne kategori fra de konservative over til SD.⁴ På samme måde virkede partiets faste lejervenlige politik vendt mod de store grundejerinteresser. Boligmanglen og den manglende kontrol med huslejerne øgede lejernes boligudgifter, dvs. for det store flertal af lønarbejderne og de mindre erhvervsdrivende.⁵

Over for industrikrisen forholdt regeringen sig overvejende passiv. Krisens omfang og et voksende pres fra Industrirådet og Det konservative Folkeparti tvang i efteråret 1921 regeringen til at fremlægge et støtteprogram over for industrien. Der var imidlertid kun tale om forslag til indirekte støtte, der ikke fraveg den frihandelspolitiske linie. I realiteten foretog Venstre sig intet og fastholdt, at det var industriens egen sag at løse krisen, hvilket kun kunne ske ved at sænke omkostningerne og øge konkurrenceevnen.

SD søgte at udnytte modsætningerne mellem industri og landbrug ved at fremlægge et program til løsning af industrikrisen, der kunne vinde industriens støtte.⁶ SD foreslog kontrol med valutahandelen og importregulering, begrænsning af handelsavancen, nedskrivning af priserne på dyrt indkøbte varelagre, genoptagelse af produktionen på det lavere prisniveau, nyorganisering af produktionen ved sammenslutninger, større statslig efterspørgsel, statshjælp til eksport, igangsættelse af boligbyggeri og fremskaffelse af mere jord til husmandsbrug. Sidstnævnte punkt understregede, at det, partiet her fremlagde, var et beskæftigelsesprogram, der skulle komme både arbejdere og arbejdsgivere i industrien til gode og ved en jordreform mindske indvandringen fra land og by.

SD's kriseprogram var på mange måder udtryk for arbejdsgivernes interesser inden for industrien, men der var stærkere kræfter, der prioriterede det borgerlige samarbejde højere end støtte til de mange kriseramte industrier. SD's forslag forblev derfor et paradeforslag. Ved sit beskæftigelsesprægede indhold demonstrerede det imidlertid de nye politiske omstændigheder under den kapitalistiske krise og den borgerlige regering, hvor SD måtte søge at vinde politisk indflydelse for at varetage først og fremmest arbejdernes interesse. Debatten om foranstaltninger mod industrikrisen gjorde det klart, at SD ikke skulle regne med nogen alliancemuligheder i forhold til industrien og håndværkets arbejdsgivere og dermed også Det konservative Folkeparti.⁷

Derimod var der større politiske muligheder for at vinde mere indpas hos det agrare småborgerskab, især de nederste lag, der lå tæt op ad landarbejderne og næppe var integreret i husmandsbevægelsen og andelsbevægelsen. Det drejede sig om den store gruppe af såkaldte »indeklemte« husmænd med et meget ringe jordtilliggende af ofte dårlig kvalitet. Deres eksistens blev daglig truet. For at sikre videreførelsen af disse halvtreds tusinde truede brug og give mulighed for oprettelsen af endnu flere småbrug, så vandringsen fra land til by kunne ophøre og arbejdsløsheden dermed mindskes, nedsatte SD et udvalg. Udvalget fremlagde sin betænkning med lovforslag i januar 1922 til forbedring af jordlovene af 1919.⁸

Lovforslagene sigtede mod at dæmpe prisudviklingen på jorden, at mindske etableringsudgifterne og øge jordtilliggendet til støtte for eksisterende og kommende brug. Det skulle ske ved inddragelse af de samfundsskabte værdier og nyudstykning af eksproprieret jord fra store jordgodser. Afgørende for SD var imidlertid det akutte beskæftigelsesmæssige behov for en jordreform:

»Og i hvert fald i øjeblikket står valget imellem enten at skabe tålelige kår for landbrugets arbejdere i eget hjem eller at udlevere dem til udbytningsobjekter for stordriftens indehavere, de af dem, som ikke er drevne ud af landet eller ind til byerne for at forøge industriens reserevarme.«⁹

Jordreformen trængte sig således på som følge af industrikrisen og den

tilsyneladende kroniske arbejdsløshed, og eftersom jordkoncentrationen omkring store og mellemstore landbrug hindrede ubemidlede i at få adgang til jorden.

Venstre ville imidlertid ikke vide af nogen ekspropriation og indskrænkning i den private ejendomsret. Der var fortsat 10.000 storbønder, der tilsammen ejede mere jord end de 100.000 husmænd, samtidig med at det udgjorde den mest frugtbare jord. Socialdemokratiet viste stigende politisk aktivitet i udstykningsspørgsmålet på trods af de begrænsede lovgivningsmuligheder.¹⁰ Partiet satsede i det hele taget tilsyneladende bevidst på at knytte an til de interesser og behov, der fandtes hos de talrige »indeklemte« dele af småborgerskabet. Det var utvivlsomt kampen for et bredere vælgergrundlag, der her gjorde sig gældende, et grundlag som måtte udvides, hvis partiet skulle gøre sig håb om at erobre statsmagten. Først Landmandsbankens sammenbrud i 1922 fremkaldte den svækkelse af de borgerlige kræfter og det regerende parti Venstre og førte til den styrkelse af SD, der mundede ud i dets overtagelse af regeringsmagten i 1924.

Socialdemokratiets politiske styrkelse 1922-24

I september 1922 krakkede Landmandsbanken, landets største bank, og de følgende år led en del mindre banker samme kranke skæbne. Krigsårene og efterkrigstidens spekulationsagtige blomstring med centrum i storbankerne gav bagslag, nu da 1920'ernes kapitalistiske stagnation meldte sig. Hertil kom tilsyneladende en magt- og overlevelseskamp mellem enkelte storkapitalister. Landmandsbankens sammenbrud betød utvivlsomt en svækkelse af de storkapitalistiske kredse, der omkring storbankerne havde spillet en central rolle i den danske kapitalismes udvikling frem til 1920. Med bankkrakket ramlede også en del industrier, der finansieredes af banken.¹¹

Bankkrakket berørte regeringspartiet Venstre dybt. Dels ville konsekvenserne af et fuldstændigt sammenbrud for banken blive katastrofale for utallige virksomheder og sparere, hvilket tvang Venstre til at bryde med sin økonomiske liberalisme og foretage et omfattende statsindgreb for at redde banken. Dels var der visse berøringsflader mellem partiet Venstre og kredsene omkring Landmandsbanken, der kunne give påmindelser om Albertiskandalen i 1908. Dels forsøgte regeringen så sent som i juli 1922 at dække over det virkelige omfang af bankens krise. Da det senere kom frem, blev der løbet storm mod regeringen, også fra de konservative, så Venstre måtte bekvemme sig til væsentlige politiske indrømmelser til Det konservative Folkeparti. Endelig udnyttede SD den nedsatte bankkommissions afsløringer af den omfattende svindelvirksomhed omkring Landmandsbanken og den svækkelse af de borgerlige kræfter, som sammenbruddet og afsløringerne resulterede i, til et nyt politisk fremstød.

Det var ikke på det parlamentariske plan, SD styrkedes. Den importregulering, der i august 1922 indførtes til beskyttelse af tobaks- og skotøjsindustrien, skete ene og alene for at bevare Det konservative Folkepartis støtte til regeringen. Også importreguleringens fastsættelse af et såkaldt kriseværn fra 1923 begrundede sig i dette hensyn. Det viste ligesom regeringsændringen i oktober 1922 den tydelige politiske svækkelse af Venstreregeringen.¹² SD søgte at udnytte situationen med skærpede krav om socialisering af og kontrol med det private erhvervsliv, der i den grad blev misrøgtet, og forslagene til en mere effektiv krisepolitik og en udbygning af arbejdernes støtteordninger.¹³ Venstre svarede her igen med yderligere nedskæringer i arbejdsløshedsunderstøttelsen og andre statsudgifter.¹⁴ Partiet og regeringens krise søgtes overvundet ved skærpede angreb på arbejderbevægelsen. Venstre krævede også den frie konkurrence indført på arbejdsmarkedet og mente, at organisationerne og overenskomssystemet stod i vejen for den omkostningssænkning, der skulle løse krisen. Til loven om kriseværn knyttede sig således den betingelse, at arbejdstiden skulle øges eller lønnen sænkes. Da det ikke kunne accepteres af arbejderne, benyttede regeringen sig af lejligheden til at ophæve loven. På grund af protesterne måtte regeringen i stedet gennemføre loven om begrænset adgang til at anvende pap og kunstlæder i skotøj. Venstre kunne således ikke gøre sig helt fri af indrømmelserne til de konservative.

Den socialdemokratiske styrkelse foregik ikke inden for statsmagtens rammer. Men SD udnyttede den borgerlige regerings passivitet over for industrikrisen og stagnationen i landbruget, der blot blev afbrudt af nedskæringerne i statsstøtten til arbejderne og lønnen til tjenestemændene, til at styrke sine positioner blandt de sociale lag, der rammes hårdest af krisen og den økonomiske politik. Den politisk-organisatoriske indsats øgedes over for de klemte husmænd i landkredsene. Socialdemokratiet gik her til angreb på Venstres politiske højborg, ikke mindst i Jylland. Bl. a. udbyggedes det socialdemokratiske organisationsnet ganske betragteligt i Sønderjylland samt i de midt- og vestjyske egne, men også på øerne trængte SD frem blandt småbønder og landarbejdere.¹⁵ Endelig styrkede regeringens lønreduktioner over for tjenestemændene uden hensyn til disses forhandlingsret utvivlsomt denne store gruppes politiske loyalitet over for det socialdemokratiske parti, der ene af alle solidariserede sig med tjenestemændene.¹⁶

I 1923 begyndte en mindre økonomisk opgang, der varede ved frem til 1925. Den efterfulgtes af et kursfald på den danske krone, der i denne periode gjorde løsningen af valutakrisen til det mest fremtrædende økonomisk-politiske problem. Nogen fundamental bedring af levevilkårene for lønarbejdere og småborgerskab blev der imidlertid ikke tale om. Men det mildnede de skarpeste politiske fronter og gav bedre mulighed for, at der kunne foregå et politisk skred i retning af Socialdemokratiet som følge af den dybtgående økonomiske krise og den borgerlige politiske krise i 1922. Det var på baggrund af kriseperiodens politiske erfaringer, især fra

1922-23, at SD gik styrket til kongres i september 1923. Her blev der for første gang i partiets historie lagt op til dets selvstændige overtagelse af regeringsmagten.

Ud over den lovmæssige begrundelse indkaldtes partikongressen til september 1923 for at forberede partiet til det kommende folketingsvalg, der senest skulle udskrives til foråret 1924, og for at forberede SD's eventuelle overtagelse af regeringsmagten. Denne stillingtagen skete ud fra erfaringerne med tre års defensiv kamp under økonomisk krise og politisk reaktion. Det havde aktualiseret en krisepolitik til forsvar for lønarbejdere og småborgeres umiddelbare materielle interesser. SD søgte at tilpasse sig til disse ændrede sociale behov og derved opnå den udvidelse af vælgeropslutningen, som var nødvendig for at sikre indflydelse på statsmagten. Opgøret med oppositionen i 1919-20 og den efterfølgende borgerlige offensiv bevirkede, at partiledelsen på kongressen kunne få fastslået den socialdemokratiske arbejderbevægelses fulde tilslutning til partiets eventuelle selvstændige administration af statsapparatet.

Efter socialdemokratisk opfattelse havde Venstre-regeringen siden 1920 ført en asocial politik, der kun kom en fåtallig overklasse til gode. Socialpolitikken var blevet forringet og en beskæftigelsesfremmende jordreform og erhvervs politik afvist, mens krisen fik lov til at gå sin skæve gang.

»Kynisk har ministeriet handlet over for arbejderne og samfundsdelæggende over for store dele af byernes erhvervsliv. Denne adfærd vil for bestandig stemple det nuværende Venstre som det bundreaktionære *klasseparti* det er, og hvis det konservative parti drages med i den afgrund, som en gang åbner sig for Venstre, vil det være velfortjent, fordi dette parti så fejgt svigtede erhvervslivet, da en arbejderfjendtlig, antisocialistisk regeringspolitik var det eneste, som partiet kunne vinde«. ¹⁷

Venstre havde ifølge SD forvandlet sig til en antidemokratisk bevægelse. Det repræsenterede ikke længere de brede samfundslags interesser. På den baggrund fremstillede SD sig som arvtager til det oprindelig demokratiske Venstre, der skulle videreføre den demokratisering af samfundet, som dette parti i de foregående år havde sat en stopper for.

»Det socialdemokratiske parti henvender sig til alle dele i vort folk, men fortrinsvis til alle dem, der ved eget arbejde – fysisk eller åndeligt – bidrager til samfundets beståen, og opfordrer dem til at medvirke til det systemskifte, som kan hidføres ved de kommende valg«. Og videre: »Det er Socialdemokratiets mål at fremme samfundets forskellige befolkningsklassers berettigede interesser igennem en omfattende samfundspolitik. En politik, der ønskes tilrettelagt og gennemført ved deltagelse i det parlamentariske arbejde, ved folkets selvstyre, ikke ved diktatur af nogen art«. »Skaf Socialdemokratiet sejren, således at ærligt arbejde på samfundets genopbygning kan blive påbegyndt«. ¹⁸

Kongresmanifestet understregede således tydeligt partiets demokratiske karakter i modsætning til det »reaktionære« Venstre. Over for Venstres snævre »klassepolitik« stillede Socialdemokratiet den brede »samfundspolitik«,

»der tager sigte på beskyttelse af de interesser, der knytter sig til arbejde, legitim handel, produktion i landbrug, håndværk og industri og bekæmper den usunde spekulation, der virker fordyrende og ødelæggende for det arbejdende samfund.«¹⁹

Det systemskifte, SD lagde op til, var ensbetydende med partiets udvikling til et bredt favnende regeringsparti, der udfyldte det demokratiske tomrum, som var opstået efter bondebevægelsen og Venstre samt til dels husmandsbevægelsen og Det radikale Venstres »afdemokratisering«. SD fremlagde således et kriseprogram på kongressen, der skulle sikre en udbygning af den statslige fordelingspolitik i den store befolknings interesse. Partiet undlod ikke samtidig at opstille socialiseringsperspektivet trods arbejderbevægelsens defensive position og de manglende parlamentariske muligheder for at gennemføre en socialisering. Det var de skarpe modsætninger til de borgerlige kræfter og Landmandsbankaffæren, der her gjorde sig gældende.

Det fremlagte program havde tydeligvis den økonomiske krise som baggrund. Programmet omtales som

»i særlig grad foranlediget ved erhvervskrisen, ved den danske valutas fald og ved den samfundsskadelige spekulation og svindel«. Om midlerne til krisens løsning hed det: »Til afhjælpning af erhvervskrisen og til modvirkning af den danske valutas svækkelse gennemføres en effektiv regulering og begrænsning af importen«. Videre skulle »Private banker underkastes en effektiv kontrol til sikring af befolkningens interesser« og staten have større indflydelse på pengepolitikken. »Loven om aktieselskaber underkastes en gennemgribende revision med det formål at sikre borgerne mod det usunde spekulationsliv«,

ligesom der burde gennemføres en børsreform. Endelig gentoges fra tidligere langt nede i programmet kravene om nationalisering af monopoler, kontrol med priser og avancer og arbejdernes andel i bedriftsledelsen sammen med en del sociale foranstaltninger til fordel for den store befolkningsgruppe, der på grund af arbejdsløshed, sygdom eller alder var afhængig af statsstøtte.²⁰

Det væsentligste kendetegn for programmet af 1923 var dets umiddelbare tilknytning til den aktuelle krise. Programmet sigtede først og fremmest på at lindre krisens virkninger for den brede befolkning via statslig indgriben. Der var ingen klare samfundsændrende perspektiver ud over en bedre kontrol med eller fordeling af den bestående kapitalistiske produktion og omsætning. Det udtrykte en defensiv position i overensstemmelse med partiets politiske erfaringer fra de seneste år.

Indløsningen af dette program krævede socialdemokratisk indflydelse på statsmagten. Hvis de kommende valg udfald gav partiet mulighed herfor, vedtog kongressen at overlade spørgsmålet om en socialdemokratisk regeringsdannelse til afgørelse ved forhandlinger mellem rigsdagsgruppen og hovedbestyrelsen eller ved en ekstraordinær kongres »såfremt hovedbestyrelsen skønner, at der kan være tvivl«. ²¹ I forhold til kongressen i 1919 betegnede denne beslutning en magtforskydning i forhold til partiledelsen, der nu fik kongressens bemyndigelse til selv at forhandle om en eventuel regeringsdannelse. Kongresvedtagelsen lød således:

»For så vidt valgene, således som den store arbejdende befolkning ønsker det, hidfører en ændring i de parlamentariske magtforhold, kan det socialdemokratiske parti under forskellige former blive stillet over for spørgsmålet om dannelse af ministerium eller medvirkning dertil. Partiet vil ikke unddrage sig nogen forpligtelse, der følger af dets deltagelse i det parlamentariske liv, men vil heller ikke søge at få andel i regeringen uden fornødent parlamentarisk grundlag«. ²²

I programmet og i de øvrige kongresudtalelser markerede SD sig i forhold til de øvrige partier, først og fremmest Venstre, som ikke blot arbejdernes parti, men også som det eneste virkelig demokratiske parti, der i det store befolkningsflertals interesse kunne foretage den samfundsmæssige stabilisering, som krisen havde nødvendiggjort, og den demokratisering, som Venstre havde afbrudt. Ligesom SD understregede sin brede demokratiske karakter til forskel fra de borgerlige partier og bevægelser, således lagde det en klar afstand til den kommunistiske bevægelse. ²³

SD fremstillede sig som et nationalt og demokratisk parti, mens kommunismen stod for en international bevægelse, der lededes diktatorisk fra centret i Moskva. ²⁴ Forsøgene på at danne en enhedsfront med den socialdemokratiske bevægelse i alle lande opfattedes blot som et splittelsesforsøg over for den dominerende arbejderbevægelse, som man ad den vej søgte at komme til livs. ²⁵ I Danmark udgjorde kommunismen igen trussel mod SD. »Dansk kommunisme hører til kommunismens mere gemytlige overdrev«, kunne man tillade sig at skrive i beretningen. ²⁶ Dette kunne man gøre med desto større sindsro, som den organiserede venstrefløj i 1923 befandt sig på næsten samme lavpunkt som i 1910, og eftersom der ikke længere fandtes nogen opposition inden for partiet. Socialdemokratiet nøjedes med at konstatere det rigtige i dets egen kamp og det udemokratiske og meningsløse i noget andet arbejderparti. Nogen egentlig bekæmpelse af venstrefløjen som tidligere eller senere var der ikke behov for. Uden nogen socialistisk opposition til den ene side og afdemokratiseringen af de tidligere demokratiske småborgerlige bevægelser til den anden side drejede SD og hele den socialdemokratiske bevægelse i retning af at udfylde det opståede brede demokratiske tomrum.

Et vigtigt led i denne udvikling var udbygningen af den socialdemokrati-

ske arbejderbevægelse og den politiske forbindelse mellem de forskellige led. Dels etableredes et formelt samarbejde med den nye socialdemokratiske ungdomsbevægelse, der var opstået i stedet for den oprindelige ungdomsbevægelse, som efter bruddet med partiet i 1919 havde knyttet sig til kommunismen. Dels blev der knyttet en formel forbindelse til Det kooperative Fællesforbund, der dannedes i 1922 som det første centrale led for den kooperative bevægelse. Dels vedtog kongressen på grundlag af en betænkning fra oplysningsudvalget at oprette Arbejdernes Oplysningsforbund. Endelig bekræftedes tilslutningen til den socialistiske internationale, der efter sammenbruddet i 1914 først formelt genoprettedes på en kongres i Hamborg i foråret 1923. Endvidere viste partiorganisationen igen fremgang samtidig med, at krisen slog ind i bevægelsens vigtige faglige basis med skarpe modsætninger mellem faglærte og ufaglærte arbejdere, der tydeligvis svækkede DsF.²⁷

Den funktion, »Danmarks socialdemokratiske Ungdom« fik i forhold til partiet, viste tydeligt, at partiledelsen ville undgå en gentagelse af det tidligere ungdomsforbunds udvikling til en selvstændig politisk bevægelse i opposition til ledelsen. Ungdomsbevægelsen skulle først og fremmest være en oplysningsbevægelse for arbejderungdommen med den opgave at dygtiggøre den arbejdende ungdom således, at den hurtigst muligt kunne overgå til de ældres organisationer som »klassebevidste arbejdere«. »Der kan aldrig være tale om, at D.s.U. kan drive selvstændig politisk virksomhed af nogen art, og det kan mindst af alt være formålet at tilstræbe dannelsen af nogen ny politisk retning«.²⁸ Der var således tale om en fuldstændig underordning under partiet, der måtte virke afpolitiserende på ungdomsbevægelsen.

Med dannelsen af Det kooperative Fællesforbund i 1922 blev der sat system i den kooperative bevægelse som en fast bestanddel af den store socialdemokratiske arbejderbevægelse. Det bekræftedes ved en samarbejdsaftale med partiet. Ligesom for de øvrige led i bevægelsen blev samarbejdet ikke mindst praktiseret ved repræsentation i hinandens ledelse.²⁹

Kongressen vedtog også at oprette et særligt oplysningsforbund. Det skete på baggrund af en betænkning fra et i 1922 nedsat fællesudvalg for de forskellige socialdemokratiske organisationer. Angående baggrunden for oprettelsen af et oplysningsforbund netop på dette tidspunkt henvistes til arbejderbevægelsens voksende samfundsmæssige opgaver siden verdenskrigen. Denne udvikling havde gjort arbejderorganisationerne til vigtige og anerkendte led i administrationen af det bestående samfund og ikke blot i modsætning til dette samfund. Om fagbevægelsen hed det:

»Så at sige alle danske lønarbejdere er nu organiserede i fagforeninger. Men fagforeningerne er ikke længere alene kamporganisationer til varetagelse af arbejdernes lønforhold. De er blevet et vigtigt led i selve samfundsorganismen, anerkendte af lovgivningsmagten og

grundlaget for en særlig retsudvikling«. Samtidig var Socialdemokratiet i færd med at blive landets største parti. »Det er ikke længere blot et parti med oppositionens opgaver. Det må forberede sig på at regere og administrere«. Også på kommunalt plan var SD's politiske indflydelse voksende, hvilket stillede stadig større administrative krav til de socialdemokratiske repræsentanter. »Kommunestyret er erobret i 19 byråd og adskillige sogneråd. Jævne arbejdere rykker ind i vigtige kommunale stillinger. Flere og flere administrative hverv lægges ind under arbejderklassens myndighed og ansvar«. Også den kooperative bevægelse var i vækst. »På alle områder vokser kravene til arbejderklassens og dens lederes intellektuelle ydeevne og saglige dygtighed«.³⁰

Betænkningen tegnede billedet af en stor og voksende socialdemokratisk arbejderbevægelse, der gradvist overtog mere og mere af magten i samfundet. Det var nødvendigt at uddanne bevægelsens ledere til at varetage denne administration og foretage en bred oplysningsvirksomhed blandt de menige arbejdere. SD stod ifølge betænkningen umiddelbart for at overtage regeringsmagten, og derfor måtte hele arbejderbevægelsen i højere grad end tidligere som et integreret led i samfundet forberede sig på opgaven som bærere af dette samfund.

Betænkningen understregede tydeligt det skifte, der siden 1920 var sket for SD. Karakteristisk nok nedsattes oplysningsudvalget i slutningen af 1922, efter at Landmandsbankens sammenbrud havde betydet en kraftig svækkelse af de borgerlige kræfter. Sammenslutningen og udbygningen af den hidtil noget spredte oplysningsbevægelse i »Arbejdernes Oplysnings Forbund«, der endelig oprettedes i 1924, var således udtryk for SD's mere bevidste styring mod regeringsmagten på baggrund af de ændrede politiske styrkeforhold.

Endelig fastslog kongressen SD's tilslutning til den nye socialdemokratiske internationale. »Socialistisk Arbejder-Internationale«, der var oprettet få måneder før i Hamborg.³¹ Hertil sluttede sig også DsF og den socialdemokratiske ungdomsbevægelse. Den nye internationale sammenslutning markerede afslutningen på den revolutionære fase i arbejderbevægelsen, der var brudt ud i 1917. I de enkelte lande havde de socialdemokratiske partier og organisationer stabiliseret sig som integrerede dele af det bestående samfund, og var flere steder på vej til at overtage kontrollen med statsmagten og administrationen af dette samfund.

Det politiske resultat af de seneste års udvikling viste sig ved valget i april 1924. SD øgede her sin andel af stemmerne med over fire procent til 36,6%, mens regeringspartiet mistede seks procent og fik 28,3%, mens de konservative og de radikale havde en mindre fremgang til henholdsvis 18,9 og 13,0% af stemmerne. I mandatfordelingen betød det, at Venstre og de konservative ikke længere havde et flertal i Folketinget.³²

SD blev hermed for første gang det største parti, en position det siden har beholdt, mens Venstre indledte en stagnationsperiode på den i 1924

opnåede stemmeandel, der efterfulgtes af 1930'ernes decimering. SD havde fremgang i hele landet, men størst var fremgangen i de egne i Jylland, som Venstre dominerede. I disse landkredse oplevede SD et afgørende valgskred, hvilket sikkert skyldes voksende tilslutning fra det agrare småborgerskab. Men også i byerne stemte utvivlsomt nye kredse uden for arbejderne på SD.³³ Valgresultatet viste tydeligere end før billedet af SD som et folkeparti med hovedbasis i arbejderklassen, men med voksende tilslutning fra andre og især beslægtede samfundslag. Det stillede SD over for kravet om at danne regering.

Noter

1. J. Braskhøj m. fl., op. cit., s. 56ff.
2. En redegørelse for Soc. 1920–21, s. 33ff og 1921–22, s. 13ff.
3. Samme 1922–23, s. 107f.
4. Samme 1921–22, s. 62f og 1922–23, s. 150ff.
5. Samme 1921–22, s. 63ff og 1922–23, s. 132ff.
6. Staunings finanslovstale; Rigsdagstidende, Folketinget 1921–22, sp. 50–90.
7. En redegørelse for Soc. 1921–22, s. 43ff og 187ff.
8. Samme, s. 74ff.
9. Samme, s. 78.
10. Samme 1921–22, s. 74ff og 1922–23, s. 120ff og 1923–24, s. 59ff.
11. De økonomiske forhold omkring Landmandsbanken er indgående behandlet i »Beretning om forholdene i Den danske Landmandsbank«, 1924. Jvf. endvidere S. Mørch: »Landmandsbanksagen i 1922«, Hilsen til Hæstrup, 1969, s. 131–59. Endelig i En redegørelse for Soc. 1922–23, s. 11ff, der leverer den fyldigste dokumentation.
12. En redegørelse for Soc. 1922–23, s. 50ff. K. Larsen: »Regeringskrisen i 1922«, Historie 1974, s. 562–631.
13. En redegørelse 1922–23, s. 80ff.
14. Samme, s. 104ff.
15. Beretning om det socialdemokratiske partis virksomhed 1919–1923, s. 20ff.
16. En redegørelse for Soc. 1922–23, s. 150ff.
17. Beretning om det socialdemokratiske partis virksomhed 1919–1923, s. 15f.
18. Prot. for partikongres 1923, s. 55.
19. Samme, s. 28.
20. Samme, s. 26ff.
21. Samme, s. 29.
22. Samme, s. 28f.
23. Samme, s. 55. Beretning om Soc. virksomhed 1919–1923, s. 14dd og 79ff.
24. Beretning om det socialdemokratiske partis virksomhed 1919–1923, s. 79ff.
25. Samme, s. 81f.
26. Samme, s. 84.
27. Jvf. nedenfor.
28. Beretning om det socialdemokratiske partis virksomhed 1919–1923, s. 62.
29. Samme, s. 34.
30. Beretning og forslag fra oplysningsudvalget, 1923, s. 5.
31. Prot. for partikongres 1923, s. 22.
32. Beretning fra Soc. Forb. 1924, s. 7ff.
33. Samme, s. 9f.

De samvirkende Fagforbund i defensiven 1920-1924

Overenskomstforhandlingerne i 1921

Årene 1921-22 var som udtrykt af DA's formand: »afviklingsårene efter krigsperioden«. ¹ Her lykkedes det ikke blot igen at koncentrere overenskomstforhandlingerne omkring arbejdstiden og lønnens størrelse, dvs. spørgsmålet om arbejdernes andel i bedriftsledelsen fik arbejdsgiverne taget helt af bordet. DA havde samtidig styrke til at gennemføre betragtelige lønreduktioner. Det var den økonomiske krise, der blev udnyttet til et fremstød mod arbejderne og fagbevægelsen, bistået af den borgerlige regering.

På arbejdersiden søgte DsF i defensiven i bestræbelserne på at redde mest muligt af det tidligere vundne uden at komme i storkonflikt med arbejdsgiverne. DsF veg uden om det store opgør, givetvis af frygt for både sit eget og hele den socialdemokratiske arbejderbevægelses liv. Den stærkt defensive taktik resulterede i store modsætninger inden for fagbevægelsen, som svækkede DsF's magt. Modsætningerne forstærkedes mellem de faglærte og de ufaglærte arbejdere, idet sidstnævnte måtte bøde hårdest for krisens følger og lønreduktionerne. Arbejdsmandsforbundet fremtrådte herunder som det stærke og kamplystne forbund i voksende konflikt med DsF. I både 1921 og 1922 søgte også de små syndikalistiske og kommunistiske organisationer at samle arbejderne til generalstrejke som svar på arbejdsgivernes lockoutpolitik.

Krisens gennembrud ved årsskiftet 1920-21 ændrede tydeligvis betingelserne for de begyndende overenskomstforhandlinger. DsF's krav til arbejdsgiverne om forhandlinger angående arbejdernes andel i bedriftsledelsen, om revision af Septemberforliget, om en uges ferie og lønregulering i opadgående retning blev fejlet til side af arbejdsgivernes aggressive krav om lønreduktioner. ² DsF forsøgte at trække forhandlingerne i langdrag og unddrage sig en løsning mellem hovedorganisationerne. De lokale overenskomstforhandlinger gik yderst trægt, og arbejdsgiverne greb fra slutningen af februar til det eneste effektive middel, nemlig at erklære lockout. ³

Den 7. marts begyndte lockouten for tekstil- og skotøjsindustrien. ⁴ Med velberåd hu lockoutede man her de værst kriseramte fag. To dage senere varslede DsF på en ekstraordinær generalforsamling storstrejke, hvorefter forligsmanden greb ind for at opnå fornyede forhandlinger mellem hovedorganisationerne. ⁵ Da de endte resultatløse, skærpede DA konflikten ved den 16. marts at iværksætte lockout i andre kriseramte brancher, nemlig jern-, teglværks- og træindustrien. ⁶ Dermed var op mod 70.000 arbejdere lockoutede. Den 18. marts udsendte DsF andet storstrejkevar-

sel, og dagen efter varslede DA en udvidelse af lockouten. Derpå greb forligsmanden ind og forelagde et samlet forligsforslag for hovedorganisationerne.⁷

Det generelle forligsforslag indebar en timelønsreducing på 13 øre samt en yderligere reduktion for de hårdest kriseramte fag, især tekstil-, skotøjs-, kalk- og teglværks- samt jernindustrien. Derudover skulle der foretages en lønregulering efter augustpristallet for 1921. Overenskomsterne varighed var et år. Dette samlede forslag blev med få ændringer det endeligt gældende, selv om hovedparten af overenskomsterne først sluttedes en måned senere.

DsF og DA vedtog på samtidige generalforsamlinger det fremlagte forligsforslag, men DsF med forbehold for de enkelte forbund.⁸ Da en række forbund, ikke mindst de to største, Smedeforbundet og Arbejdsmandsforbundet, forkastede forslaget, måtte DsF give meddelelse om forligets bortfald for disse fag.⁹ På et formandsmøde den 9. april viste de faglige ledere imidlertid større forhandlingsvilje.¹⁰ Få dage senere sluttedes der overenskomster i bl.a. tekstil- og skotøjsfaget, samtidig med at disse lockouter blev aflyst. Konflikten løb videre for Arbejdsmandsforbundet, og i jernindustrien var der stadig lockout. Først i slutningen af april sluttede arbejdsmændene deres overenskomster, og et par dage senere blev der forlig i jernindustrien.¹¹ Det skete på de præmisser, der var fremlagt i forligsforslaget af 23. marts. Derefter manglede kun landbruget. Arbejdsgivernes usædvanlig hårde krav om betydelige lønreduktioner og forlængelse af arbejdstiden tvang det svage Landarbejderforbund til i midten af maj at erklære forbundets første strejke nogensinde. Men allerede den 2. juni måtte forbundet bøje sig fuldstændig for arbejdsgiverne. De svagt organiserede landarbejdere måtte finde sig i lavere løn og længere arbejdstid.¹²

Dermed var lønnen generelt reduceret med 13 øre eller mere pr. time, og ved augustreguleringen i 1921 reduceredes den yderligere 18 øre. Arbejdsgiverne havde på baggrund af den økonomiske krise for første gang i det organiserede arbejdsmarkeds historie trumfet en lønreduktion igennem.

Under overenskomstsituationen i 1921 var det Arbejdsmandsforbundet, der mere end nogensinde fremstod som DA's store modstander. DsF havde først varslet storstrejke, men derefter på generalforsamlingen den 26. marts med knebent flertal fået vedtaget forligsforslaget og gjort sig fri af truslen om generalstrejke.¹³ Derimod fortsatte Arbejdsmandsforbundet kampen den følgende måned. Herunder opstod et voksende modsætningsforhold mellem DsF's forsigtige linie og den mere konfrontationsprægede politik fra arbejdsmændenes side, der ikke mindst sigtede mod at besvare arbejdsgivernes udvidede lockout taktik med en tilsvarende anvendelse af sympatistrejken.¹⁴ Også Smedeforbundet, der hidtil havde ført an i overenskomstforhandlingerne med en udpræget samarbejdslinie over for arbejdsgiverne, viste i 1921 tilbøjeligheder i den retning på grund af den stærke kampvilje hos jernindustriens arbejdsgivere.¹⁵

Den samlede overenskomstordning, som DA og forligsmanden presse-
DsF ind i, demonstrerede den faglige centralorganisations svaghed og
gav anledning til stigende utilfredshed fra underorganisationerne. Således
meldte Slagteriarbejderforbundet sig ud af DsF i 1921 på grund af DsF's
passivitet under overenskomstforhandlingerne.¹⁶ For at imødegå kritik-
ken nedsatte DsF på repræsentantskabsmødet i september 1921 et udvalg
til overvejelse af centralorganisationens fremtidige kompetance i overen-
skomstspørgsmål.¹⁷

Den faglige opposition markerede sig under overenskomstforhandlin-
gerne først tydeligt fra marts 1921. De syndikalistiske fagforeninger og den
syndikalistiske fagopposition sammen med kommunistpartiet knyttede an
til DsF's varsel om generalstrejke fra midten af marts og søgte at mobilise-
re arbejderne og de enkelte fagforeninger omkring kravet om generalstrej-
ke.¹⁸ Det generalstrejkevarsel, som DsF udsendte, tænktes imidlertid ikke
anvendt i kampen mod en lønreduktion, der i forhold til den skærpede
konkurrence og det pludselige prisfald forekom DsF uomgængelig. Faren
for en sådan massemobilisering, der kunne tvinge DsF ind i en general-
strejke, virkede givetvis fremskyndende på forliget. Allerede i slutningen
af marts var en konfrontation mellem hovedorganisationerne ude af be-
tragtning. Venstrefløjen mistede derved muligheden for at føre an i en bred
mobilisering, hvor hele arbejderklassen prøvede kræfter med kapitalist-
klassen. Den politiske modstand blev splittet på de enkelte forbunds
arbejdere og således demobiliseret, selv om det var farligt nok, at det store
Arbejdsmandsforbund udgjorde det vigtigste tyngdepunkt for den sidste
modstand. Arbejderne og venstrefløjen var klart svækket af krisen og
venstrefløjen ligeledes af det politiske nederlag i 1920.

Overenskomstforhandlingerne og DsF's svækkelse i 1922

I forbindelse med overenskomstforhandlingerne i 1922 kulminerede ar-
bejdsgivernes forsøg på at vinde tilbage, hvad man havde måttet indrøm-
me til arbejderne under disses offensiv 1918-20. Den økonomiske krise
hærgede på det voldsomste, og Venstregeringen afviste enhver hjælp til
industrien. Den overvejende arbejdsintensive danske industri følte sig
derfor i høj grad tvunget til at imødegå afsætningsvanskelighederne og
prisfaldet med drastiske lønnedskæringer. Sådanne overvejelser lå ikke
fjernt fra tankegangen hos de ledende fagforeningskredse, der samtidig
måtte prioritere opretholdelsen af de socialdemokratiske organisationer,
det parlamentariske system og overenskomstsysteet højest. Forudsæt-
ningen for SD's fortsatte dominans i arbejderklassen var imidlertid, at der i
en sådan krisesituation blev kæmpet hårdt imod det kapitalistiske forsøg
på at løse krisen ved en sænkning af arbejdernes levevilkår. Da lønnen
skulle sænkes, måtte DsF blive et offer for modsætningerne blandt arbej-
derne mellem højt- og lavtlønnede, faglærte og ufaglærte.

Allerede på DA's generalforsamling i oktober 1921 viste medlemmerne deres aggressivitet over for de kommende overenskomstfornyelser.¹⁹ Det besluttedes at opsiges både lønoverenskomsterne og overenskomsten af 1919 om 8-timers arbejdsdagen. Man frigjorde sig fra alle overenskomster fra 1. januar 1922, krævede betydelige lønreduktioner, nedsættelse af overtidbetaling og andre former for tillæg samt arbejdsgivernes ret til frit at forhandle med arbejderne om arbejdstidens længde. Samtidig arbejdede man for ad parlamentarisk vej at få større indflydelse på arbejdsanvisningen og tildelingen af arbejdsløshedsunderstøttelsen. Den nye arbejdsløshedslov fra december 1921 gav arbejdsgiverne betydelige indrømmelser i den henseende. I samme måned meddelte DA sine beslutninger til DsF.²⁰

Derefter indledtes forhandlingerne. DsF og fagbevægelsen indtog her det standpunkt, at lønnen skulle følge pristallet og de gældende overtidsproucentsatser og 8-timers dagen bevares. Især Arbejdsmandsforbundet stod fast på disse punkter.²¹ DA erklærede følgelig lockout over for de arbejdere, hvis overenskomster udløb pr. 1. februar.²² Den 28. januar greb forligsmanden ind og fik udsat lockouten. Det generelle overenskomstforslag, der blev fremlagt den 3. februar, og som indebar en lønreduktion ud over pristallet, blev vedtaget af DsF, men forkastedes af DA, da forhandlingerne i underorganisationerne ikke var kommet nogen vegne. Lockouten iværksattes derfor den 14. februar i en række fag.

Den 9. marts blev der på ny forelagt et forligsforslag, som DsF vedtog, men DA forkastede. Den 16. marts holdt DA formandsmøde for sine ca. 40 lokale bysammenslutninger for at styrke arbejdsgiverfronten. Det var tydeligt, at kampen skærpedes og nu prægede hele samfundet. Samtidig var arbejdsgiverne inden for havne- og købmandsorganisationerne begyndt at vakle. De var dels primært involveret som led i den udvidede lockout-taktik, og dels begyndte importen af korn og kunstgødning i forbindelse med landbrugets markarbejde at trænge sig på. Problemet klareredes ved, at landmændene lod sig indrullere som frivillig arbejdskraft i havnene sammen med anden uorganiseret arbejdskraft, der var blevet stablet på benene af »Samfundshjælpen«, og som nu blev sat ind i en række østjyske havne og i København. Det foregik under beskyttelse af militær og politi ved Venstregeringens ivrige medvirken.

Hårdest gik det til i Randers, hvor hele fagbevægelsen i protest mod politibrutaliteten gik i generalstrejke fra den 21. marts og indtil den 18. april. Samme dag, som generalstrejken brød ud i Randers, udsendte indenrigsministeren et cirkulære om generel indskrænkning af den ekstraordinære arbejdsløshedsunderstøttelse og ikke mindst om fuldkommen lukning for hjælp gennem hjælpekontorerne til fag, der berørtes af nogen konflikt. Det var en åbenlys håndsækning til arbejdsgiverne.²³

Nu varslede DA udvidet lockout for de fag, hvis overenskomster udløb pr. 1. april. Den 25. marts fremsatte Det radikale Venstre i Folketinget forslag om konfliktens afslutning ved tvungen voldgift. To dage senere blev lockouterne udsat og forhandlinger indledt mellem hovedorganisati-

onerne ved forligsmændenes indgriben. Den 4. april forelå et samlet forligsforslag, der for hovedparten af arbejderne indebar en lønsækning på 15 % samt reduktion af tillægsbetalingerne for overarbejde, akkord, skiftehold o.l. Overenskomsterne forlængedes et år med adgang til yderligere et års forlængelse i stedet for en augustregulering i 1922. Forslaget blev så få dage efter vedtaget af hovedorganisationerne ved en ekstraordinær generalforsamling. Derefter indgik underorganisationerne overenskomst ud fra forligets generelle principper. Arbejdsmandsforbundet bøjede sig endeligt i slutningen af april.²⁴

Arbejdsgiverne havde således på ny fået gennemtrumfet deres krav om lønreduktioner. Med stor voldsomhed var DA faret frem med velvillig bistand af regeringen på konflikts højdepunkt. DsF's passivitet og eftergivenhed over for arbejdsgiveroffensiven skulle føre til en kraftig degradering af den centrale politiske magt, som det faktisk havde opnået i den foregående periode. Samtidig rejste der sig kraftige protestbevægelser.

I februar og marts opstod der en bevægelse i et voksende antal fagforeninger med støtte fra flere fællesorganisationer for at gå ud i generalstrejke mod arbejdsgiverne. På lokale møder støttede den ene fagforening efter den anden dette krav. Størst tilslutning fik en landskonference i hovedstaden, hvortil skotøjsarbejdernes fagforening i København indkaldte i slutningen af februar og igen i marts og april. På mødet i slutningen af februar vedtog fagforeningsledere repræsenterende ca. 35.000 arbejdere at mobilisere arbejderne og fagforeningerne omkring kravet om generalstrejke.²⁵ Den følgende måneds politiske arbejde resulterede i, at over 160 faglige repræsentanter for 75.000 arbejdere på en ny landskonference i København den 21. marts, samme dag som generalstrejken brød ud i Randers, krævede generalstrejke.²⁶ Det var tydeligt, at DsF var ved at miste grebet om fagbevægelsen. Det sås også af, at ovennævnte fagforeningsrepræsentanter på en tredje landskonference i begyndelsen af april fik mere permanent karakter med konturerne til en alternativ landsorganisation. En måned senere fremlagde et udvalg et syndikalistisk præget program for en reorganisering af fagbevægelsen på grundlag af industriforbund.²⁷ Da overenskomstkonflikten døde hen, smuldrede imidlertid også denne bevægelse. Men faren for DsF's sammenbrud som faglig landsorganisation tilskyndede utvivlsomt stærkt DA til at søge forlig med DsF, der var en uundværlig del af arbejdsgivernes samarbejdsstrategi over for arbejderne.

En anden og nok så vigtig protestbevægelse udviklede sig inden for DsF's store medlemsorganisationer, først og fremmest Arbejdsmandsforbundet. Ligesom i 1921 havde dette forbund også denne gang strittet længst imod. Mange arbejdsmænd var ikke blot normalmen også lavtlønnede og rantes derfor ekstra hårdt af de generelle lønreduktioner i både 1921 og 1922. I begge tilfælde havde Arbejdsmandsforbundet stemt imod det generelle forlig mellem hovedorganisationerne og først bøjet sig, efterhånden som forbundene havde indgået overenskomster. Forbundets utilfredshed med DsF var særlig stærk efter overenskomsthandlingernes af-

slutning i 1922, hvor centralorganisationens kampindsats havde ligget på et minimum. Det aktualiserede spørgsmålet, om DsF overhovedet havde nogen eksistensberettigelse, om det eventuelt burde reorganiseres, og om det i det hele taget kunne betale sig at være medlem af landsorganisationen.

I første omgang besluttede Arbejdsmandsforbundet på sin kongres i august 1922 at udmelde sig af DsF.²⁸ Forbundets formand Lyngsie, der var imod udmeldelsen, foreslog en resolution, som aldrig kom til afstemning på grund af ovennævnte beslutning om udmeldelse, men som skulle blive retningsgivende for vedtagelserne på DsF's følgende generalforsamling og føre til annullering af Arbejdsmandsforbundets beslutning om udmeldelse. Det hed her:

»Kongressen pålægger hovedbestyrelsen at udmelde DAF af DsF, såfremt det ikke ved den forestående reorganisation af fagforbundene slås fast, at DsF ikke har bemyndigelse til at afslutte lønoverenskomster på de tilsluttede organisationers vegne eller imod deres vilje eller deltager i forhandlinger om sådanne, uden at det pågældende fag er repræsenteret, og at hvert af de tilsluttede fag får en til deres medlemstal svarende repræsentation på generalforsamlingerne, og at alle, der ikke er direkte repræsentanter for forbundene, ikke kan deltage i afstemninger vedrørende lønsager.

Endvidere pålægges det hovedbestyrelsen, at der ved reorganisationen af DsF søges gennemført en for de større organisationer gunstigere stilling m.h.t. de økonomiske forpligtelser og rettighe-
der«. ²⁹

Lyngsie lagde her op til en begrænsning i DsF's kompetance og en styrkelse af de større forbund, dvs. primært Arbejdsmandsforbundet ville ikke lade sig binde af DsF's defensive taktik, der i høj grad var bestemt af de mange små faglærte forbund med en uforholdsmæssig stor repræsentation på generalforsamlingerne. De generelle lønreduktioner i 1921-22, der ramte de lavtlønnede hårdest, var sket på trods af arbejdsmændene. Det begrundede mere end noget andet Arbejdsmandsforbundets krav om indskrænkninger i DsF's myndighed over for enkeltforbundene og større indflydelse på hovedorganisationens beslutninger. Dette fremførtes på DsF's generalforsamling i oktober 1922.

Til grund for kompetancespørgsmålets afgørelse forelå der en betænkning fra det nedsatte udvalg, som var stærkt præget af forretningsudvalgets ønske om at udvide DsF's kompetance. På generalforsamlingen kom striden hurtigt til at samle sig omkring tilhængere og modstandere af en kompetanceudvidelse. Arbejdsmandsforbundet førte an blandt modstanderne, og det blev dette forbunds standpunkt, der sluttelig sejrede. Ved afstemningen om det afgørende punkt vedtoges følgende formuleringer med 287 stemmer mod 235, som foreslået af Arbejdsmandsforbundet:

»Generalforsamlingen kan ikke slutte overenskomster, der angår løn- og arbejdsvilkår, på de tilsluttede organisationers vegne eller mod deres vilje, og forretningsudvalget kan ikke deltage i forhandlinger om sådanne overenskomster, uden at det pågældende fag er repræsenteret«. ³⁰

De enkelte forbunds afstemning pegede i retning af en modsætning mellem faglærte og ufaglærte. ³¹ De faglærte forbund, der i forvejen som overvejende højtlønnede fag havde den afgørende indflydelse på DsF, støttede forretningsudvalgets ønske om at øge hovedorganisationens kompetance. Derimod delte industriforbundene sig på spørgsmålet, hvilket i mange henseender afspejlede disses sammensætning af dels faglærte og dels ufaglærte. Derudover spillede det politiske hensyn om at undgå en splittelse af DsF sikkert også en vis rolle for nogle forbund.

Generalforsamlingen resulterede således i en sejr for Arbejdsmandsforbundets standpunkt. Det foregående årtis voksende tendens til at styrke hovedorganisationens magt i forhold til forbundene syntes foreløbig brudt. DA havde med dens sammenkoblings- og udvidede lockout taktik haft held til reelt at presse en generel overenskomst igennem, som DsF bøjede sig for uden kamp. Det forringede stærkt enkeltforbundenes muligheder for at føre en selvstændig overenskomstkamp, hvilket især det store Arbejdsmandsforbund måtte sande. I modsætning til de generelle overenskomstordninger under højkonjunktoren 1917-20, hvor DsF styrkede sin centrale kompetance, og hvor arbejdsgiverne trængtes i defensiven, så blotlagde krisen og arbejdsgiveroffensiven 1921-22 klare interesse modsætninger i arbejderklassen, som det ikke var lykkedes SD at løse.

Samtidig med at SD i 1922 relativt styrkedes på baggrund af den svækkelse, regeringspartiet Venstre udsattes for i forbindelse med Landmandsbankens sammenbrud og de interne borgerlige modsætninger mellem først og fremmest landbrug og industri, så måtte partiet se sin arbejderbasis splittet af interesse modsætninger og DsF svækket over for underorganisationerne. DsF's kompetanceforringelse viste en udvikling stik modsat udviklingen i partiet. Her voksede partiledelsens magt over partiet. Den faglige splittelse muliggjorde en yderligere styrkelse af den socialdemokratiske partiledelse i forhold til hele den socialdemokratiske bevægelse. SD kunne udnytte den materielle forringelse af levevilkårene for brede småborger- og lønarbejderlag og den borgerlige krise i 1922 til at samle nye store vælgerskarer fra disse kriseramte samfundslag omkring partiets kriseprogram.

SD's fremgang frem til valget i 1924 kom til at foregå under en mindre økonomisk opgang, der gav mulighed for en vis lønfremgang ved overenskomstforhandlingerne i 1924 og således gjorde modsætningerne mindre omfattende end ved de foregående overenskomstforhandlinger. Konflikten mellem Arbejdsmandsforbundet og DsF, der foreløbig var blevet løst med begrænsningen af DsF's kompetance ved generalforsamlingen i 1922

og omstødningen i 1923 af arbejdsmændenes tidligere beslutning om at udmelde sig af hovedorganisationen,³² blussede ikke op i større omfang i 1924.

Overenskomstforhandlingerne i 1924

I overensstemmelse med den generelle bestemmelse i overenskomsterne fra 1922 valgte de fleste fagorganisationer i løbet af sommeren 1922 at forlænge overenskomsterne for to år i stedet for den august-regulering i 1922, der ville have givet dem en yderligere lønreduktion. Følgelig udløb overenskomsterne kun for et mindre antal fag i 1923, primært inden for byggefagene hvor der opstod enkelte konflikter. De øvrige fag fik reguleret lønnen efter februarpristallet i 1923 frem til overenskomstfornyelsen i 1924.³³

I mellemtiden havde DA søgt at udnytte DsF's kompetancebegrænsning på generalforsamlingen i oktober 1922 til i slutningen af december samme år at opsigte den generelle overenskomst om 8-timers arbejdsdagen. Arbejdsgiverne stillede således ved forårets overenskomstforhandlinger i 1923 med byggefagene krav om en forlængelse af arbejdstiden. Den kompakte modstand, som byggearbejderne og arbejderne i øvrigt viste over for dette krav, fik hurtigt DA til at trække følehornene til sig. En så væsentlig erobring som 8-timers dagen ville fagbevægelsen aldrig opgive uden sværds slag, og hertil var tiden ikke inde. Forslaget fremsattes sikkert primært for at imødegå krav inden for DA's egne rækker og uden synderlige forhåbninger om, at det kunne gennemføres. Det var således påfaldende hurtigt, at forslaget igen blev taget af bordet.³⁴

I løbet af 1923 viste industrien en mindre opgang. Arbejdsløsheden faldt noget, og priserne begyndte at stige på baggrund af en faldende kronekurs. Arbejderne stillede følgelig krav om lønstigninger ved overenskomstforhandlingerne, der indledtes i slutningen af 1923. DA søgte igen at trumfe en generel ordning igennem, denne gang ved en uforandret forlængelse af overenskomsterne i et år. Derfor besluttede foreningen i begyndelsen af december 1923 at afvise forhandlinger i underorganisationerne og i stedet søge en generel overenskomst mellem hovedorganisationerne.³⁵

Dette standpunkt måtte DA imidlertid opgive. Efter DsF's generalforsamling i oktober 1922 var den faglige hovedorganisation formelt udelukket fra at indgå generelle overenskomster i lønspørgsmål.³⁶ Det politiske nederlag i 1922 gjorde samtidig DsF forsigtigere end ellers med at blande sig. Endelig manede hensynet til SD under de forestående valg sikkert også til forsigtighed.

De største modsætninger viste sig atter mellem DA og Arbejdsmandsforbundet. Allerede i slutningen af december 1923 opsagde arbejdsmændene samtlige overenskomster og stillede krav om lønforhøjelser på op til tredive procent. Arbejdsgiverne blev herunder tvunget til at opgive deres planer om en generel ordning og måtte indlede lokale forhandlinger.³⁷ I

løbet af januar og februar sluttede en række faglærte forbund overenskomst, men i februar trak det op til storkonflikt. DA erklærede lockout over for dele af Arbejdsmandsforbundet, der svarede igen med strejkevarsel. Forligsmanden greb derpå ind og fik udsat konflikten. Den 12. marts stillede han et forligsforslag for arbejdsmændenes udløbne overenskomster pr. 1. februar og 1. marts, som sikrede et mindre tillæg til pristalsreguleringen. Forslaget vedtoges derpå.³⁸

Vanskeligere var det at få afsluttet de resterende overenskomster blandt først og fremmest arbejdsmændene, hvor forhandlingerne fortsatte uden resultat til langt hen i maj. Arbejderne udnyttede her opgangen og den voksende efterspørgsel efter arbejdskraft med forårets komme til at strejke for højere løn. I begyndelsen af maj greb hovedorganisationerne ind for at bringe forhandlingerne til en afslutning. Men først efter et omfattende konfliktvarsel mellem DA og Arbejdsmandsforbundet og forligsmandens mæglingsforslag for forbundets ca. 200 uafsluttede overenskomster indgik arbejdsmændene de sidste overenskomster i slutningen af maj. De manglende overenskomstfornyelser blev derefter hurtigt indgået.³⁹

Overenskomstforhandlingerne i 1924 sluttede således efter en flere måneders styrkeprøve mellem først og fremmest DA og Arbejdsmandsforbundet. Arbejdsmændene havde især i forhandlingernes sidste fase held til at gennemtvinge løntillæg ud over pristalsreguleringen. På baggrund af DsF's svækkelse i 1922 og den efterfølgende mindre opgang kunne arbejdsmændene generobre lidt af det tabte fra de to foregående overenskomster. Det styrkede sikkert også arbejderne i de afsluttende forhandlinger, at SD efter valget i april 1924 overtog regeringsmagten. Det aktualiserede imidlertid for alvor spørgsmålet om fagbevægelsens parlamentariske hensyn til SD.

Noter

1. Beretning om DA 1927–28, s. 95.
2. Forhandlingsprot. for DsF 25–26/10 1920.
3. Beretning om DA 1920–21, s. 6f.
4. Samme, s. 8.
5. Forhandlingsprot. for DsF 9/3 1921.
6. Beretning om DA 1920–21, s. 10.
7. Samme, s. 12ff.
8. Forhandlingsprot. for DsF 25–26/3 1921. Beretning om DA 1920–21, s. 218.
9. Samme.
10. Forhandlingsprot. for DsF 9/4 1921.
11. Beretning om DA 1920–21, s. 28ff.
12. Samme, s. 72ff.
13. Forhandlingsprot. for DsF 26/3 1921.
14. Beretning om DA 1920–21, s. 28ff. Lyngsie og Sørensen, op. cit., s. 209ff.

15. Beretning om DA 1920–21, s. 72ff.
16. Skjoldbo, op. cit., s. 160f.
17. Forhandlingsprot. for DsF 26–27/9 1921.
18. Arbejdet 17/3 1921.
19. Beretning om DA 1920–21, s. 257ff.
20. Samme 1921–22, s. 8f.
21. Forhandlingsprot. for DsF 12–13/12 1921.
22. Beretning om DA 1921–22, s. 12ff.
23. En redegørelse for Soc. 1921–22, s. 24ff.
24. Beretning om DA 1921–22, s. 48ff.
25. Arbejderbladet 3/3 1922.
26. Samme 24/3 1922.
27. Samme 27/5 1922.
28. P. F. Jørgensen: De samvirkende Fagforbunds kompetencestrid i mellemkrigstiden ca. 1921–1939, 1975, s. 19.
29. Samme, s. 19.
30. Forhandlingsprot. for DsF 9–10/10 1922.
31. P. F. Jørgensen, op. cit., s. 26.
32. Samme, s. 19.
33. Beretning om DA 1921–22, s. 54f.
34. Samme 1922–23, s. 8ff.
35. Samme 1923–24, s. 14ff.
36. Forhandlingsprot. for DsF 9–10/10 1922.
37. Beretning om DA 1923–24, s. 19ff.
38. Samme, s. 22ff.
39. Samme, s. 28ff.

Den første socialdemokratiske regering på borgerlige præmisser 1924–1926

Den socialdemokratiske regerings program og politiske grundlag 1924

SD havde sejret ved valget i april 1924 på et program for en genrejsning og demokratisering af det samfund, der ifølge partiet gennem fire års Vensterregering havde været hærget af reaktion og kapitalistisk misbrug. På den baggrund dannedes i samme måned den første socialdemokratiske regering.

SD fremhævede det skete som et nyt »systemskifte« i lighed med Venstres regeringsovertagelse i 1901. I den mellemliggende periode var Venstre ifølge SD demokratisk set gået i forfald og mere og mere blevet et »klasseparti« for storbonde- og finanskredses særinteresser. SD var gået i modsat retning fra at være et rent arbejderparti til at repræsentere stadig bredere samfundslag. Det var det nye og sande demokratiske folkeparti, der nu overtog den rolle, som Venstre og bondebevægelsen for længst havde opgivet. Venstres fire foregående regeringsår havde endda overbevist SD om, at Venstre nu snarere stod for en direkte reaktionær politik.¹

Afgørende for SD's program og politiske grundlag blev således erfaringerne fra de foregående års borgerlige offensiv og kapitalistiske krise med skarpe modsætninger mellem arbejdere og arbejdsgivere, arbejdsløshed og sænkning af arbejdernes levedod til følge samt de privatkapitalistiske misbrug, som Landmandsbankens sammenbrud afslørede. Det bidrog alt sammen til at styrke den brede demokratiske linie hos SD fremfor en egentlig socialistisk politik.

I forbindelse med hovedbestyrelsens bemyndigelse til dannelsen af en socialdemokratisk regering udtrykte den demokratiske politik, partiet ville følge, således:

»Den parlamentariske konsekvens af dette valg må blive en demokratisk samfundspolitik, der tager sigte på at beskytte de interesser, der knytter sig til arbejde, legitim handel, produktion i landbrug, håndværk og industri, og i første række på en genrejsning af landets valuta og samfundets økonomi«. Det demokratiske grundlag understregedes også ved Staunings tiltrædelsestale. Den økonomiske politik skulle være en »demokratisk samfundspolitik, ved hvilken der tages hensyn til alle landets erhverv og til alle berettigede interesser i samfundslivet«. Med en klar henvisning til »statskuppet« i 1920 fremhævede regeringen dens parlamentariske sindelag. »Den samlede regering ønsker derfor også, at det politiske arbejde skal foregå på parlamentarismens grund, hvorfra ingen afvigelse vil ske«. ³

Den socialdemokratiske regering samlede sig om følgende program:

»at skabe orden og balance i samfundshusholdningen, at standse den underskuds- og lånepolitik, der var ministeriet Neergårds, at samle Rigsdagens partier om praktisk arbejde for pengevæsenets orden og for produktionens genoptagelse og forøgelse, at gennemføre sund sparsommelighed og en forsvarlig nedgang i statsudgifterne i overensstemmelse med det forventede prisfald, at gennemføre effektiv kontrol med banker og andre økonomiske foretagender, at demokratisere produktionsforholdene og forbedre forholdet mellem arbejdere og arbejdsgivere, at videreudvikle jordlovgivningen, at lette erhvervene for de særlige byrder, der pålagdes dem af ministeriet Neergård, at modernisere skolevæsenet, lærlingeuddannelsen, straffeloven, sociallovgivningen, samt at nedsætte militærudgifterne og fremme arbejdet for afslutning af voldgiftstraktater med andre lande«. ⁴

SD var med dette program tydeligvis indstillet på at vise det borgerlige danske samfund, at det kunne regere. Det skulle godtgøre partiets vilje til at løse det påtrængende valutaproblem, til at fremme produktionen og beskæftigelsen samt en generel demokratisering af samfundet, også på det økonomiske område. Sidstnævnte skulle sikres ved større kontrol med især visse dele af det private erhvervsliv samt ved udbygning af arbejdernes indflydelse på produktionen. Det gjaldt om, »at finde former, hvorunder arbejderens interesse for produktionen kan forøges og derved arbejdsforholdene stabiliseres«. ⁵

SD søgte således at opbygge et krise- og reformprogram for et delvist kriseram og stagnerende kapitalistisk samfund. Det var formålet at udrense de mest »usunde« sider af det kapitalistiske samfund og fremme den »sunde« produktion og omsætning for at sikre bedre materielle vilkår for den brede del af befolkningen. På den måde understregede SD forskellen til Venstre. Den brede befolkning skulle imidlertid også, ligeledes i modsætning til Venstres politik, tildeles en større indflydelse på de afgørende beslutningsprocesser i den økonomiske politik og i den private økonomi. Det var herigennem meningen at udbygge de demokratiske bastioner i samfundet, der først og fremmest inden for statsmagtens rammer lagde de politiske grænser for SD. Men demokratiseringen sigtede også på at styrke integrationen mellem samfundets klasser. De hårde overenskomstkampe i 1921-22 havde virket stærkt splittende på den socialdemokratiske fagbevægelse og skærpet klasse modsætningerne på en måde, som forringede mulighederne for en gradvis demokratisk udvikling. I stedet ville SD sætte et større samarbejde mellem alle samfundets »berettigede interesser« og organisationer, også lønarbejdernes. Det kunne bedst ske i statslig sammenhæng.

SD ville som nævnt vise, at det også kunne regere på forsvarlig vis og bedre end Venstre, der fra 1920 var det eneste regeringsalternativ til SD. I valget af de 11 ministre var der klart lagt vægt på ekspertisen. ⁶ Der

indsattes fire akademikere og som udenrigsminister en gesandt, der end ikke var socialdemokrat. På landbrugsministerposten blev placeret en gårdejer, mens en trafikassistent og to faglærte arbejdere anbragtes på områder, de gennem en årrække havde specialiseret sig i. De politisk vigtigste ministerier blev overtaget af partiets to ledende politikere Stauning og Borgbjerg.⁷

Stauning blev statsminister og leder af det nye »erhvervsministerium«, der trådte i stedet for det tidligere handelsministerium. Placeringen af statsministeren på dette erhvervsministerium udgjorde i sig selv et program for den socialdemokratiske regering om først og fremmest at styrke erhvervslivet. I lige så høj grad betegnede genoprettelsen af socialministeriet og Borgbjergs anbringelse i dette ministerium en politisk markering. Som led i den borgerlige offensiv havde Venstreregeringen i 1920 afskaffet socialministeriet. Det måtte som et overvejende arbejderparti være vigtigt for SD påny at få samlet arbejderlovgivningen og sociallovgivningen i et særligt ministerium.

Men en ting var intentionen om at gennemføre et socialdemokratisk program, noget andet var de parlamentariske muligheder for at realisere det. SD dannede en mindretalsregering med støtte fra Det radikale Venstre. Tilsammen udgjorde de lige akkurat flertallet i Folketinget. I Landstinget sad Venstre og Det konservative Folkeparti imidlertid inde med flertallet. De radikale lovede et »loyalt samarbejde«, men afslog et egentligt regeringssamarbejde. Man satte sin lid til en demokratisk udvikling inden for Venstre, der kunne føre partiet ind i et bredere samarbejde og sætte en stopper for den borgerlige alliance med de konservative.⁸ To et halvt år senere arbejdede Det radikale Venstre direkte for en bred samlingsregering.

Det var hensynet til den stærke moderation hos Det radikale Venstre – der på baggrund af erfaringerne fra 1920 og den efterfølgende økonomiske krise ønskede at begrænse de sociale modsætninger og nødige på ny ville bringe sig i et direkte modsætningsforhold til samfundets borgerlige kræfter – der på den ene side lagde en klar dæmper på SD's politiske muligheder. På den anden side skulle det borgerlige flertal i Landstinget vise sig at sætte endnu større grænser for den socialdemokratiske krise- og reformlovgivning, især efter storkonflikten i 1925.

Socialdemokratiets demokratiske fremstød på borgerligt grundlag 1924-25

Umiddelbart efter sin regeringstiltræden måtte SD tage stilling til det presserende valutaproblem med den stærkt faldende kronkurs. Den socialdemokratiske regering foreslog importregulering på en række varer for at styrke handelsbalancen og industrien. Til at føre kontrol med valutaudviklingen nedsattes i juli 1924 et rådgivende Valutaråd med repræsentanter fra de politiske partier, hovederhvervenes organisationer samt DsF

og Nationalbanken. Et forslag om en ekstra formueafgift for at øge Nationalbankens styringsmuligheder afvistes af de borgerlige partier. Nogen valutaloggivning blev det derfor ikke til i første omgang⁹

Det fortsatte kursfald bevirkede imidlertid, at Valutarådets erhvervsrepræsentanter skærpede kravet om politiske indgreb over for de politiske partier. I november 1924 vedtoges en ordning, hvorefter Nationalbanken blev gjort ansvarlig for opretholdelsen af en stabil kronekurs. Der blev foreslået et Finansråd til at føre tilsyn med valutahandelen »foruden at følge med valutamarkedets og erhvervslivets udvikling i det hele«. Karakteristisk for den socialdemokratiske politik tænkte dette råd »meget alsidigt sammensat af repræsentanter for arbejdere og arbejdsgivere inden for de forskellige erhverv, af bankmænd, embedsmænd og politikere«. Forslaget om Finansrådets sammensætning var ligesom forholdene under Valutarådet præget af SD's bevidste forsøg på at samle både interesseorganisationer og politiske partier inden for statsapparatets rammer. Derved håbede regeringen på at kunne opbygge den demokratiske samfundspolitik, som var programmeret, men som det borgerlige Landstingsflertal stillede sig i vejen for. Forsøget lykkedes ikke. Rigsdagen bevarede kontrollen med valutaloven.¹⁰

Allerede fra begyndelsen af 1925 begyndte valutaloven tilsyneladende at gøre sin virkning, idet kronekursen viste en jævnt stigende tendens. Det tog regeringen som tegn på, »at udlandets finansverden har tillid til den stauingske ordning, og at danske forretningsmænd derfor let kan få lån i udlandet«.¹¹

Hvor det var muligt, søgte SD inden for staten at gennemføre den demokratiske politik, der bestod i at integrere arbejder- og arbejdsgiverrepræsentanter inden for den samme instans. Skatterådene udbyggedes således, at der skulle være repræsentanter »såvel for den pågældende kreds' hovederhverv som for funktionærer og lønarbejderklassen«.¹²

De nævnte tilfælde repræsenterede imidlertid mindre betydningsfulde eksempler på den socialdemokratiske regerings intentioner om en mere gennemgribende demokratisering af samfundet. Her forsøgte SD sig med forslag om øget kontrol med bankerne, med prisudviklingen, ligesom partiet igen foreslog oprettelse af bedriftsråd.

Alle tre lovforslag blev fremsat i rigsdagssamlingen 1924-25 og viderebehandlet i den følgende samling uden i noget tilfælde at blive vedtaget. De repræsenterede indgreb i så væsentlige borgerlige magtpositioner, at man ikke kunne vente nogen lovvedtagelse under de givne parlamentariske styrkeforhold. I alle tre tilfælde fremstillede SD lovforslagene som udtryk for den brede befolknings interesse i at få kontrol med privatdirigerede økonomiske processer, der var afgørende for flertallets materielle eksistens.

Baggrunden for forslaget om større kontrol med bankerne var først og fremmest de store tab og afsløringer af en utrolig privat spekulation omkring Landmandsbankens sammenbrud og den fortsatte bankkrise i det

hele taget. Stauning udtrykte det således, at »så længe man overlader den private forretningsdrift dette område, må denne forretningsdrift underkaste sig en indgående kontrol, for at de almene interesser kan blive varetaget«. ¹³ Denne kontrol blev som nævnt aldrig til noget.

Heller ikke med forslaget om priskontrol med pligt til at give oplysninger om avance kom SD nogen vegne. Forslaget havde bl. a. sin baggrund i de samtidig stigende priser. Dagen efter fremsættelsen i januar 1925 mødte Det radikale Venstre frem med et tidligere fremsat forslag om offentligt tilsyn med visse monopol lignende virksomheder. Det var den såkaldte trustlov. To måneder senere stillede Venstre forslag til lov om værn for erhvervs- og arbejdsfriheden. Venstre krævede den frie konkurrence genindført på arbejdsmarkedet. På samme måde som SD og til dels Det radikale Venstre ville begrænse monopolernes indflydelse på prisdannelsen, således søgte Venstre at komme fagbevægelsens »monopol« på lønfastsættelsen til livs. ¹⁴ Det var et direkte angreb på den socialdemokratiske arbejderbevægelse, der indvarslede en voksende kamp mellem det ledende borgerlige parti Venstre og SD. Men det vidnede også om en stigende reaktion hos den dominerende borgerlige agrare gruppe, der forberedte sig på sin sidste desperate kamp for at opretholde sin regeringsbærende rolle på grundlag af en mere og mere forældet økonomisk teori.

Også forslaget til lov om bedriftsråd blev syltet. Det viser imidlertid noget om karakteren af SD's demokratiske intentioner. Samtidig var det sidste gang, partiet beskæftigede sig med dette spørgsmål. Forslaget skulle ses som led i et overgangsprogram for en gradvis og fredelig overgang fra kapitalisme til socialisme. Verdenskrigen og den efterfølgende verdenskrise havde ifølge forslaget gjort kapitalismen moden til afskaffelse.

Bedriftsrådsforslaget havde til formål at give arbejderne større indflydelse på virksomhedernes drift og dermed fjerne de vigtigste årsager til konflikter mellem arbejdere og arbejdsgivere.

»Det forslag, som jeg hermed har den ære at forelægge for det høje ting, tilsigter at give lønarbejdere, der under de nuværende samfundsforhold i hovedsagen er skilt fra arbejdsmidlerne, mere indsigt i og større indflydelse på den virksomhed, hvor de er beskæftiget, og dermed vække deres arbejdslyst og arbejdsglæde i højere grad end de nuværende forhold har tendens til at opmuntre til«. ¹⁵

Loven bestemte, at alle virksomheder med mindst ti beskæftigede over 18 år kunne, hvis halvdelen ønskede det, oprette bedriftsråd til at tage del i virksomhedens ledelse. Bedriftsrådet valgtes blandt de voksne arbejdere, der havde arbejdet mindst et halvt år i virksomheden. Rådet fik ret til forud at udtale sig om arbejdsreglementet, om arbejdstidens placering, om anvendelsen af andre arbejdsmetoder, om afskedigelser og ferie og udvidet anvendelse af lærlinge. Det kunne søge stridigheder bilagt og kræve regelmæssige økonomiske oversigter over virksomheden samt adgang til regnskaberne. Rådet kunne endelig påtale sikkerhedsforholdene. Ar-

bejdsgiveren samt arbejdsgiver- og arbejderorganisationerne havde ret til at deltage i bedriftsrådsmøderne.¹⁶

Andre centrale reformforslag som f. eks. en revision af lærlingeloven og ekspropriation af jord fra større gårde til udstykning af husmandsbrug eller tillæg til bestående småbrug mødte samme kranke skæbne som de øvrige forsøg på at rokke ved borgerlige rettigheder i forbindelse med den private ejendomsret. Det blev kun til mindre sociale forbedringer og låne- og støtteordninger til kriseramte småvirksomheder og eksportfirmaer.¹⁷

På en lang række andre områder søgte den socialdemokratiske regering forgæves at reformere og demokratisere via statsmagten. Det borgerlige flertal i Landstinget tillod ikke, at Socialdemokratiet erobrede nogen væsentlige borgerlige magtpositioner. Til gengæld gjorde SD god brug af de muligheder, kontrollen med statsapparatet gav for forskellige administrative ændringer. F. eks. blev statsbudgettet ændret under parolen om »den ærlige finanslov«. Der blev foretaget rationaliseringer i centraladministrationen og de offentlige virksomheder. Efter deflationskrisen satte man administrativt den ekstraordinære arbejdsløshedsstøtte op, og regeringsmagten blev udnyttet til at besætte en række vigtige embeder med socialdemokrater, bl. a. Jak. Lindberg i Nationalbankens direktion.¹⁸

I sit første regeringsår havde SD således fremlagt forslag til en omfattende reformlovgivning, men uden at være kommet igennem med nogen væsentlig lovgivning. Der foregik ikke noget demokratisk skred som i perioden 1918-20. På den anden side opstod der heller ikke de helt skarpe politiske konflikter. Dette billede ændrede sig imidlertid med den store transportarbejderstrejke i 1925, der erindrede SD på en yderst voldsom måde om uløste modsætninger i den socialdemokratiske bevægelses sociale basis. Det blev samtidig indledningen til et voksende borgerligt angreb på regeringen, der forstærkedes af deflationskrisen fra årsskiftet 1925-26.

Den socialdemokratiske regerings fald under voksende borgerlig modstand 1925-26

Storkonflikten i forbindelse med overenskomstforhandlingerne i foråret og sommeren 1925 blev indledningen til en voksende borgerlig bekæmpelse af den socialdemokratiske regering, der gjorde det nødvendigt at udskrive valg i slutningen af 1926, hvorved Socialdemokratiets første regeringsperiode ophørte.

Modsætningerne under overenskomstforhandlingerne skærpedes, da DA i marts 1925 iværksatte en række lockouter. Skarpest var kampen mellem Arbejdsgiverforeningen og Arbejdsmandsforbundet. Den socialdemokratiske regering havde allerede tidligt taget kontakt til fagbevægelsen for at sikre et fredeligt forløb af overenskomstforhandlingerne, da det modsat fald kunne skade regeringen.¹⁹ I marts søgte statsministeren forgæves at forhindre lockouterens iværksættelse ved at lægge pres på arbejdsmændenes forhandlere.²⁰ Det blev indledningen til et stigende mod-

sætningsforhold inden for den socialdemokratiske arbejderbevægelse mellem regeringen og DsF på den ene side og Arbejdsmandsforbundet på den anden side.

De voksende forligsbestræbelser fra SD og DsF førte i løbet af april til et brud med Arbejdsmandsforbundet, der ikke ville opgive sine lønkrav. Bruddet blev åbenbart under og efter den transportarbejderstrejke, som arbejdsmændene iværksatte i maj og juni. Stauning søgte herunder uden større held at få unddraget landbrugseksporten fra strejken for ikke at udvide konflikten til den »3. part«, nemlig landbruget.²¹ Følgelig kastede nu hele den borgerlige presse sig over de strejkende og ikke mindst regeringen, der blev gjort ansvarlig for konflikten og dens kriseagtige følger for en lang række virksomheder.

Regeringen besluttede derfor at gribe til statsindgreb i begyndelsen af juni. Der udarbejdedes en provisorisk lov om tvungen voldgift, hvorefter alle konflikter skulle ophøre og overenskomststridigheder afgøres af en statslig opmand. Begrundelsen for statsindgrebet lød således:

»Da det danske samfunds interesser bringes i alvorlig fare ved de langvarige og særdeles omfattende arbejdskonflikter, og da den gældende lovgivning ikke hjemler midler til at bringe denne tilstand til ophør, har vi, da Rigsdagen ikke er samlet, fundet det påkrævet i medfør af grundlovens paragraf 25 at udstede følgende foreløbige lov«. ²²

Inden loven kunne effektueres, ophørte konflikten ved forlig mellem parterne. Men SD og DsF's holdning under hele konflikten, der mere og mere var bestemt af hensynet til bevarelsen af den socialdemokratiske regering, resulterede i åbenlyse modsætninger i fagbevægelsen og arbejderklassen. Hertil kom de voksende borgerlige angreb på regeringen, i særdeleshed efter transportarbejderstrejkens overgreb på landbrugseksporten. I den ekstraordinære sommersamling i 1925 forsøgte Venstre sig med et mistillidsvotum til regeringen, men de radikale sikrede regeringens fortsættelse.²³

De skarpe modsætninger under overenskomstforhandlingerne i 1925 var en væsentlig baggrund for den arbejdskommission, der samtidig nedattes. Med repræsentanter for arbejdere, arbejdsgivere og politiske partier blev det en hovedopgave for kommissionen at fremlægge forslag til imødegåelse og bilæggelse af arbejdsstridigheder, ikke mindst ad statslig vej. I kommissoriet hed det således:

»Ikke mindst den nuværende faglige konfliktsituation må medføre en overvejelse af spørgsmålet om, hvorvidt den sidste menneskealders nydannelser på arbejdsrettens område bør videreudvikles, eventuelt ændres til større betryggelse for produktion og omsætning. Herunder vil det være naturligt at drøfte hele forholdet mellem arbejderne og arbejdsgivernes faglige organisationer, Den faste

Voldgiftsrets og Forlignsinstitutionens opgaver og virkemåde samt tanken om statsvoldgift, frivillig eller forpligtende«. ²⁴

Arbejdskommissionen skulle også behandle spørgsmålet om »det industrielle demokrati«, dvs. om arbejdernes deltagelse i bedrifternes ledelse og andel i udbyttet. Dette var den vigtigste opgave for kommissionen, idet opbygningen af et industrielt demokrati ifølge SD bedst ville kunne fjerne årsagerne til de skarpe klasse modsætninger, som partiet ønskede at udligne ad fredelig vej. Kommissionsberetningen udtrykte det således, at »det i forholdet mellem arbejdsgivere og arbejdere herskende lønsystem i stadig stigende grad fører til økonomiske interesse modsætninger og kampe, der virker lammende på samfundets produktion og uddyber klasse modsætningerne«. ²⁵

Arbejdskommissionens nedsættelse på baggrund af konflikterne i 1925, de forgæves mæglingsforsøg og forslaget om statsindgreb vidnede om en fornyet skærpelse af SD's uløste problem i form af modsætninger mellem faglærte og ufaglærte arbejdere og mellem Arbejdsmandsforbundet og DsF. Det svækkede SD's muligheder for at indpasse fagbevægelsen i den parlamentariske strategi, hvilket understregedes af Arbejdsmandsforbundets udmeldelse af DsF.

Den svækkelse af den socialdemokratiske regering, som storkonflikten resulterede i, udnyttedes til en voksende borgerlig bekæmpelse af regeringen. Fra efteråret 1925 benyttede Venstre og Det konservative Folkeparti mere og mere deres Landstingsflertal til at blokere de socialdemokratiske lovforslag. Den samtidige drastiske stigning i den danske kroners kurs og deflationskrisen med prisfald og arbejdsløshed fra årsskiftet 1925-26 øgede de borgerlige kræfters aggressivitet. Krisen og den skærpede borgerlige tone bevirkede også, at Det radikale Venstre lagde større afstand til regeringen.

Den socialdemokratiske regering fremlagde allerede i efteråret og vinteren 1925 forslag til modvirkning af krisen, der især ramte industrien og dermed hovedparten af den organiserede arbejderklasse. SD forsøgte omkring det indkaldte arbejdsløshedsudvalg fra juli og industrikonferencen i december 1925 sammen med andre foranstaltninger at samle de vigtigste organisationer og partier omkring en krisepolitik, der ydede hjælp til industri og arbejdsløse. ²⁶

Den samarbejdspolitik, SD lagde op til, var ikke mindst på baggrund af erfaringerne fra den netop overståede storkonflikt og med de store opgør fra 1921-22 in mente udtryk for en klasseforsonende linie. Herigennem håbede man på at kunne bringe industriens arbejdere og arbejdsgivere sammen om en konstruktiv krisepolitik, der samtidig kunne sprænge det borgerlige samarbejde på Rigsdagen.

De socialdemokratiske forhåbninger strandede imidlertid helt på Venstres modstand. ²⁷ Venstre øgede angrebene på regeringen og satsede på igen at erobre statsmagten. Deflationskrisen skærpede Venstres holdning over

for den økonomiske politik. Som et parti, der i særlig høj grad repræsenterede det eksporterende landbrug og dermed den dominerende borgerlige gruppe, krævede det, at prisfaldet på verdensmarkedet også satte sig fuldstændigt igennem på det danske marked. Venstre ville således ikke acceptere nogen prisfordyrende beskyttelseslovgivning. Industrien måtte selv klare krisen ved at sænke sine omkostninger, dvs. først og fremmest lønnen. Som forbruger af industrivarer var landbruget stærkt interesseret i et prisfald svarende til prisernes nedgang for landbrugsvarer på verdensmarkedet.

Disse forhold begrundede Venstres konsekvente frihandelspolitik. Den frie konkurrence skulle herske overalt. Derfor angreb partiet også fagbevægelsen og dermed regeringen for at monopolisere prisdannelsen på varen arbejdskraft og hindre en naturlig tilpasning af lønnen til verdensmarkedets prisniveau. Venstre dannede således front mod både industrien og arbejderne. Men industrifløjens manglende styrke inden for Det konservative Folkeparti og manglen på noget borgerligt alternativ til Venstre bevirkede, at angrebene i første række rettedes mod den socialdemokratiske arbejderbevægelse og dens regering. Særligt vanskelige blev forholdene for regeringen fra foråret 1926, hvor også Det radikale Venstre tydeligt indfangedes af krisen og de borgerlige fremstød.²⁸ Frygten for at lægge sig ud med et »vredt« borgerligt samfund stak stadig dybt i partiet efter de bitre erfaringer fra 1920. Men hertil kom nok så meget krisens anspændelse af de materielle levevilkår for partiets vigtigste støttegruppe, nemlig husmændene. Det drejede partiet endnu mere i retning af Venstre og dets krav om lønnedskæringer og ligeledes besparelser på statsbudgettet, der uvægerligt måtte ske på arbejdernes bekostning. Heri ligger forklaringen på Det radikale Venstres efterhånden kølighed over for regeringens sociale forslag, der efterhånden end ikke kunne blive vedtaget i Folketinget.

Modtagelsen af SD's samlede forslag til løsning af krisen, som fremlagdes i Folketinget i efteråret 1926, blev derfor anledningen til regeringens udskrivelse af valg. Forslagene indebar direkte støtte til alle erhverv, iværksættelse af offentlige arbejder, formueafgift til dækning af udgifterne til erhvervstilskuddene samt ekstraordinær hjælp til arbejdsløse.²⁹ Samtlige forslag blev udsat for kraftige beskæringer, også fra Det radikale Venstres side. Da den radikale leder Ove Rode i Folketinget i begyndelsen af november 1926 direkte krævede ministeriets afgang og dannelse af et samlingsministerium til løsning af krisen, var det afgjort, at valget måtte komme. Det blev udskrevet til begyndelsen af december.³⁰

Ved valget den 2. december søgte SD klarere end nogensinde før at fremtræde for vælgerne som det brede og samlende folkeparti. De socialdemokratiske ministre førtes frem som stemmemagneter i hele landet assisteret af hele den socialdemokratiske arbejderbevægelse, der var mobiliseret til det yderste. Den brede vælgerappel viste sig i agitationen. Partiet henvendte sig ikke blot som vanlig gennem fagbevægelsen til

arbejderne. Med udgangspunkt i særlige pjecer henvendte man sig til det store flertal af befolkningen i land og by. Det gjaldt i det sønderjyske område, i byerne og i laddistrikterne, ligesom der var speciel adresse til »den næringsdrivende mellemstand«, til »de immaterielle erhverv« og til kvinderne.³¹

Trods mobiliseringen fik SD kun en mindre fremgang fra 36,6% i 1924 til 37,2 i 1926. Det radikale Venstre mistede derimod næsten to procent, der overvejende gik til de konservative, mens Venstre holdt stillingen.³² Tilsammen havde Venstre og Det konservative Folkeparti herefter flertallet i Folketinget, og Venstre dannede på ny regering med støtte fra de konservative. Forinden havde de radikale forgæves søgt at få dannet en samlingsregering.³³ Det radikale Venstre var havnet i et politisk tomrum, der sammen med erfaringerne fra den følgende Venstre-regering atter skulle føre det tilbage til den faste alliance med socialdemokraterne.

Ved indgangen til en ny borgerlig regeringsperiode kunne SD se tilbage på 2½ årstid ved regeringsmagten, der ikke havde bragt mange egentlige politiske sejre. Partiet pegede selv på valutaordningen som den vigtigste gevinst, der først og fremmest var kommet lønarbejderne til gode ved at øge købekraften. Men deflationskrisens store arbejdsløshed og de manglende foranstaltninger herimod havde til gengæld gennemsnitligt sænket arbejdernes levestandard.

SD måtte således konstatere:

»Vi nåede ikke den demokratisering af samfundet, som skal gennemføres, men vi vil opnå den«,³⁴

sluttede man fortrøstningsfuldt om den fremtid, hvor partiet og hele bevægelsen straks efter regeringsskiftet forberedte sig på definitivt at overtage det skrantende Venstres rolle som regeringsbærende parti. Det vigtigste resultat af den første socialdemokratiske regering var derfor måske, at det havde vist sin evne til at regere som et demokratisk folkeparti og ikke som noget socialistisk parti:

»og ikke mindre er det værd, at Socialdemokratiet har dokumenteret, at det er et virkeligt folkeparti, at dets evne til administration og praktisk statsvirksomhed ikke er ringere end andres, og at vort partis bestræbelser stiler efter en lovgivning og forvaltning, under hvilken der øves ret og skabes sikkerhed«. ³⁵

Sådan vurderede partiet sin egen regeringsindsats på kongressen i 1927, hvor det opsamlede erfaringerne fra den første socialdemokratiske regering og lagde op til en større politisk indflydelse på den kommende samfundsmæssige udvikling.

Noter

1. Beretning fra Soc. Forbund 1924, s. 14f.
2. Samme, s. 15.
3. En redegørelse for Soc. 1924, s. 11.
4. Det første socialdemokratiske ministerium, oversigt til kongressen 1927, s. 6.
5. En redegørelse for Soc. 1924, s. 11.
6. Samme, s. 8ff.
7. Samme, s. 10.
8. Samme, s. 73.
9. Samme, s. 18ff.
10. Socialdemokratisk håndbog 1924–25, s. 17ff.
11. Samme, s. 19.
12. Samme, s. 23.
13. Samme, s. 37.
14. Samme, s. 49.
15. Samme, s. 90.
16. Samme, s. 91ff.
17. Samme, s. 87ff og 107ff.
18. K. Svendsen m. fl., op. cit. II, s. 102.
19. T. Sinding: Dansk Arbejdsmandsforbund under storkonflikten 1925, 1976, s. 19ff.
20. Beretning om DA 1924–25, s. 25. Kr. Bording: Dagbog 1924–26, s. 72.
21. Kr. Bording, op. cit., s. 73, 80.
22. Ib Nørlund: Rids af dansk arbejderbevægelses udvikling, I, 1972, s. 123.
23. Socialdemokratiets håndbog 1925, s. 11f.
24. Arbejdskommissionen af 1925 I, betænkning, s. 6.
25. Samme, s. 5.
26. Socialdemokratiets håndbog 1925–26, s. 33ff.
27. Samme, s. 48ff.
28. Samme 1926–27, s. 20ff.
29. Samme, s. 12ff.
30. Samme, s. 20ff.
31. Beretning fra Soc. Forb. 1926, s. 12f.
32. Samme, s. 14ff.
33. Samme, s. 34ff.
34. Det første socialdemokratiske ministerium, op. cit., s. 14.
35. Samme.

De samvirkende Fagforbunds splittelse under den første socialdemokratiske regering 1924-1926

Overenskomstforhandlingerne og bruddet mellem DsF og Arbejdsmandsforbundet i forbindelse med transportarbejderstrejken i 1925

DA optrådte langt fastere under overenskomstforhandlingerne i 1925 end i det foregående år. Omend der sporedes krisetegn på verdensmarkedet, foregik overenskomstforhandlingerne også denne gang under en vis økonomisk opgang med fortsatte prisstigninger. Det mente arbejderne og fagbevægelsen berettigede til lønkrav, særligt for de lavtlønnede der havde måttet bære de største byrder i forbindelse med lønreduktionerne i årtiets begyndelse. Alligevel lagde arbejdsgiverne op til kamp og krævede en generel ordning mellem hovedorganisationerne på grundlag af lønreduktioner og afskaffelse af pristalsreguleringen. Samtidig opsigde Arbejdsgiverforeningen alle overenskomster.¹

Den socialdemokratiske regering og den statslige forligsmand skulle hurtigt vise sig at blive en væsentlig faktor under forhandlingerne. I sine bestræbelser på at gennemføre en generel ordning, der tilsyneladende sigtede mod en uforandret forlængelse af overenskomsterne, søgte DA at udnytte den socialdemokratiske regerings iver efter at opnå en fredelig overenskomstfornyelse. Arbejdsgiverne byggede også deres taktik på DsF's svage kompetance siden 1922, ligesom de søgte at drage fordel af den faglige hovedorganisationens nødvendige hensyntagen til regeringen.

Allerede i november 1924 havde forligsmanden henstillet til hovedorganisationerne om en uforandret forlængelse af overenskomsterne for et år. Forligsmanden henviste til regeringens valutapolitik, der ville blive negativt berørt af kampfyldte overenskomstforhandlinger. Denne henvendelse gav arbejdsgiverne en klar politisk fordel, idet de med støtte af regering og forligsmand kunne begrunde deres ønske om en generel ordning, hvor DA godt kunne acceptere en uforandret forlængelse af overenskomsterne, med nationaløkonomiske argumenter.²

DA fastholdt derfor kravet om en samlet løsning og støttede sig her bl. a. til forligsinstitutionen. Den hårde kamplinie fra arbejdsgivernes side gjorde det uhyre vanskeligt at komme nogen vegne med de lokale forhandlinger. Efterhånden ophobede der sig et betydeligt antal konflikter, hvorefter forhandlingerne overgik til hovedorganisationerne og forligsmanden. DA tillod derefter ikke, at forhandlingerne fjernede sig fra dette centrale plan.

Fra februar begyndte strejke- og lockoutvarslerne at hobe sig op. Det trak især op til et fornyet sammenstød mellem Arbejdsmandsforbundet og

DA. Arbejdsmændene gik mere og mere deres egne veje uafhængigt af DsF og andre centrale instanser. Den 18. marts iværksatte DA derfor lockout over for arbejderne i jernindustrien, samme dag som Arbejdsmandsforbundet startede en strejken inden for en række forskellige brancher. Forinden havde statsminister Stauning forgæves søgt at mægle mellem parterne, men arbejdsmændene ville ikke bøje af over for presset.⁴

Modsætningerne mellem DsF og Arbejdsmandsforbundet skærpedes fra slutningen af marts i takt med den faglige landsorganisations og flere og flere især faglærte forbunds stigende forligsvilje.

I løbet af april blev Arbejdsmandsforbundets strid med DsF evident. DA kunne med indirekte støtte fra regering, forligsmand og DsF skride til en udvidelse af lockouten fra den 20. april. Derpå varslede Arbejdsmandsforbundet transportarbejderstrejke med virkning fra den 15. maj. Strejken iværksattes fra denne dag trods ihærdige forligsbestræbelser fra den socialdemokratiske regerings side. Det voksende pres fra regeringen, der måtte se sig angrebet i hele den borgerlige offentlighed, bidrog imidlertid blot til at skærpe modsætningerne mellem SD og Arbejdsmandsforbundet.⁵

Konflikten blev særlig voldsom og fik en total samfundsmæssig karakter, da sømændene og søfyrbøderne efter opfordring erklærede sympati-strejke og forlod skibene den 1. juni.⁶ Men allerede den 5. juni vedtog de to parter et forligsforslag efter hårde forhandlinger, der til sidste minut foregik som en styrkeprøve mellem DA og Arbejdsmandsforbundet, mens sidstnævnte fuldstændig negligerede regeringen, forligsmanden og DsF. Ved forliget sikredes arbejdsmændene tilsyneladende ikke større løntillæg end de øvrige fag. Nogen egentlig sejrherre var der således ikke. Overenskomsterne blev for arbejdsmændene som for de øvrige fag sluttet for en to-årig periode.⁷

Var der ingen sejrende mellem Arbejdsmandsforbundet og DA, så stod den socialdemokratiske regering og DsF med deres magtesløshed utvivlsomt som konfliktens tabere. Det gjaldt både for regeringen i forhold til det borgerlige samfund og for DsF over for Arbejdsmandsforbundet. Inden for fagbevægelsen førte det åbenlyse politiske brud mellem arbejdsmændene og hovedorganisationen til Arbejdsmandsforbundets udmeldelse. Forbundets kongres i september 1925 vedtog således en betingelsesløs udmeldelse med virkning fra det følgende år.⁸

Arbejdsmandsforbundet og DsF 1925-26

Arbejdsmandsforbundets udmeldelse af DsF var udtryk for interessemod-sætninger inden for arbejderklassen og fagbevægelsen. Men det førte ikke til noget politisk frafald fra SD, der stadigvæk reelt var det eneste arbejderparti. Kommunistpartiet og fagoppositionen var så svag og spredt, at de hverken under eller efter storkonflikten fremtrådte som noget alternativ til den herskende socialdemokratiske linie. Arbejdsmændenes kamp

blev således ikke udgangspunkt for nogen politisk radikalisering eller organisering i socialistisk retning. Men for den socialdemokratiske arbejderbevægelse og de borgerlige kræfter gav den anledning til overvejelser over fremtidige midler til at undgå gentagelse af den slags storkonflikter og arbejdskonflikter i det hele taget. Disse overvejelser foregik inden for den af regeringen nedsatte arbejdskommission,⁹ og et fællesudvalg for DA og DsF. Forhandlingerne strandede i løbet af 1926 på generel modstand mod at øge statens indflydelse på overenskomstforhandlingerne og DsF's afvisning af Arbejdsgiverforeningens forsøg på en fuldstændig centralisering af disse forhandlinger omkring hovedorganisationerne.¹⁰

De skarpe modsætninger inden for fagbevægelsen og mellem arbejdere og arbejdsgivere under og længe efter storkonflikten gav ikke nogen mulighed for strukturelle ændringer af forholdene på arbejdsmarkedet. Kun inden for Arbejdsmandsforbundet var der opræk til visse omlægninger efter bruddet med DsF, mens DsF anlagde en yderst forsigtig linie også med hensyn til kompetanceforhold og den organisatoriske struktur.¹

Arbejdsmandsforbundets kongres i september 1925 arbejdede bl. a. med forslag om en reorganisering af forbundet, hvorved det opdeltes i brancheområder.¹² Det mest radikale forslag i den retning indebar en opdeling i overvejende selvstyrende industriforbund. I modificeret form gennemførtes dette forslag, således at forbundsledelsen bevarede sin fulde kompetance og forbundet organiseredes i tre brancheområder, nemlig for transport-, fabriks- samt bygge- og anlægsarbejdere.

Forbundets reorganisering udsprang dels af et udbredt ønske om således at øge kampkraften over for arbejdsgiverne. Dels var det udtryk for, at forbundet forberedte et medlemsmæssigt fremstød over for beslægtede fag. Dette skyldtes enten forbundets bestræbelser på at udvikle sig til en alternativ hovedorganisation til DsF, eller også søgte man en styrkelse for med henblik på en senere genindtræden at opnå større indflydelse på beslutningsprocessen i DsF. Den sidste mulighed skulle vise sig at blive den foretrukne.

Efter det negative udfald af forhandlingerne i fællesudvalget med arbejdsgiverne, der understregede deres vilje til at opretholde hovedorganisationens stærke kompetance med dens sammenkædnings- og udvidede lockout taktik, og de manglende resultater af arbejdskommissionens arbejde sammen med den voksende borgerlige bekæmpelse af den socialdemokratiske regering efter deflationskrisens gennembrud i 1926, viste der sig ændrede signaler inden for DsF og måske også Arbejdsmandsforbundet.

DsF besluttede således på sit repræsentantskabsmøde i maj 1926 at indbyde de udenforstående organisationer til forhandlinger om genindtræden i hovedorganisationen.¹³ Det gjaldt ikke mindst over for Arbejdsmandsforbundet. DsF begrundede bl. a. samlingsbestræbelserne med henvisningen til arbejdsgivernes sammenkoblingstaktik, der alene kunne modgås ved et stærkere sammenhold i fagbevægelsen. I 1926 var modsæt-

ningerne imidlertid endnu for skarpe til, at Arbejdsmandsforbundet kunne acceptere en genindtræden eller DsF godtage forbundets krav i den forbindelse.¹⁴ Samtidig stod DsF's argumentation omkring arbejdsgivernes taktik i skærende modsætning til en mangeårig praksis, hvor landsorganisationen gang på gang under overenskomstforhandlingerne havde udnyttet DA's sammenkoblingstaktik til at presse de sidste genstridige forbund ind i en generel ordning. Det var i næsten alle tilfælde gået ud over arbejdsmændene. Og endnu så sent som i 1931 blev denne taktik anvendt over for skotøjsarbejderne. Dette må utvivlsomt tages som tegn på hovedorganisationens manglende politiske styrke til at gennemføre en sådan centralisering af kompetancen som følge af underorganisationernes modstand. Først den socialdemokratiske regering skulle i løbet af 1930'erne give DsF denne myndighed.

I 1926 lagde DsF op til at overvinde den splittelse og politiske svækkelse, der var resultatet af storkonflikten i 1925. Disse samlingsbestrebelse skulle få øget aktualitet under de følgende års borgerlige angreb på arbejderbevægelsen.

Noter

1. Beretning om DA 1924–25, s. 11.
2. Samme. T. Andersen, op. cit., s. 46.
3. Beretning om DA 1924–25, s. 13. P. F. Jørgensen, op. cit., s. 40f.
4. Jvf. ovenfor.
5. T. Andersen, op. cit., s. 63ff.
6. Samme, s. 99.
7. Samme, s. 103f.
8. P. F. Jørgensen, op. cit., s. 45.
9. Jvf. ovenfor.
10. Beretning om DsF 1926–27, s. 9ff.
11. P. F. Jørgensen, op. cit., s. 47f.
12. Samme, s. 45f.
13. Arbejderen 29/5 og 12/6 1926.
14. Beretning om DsF 1926–27, s. 3ff.

Socialdemokratiets gennembrud som folkeparti og regeringsparti 1926-1930

Demokratisk samling om Socialdemokratiet på partikongressen i 1927

Da den socialdemokratiske kongres trådte sammen i juni 1927, blæste der både ude i verden og her i Danmark kolde, reaktionære vinde mod arbejderne og arbejderbevægelsen. **Borgerskabet** søgte overalt fra midten af 1920'erne at stabilisere det kapitalistiske system ved produktivitetsstigninger og rationaliseringer samt ved **overgreb på arbejderne** levestandard og politiske rettigheder. Det kapitalistiske **stabiliseringsforsøg** ytrede sig ved betydelige prisfald, der her i landet viste sig i forbindelse med den såkaldte deflationskrise.¹ Krisen ramte både det danske landbrug og industrien, mens krisen i begyndelsen af 1920'erne primært gik ud over industrien. Det radikaliserede især den dominerende agrare borgerlige fløj omkring partiet Venstre i reaktionær retning. Efter Venstres regeringsovertagelse i slutningen af 1926 indledte partiet støttet af de konservative en drastisk nedskæringspolitik inden for staten, vendt mod alle, der var afhængig af løn og støtte fra det offentlige. På det private arbejdsmarked opfordredes arbejdsgiverne til et lignende angreb på lønnen, ligesom regeringen til støtte herfor gik til angreb på arbejderne overenskomst-mæssige rettigheder. Venstre ville løse krisen ud fra en konsekvent gennemførelse af den liberale økonomiske teori. Der skulle herske fri konkurrence overalt, så de danske varepriser i overensstemmelse med landbrugets interesser kunne tilpasse sig forholdene på verdensmarkedet. Forsøgene på at indløse dette politiske mål måtte først og fremmest resultere i et frontalt sammenstød med den socialdemokratiske arbejderbevægelse, der stod som garant for arbejderne tilkæmpede levestandard og politiske rettigheder.

Dette reaktionære regeringsfremstød på baggrund af en krise med stor arbejdsløshed og en endnu stærkere politisk reaktion på internationalt plan angav det politiske klima, hvorunder kongressen mødtes. Siden 1920 havde SD kæmpet med offensive, kriseramte borgerlige kræfter, der søgte at sætte en stopper for eller generobre tidligere demokratiske indrømmelser til først og fremmest arbejderne. SD's overvejende defensive kamp førte til en stærkere fremhævelse af betydningen af de bestående demokratiske rettigheder, såsom det parlamentariske samt det kollektive overenskomstsyste-m, der altsammen dannede det afgørende grundlag for den socialdemokratiske arbejderbevægelses fortsatte eksistens.

Endelig havde SD gjort erfaringer med de begrænsede reform- og demokratiseringsmuligheder, der bød sig under en kriseramt kapitalisme og

partiets manglende parlamentariske flertal, selv sammen med Det radikale Venstre. Partiet måtte især sande disse forhold under sin første netop afsluttede regeringsperiode fra 1924-26, hvor et borgerligt landstingsflertal modsatte sig enhver krise- eller reformlovgivning, der ikke direkte var betinget af borgerlige interesser. En fortsat socialdemokratisk dominans i arbejderklassen lod sig næppe forene med en lignende afmagt over for de borgerlige kræfter på længere sigt. Skulle SD have mulighed for at bryde igennem den borgerlige mur med dens seneste reaktionære fremstød, måtte partiet samle endnu flere befolkningsgrupper om sig fra lønarbejderne og småborgerskabet i en bred demokratisk alliance. Det var på denne baggrund, SD gik til kongres i 1927.

I sin kongresberetning for perioden siden sidste kongres i 1923 understregede Stauning SD's demokratiske politik i modsætning til den reaktionære linie, som Venstre-regeringen stod for støttet af de konservative og til dels de radikale. Endnu mere markant end under den tidligere Venstre-regering var der sket det, at »den reaktionære del af landbefolkningen, uden hensyn til hvilket af de tre såkaldte »borgerlige« partier de har sluttet sig til, føler sig tiltalte af den reaktionære politik, som Madsen-Mygdal har indledt«. ² Landbrugets kriseagtige tilstand havde trængt de demokratiske kredse i Det radikale Venstre og de classesamarbejdsvillige arbejdsgivere hos de konservative i baggrunden til fordel for de grupper, der satsede på en skarpere borgerlig konfrontationslinie.

Den »klassebetonede« politik, som Venstre førte an i i modsætning til SD's demokratiske samarbejds politik, kunne Stauning også forklare med en henvisning til de to partiers forskellige vælgermæssige opbakning. SD var i 1924 blevet landets største parti, hvilket bekræftedes ved valget i 1926, hvor det fik en halv million stemmer svarende til 37 % af samtlige stemmer mod Venstres 380.000 og 28 % af stemmerne.

»Og dernæst viser valgstatistikken, at SD er det virkelige folkeparti med ligelig tilslutning fra alle dele af landet. De socialdemokratiske stemmer fordeler sig med 33 % fra hovedstaden, 32 % fra provinsbyerne og 35 % fra landdistrikterne, medens til sammenligning partiet Venstre har stemmerne fordelt med 2 % fra hovedstaden, 10 % fra købstæderne og 88 % fra landdistrikterne. – Disse tal viser tydeligt, hvor ensidighed og klassepolitik i dårlig betydning hører hjemme«. ³

Stauning karakteriserede den nye Venstre-regerings politik således:

»En brutal klassekamp er rejst af dette ministerium, en klassekamp, i hvilken det er overklassens politiske tjenere, som med hård hånd slår ned på underklassen og ødelægger en menneskealders sociale lovgivningsværk«. »Tjenestemænd og fattige folk under social forsorg er truet af en række love, som nu venter på Landstingets besegling«. Dette stod ifølge Stauning i klar modsætning til det afgåede socialdemokratiske ministerium, der tilstræbte »en særlig demokratisk samfundspolitik«. ⁴

Den indledte reaktionære politik ville ifølge Stauning ramme så store befolkningsgrupper, at resultatet måtte blive en bred demokratisk protestbevægelse, som SD som det »sande« demokratiske parti ville have alle muligheder for at erobre og dermed vælte det reaktionære styre ved det kommende valg.⁵ Stauning benyttede samtidig lejligheden til at afvise en kritik, der allerede havde været fremme under den socialdemokratiske regering, om at »vi kun kunne føre demokratisk politik«. Om betydningen af og sammenhængen mellem demokrati og socialisme sagde Stauning:

»På den tyske partikongres for nogle dage siden sagde vor kendte partifælle Hilferding: »Historisk betragtet var demokrati stedse arbejderklassens sag. I virkeligheden har der ikke været ført nogen skarpere politisk kamp, end den arbejderklassen har måttet føre mod borgerskabet for at vinde demokratiet. Det er historisk vildledende at tale om borgerligt demokrati«.« Derpå hed det videre: »Ud fra sådanne betragtninger har også det danske Socialdemokrati været på vagt for demokratiets sag. Demokratiet måtte være det grundlag, på hvilket socialdemokratisk politik skulle føres. Igennem demokratisering af forfatningen, af skolevæsen, retspleje, sociallovgivning og økonomiske institutioner måtte vort arbejde gå, og vi følte os stadig overbeviste om, at vi var på vej til socialismen, når vi sikrede og beskyttede demokratiet«.«⁶

I et langt foredrag om sociallovgivningen spandt Borgbjerg, tidligere socialminister, videre på den tråd, som Stauning var begyndt på. Det reaktionære angreb på sociallovgivningen understregede mere end nogensinde dens positive betydning for dem, der nød godt af den:

»Den sociale lovgivning har altid været og er den danske arbejderklassens øjsten. Dette er blevet mange arbejdere og andre småkårsfolk endnu mere bevidst, nu da der rettes attentat imod den«.«⁷

Ud fra den svenske socialdemokrat Nils Karlebys formuleringer fremhævede Borgbjerg, at socialpolitikken skulle forstås som et led i overgangen fra kapitalisme til socialisme:

»Socialpolitikken indeholder faktisk en overskridelse af den kapitalistiske ordnings rammer (hvor borgerklassens interesser er enebestemmende) og – en faktisk forandring af arbejderens stilling i samfundet og inden for produktionen«.«⁸

Om sociallovgivningens historiske betydning for arbejderne og SD hed det:

»Det danske Socialdemokrati har – gennem en menneskealder opfattet sociallovgivningens formål som det at sikre den arbejdende, ubemidlede befolknings legemlige, åndelige og moralske sundhed over for den tøjlesløse frikonkurrencens tendens til proletarisering og

degeneration af arbejderne«. »Samtidig opretholdes arbejderklassens kraft under kriser, så foden straks, under opadgående konjunkturer, kan sættes frem til nye fremskridt«. ⁹

Borgbjerg fremhævede her et afgørende kendetegn ved SD, nemlig dets tilpasningsevne til ændringerne i det kapitalistiske samfund.

Den aktuelle krise i 1927 havde således bragt arbejderne og arbejderbevægelsen i en forsvarsposition i forhold til den bestående sociallovgivning:

»Der går for tiden en sådan reaktionær bølge gennem landene. Overklassen søger at vælte de frygtelige tab fra verdenskrigen og verdenskrisen over på underklassen. Ministeriet Madsen-Mygdal er et led i denne verdensreaktion, og kampen står om, hvem der skal betale følgerne af krigs- og efterkrigstidens vilde spekulation og vanvittige svindel«. ¹⁰ Borgbjerg var imidlertid ikke i tvivl om, at de borgerlige partier ville tabe vælgere på deres reaktionære politik, og at disse ville søge over til det socialdemokratiske parti: »Den sociale lovgivning har vundet folkets kærlighed, og folket vil styrke Socialdemokratiet til snart at kunne genopbygge det, der nu brydes ned«. ¹¹

Ligesom Stauning i den indledende kongresbeslutning lagde Borgbjerg i sit foredrag om sociallovgivningens betydning vægt på at understrege, at SD stod som demokratiet og den brede befolknings forsvarer over for Venstre-regeringens reaktionære angreb på denne befolknings leveforhold og rettigheder. Stauning og Bording, tidligere landbrugsminister, fremlagde derefter i lange indlæg SD's forslag til løsning af krisen i industrien og landbruget. Den ikke blot akutte men tilsyneladende permanente krisetilstand med en omfattende arbejdsløshed nødvendiggjorde en mere aktiv statslig indgriben for at løse arbejdernes største sociale problem, nemlig den manglende beskæftigelse. Beskæftigelsesproblemet tegnede sig endnu større som følge af deflationskrisens trussel mod store dele af småborgerskabets eksistens, specielt det agrare. SD præsenterede således på kongressen i 1927 for første gang i partiets historie et samlet kriseprogram, der byggede på en politisk alliance mellem hele det store vælgerflertal af lønarbejdere og småborgere samt demokratiske kapitalistkredse. Programmet forholdt sig direkte til de problemer, der meldte sig under den aktuelle krise, og de særlige småkapitalistiske danske forhold. Det var et program, der sigtede mod en stabilisering og videreudvikling af et kapitalistisk samfund i krise og stagnation. Ved sin hensyntagen til meget brede samfundsgruppers interesser, der gik langt uden for arbejderklassen, præsenterede SD sig hermed som det brede demokratiske folkeparti, der stod parat til at stabilisere og reformere samfundet, når det borgerlige regeringsforsøg om føje tid ville lide sit definitive nederlag.

Stauning holdt talen om erhvervs-krisen og beskæftigelsesproblemet med henblik på industrien. Beskæftigelseskrisen hang sammen med landbrugets dominerende stilling i samfundet, dets afvisning af støtte til byer-

hvervene og landbrugets egen manglende evne til at beskæftige en voksende befolkning. Det afgørende var derfor på anden måde at skabe

»beskæftigelsesmuligheder for den danske befolkning ud i fremtiden«. Her måtte det blive nødvendigt med en videreudvikling af industrien, »selv om denne politik også må støtte en vis kapitalistisk udvikling«, både af hensyn til beskæftigelsen og som forudsætning for en socialisering af produktionen. »Denne udvikling fra smådrift til kapitalistisk stordrift kan imidlertid slet ikke undværes, den er nødvendig for kapitalismen, men er også en forudsætning for den brede socialisering, der skal komme en gang«. ¹²

Stauning lagde hermed det socialiseringsprogram på hylden, der senest havde været fremsat som lovforslag under den socialdemokratiske regering, til fordel for en progressiv industripolitik.

Begrænsningerne over for industrielle fremskridt i Danmark lå i industriens primære tilknytning til hjemmemarkedet og dens spredning på et stort antal mindre virksomheder. Gennem hele 1920'erne havde den danske industri vist sin manglende konkurrenceevne over for den udenlandske. Den tiltagende rationalisering og produktivitetsstigning i de store landes industri, der ikke modsvarede af en tilsvarende hurtig udvikling i Danmark, måtte gøre det endnu vanskeligere for den danske industri. Derfor sluttede Stauning i lighed med visse ledende industrikredse, at den danske industri måtte gøres mere rationel og konkurrencedygtig.

»Koncentrationen af industrien på enkelte større fabrikker og specialisering af produktionen er sikkert nødvendig for at bevare dansk industri. Og så må virksomhederne moderniseres, de nyeste tekniske fremskridt tages i tjeneste, produktionen og økonomien må sættes i system, og finansieringen må også ind i andre former«. ¹³

Når denne rationelle kapitalistiske tankegang, som Stauning her gav udtryk for, ikke formåede at sætte sig igennem i Danmark i modsætning til de store lande, så skyldtes det netop, som Stauning formulerede det, at den større industri ikke havde styrke og mulighed for selv at gennemføre den.

»I de store lande har kapitalejerne og industriherrerne formentlig haft tilstrækkelig magt til at fremme den nødvendige koncentration og modernisering, og lovgivningen har også understøttet disse bestræbelser«. Dette lod sig ikke gøre i Danmark: »Jeg anser det imidlertid for utænkeligt, at vort lille lands industri kan magte disse opgaver, og det er også vort vort land samfundsopgaver, fordi vi ellers afskæres fra de beskæftigelsesmuligheder, der er livsbetingelser for befolkningen«. ¹⁴

Af den grund måtte staten gribe ind og føre en industrifremmende politik på samme måde, som det altid havde været naturligt at støtte landbrugets

udvikling. Her stødte SD imidlertid på problemet med den manglende alliancepartner inden for industrien, idet fabrikanterne havde bundet sig til det borgerlige samarbejde med landbruget af frygt for SD's planer om statslig – og arbejderkontrol med de private virksomheder. Men disse planer lagde partiet i hvert fald foreløbig til side til fordel for en umiddelbar styrkelse af industriens konkurrenceevne på linie med planer, der bl. a. nærredes i visse brancheorganisationer, men som ikke kunne trænge gennem enkeltmedlemmernes modstand.¹⁵ Stauning udtrykte det således:

»At industriens folk burde støtte os til gennemførelse af vore planer er en selvfølge, men industrien er fra gammel tid under politisk ledelse, og konservativ, antisocialistisk politik har været vigtigere for disse industriledere end et positivt arbejde for at skabe en levedygtig og konkurrencedygtig dansk industri.«¹⁶

En progressiv industripolitik lod sig imidlertid ikke gennemføre alene ved støtte til rationalisering og produktivitetsstigning. For at få det fulde udbytte af en mere udviklet industri var det ifølge Stauning samtidig nødvendigt med et større samarbejde mellem arbejdere og arbejdsgivere, som kunne begrænse arbejdsconflikter til det mindst mulige. Det krævede mere arbejderindflydelse på produktionen. Som en nærliggende opgave pegede Stauning på en udbygning af tillidsmandssystemet, som først og fremmest kendtes inden for metalindustrien. På længere sigt skulle der sikres fredelige produktionsforhold ved en ordning, der betragtede »arbejdets udøvere som sidestillede med kapitalejere, teknikere og ledere«, hvilket igen skulle åbne vej for »et andet system for udbyttets fordeling for ejendomsforholdet og for ledelsen af samfundets vigtigste funktioner«.¹⁷

Den konkrete politiske kerne i Staunings indlæg var imidlertid en appel til industriens arbejdsgivere om at opgive det borgerlige samarbejde med det reaktionære landbrug og dets konfrontationspolitik over for arbejderbevægelsen til fordel for et konstruktivt samarbejde med fagbevægelsen og SD. Til den ende foreslog SD en statslig støttepolitik over for industrien og en styrkelse af samarbejdet på fabriks- og fagligt plan gennem tillidsmandssystemets udbygning.

Bordings efterfølgende kriseprogram for landbruget sigtede primært mod en løsning af landbrugerne, først og fremmest de mindres store problem, nemlig overkapitaliseringen og de tyngende renteudgifter som følge heraf. Dette problem var blevet akut i forbindelse med kronehævningen og deflationen. Af beskæftigelsesmæssige grunde var det nødvendigt at sikre eksistensgrundlaget for de mange truede småbrug. Venstre arbejdede for en lettelse af ejendomsskatterne, hvilket ifølge Bording primært ville komme det store landbrug til gode. Småbrugene blev heller ikke hjulpet af at skære lønnen og de statslige udgifter ned. Kun en nedskrivning af gælden ville hjælpe de kriseramte landbrug og hindre Venstrepolitikens negative virkninger for beskæftigelsen i industrien i form af faldende efterspørgsel efter industrivarer.¹⁸

Den umiddelbare politiske anledning til Bordings forslag til en styrkelse af det agrare småbrugs økonomiske fundament var regeringen og de borgerlige kræfters forsøg på at gøre arbejderne og staten til krisens synde-bukke. For at modvirke dette politiske pres var det nødvendigt for SD at indlede en politisk kampagne over for det agrare småborgerskab. Kampen for tilværelsen ville ifølge Bording drive landmændene til at kræve endnu mere drastiske nedskæringer, »hvis ikke de to parter lønarbejderne og de selvstændigt arbejdende erhvervsdrivende slutter sig sammen og gennemfører en radikal nedskæring af gældsbyrden«. ¹⁹

Under de givne forhold og med den intensive driftsform i landbruget kom Bording til den konklusion, at husmandsbruget var mest produktivt. Forudsætningen var imidlertid et vist jordtilliggende, der ikke opfyldtes af de o. 50.000 brug med kun nogle få tdr. land jord og måske af endnu flere. Dertil kom den nævnte gældsnedskrivning sammen med andre støtteformer samt kontrol med prisudviklingen for at hindre jordspekulation. SD foreslog derfor ekspropriation af jord fra de største gårde til udstykning til tillægsjord til de mindste brug og til nye husmandsbrug, hvor staten bevarede ejendomsretten. ²⁰

Det bemærkelsesværdige ved SD's kriseprogram over for landbruget i modsætning til industriprogrammet var således den stærke understregning af smådriftens fordele. Kun bevarelsen og udvidelsen af antallet af de mange husmandsbrug kunne sikre og øge de bestående beskæftigelsesmuligheder i landbruget. Ifølge Bording havde landbruget vist en faldende beskæftigelsesevne, især siden 1914. Frem til 1920 havde den industrielle ekspansion kunnet opsuge en stor indvandring til byerne, men disse beskæftigelsesmuligheder forsvandt med den følgende industrielle krise. For ikke at øge den i forvejen store arbejdsløshed blandt byarbejderne satsede Socialdemokratiet på at fastholde så mange i landbruget som muligt. Familiebrugets dominans og SD's begrænsede politiske indflydelse i landbobefolkningen tvang partiet til den nødløsning, det var at satse på småbrugs bevarelse. ²¹

Sidstnævnte konklusion anførte Bording ikke direkte på denne måde, men sammenlignet med det fremlagte industriprogram er den evident. Det samlede præsenterede kriseprogram var således nøje tilpasset de herskende kapitalistiske produktionsforhold i Danmark. SD appellerede således bredt til »det danske folk, arbejdere, husmænd, bønder og næringsdrivende« om at støtte programmet ved det kommende valg, så der blev politisk mulighed for at gennemføre det. ²²

Det brede demokratiske program, som fremlagdes på kongressen, understregede, at SD nu bevidst sigtede mod en yderligere udvidelse af sin vælgerbasis langt uden for arbejdernes kreds. Tidligere års erfaringer med de begrænsede politiske muligheder for et parlamentarisk mindretal og chancen for et demokratisk gennembrud under Venstre-regeringens reaktionære styre, der kunne give det eftertragtede vælgerflertal, fik SD til at fremtræde som et folkeparti, der udgjorde det eneste virkelige demokrati-

ske modstykke til den bestående regering.

Partikongressen i 1927 gav indtryk af en usædvanlig stærk politisk opslutning om partiledelsen og det fremlagte program. Venstre-regeringens konfrontationspolitik over for den socialdemokratiske arbejderbevægelse fik arbejderne til at slutte tættere sammen om SD, hvilket tydeligvis prægede kongressen. Som følge af den manglende politiske opposition kunne partiledelsen uhindret anlægge en bredere demokratisk linie. Dette kunne den gøre desto roligere, som faren for frafald til noget andet arbejderparti var minimal. Den borgerlige offensiv og den kapitalistiske krise siden 1920 havde indskrænket den organiserede venstrefløj til en meget lille skare, der omkring kommunistpartiet og visse fagoppositionelle grupper knap nok udgjorde noget egentligt politisk alternativ til SD. I erkendelse af de herskende politiske styrkeforhold arbejdede kommunistpartiet da også ud fra enhedsfront-parolen.²³

Den stærke politiske opbakning om partiledelsens politiske linie viste sig i de øvrige led i den socialdemokratiske arbejderbevægelse. De tilpasses mere og mere de behov, som opstod i forbindelse med SD's udvikling frem mod rollen som statsbærende parti. Det gjaldt også for fagbevægelsen, hvor partiet gennem en udbygning af tillidsmandsordningen forbedrede en styrkelse af de socialdemokratiske bastioner ude på arbejdspladserne og dermed af samarbejdet mellem arbejdere og arbejdsgivere. Erfaringerne fra storkonflikten i 1925 gjorde det nærliggende at forberede en senere regeringsovertagelse også på dette plan, selv om fagbevægelsens svækkelse foreløbig begrænsede mulighederne i den retning.

Det var i den sammenhæng, man skulle se både ungdomsforbundet og oplysningsforbundet tillige med bladet Socialistens stærkere tilknytning til nuværende og kommende ledere inden for bevægelsen. Ungdomsforbundet skulle ikke blot være oplysende og agiterende. Der satsedes mere og mere på den egentlige lederuddannelse, både med henblik på selve ungdomsarbejdet, men også for at uddanne folk til det senere arbejde i partiet.²⁴

Lederuddannelsen blev også et stadig stærkere kendetegn for oplysningsforbundet, selv om den brede oplysende virksomhed fortsat indtog en central plads i forbundets arbejde. Forbundet oprettede flere og flere kurser i forbindelse med det politiske arbejde i kommunalrådene og det faglige arbejde i fagbevægelsen og på arbejdspladserne. Tillidsmandskurserne blev mere almindelige.²⁵ Denne udvikling understregedes af, at bladet Socialisten ændrede karakter fra et debatblad til primært et meddelelsesblad for kommunale bestyrelsesmedlemmer og ledere inden for oplysningsforbundet.²⁶ På samme måde oprettede ungdomsforbundet et særligt lederblad.²⁷

Denne nye drejning inden for bevægelsen synes at have taget fart fra og med den socialdemokratiske regering 1924-26. Det var tydeligt som omtalt bl.a. i forbindelse med oplysningsforbundets oprettelse, at SD forberedte sig på en stadig bredere samfundsstyrende rolle. Den relative

stagnation ved valget i 1926 og den medlemsmæssige stilstand sammen med DsF's svækkelse gjorde det klart, at kampen måtte intensiveres for at samle endnu flere samfundslag omkring SD i bekæmpelsen af det bestående borgerlige styre og for erobringen af det eftertragtede vælgerflertal. I den henseende skulle opgøret med Venstre-regeringen frem til valget i 1929 blive afgørende.

Socialdemokratiets demokratiske kamp mod den borgerlige regerings nedskæringspolitik og vælgerskredet ved valget i 1929

Det program, Madsen-Mygdals Venstre-regering satte sig for at gennemføre i dens regeringsperiode 1926-29, var primært en nedskæring af statsudgifterne. Alle udgifter i forbindelse med lønninger, sociale udgifter og andre bevillinger skulle nedskæres i forhold til den nye parikrone. Over for det private erhvervsliv opfordrede regeringen til en lignende reduktion af omkostningerne, først og fremmest lønudgifterne. Regeringen ville med dette program lægge op til en bedring af de private virksomheders konkurrenceevne. Nogen egentlig statslig støttet krisepolitik kunne der derimod ikke blive tale om. Det danske prisniveau skulle tilpasses de lavere priser på verdensmarkedet, som først og fremmest landbruget var afhængig af. På det danske marked måtte der derfor herske den videst mulige grad af frihandel og frikonkurrence. Forsøgene på at realisere denne politik førte som tidligere nævnt til en voldsom styrkeprøve med den socialdemokratiske arbejderbevægelse, hvis udfald blev afgørende for den følgende samfundsudvikling. Regeringens liberale og agrarpolitiske linie afspejlede på den ene side en begyndende landbrugskrise, der svækkede Venstres politiske grundlag for at fungere som regeringsbærende parti. På den anden side understregede regeringens markante tilknytning til landbrugets interesser og den skarpe frontdannelse mod arbejderbevægelsen de bestående modsætninger inden for det borgerlige samfund mellem industriens og landbrugets interesser. Det var disse forhold, der gav Socialdemokratiet muligheder for en politisk styrkelse under kampen mod Venstre-regeringens åbenlyse angreb på arbejdernes levefod og rettigheder.

Venstre satsede sammen med dets støtteparti Det konservative Folkeparti meget hårdt på de sociale nedskæringer. Det hang klart sammen med den for det borgerlige samarbejde ømtålelige industrikrise. De konservatives tilknytning til en hjemmemarkedsorienteret industri og Venstres endnu stærkere bindinger til det eksporterende landbrug gjorde det umuligt at enes om noget kriseprogram for industrien. Det skyldtes også, at SD på kongressen i sommeren 1927 fremlagde et omfattende industriprogram, der politisk sigtede mod at splitte det borgerlige samarbejde og etablere en alliance mellem industriens arbejdere og arbejdsgivere.

I begyndelsen af 1927 fremsatte regeringen sine nedskæringsforslag.²⁸

De omfattede drastiske reduktioner i aldersrenten, i ulykkesforsikringen, i sygekasserne, invaliderenten og ikke mindst i arbejdsløshedsunderstøttelsen og tjenestemændenes lønninger. Nedskæringerne var størst over for tjenestemændene, dernæst over for de arbejdsløse og de aldersrente-nydende. I alle tilfælde modsatte SD sig konsekvent nedskæringerne, mens Venstre og de konservative stemte forslagene igennem, og Det radikale Venstre indtog en mellemstilling, der under indtryk af de asociale foranstaltninger langsomt drev det over i den politiske alliance med socialdemokraterne, som havde været opløst siden 1920.

De politisk vigtigste nedskæringer foregik over for de arbejdsløse og tjenestemændene. Ved ændringerne i arbejdsløshedsloven afskaffedes al ekstraordinær arbejdsløshedsunderstøttelse fra den 1. oktober 1927, samtidig med at de offentlige tilskud til arbejdsløsheds-kasserne blev reduceret fra 65 % til ca. 48 % af medlemskontingentet. Dertil kom en række politiske stramninger i loven, tydeligvis til fordel for arbejdsgiverne og med den hensigt at svække fagforeningerne, f. eks. bestemmelsen om fuldstændig lukning af arbejdsløsheds-kassen over for samtlige arbejdere i et fag eller en virksomhed i tilfælde af den mindste konflikt på området.²⁹

Lovændringens klare politiske sigte om en svækkelse af arbejderbevægelsen ved at sænke arbejdernes levefod fremgik ikke mindst af den omstændighed, at forringelserne indførtes netop som krisen og arbejdsløsheden kulminerede på andet år med en gennemsnitlig arbejdsløshedsprocent på over tyve. Det understregedes yderligere af, at lovændringen trådte i kraft op til vintersæsonen, hvor arbejdsløsheden toppede. DsF's undersøgelser viste, at i januar 1928 stod ca. 50.000 arbejdere uden lovpligtig understøttelse. Adskillige arbejdsløsheds-kasser var på sammenbruddets rand og måtte optage store lån for at klare udgifterne. Kontingenterne for folk i arbejde lå samtidig højere end nogensinde før som følge af den store arbejdsløshed og den reducerede statsstøtte til kasserne.³⁰

På den baggrund mobiliseredes hele den organiserede arbejderklasse, både inden for og uden for DsF til en protestbevægelse mod regeringen. En uge før den nye arbejdsløshedslov trådte i kraft, mødtes hovedbestyrelsen for samtlige forbund og organisationer repræsenterende over 300.000 organiserede arbejdere til en landskonference i København for at protestere mod indgrebene. Et udvalg med repræsentanter for fagbevægelsen, arbejdsløsheds-kasserne, fællesorganisationen i hovedstaden samt Socialdemokratisk Forbund og den socialdemokratiske rigsdagsgruppe nedsattes til ledelse af kampen mod ministeriet. Udvalget fremførte over for ministeriet en udtalelse fra mødet, som krævede foranstaltninger mod industrikrisen til fremme af beskæftigelsen, iværksættelse af offentlige arbejder og ikke mindst en øjeblikkelig udvidelse af støtten til arbejdsløse, så de ikke blev tvunget til den sociale degradering at henvende sig til fattigvæsenet og dermed også miste deres politiske og borgerlige rettigheder. Udtalelsen pegede direkte på, at sidstnævnte skulle være hensigten med loven.³¹

Mødet, der talte mere end 600 repræsentanter for over 300.000 arbejdere, var ikke blot det største møde af sin art nogensinde. Det udtrykte samtidig den hidtil stærkeste opslutning om SD.

»Fagforbundenes repræsentanter tilsiger Socialdemokratiet den kraftigste støtte i denne virksomhed og i den politiske kamp, som må udkæmpes i det arbejdende samfunds interesse«. Over for det politiske angreb på arbejderne og arbejderbevægelsen ville man »rejse ikke blot arbejderklassen, men også andre tusinder af humanitærende borgere, og arbejderorganisationerne vil ikke spare noget offer for at rejse befolkningen til protest og kamp imod en sådan politik«. I denne kamp bemyndigedes »det nedsatte udvalg til at foretage de skridt, som måtte anses for formålstjenlige, såvel over for regeringen og lovgivningsmagten som over for kommunerne«. ³²

Hele fagbevægelsen var mobiliseret til støtte for SD's kamp for arbejderne interesser over for den borgerlige nedskæringspolitik. Dette forhold forstærkedes kun af regeringens svar på henvendelsen fra mødet. Det hed her:

»Hovedårsagen til, at arbejdsløsheden endnu ikke er i aftagende, er efter regeringens opfattelse at søge i de mellem arbejder- og arbejdsgiverorganisationerne truffne overenskomster med de deri fastsatte arbejdsvilkår, som kun i utilstrækkelig grad er blevet afpasset efter de ved kronestigningen fuldstændig ændrede økonomiske forhold«. ³³

Venstreregeringen angreb med dette svar ikke blot det bestående lønniveau, men også det overenskomstsysteem der dannede grundlaget for forholdet mellem arbejdere og arbejdsgivere.

Nedskæringerne i tjenestemændenes løn indeholdt ligeledes en politisk brod mod SD og lønarbejdernes overenskomstmæssige rettigheder. ³⁴ Allerede under Neergård-regeringen var der sket forringelser i den pristalsregulerede lønordning, som tjenestemændene havde opnået i 1919. Den socialdemokratiske regering udlignede en stor del af dette tab, samtidig med at den udvidede tjenestemændenes forhandlingsret. Disse fordele blev af Madsen-Mygdal regeringen frataget tjenestemændene sammen med betydelige lønreduktioner, afskedigelser og forlængelse af arbejdstiden uden hensyn til deres forhandlingsret. Det bidrog til yderligere at styrke denne lønarbejderkategoris opslutning om SD.

Venstreregeringens angreb på arbejderbevægelsen fremgik endvidere tydeligt af forslaget til lov om værn for erhvervs- og arbejdsfrihed, der forelagdes i januar 1927. ³⁵ Lovforslaget, der allerede havde været fremsat under den socialdemokratiske regering, sigtede mod en svækkelse af det kollektive overenskomstsysteem og af strejkeretten og dermed af den fagbevægelse, der gav Socialdemokratiet dets afgørende politiske styrke. Venstres angreb på det organiserede arbejdsmarked var i egentligste for-

stand et reaktionært forslag, der ville bringe forholdene tilbage til tidligere tiders frie kontraktforhold, hvor arbejdsgiveren frit kunne fastsætte lønnen. Det indgik som led i regeringens liberal-økonomiske kriseløsningsmodel. Hermed bragte Venstre sig i modsætning til fundamentale politiske samfundsforhold, idet regeringspartiet opfordrede til en borgerlig konfrontation med arbejderne og arbejderbevægelsen omkring det overenskomstsysteem, som også arbejdsgiverne anså for uundværligt.

DA tog således afstand fra forslaget. Det gjaldt også Den faste Voldgiftsret, der mente, at herved »vælttes ved et slag hele den retsudvikling over ende, som er sket her i Danmark siden hovedorganisationernes dannelse og Septemberforliget, og som i høj grad har bidraget både til arbejdsfredens udvikling og højnelse af arbejdsvilkårene«. ³⁶ Det trak da også ud med vedtagelsen af denne lov, idet det først skete umiddelbart før regeringens tilbagetræden i 1929.

Op igennem 1928 fortsatte regeringen sin liberale økonomiske politik støttet af de konservative og den konfrontation med den socialdemokratiske arbejderbevægelse, som denne politik indebar. SD forsøgte sig til stadighed med forslag til statsindgreb mod krisen og arbejdsløsheden, men nedstemtes, selv om der i industrikredse ytrede sympati for de socialdemokratiske forslag. Det samme var tilfældet i husmandskredse over for SD's agrare kriseprogram. ³⁷ Men foreløbig holdt stærke kræfter det borgerlige samarbejde sammen. Svækkelsen af Venstreregeringen begyndte imidlertid at vise sig, samtidig med at SD mere og mere demonstrerede den politiske styrke, der udsprang af arbejderne og andre af krisen og nedskæringerne truede samfundslags samling om partiet. Venstreregeringen blev en klar demonstration for lønarbejderne og brede dele af småborgerskabet, hvilken forskel der var på en borgerlig og en socialdemokratisk regering.

I løbet af 1928 begyndte der at komme skår i det borgerlige samarbejde. Det skete først i forbindelse med forhandlingerne om en nyordning for Landmandsbanken, hvor der opstod uenighed mellem Venstre og de konservative. De to partier syntes at hælde i retning af stridende borgerlige interesser i spørgsmålet om bankens videreførelse. Venstres »lad-falde-hvad-ikke-kan-stå-politik« bragte det i betænkelig nærhed af Privatbanken og Handelsbankens utvivlsomme interesse i at få likvideret den store konkurrent. Det kunne de konservative ikke acceptere, sikkert af hensyn til de håndværks- og industriinteresser der finansieredes af banken. For overhovedet at bevare livet måtte regeringen bøje sig for en lov, hvor SD og de konservative kunne enes om reelt at give staten ejendomsretten til banken for at sikre dens eksistens. ³⁸

Oven på dette nederlag for Venstre og den afslørede brist i det borgerlige samarbejde fulgte striden om forsvarsbevillingerne, der skulle føre til regeringens fald. ³⁹ Samtidig hermed fortsatte industrien og landbrugets krise uden nogen virkningsfulde indgreb, ligesom regeringens forsøg på at få arbejdsgiverne ud i en kamp for lønreduktioner havde slået fejl. Tvær-

timod indgik DA og DsF og Arbejdsmandsforbundet i efteråret 1928 en slags fredsaftale for de næste par år. I begyndelsen af 1929 bristede forhandlingerne mellem Venstre og de konservative i forsvarsspørgsmålet. Den 21. marts faldt regeringen, da de konservative fik afvist et forslag om forhøjede militærbevillinger og følgelig undlod at stemme for finansloven. Derved kom regeringen i mindretal, idet SD stemte imod og de radikale afholdt sig fra at stemme. Det i forvejen flossede borgerlige samarbejde brød sammen for lange tider fremover, og der blev udskrevet valg til den følgende måned.

I marts måned havde der været kommunevalg, hvor SD opnåede sin hidtil største fremgang ved at forøge andelen af stemmerne med fem procent. Partiet viste især stemmefremgang i hovedstaden og dernæst i provinsbyerne, mens der kun forekom en mindre stigning i landområderne.⁴⁰ Derpå fulgte folketingsvalget. I valgmanifestet gik SD voldsomt til angreb på den tidligere regerings nedskæringspolitik, samtidig med at partiet fremstillede sig for vælgerne som repræsentant for den brede befolknings interesser og viderefører af en af Venstre afbrudt demokratisering af samfundet.

»Fra vide kredse lød kravet om fjernelse af det ministerium, der var en trussel, ikke blot over for landets arbejderklasse, men også over for næringsdrivende, embedsmænd, mindre landbrugere, funktionærer og andre kredse, der har interesse i en opadgående udvikling«. ⁴¹

I modsætning til SD stod det afgangende ministerium og dets parti:

»Aldrig før har et dansk ministerium etableret en klassekamp, som den der er iværksat af ministeriet Madsen-Mygdal; aldrig før har et ministerium ført en så reaktionær overklassepolitik; og aldrig har et ministerium udspreddt had til arbejderbefolkningen og til samfundsnyttige organisationer i en grad, som det er præsteret af ministeriet Madsen-Mygdal«. ⁴²

Efter den hårde valgkamp mod de borgerlige partier viste valgresultatet en betydelig fremgang for SD, der øgede sit stemmetal med et hundrede tusinde til knap 600.000 og stemmeandelen fra 37,2 til 41,8%. Venstre bevarede sin stemmeandel på 28,3%, mens de radikale gik tilbage fra 11,3 til 10,7%. Den store taber var Det konservative Folkeparti, der herefter stod på 16,5%. Folketingsvalget viste ligesom kommunevalget, at valgskreddet mod SD først og fremmest skete i byerne og formentlig i de kredse, der var blevet truet af nedskæringerne, og som tidligere havde stemt konservativt. ⁴³

Sammen med de radikale havde SD nu flertal i Folketinget, og der indledtes regeringsforhandlinger mellem de to partier. Erfaringerne fra Madsen-Mygdals regering tillige med det socialdemokratiske partis tyde-

lige politiske moderering siden sammenbruddet for den tidligere alliance i 1920 resulterede i et regeringsamarbejde mellem de to partier omkring et demokratisk reformprogram.

Den socialdemokratisk-radikale regering indtil krisen 1929-30

De kapitalistiske konjunkturer, hvorunder den nye socialdemokratisk-radikale regering indledte sin administration, var præget af en midlertidig økonomisk opgang, der varede frem til krisens gennemslag i 1931. Trods opgangen fandtes der imidlertid fortsat en betydelig arbejdsløshed, og specielt landbruget berørtes af de faldende priser. Politisk havde regeringen nok flertal i Folketinget, men i Landstinget var der fortsat borgerligt flertal.

Det reformprogram, som regeringen fremlagde ved sin tiltræden, måtte derfor regne med at møde modstand. Programmet forholdt sig først og fremmest til beskæftigelsesproblemet, ligesom der bebudedes en omfattende politisk og social reformlovgivning. I det hele taget understregedes nødvendigheden af en »demokratisk politik«.

I beskæftigelsesspørgsmålet hed det i programtalen:

»Bekæmpelse af arbejdsløsheden ved modvirkning af den krise, der endnu føles både i byerne og på landet, ved offentlige arbejder, ved udvidet adgang til jord for husmandsbrug, ved fremme af grundforbedringsarbejder, ved udvikling af fiskeriet samt ved foranstaltninger til fremme af industriens modernisering og til oparbejdelse af nye markeder for alle dele af dansk produktion«. ⁴⁴

Det var i modereret form SD's industri- og landbrugsprogram fra 1927-kongressen, der var trængt sammen i disse sætninger. Hertil kom forslager om øget hjælp til langvarigt arbejdsløse, der under den foregående regering var på vej ned i lumpenproletariatagtige tilstande.

Af tidligere tiders socialiseringstanke var der kun tilbage et forslag om »Revision af bank-, aktieselskabs- og forsikringslovgivningen samt lovgivning om truster og monopoler«. Tanken om udbyttedeling og bedriftsråd var på samme måde forsvundet. I stedet satsedes der blot på en økonomisk omfordeling via skatterne: »Flytning af skattebyrden fra arbejde og forbrug til samfundsskabte værdier og til indtægt og formue, der er frugten af andres arbejde, samt ophævelse af særbeskatning over for et enkelt erhverv«. Det skulle give mulighed for en omfattende reformlovgivning inden for social- og skolelovgivning m. m. Endelig blev der lagt op til en ophævelse af loven om erhvervs- og arbejdsfrihed, til en yderligere demokratisering af forfatningen, herunder Landstingets afskaffelse, og nedskæringer i de militære udgifter som led i en senere fuldstændig afrustning. ⁴⁵

Det fællesprogram, der hermed fremlagdes for et SD overvejende med støtte fra lønarbejderne og Det radikale Venstre med en vælgerkerne hos husmændene, havde en klar indholdsmæssig forbindelse til det politiske oplæg på kongressen i 1927, hvor SD plæderede for en politisk alliance mellem lønarbejdere og småborgerskab, ikke mindst det agrare. En stor del af de forslag, der fremsattes i 1929-30 til fremme af beskæftigelsen, tog i første række sigte på udstykning til de mindste, den såkaldte »indeklemt husmand«. Endvidere skulle der sikres beskæftigelse for arbejdsløse landarbejdere gennem udstykning af nye husmandsbrug, hvor især SD arbejdede for, at staten skulle bevare ejendomsretten og derigennem hindre jordspekulation og tunge gældsbyrder. Det borgerlige flertal i Landstinget hindrede imidlertid enhver jordlovgivning i den retning.⁴⁶

Den jordreform, der skulle føre til en mere ligelig fordeling af jorden og derved skaffe beskæftigelse til flere familier, strandede således på modstanden fra det større landbrug, repræsenteret inden for Venstre og Det konservative. Den samme kranke skæbne led forsøget på at lette det mindre landbrugs renteudgifter. Først den efterfølgende landbrugskrise skulle tvinge Venstre ind på de baner. Nogen samlet jordreform ud over sikringen af de bestående småbrugs eksistens blev det aldrig til.

De nævnte reformforslag til øgning af beskæftigelsen i landbruget stammede fra det i slutningen af 1929 nedsatte markedsudvalg. Herfra forelå der også forslag til ophjælpning af fiskeriet og tilløbene til en industri i forbindelse hermed, bl. a. gennem en fiskeribank. På samme måde søgte regeringen at sikre og udvide beskæftigelsen i skibsfarten i form af bedre kreditgivning for de mindre skibsførere. I den henseende havde regeringen kun et mindre held over for den borgerlige modstand.⁴⁷

Over for industrien og bankerne arbejdede regeringen mere i retning af at få større kontrol med den virksomhed, der blev drevet her. Bankloven fra 1930 øgede den statslige kontrol med bankerne, samtidig med at en række bestemmelser skulle hindre tidligere tiders spekulation og katastrofale investeringer. Det var en sikkerhedsforanstaltning over for de sparere og virksomheder, der havde tilknytning til bankerne.⁴⁸ En ny aktieselskabslov øgede på samme måde den statslige kontrol med først og fremmest industrien, hvor flertallet af aktieselskaber fandtes.⁴⁹ I forlængelse heraf vedtoges i foråret 1931 en lov om kontrol med prisaftaler, den såkaldte trustlov, med støtte fra Venstre. Loven kriminaliserede prisaftaler hos monopollignende virksomheder, »som har medført eller har til hensigt at fastlægge åbenbart urimelig pris på varer, der indgår i det almindelige forbrug«.⁵⁰

Derudover arbejdede regeringen for en reformering og demokratisering af hele statsapparatet, dets økonomiske grundlag og indgreb samt forholdene for de offentligt ansatte. Det gjaldt f.eks. tjenestemandsløven, der måtte forbedres af hensyn til den store og voksende vælgerskare, SD havde i disse kredse. På de vigtigste områder, såsom skatte-, social- og skolelovgivningen nåede regeringen ikke langt ud over det indledende

stadium, inden krisen skabte ændrede vilkår fra 1931.⁵¹

Det afgørende punkt for den regering, SD indgik i fra 1929, var de beskæftigelsesfremmende foranstaltninger. Dvs. statsstøtte til sikring af det talrige småborgerskabs fortsatte eksistens og forsøg på at støtte landbruget og industrien med at finde nye afsætningsmarkeder. Regeringen iværksatte ligeledes forskellige offentlige arbejder for at skaffe beskæftigelse, såsom en udbygning af trafiknettet.⁵² Ved siden af dette overordnede hensyn gik regeringen gradvist i gang med at søge indløst sit omfattende reformprogram, der skulle føre samfundets demokratisering videre.

I administrationen og forberedelsen af lovgivningen søgte regeringen konsekvent, ligesom under den første socialdemokratiske regering, at knytte an til organisationerne for de grupper, hvis interesser blev berørt af den pågældende lovgivning. Heri lå en klar samarbejdsstrategi for sammenfatningen af »alle berettigede samfundsinteresser« i statsmagtens regi. Denne linie skulle slå endnu mere igennem efter krisens udbrud. Denne næsten »korporativistiske« politik, der afspejlede sig i SD's praksis, var givetvis et forsøg på at knytte så mange interesser til statsmagten og dermed til SD, at man hindrede en gentagelse af 1920'ernes skarpe konfrontationspolitik og det borgerlige forsøg på at skære ned på den statsmagt, der ud fra de parlamentariske spilleregler alene kunne muliggøre en fredelig og fortsat demokratisering af samfundet. Både SD og dets brede vælgerskare var blevet stærkt afhængige af staten, og for partiet gik vejen nu entydigt i retning af en stigende integration i statsapparatet. 1930'ernes kriselovgivning skulle fremskynde og cementere den udvikling, der havde gjort SD til ikke blot et folkeparti, men også til det regeringsbærende parti i det danske samfund. Men dermed fik partiet i stadig stigende grad andre interesser end lige netop arbejdernes at varetage, hvilket måtte skabe problemer i forhold til fagbevægelsen. Det var dog ikke tilfældet i de sidste år af 1920'erne, hvor den faglige opbakning om SD tværtimod voksede efter de foregående års splittelse og bidrog afgørende til regeringsovertagelsen. Med kun få afbrydelser har SD siden 1929 været det regeringsbærende parti i Danmark og har som sådan holdt sammen på og videreudviklet et kapitalistisk klassesamfund.

Noter

1. J. Braskhøj m. fl., op. cit., s. 65ff.
2. Prot. for partikongres 1927, s. 30.
3. Samme, s. 28.
4. Samme, s. 30.
5. Samme, s. 31.
6. Samme, s. 31f.
7. Samme, s. 35.

8. Samme, s. 37.
9. Samme, s. 38f.
10. Samme, s. 40.
11. Samme, s. 42.
12. Samme, s. 49f.
13. Samme, s. 50.
14. Samme, s. 51f.
15. Jvf. f. eks. i tekstilindustrien, L. Brahe Christensen: Tekstilfabrikantforeningens historie 1895–1945, 1945, s. 266f.
16. Prot. for partikongres 1927, s. 52.
17. Samme, s. 54.
18. Samme, s. 55ff.
19. Samme, s. 56.
20. Samme, s. 58.
21. Samme, s. 58ff.
22. Samme, s. 62.
23. Jvf. nedenfor.
24. Beretning om ungdomsbevægelsen 1923–27 til kongressen i 1927, s. 30f.
25. Beretning om Arbejdernes Oplysningsforbund 1924–27, s. 23ff.
26. Beretning fra Soc. Forb. 1925, s. 37f.
27. Beretning om ungdomsbevægelsen, op. cit., s. 32.
28. Socialdemokratiets håndbog 1926–27, s. 33ff.
29. Samme, s. 48f.
30. Samme.
31. Socialdemokratiets håndbog 1927–28, s. 15ff.
32. Samme, s. 17.
33. Samme, s. 17.
34. Samme 1926–27, s. 64ff.
35. Samme 1927–28, s. 89ff.
36. Beretning om DsF 1927–28, s. 42.
37. Socialdemokratiets håndbog 1927–28, s. 57ff.
38. Samme, s. 4ff.
39. Beretning fra Soc. Forb. 1929, s. 3ff.
40. Samme, s. 6ff.
41. Samme, s. 19.
42. Samme.
43. Samme, s. 23ff.
44. Samme, s. 37.
45. Samme, s. 38.
46. Socialdemokratiets håndbog 1929–30, s. 23ff.
47. Samme, s. 14ff.
48. Samme, s. 133ff.
49. Samme, s. 128ff.
50. Samme 1930–31, s. 99.
51. Samme, s. 41ff, 87ff, 149ff.
52. Samme, s. 119ff.

De samvirkende Fagforbunds styrkelse og fredspolitikken med arbejdsgiverne 1926-1930

Overenskomstforhandlingerne i 1927

Storkonflikten i 1925 virkede på både DsF og DA som et trauma. I årtiets resterende halvdel var de to hovedorganisationer indstillet på at hindre gentagelsen af en konflikt af et lignende omfang. Den havde kostet dyrt på begge sider. Virksomheder var gået neden om og hjem, sammenholdet blandt arbejdsgiverne var blevet stillet på en hård prøve, og der var opstået kraftige politiske bevægelser i befolkningen. På arbejdersiden havde konflikten ført til et opgør mellem DsF og Arbejdsmandsforbundet, der endte med forbundets udmeldelse af hovedorganisationen.

Deflationskrisen fra 1926 opmuntrede således ikke arbejdsgiverne til en lignende offensiv mod arbejderne for at få reduceret lønnen som i begyndelsen af årtiet. Ønsket om mere fredelige forhold til arbejderne begrundede sig også i begyndende bestræbelser inden for industrien for at gennemføre en rationalisering og produktivitetsstigning i produktionen i lighed med den, der fra årtiets midte foregik i de førende industrilande. Endelig resulterede den automatiske pristalsregulering af lønnen i et lønfald på 17 procent i 1926, som begrænsede arbejdsgivernes iver efter at indlede en større kamp for yderligere lønreduktioner ved overenskomstforhandlingerne i 1927. Fra Venstre-regeringen kom der ellers utvetydige opfordringer til at indlede en offensiv for at presse lønnen ned. En sådan politik vurderedes på dette tidspunkt givetvis af arbejdsgiverne som en udfordring af det kollektive overenskomsts system, som også de var interesseret i at opretholde. I den henseende stod DA i et modsætningsforhold til den borgerlige regering.

I slutningen af september 1926 enedes DA's hovedbestyrelse om at foreslå fagbevægelsen overenskomsterne forlænget uforandret med den sædvanlige pristalsregulering.¹ Allerede i den følgende måned svarede Arbejdsmandsforbundet igen med opsigelse af samtlige sine udløbne overenskomster.² Dermed forpurrede arbejdsgivernes taktik. I den følgende tid gik overenskomstforhandlingerne næsten i stå som følge af det forestående folketingsvalg. Men vigtigt for det videre forløb af overenskomstforhandlingerne var det, at Smedeforbundet herunder sluttede en overenskomst på grundlag af en to-årig forlængelse af den tidligere overenskomst og bortfald af pristalsreguleringen mod en øjeblikkelig lønreduktion for de højeste lønninger, hvortil i øvrigt kom en styrkelse af tillidsmandssystemet.³

I løbet af december sluttedes en del overenskomster, men endnu manglede ikke mindst byggefagene og arbejdsmændene. Murerforbundet vars-

lede strejke i januar, og fra den 18. februar lockoutedes murersvendene i provinsen efter at have forkastet et forligsforslag. Konflikten løb de næste par måneder. Arbejdsgiverne ville ikke bøje sig for murerne krav om pristalsreguleringens afskaffelse og indførelse af tvungen akkord. I slutningen af marts varslede DA udvidet lockout i byggefagene, men forligsmanden greb ind og fik udsat lockouten, der var blevet besvaret med strejkevarsler fra DsF.⁴ I slutningen af april skete der det bemærkelsesværdige, at DA opgav sit udvidede lockoutvarsel, dels af frygt for en storkonflikt, dels fordi murerne var ved at være »møre«.⁵ Der blev derefter indgået en treårig overenskomst, der indebar en delvis pristalsregulering af lønnen.

I de følgende måneder sluttedes de sidste overenskomster. Forinden havde det store Arbejdsmandsforbund indgået en næsten uforandret overenskomst for en 1-årig periode og med bevarelse af pristalsreguleringen, bortset fra jernindustrien, hvor arbejdsmændene ligestilledes med de faglærte i Smedeforbundet.⁶ Generelt delte overenskomsterne sig i to grupper. Den ene gruppe, der omfattede ca. en trediedel, sluttede i lighed med Smedeforbundet overenskomst for to år med bortfald af pristalsreguleringen mod en øjeblikkelig lønreduktion. De øvrige to trediedele fornyede overenskomsten for et år med bevarelse af pristallet, som f.eks. næsten hele Arbejdsmandsforbundet.⁷

Bortset fra og på trods af konflikten i murerfaget forløb overenskomstforhandlingerne langt fredeligere end tidligere.⁸ Der fandtes ingen virkelig kamplyst hos nogen af parterne. De relativt fredelige overenskomstforhandlinger i 1926-27 skulle blive indledningen til de følgende tre års samarbejdspolitik. Det skete samtidig med, at hele fagbevægelsen dannede front mod Venstreregeringens sociale nedskæringer og sluttede stærkere op om SD, og mens DsF med held forstærkede bestræbelserne for at samle den splittede fagbevægelse om sig.

Samling om DsF, fredspolitik over for arbejdsgiverne og frontdannelse mod den borgerlige regering 1927-29

Erfaringerne fra storkonflikten i 1925, der i den grad skærpede modsætningerne i det danske samfund og splittede den socialdemokratiske fagbevægelse, førte som tidligere nævnt til politiske initiativer, også fra hovedorganisationernes side, for at skabe fredeligere forhold mellem arbejdere og arbejdsgivere. Disse bestræbelser på at styrke hovedorganisationernes kompetance og forligsinstitutionen sammen med SD's forsøg på at øge arbejderbevægelsens indflydelse på produktionen og samarbejdet med arbejdsgiverne gennem oprettelse af bedriftsråd strandede definitivt med den socialdemokratiske regerings fald i slutningen af 1926. Venstreregeringen afbrød alle forhandlinger om en styrkelse af klassesamarbejdet og

om større arbejderindflydelse på det private erhvervsliv. Forslagene udgjorde ikke blot en trussel mod det borgerlige magtgrundlag og det borgerlige samarbejde mellem industri og landbrug, der først og fremmest foregik på landbrugets præmisser. En sådan udvikling stillede sig ligeledes i vejen for Venstres planer om at løse den kapitalistiske krise på arbejderne og arbejderbevægelsens bekostning ved at give privatkapitalismen friere tøjler.

Venstres kriseløsningsmodel udfordrede direkte den socialdemokratiske arbejderbevægelse, ikke mindst fagbevægelsen, med sine forslag om sociale nedskæringer i bl. a. arbejdsløshedsunderstøttelsen og tjenestemandslønningerne samt angrebene på det kollektive overenskomsts system og strejkeretten. Det var også en udfordring af DA, hvis strategi tværtimod byggede på en styrkelse af overenskomtsystemet og organisationernes indflydelse, især hovedorganisationerne. DA havde så sent som i 1925-26 i forlængelse af forliget efter storkonflikten forgæves forsøgt at presse DsF ind i en ordning, der samlede afgørelsen af overenskomstforhandlingerne om hovedorganisationerne. DsF havde her som vanligt måttet sige fra på grund af intern splittelse og modstand. Men overenskomstforhandlingerne i 1927 viste, at ikke mindst arbejdsgiverne var interesseret i at skabe mere ordnede og fredelige relationer til fagbevægelsen ud fra det bestående overenskomsts system. Selv om arbejdsgiverne således støttede Venstre-regeringens sociale nedskæringer – det betød jo skattelettelser og måske mere fjøelige arbejdere – så tog de afstand fra regeringens opfordring til at gribe til drastiske lønreduktioner som led i kriseløsningen. Mens samarbejdet mellem arbejderne og arbejdsgivernes faglige organisationer på den ene side voksede, efter at dønningerne fra storkonflikten i 1925 havde lagt sig, så lagde Venstre op til et opgør med den levestandard og de rettigheder, som den socialdemokratiske arbejderbevægelse garanterede for arbejderne. Det fik ikke blot som tidligere omtalt arbejderne til at slutte tættere op om SD. Samtidig pustede det nyt liv i DsF's samlingsbestrebelse.

At Venstre-regeringens angreb på arbejderne og arbejderbevægelsen bidrog stærkt til at svejse den splittede fagbevægelse sammen og samtidig samle sig mere politisk bevidst om SD, det viste den førnævnte landskonference i september 1927.⁹ Konferencens anledning var bortfaldet af den ekstraordinære arbejdsløshedsunderstøttelse fra den første oktober samme år. Samtidig protesteredes der mod de manglende foranstaltninger mod krisen, der mere end nogensinde afslørede den samtidige privatkapitalismes helt utilstrækkelige evne til at skaffe beskæftigelse til arbejderne.

For første gang var hele fagbevægelsens ledelse samlet om bekæmpelsen af en fælles fjende, nemlig regeringen, og stærkere end nogensinde blev der sluttet op om SD som det eneste arbejdervenlige alternativ til den borgerlige regering. Samtidig understregede de borgerlige overgreb værdien af en socialdemokratisk regering. Mødet var samtidig en klar demonstration af fagbevægelsens underordning under SD og den parlamentariske

ske strategi. Udtalelsen fra mødet sluttede således stærkt op om det socialdemokratiske kriseprogram og var udelukkende rettet mod de parlamentariske organer, hvilket også gjaldt det nedsatte fællesudvalg for fagbevægelsen og partiet.

Venstre-regeringens svar, om at arbejdsløsheden kun kunne løses ved betydelige lønreduktioner og en svækkelse af det kollektive overenskomssystem, bidrog blot yderligere til at styrke sammenholdet inden for fagbevægelsen og inden for hele den socialdemokratiske arbejderbevægelse. På landskonferencen hørtes bl. a. fra kommunistisk hold røster om at gribe til stærkere midler end simple parlamentariske protester. Men dels holdt kommunisterne fast ved enhedsfronttaktikken, og dels vejede de ikke nok til at præge afgørelsen.¹⁰

En anden provokation fra regeringens side, der styrkede fagbevægelsens sammenhold, var forslaget om værn for erhvervs- og arbejdsfrihed. Lovforslaget indebar en svækkelse af det kollektive overenskomssystem og strejkeretten, og det var sikkert inspireret af den såkaldte »Kolindsundsag« fra 1923 og flere år frem.¹¹ I Kolindsund søgte arbejderne at boykotte nogle gårdejere og deres handelsforbindelser, fordi arbejdsgiverne først frigjorde sig fra indgåede overenskomster og derpå sænkede lønnen betydeligt under det overenskomstmæssige niveau, hvorefter de hyrede en ny og uorganiseret arbejdskraft. Det hed således i lovforslagets første paragraf: »Kollektive aftaler, som utilbørligt begrænser den enkeltes frie adgang til erhverv eller arbejde, kan ikke tillægges retsvirkning ved domstolene«. Bestemmelsen angående kriminalisering af boykot o.l. lød: »Enhver art af økonomisk eller personlig forfølgelse – derunder boykotning – som tilsigter utilbørligt at begrænse den enkeltes frie adgang til erhverv eller arbejde eller hans (hendes) ret til at være medlem af eller stå uden for en organisation, er ulovlig«.¹²

Imod dette lovforslag, der greb ind i hævdvundne rettigheder, protesterede DsF og hele fagbevægelsen voldsomt lige fra dets fremsættelse i begyndelsen af 1927 til dets endelige vedtagelse kort før regeringens fald i 1929.¹³ Lovens lange behandlingstid skyldtes ikke mindst, at DA var imod den.

Af andre provokationer måtte fagbevægelsen også se sig angrebet af den borgerlige presse, der især i 1927 bakkede de sociale nedskæringer op med påstanden om, at arbejdernes kontingenter mere gik i strejkekassen end i arbejdsløshedskassen. Det foranledigede DsF til at foranstalte en statistisk udregning, der klart modbeviste denne påstand.¹⁴

De borgerlige angreb på fagbevægelsen overbeviste DsF om, at der nu ville være en basis for at genoptage de i 1926 strandede bestræbelser på at samle hele fagbevægelsen under landsorganisationen. På repræsentantskabsmødet i maj 1927 nedsattes et udvalg til at tage kontakt med fagorganisationerne uden for DsF.¹⁵ Den beretning, udvalget aflagde det følgende år, viste imidlertid, at der endnu ikke var basis for en formel sammenslutning med landsorganisationen.¹⁶

Sammenslutningsforhandlingerne fortsatte imidlertid i de følgende år. Specielt ivrede DsF for Arbejdsmandsforbundets genindtræden, idet forbundet ikke blot var fagbevægelsens største, men efter bruddet faktisk optrådte som en hovedorganisation på lige fod med DsF. DsF's formand stillede sig derfor imødekommende over for forbundets krav på dets kongres i 1929, hvor forholdet til DsF blev behandlet. Det gjaldt også spørgsmålet om en større indflydelse på den centrale beslutningsproces og dermed i det hele taget en mere solidarisk holdning fra DsF's side over for de ufaglærte. Kongressen vedtog således med knebent flertal at indmelde Arbejdsmandsforbundet i DsF.¹⁷

Arbejds mændenes genindtræden i landsorganisationen blev fulgt op af andre forbund og organisationers indmeldelse i det følgende år.¹⁸ Det blev indledningen til 1930'ernes stærke organisatoriske opslutning om DsF samtidig med en fordobling af medlemstallet. En vigtig baggrund herfor var den socialdemokratisk-radikale regerings stramme statslige styring af arbejdsmarkedet og DsF's kompetancemæssige styrkelse. Denne udvikling stod i klar modsætning til 1920'ernes faglige splittelse og stagnation i medlemstallet.

Samtidig med at fagbevægelsen og DsF sammen med SD tog kampen op mod den borgerlige regerings nedskæringer, og DsF øgede bestræbelserne på at samle fagorganisationerne under sig, udbyggedes de fredelige relationer til arbejdsgiverne. Allerede i september 1927 henvendte DA sig til DsF i anledning af de overenskomster, der i 1928 udløb for godt 60.000 og i 1929 for knap 50.000 arbejdere. DA foreslog overenskomsterne forlænget for en flerårig periode, f. eks. tre år med gradvise lønreduktioner. Som begrundelse for reduktionerne henvistes til den udbredte kritik af lønnin-gernes højde.¹⁹ Tanken om lønreduktioner ud over pristallet, hvor dette var indflettet i overenskomsterne, blev pure afvist af DsF.²⁰ Det tog DA i realiteten til efterretning, og forhandlingerne mellem hovedorganisati-onerne blev afbrudt den 1. november. Derefter indledtes forhandlingerne i de få fag, som overhovedet havde benyttet sig af muligheden til at opsiges deres overenskomster med henblik på nyforhandlinger. Disse forhandlinger afsluttedes hurtigere og under fredeligere former end ved nogen tidligere overenskomstsituation.²¹ Kun hos skotøjsarbejderne udviklede det sig til en egentlig konflikt. Arbejderne i det stærkt kriseramte fag måtte imidlertid bøje sig for arbejdsgivernes krav om en mindre løntilbagegang.²² Med samme baggrund var der optræk til kamp i landbruget.²³ Flere overenskomster sluttedes i 1928 for en tre-årig periode.

Også op til overenskomstforhandlingerne i 1929 var hovedorganisati-onerne enige om at fraråde opsigelse af overenskomsterne. I oktober 1928 gik man et skridt videre med nedsættelsen af et fællesudvalg for DA, DsF og Arbejdsmandsforbundet. Den 31. oktober underskrev de tre parter en slags fredsftale om nedsættelse af et fællesudvalg, der skulle

»optage en almindelig drøftelse af samarbejdet og herunder navnlig undersøge, om det måtte være muligt at bortrydde de hindringer,

som for tiden gør sig gældende for tilvejebringelsen af flerårige overenskomster«. Forudsætningen for længerevarende overenskomster var imidlertid, at man undlod at opsig de løbende overenskomster: »Det er imidlertid en forudsætning for udvalgets nedsættelse og arbejde, at de mellem vore organisationer løbende overenskomster i det store og hele forbliver uopsagte«. ²⁴

Et andet spørgsmål, det ifølge aftalen nedsatte udvalg skulle tage sig af, var udløberne efter Arbejdsmandsforbundets blokade af finske skibe i juli og august i anledning af en transportarbejderstrejke i Finland. Blokaden var således en international solidaritetsaktion, der økonomisk ramte danske kapitalinteresser og i spørgsmålet om kulforsyninger i øvrigt også den socialdemokratiske styrede hovedstadskommune. DA forsøgte først forgæves at få erklæret blokaden ulovlig ud fra nationaløkonomiske hensyn samt i betragtning af, at det var en kommunistisk domineret organisation, der strejkede i Finland, og at Arbejdsmandsforbundet stod uden for DsF. Da forbundet i august varslede en udvidelse af blokaden, blev den imidlertid erklæret for ulovlig af voldgiftsretten. Arbejdsmandsforbundet accepterede dommen, men for blot i næste øjeblik at varsle strejke i alle danske havne. Denne handling var sikkert en protestaktion mod voldgiftsrettens indskrænkning af blokaderetten. Der blev ikke noget ud af varslet, men der lå heri en mulighed for at ramme arbejdsgiverne med en international blokade af danske varer. At Arbejdsmandsforbundet ikke stiltiende ville finde sig i dommen, viste sig ved kongressen i februar 1929, hvor man opsagde Septemberforliget over for DA. Denne beslutning ophævedes imidlertid ved forbundets samtidige vedtagelse om indtræden i DsF. ²⁵

Arbejdsmandsforbundets kamplyst dukkede også op under overenskomstforhandlingerne i 1929. Det hang dels sammen med en begyndende økonomisk opgang, men var sikkert heller ikke uden sammenhæng med udviklingen under og efter »den finske blokade«. I overensstemmelse med fredsftalen af 31. oktober 1928 opfordrede DsF på et følgende formandsmøde forbundene til ikke at opsig overenskomsterne, men søge dem forlænget for en flerårig periode. ²⁶ Det var allerede inden dette møde sket for jernindustriens arbejdere, og i den følgende tid fulgte de fleste andre fag trop.

Derimod trak forhandlingerne ud for arbejdsmændene, idet forbundet opsagde samtlige overenskomster, da de lokale forhandlinger ikke gav de ønskede resultater. Forhandlingerne fortsatte ind i 1929, og den 16. januar kunne DA meddele om forlængelse af overenskomsterne for hovedparten af de faglærte arbejdere i overensstemmelse med aftalen af 31. oktober. DA indklagede derpå Arbejdsmandsforbundet for voldgiftsretten for brud på denne aftale, mens forbundet svarede med at opsig Septemberforliget. Konflikten afsluttedes imidlertid få dage efter Venstregeringens fald, hvor voldgiftsretten erklærede forbundets opsigelse af overenskomsterne for ugyldig i forhold til den aftale, som det selv havde skrevet under på. Derpå forlængedes overenskomsterne for et år. ²⁷ Arbejdsmandsforbundet

havde på ny prøvet kræfter med DA, men uden at opnå væsentlige økonomiske gevinster. Ved det følgende års overenskomstforhandlinger havde forbundet imidlertid større held med sin kamp mod arbejdsgivernes indkredsningstaktik over for arbejdsmændene.

Overenskomstforhandlingerne i 1930

Efter en tre-årig periode med en relativ fredelig og uforandret forlængelse af overenskomsterne for langt de fleste arbejdere stilledes der fra de 60-70.000 arbejdere, for hvem overenskomsterne udløb i 1930, krav om forbedringer. Det skete på baggrund af en økonomisk opgang fra 1929 og den politiske styrke, arbejderbevægelsen havde vist over for den borgerlige regering efterfulgt af valgsejren og den socialdemokratisk-radikale regering fra 1929.

Ved disse overenskomstforhandlinger hørtes der for første gang tale om yderligere nedsættelse af arbejdstiden, idet typograferne krævede arbejdstiden nedsat til syv timer. Kravet om en uges ferie fik nu også en mere fremtrædende plads.²⁸ I begge tilfælde var kravene udtryk for en styrkelse af fagbevægelsen, men også at de foregående års rationaliseringer i højere grad berettigede hertil.

De fleste overenskomster og det største konfliktstof samlede sig om Arbejdsmandsforbundet, der opsagde samtlige overenskomster og stillede store krav til arbejdsgiverne.²⁹ Allerede fra foråret 1929 havde forbundet angivet kamptonen over for arbejdsgiverne. Arbejdsmændene ved brobyggeriet omkring Lillebælt erklærede fra maj strejke over for Entreprenørforeningen. De strejkende krævede højere timeløn, men først og fremmest indførelse af akkord som følge af det opskruede arbejdstempo og den mekaniserede arbejdsproces. Entreprenørforeningen var imidlertid ubøjelig, også over for det krav, der i sommerens løb opstod omkring en landsoverenskomst mellem foreningen og Arbejdsmandsforbundet. Både Arbejdsgiverforeningen og forligsmanden støttede denne tanke. Men da der ikke kunne nås til enighed, fortsatte strejken igennem næsten et år indtil det generelle forlig i 1930.³⁰

De egentlige overenskomstforhandlinger indledtes i efteråret 1929 med arbejdsmændenes strejkevarsel over for B & W samtidig med en opsigelse af overenskomsten. Voldgiftsretten erklærede dette for ulovligt, hvorefter parterne inden årets udgang forhandlede sig frem til en lidt forbedret udgave af arbejdsmændenes del af den generelle overenskomst for jernindustrien med et års varighed.³¹ De øvrige forhandlinger for arbejdsmændene gik derimod yderst trægt, idet Arbejdsgiverforeningen tilsyneladende anvendte forhalingstaktikken over for kravene om ændringer i overenskomsterne. Forbundet varslede derfor strejke i marts 1930. Forligsmanden greb ind og fremlagde en arbejdsplan for de lokale forhandlinger, der straks blev indledt, så forligsmanden allerede i begyndelsen af april kunne fremlægge et meget omfattende mæglingforslag.³²

I løbet af april blev der indgået forlig om denne pulje af arbejdsmændenes overenskomster. Forliget byggede på de første grundige forhandlinger og ændringer af overenskomsterne i et helt årti. Lillebæltstrejken afsluttedes med indgåelse af en landsoverenskomst med Entreprenørforeningen. Der blev opnået forbedringer i timelønnen og akkorderne over en bred kam. Samtidig lykkedes det generelt at komme bort fra pristalsreguleringen, selv om priserne fortsat var faldende.³³

De samme ændringer fastsattes efter længere forhandlinger for den følgende pulje af overenskomster for transportarbejderne, der først endte i begyndelsen af juli. De fleste overenskomster blev indgået med et års varighed.³⁴

Den eneste bemærkelsesværdige strejke fandt sted inden for metalindustrien, hvor kvinderne, der var organiseret som afdeling 5 i Kvindeligt Arbejderforbund, strejkede fra midten af marts til midten af april. Strejken fik et særlig dramatisk forløb, fordi den blev modarbejdet af forbundsledelsen. Da afdeling 5 ikke ville indstille strejken, lukkede forbundsledelsen for strejkekassen. Dernæst vedtog man på en kongres at ekskludere afdelingens repræsentanter, hvorpå disse sammen med afdelingens medlemmer oprettede en selvstændig organisation.³⁵

Strejken blandt metalindustriens kvinder indgik ikke i nogen omfattende strejkebevægelse i det hele taget. Den vidnede imidlertid om den politiske styrkelse af arbejderne over for arbejdsgiverne, som især arbejdsmændene havde markeret. Men strejken var samtidig udtryk for et vist politisk modsætningsforhold inden for fagbevægelsen, idet den pågældende afdeling hældede i kommunistisk retning. Det var ikke mindst derfor, det socialdemokratiske ledede forbund gik til angreb på afdelingen, som muligvis har været påvirket af den kommunistiske bevægelses konfrontationspolitik over for det kapitalistiske samfund og over for SD efter i et årti at have fulgt enhedsfrontparolen. Nogen egentlig bevægelse i arbejderklassen, der som i 1919-20 truede med at overskride den socialdemokratiske parlamentarisme, var der imidlertid ikke tale om.

Det generelle indtryk af overenskomstforhandlingerne i 1930 var således fredeligt i lighed med de foregående år. Fredspolitikken stod ved magt frem til 1931, hvor den begyndende krise skærpede arbejdsgivernes holdning. I 1930 gjorde den industrielle opgang arbejdsgiverne imødekomme over for arbejderne krav. Men det var også tydeligt, at arbejdsgiverne og de borgerlige kræfter i det hele taget var svækket. Venstre regeringens fald og den nye socialdemokratiske-radikale regering, der stod langt stærkere end SD's første regering, gjorde det definitivt klart, at man ikke kunne knægte arbejderbevægelsen. Erfaringerne med den sidste Venstre regering og valgudfaldet i 1929 gjorde det overhovedet tvivlsomt, om der længere fandtes noget borgerligt regeringsalternativ til den nye socialdemokratiske dominerede regering. Endelig var den socialdemokratiske fagbevægelse blevet klart styrket. Den havde overvundet en stor del af især 1920'ernes modsætningsforhold mellem faglærte og ufaglærte og mellem

DsF og Arbejdsmandsforbundet. Arbejdsgiverne kunne ikke længere i samme grad politisk udnytte denne modsætning til egen fordel. Et årtis skarpe modsætninger, også internt blandt arbejderne og blandt arbejdsgiverne og de borgerlige kræfter, havde givet vigtigt nyt politisk erfaringsstof, der understregede staten og klassesamarbejdets nødvendighed for at sikre den videre samfundsmæssige udvikling på det parlamentariske grundlag, som ikke mindst SD byggede på. Da den internationale krise fra 1931 slog ind i Danmark, skulle denne tendens slå afgørende igennem, så også fagbevægelsen og arbejderne måtte indpasses utvetydigt i SD's regeringsbærende rolle.

Noter

1. Beretning om DA 1926–27, s. 17.
2. A. Olsen: Dansk Arbejdsmandsforbund gennem 50 år 1897–1947, s. 179.
3. Arbejderen 27/11 1926.
4. Beretning om DA 1926–27, s. 32.
5. Samme, s. 33. F. Madsen: Murerforbundet i Danmark 1887–1937, s. 198ff.
6. A. Olsen, op. cit., s. 182f.
7. Beretning om DsF 1926–27, s. 62.
8. Beretning om DA 1927–28, s. 9.
9. Jvf. ovenfor.
10. Arbejderbladet 30/9 1927. Arbejderen 1/10 1927.
11. Socialdemokratiets håndbog 1927–28, s. 89ff.
12. Samme, s. 90f.
13. F. eks. Beretning om DsF 1927–28, s. 39ff.
14. Arbejderen 3/12 1927.
15. Arbejderen 28/5 1927.
16. Forhandlingsprot. for DsF 8–10/5 1928.
17. P. F. Jørgensen, op. cit., s. 49.
18. Beretning om DsF 1929, s. 5f og 1930, s. 7.
19. Beretning om DA 1927–28, s. 12.
20. Arbejderen 5/11 1927.
21. Beretning om DA 1927–28, s. 17ff.
22. N. I. Larsen og J. Jacobsen: Blade af skotøjsfagets historie i Danmark, 1935, s. 255f.
23. Beretning om DA 1927–28, s. 22f.
24. Samme 1928–29, s. 20f.
25. A. Olsen, op. cit., s. 188ff. Beretning om DA 1928–29, s. 3ff.
26. Arbejderen 3/11 1928.
27. Beretning om DA 1928–29, s. 23ff. A. Olsen, op. cit., s. 192ff.
28. Beretning om DA 1929–30, s. 26.
29. Beretning om DA 1929–30, s. 19ff. A. Olsen, op. cit., s. 203.
30. Beretning om DA 1929–30, s. 14f. Beretning om DsF 1929, s. 31ff og 1930, s. 33ff.
31. Beretning om DA 1929–30, s. 19ff. A. Olsen, op. cit., s. 202.
32. Beretning om DA 1929–30, s. 20ff. Beretning om DsF 1930, s. 4ff. A. Olsen, op. cit., s. 208ff.
33. Samme.
34. Samme.
35. Beretning om DsF 1930, s. 79f. Arbejderbladet 6/3–18/4 1930.

ARBEJDERBEVÆGELSENS SOCIALE GRUNDLAG

Den socialdemokratiske arbejder- bevægelses sociale grundlag 1910-1930

I 1910'erne var både den danske arbejderklasse og den socialdemokratiske arbejderbevægelse i offensiven. Arbejderoffensiven, der faldt sammen med stærke bevægelser i andre samfundslag, stillede i praksis Socialdemokratiet over for valget mellem en revolutionær politik ud fra tilknytning til arbejderklassen eller dele af den med det formål at omstyrte det kapitalistiske samfund eller også at søge ind i en nærmere alliance med beslægtede samfundslag for derved at aftvinge de borgerlige kræfter reformatoriske indrømmelser til arbejderne og andre undertrykte lag. SD valgte som nævnt den sidste vej til bedring af disse samfundslags kår. Det lykkedes herunder for den socialdemokratiske arbejderbevægelse at indfange arbejderoffensiven og udnytte den til en markant politisk styrkelse, der i 1920'erne blev udgangspunkt for partiets bevidste stræben efter at udvikle sig til flertallets og dermed det regeringsbærende parti. SD kunne ikke med arbejderklassen alene opnå vælgerflertallet og derved indløse dets strategi for den parlamentariske vej til socialismen, selv ikke under fuldt demokratiske tilstande. Det havde sin årsag i de særlige småkapitalistiske forhold i Danmark. Inden for partiets medlems- og ikke mindst vælgermæssige rækker søgte det derfor mere og mere bevidst at samle det store vælgerflertal af lønarbejdere og småborgere. Den socialdemokratiske arbejderbevægelses sociale grundlag må således indkredses ved at kombinere det foreliggende talmateriale med bevægelsens politiske praksis.

I 1880'erne og 90'erne skabte de faglærte arbejdere i byernes håndværk og industri den socialdemokratiske arbejderbevægelse. De organiserede sig dels fagligt og dels partipolitisk. Mellem de to organisationsformer bestod der et meget snævert samarbejde, som skulle give bevægelsen dens afgørende politiske styrke. Partiet støttedes også af beslægtede, delvist proletariserede samfundslag blandt især byernes småhandlende og i mindre udstrækning småhåndværkerne, hvor der var en flydende overgang mellem en status som lønarbejder og som selvstændig. Først i løbet af 1890'erne begyndte de ufaglærte byarbejdere at organisere sig i fagforeninger og samtidig støtte SD politisk. Men det var de faglærte arbejdere, der formede bevægelsen, både som medlemmer og vælgere og som ledere.¹

Organiseringen af de faglærte arbejdere inden for den socialdemokratiske arbejderbevægelse har formentlig været gennemført for det store flertal omkring århundredskiftet. Det fortsat håndværksmæssige præg ved den følgende industrielle udvikling skabte imidlertid til stadighed nye faglærte lag og øgede antallet i de bestående fag. Endnu stærkere voksede antallet af ufaglærte arbejdere i byerne, der først og fremmest samlede sig i det store Arbejdsmandsforbund. Arbejdsmandsforbundet omfattede i modsætning til de faglærtes fagvise organisering arbejdere fra de fleste industrielle virksomheder og brancher. Det gav forbundet en enorm betydning inden for arbejderbevægelsen, men samtidig udtrykte det også det modsætningsforhold mellem faglærte og ufaglærte, som SD måtte slås med i dets bestræbelser på at samle hele arbejderklassen om sig. Efter det første organisatoriske fremstød blandt arbejdsmændene og andre ufaglærte i løbet af 1890'erne stagnerede organiseringen nærmest i det første årti af det nye århundrede. De ufaglærte havde i begyndelsen af det 20. århundrede svært ved at sætte deres krav igennem over for arbejdsgiverne og de faglærte arbejdere både inden for og uden for DsF. Samtidig meldte arbejdsløsheden sig som et permanent problem. De ufaglærtes og de arbejdsløses udækkede sociale behov repræsenterede den første alvorlige påmindelse for SD om vanskelighederne ved at samle en voksende og stadig mere sammensat arbejderklasse om sig. SD måtte have større indflydelse på statsmagten. Det stillede alliancespørgsmålet med andre og beslægtede samfundslag på dagsordenen.

Uden for industriarbejdernes kredse fandtes der før 1910 kun få organiserede arbejderlag, først og fremmest arbejdere i Kommunalarbejderforbundet og Jernbaneforbundet, dvs. offentligt ansatte. De udgjorde imidlertid kun nogle få tusinde som følge af statsmagtens beskedne omfang i denne periode. Endnu færre var antallet af organiserede blandt landarbejderne. SD havde aldrig gjort meget væsen af sig over for denne arbejdergruppe, skønt den omfattede flere hundrede tusinde. Organisationsarbejdet viste sig næsten umuligt. De fleste landarbejdere må nærmest karakteriseres som børn, arbejdspladserne var små og meget geografisk spredte, endvidere var overgangen mellem lønarbejder og selvstændig mere flydende end i byerne, ligesom det politiske hensyn til samarbejdet med Venstre frem til begyndelsen af det tyvende århundrede havde holdt SD tilbage. Den altafgørende grund til den manglende organisering blandt landarbejderne skal søges i, at de nævnte forhold gjorde selvstændige politiske initiativer uhyre vanskelige blandt disse arbejdere. Dertil kom gårdmændenes usædvanlig stærke organisering, der fra århundredskiftet efterfulgtes af husmandsbevægelsen. I begge tilfælde var der tale om bevægelser, der befandt sig uden for eller søgte væk fra en lønarbejderstatus. Da landarbejderorganiseringen praktisk taget manglede, og husmandsbevægelsen knyttede an til beslægtede samfundslag i en opadstigende demokratisk kamp, allierede SD sig med denne store gruppe, der parlamentarisk støttede sig mest til Det radikale Venstre. Gennem dette parti

kom SD også i nærmere kontakt med progressive borgerlige kredse i byerne i forlængelse af samarbejdet med Venstre.

Den socialdemokratiske alliancepolitik, der slog igennem i 1910'erne, tilsigtede en fremskyndelse af den samfundsmæssige demokratiseringsproces. Herved skulle arbejdernes formulerede eller latente sociale behov søges dækket, så den socialdemokratiske arbejderbevægelse bevarede det politiske greb om arbejderklassen. Årtiets ekspansive kapitalistiske udvikling, de særlige behov for statslig indgriben skabt af krigen, men først og fremmest den hidtil stærkeste arbejderoffensiv stillede mere end nogensinde SD over for den mulighed at udnytte en bevægelse i arbejderklassen til at sikre sig en større indflydelse og opslutning hos langt bredere arbejderkredse end hidtil.

Den socialdemokratiske arbejderpolitik lykkedes næsten fuldt ud i samarbejde med husmændene og Det radikale Venstre. Begivenhederne i 1920, den kapitalistiske krise og offensiv i 1920'erne ændrede imidlertid de politiske betingelser for den socialdemokratiske arbejderbevægelses arbejde. SD arbejdede fra dette årti mere og mere bevidst for at udvide den sociale basis, der lå i de fagligt organiserede arbejdere, til en fast alliance mellem samtlige lønarbejdere og småborgerskabet, først og fremmest det agrare. I 1920'erne mobiliseredes således hele det socialdemokratiske organisationsapparat for at vinde indpas i det talrige småborgerskab, som politisk fordelte sig på de borgerlige partier, sammen med de bedrestillede lønarbejdergrupper.

Kampen om småborgerskabet blussede allerede op i 1910'erne. Arbejderoffensiven og de skarpe sociale konflikter bevirkede imidlertid, at SD trods borgfred og alliancepolitik måtte fastholde en radikal arbejderkurs, der ikke nåede væsentligt uden for husmændenes rækker inden for småborgerskabet. Den radikal-socialdemokratiske reformpolitik kom utvivlsomt dele af byernes småborgerskab til gode. Samtidig var disse lag økonomisk presset af inflationen og den store kapital, hvilket i nogen udstrækning gav anledning til protestbevægelser. Men efter opgøret i 1920 synes de især at være drejet i borgerlig retning. Det er da også karakteristisk, at de socialdemokratiske fremstød mod småborgerskabet i 1920'erne koncentrerede sig om husmændene, mens man kun i ringe udstrækning forsøgte sig over for andre grupper.

Det var det politiske samarbejde med fagbevægelsen og det politiske og organisatoriske fremstød blandt arbejderne i 1910'erne, der styrkede SD over for de borgerlige kræfter og øgede dets opbakning i arbejderklassen. Den store medlemsfremgang i dette årti efterfulgt af 1920'ernes stagnation kan ses af følgende tabel over DsF's medlemstal i udvalgte år sammenholdt med det samlede antal fagligt organiserede:²

1910	1915	1916	1917	1918	1920
101563/83	131889/76	150522/68	179284/80	255150/84	277392/67

1920	1921	1925	1928	1930
279255/77	244372/66	239704/77	155978/50	259095/76

Det organisatoriske opsving foregik således i krigsårene kulminerende i 1918, hvor medlemstallet i fagforeningerne i løbet af et år steg med over fyrre procent. Den udvidede sociallovgivning, ikke mindst over for de arbejdsløse, havde sin væsentlige andel i fremgangen. Det øgede arbejdernes støtte til SD, der i første række havde banet vejen for reformerne og stod som den vigtigste garant for dem.

Fagbevægelsen og dermed den socialdemokratiske arbejderbevægelses store gennembrud i arbejderklassen kan også illustreres med en angivelse af den faglige organisationsprocent blandt arbejderne:³

<i>Byarbejdere</i>	1909	1919	1930
Mænd	54	90	85
Kvinder	25	70	65
<i>Landarbejdere</i>			
Mænd	1	15	10
Kvinder	0	0	0

Fremgangen i det første årti skyldtes først og fremmest indslusningen af store hidtil uorganiserede eller nye ufaglærte arbejderlag i fagbevægelsen. Det indbefattede også den første egentlige organisering af de mandlige landarbejdere, hvorimod det aldrig blev til noget med de kvindelige landarbejdere. Størst var medlemstilgangen imidlertid hos industriens kvinder, der næsten alle var ufaglærte, og blandt arbejdsmændene. Arbejdsmandsforbundet tredoblede således sit medlemstal fra o. 30.000 i 1910 til o. 90.000 i 1920. De offentligt ansattes nederste lag organiserede sig ligeledes i stort omfang, ligesom denne kategori voksede numerisk i forbindelse med udbygningen af statsapparatet. F. eks. firedoblede Kommunalarbejderforbundet sit medlemstal fra godt 2000 i 1910 til knap 9000 i 1920, og Jernbaneforbundet fordoblede sit fra 5000 i 1910 til 10.000 i 1920. Endelig oplevede handels- og kontorfolkene den første organisering. Fra et medlemstal på godt 1400 i 1910 nåede det i 1920 op på over 23.000.⁴

De faglærte arbejderes fagorganisationer voksede også i 1910'erne, men langt fra i samme tempo som hos de ufaglærte, de offentligt ansatte og

HK-området. I modsætning til de øvrige arbejdere var de faglærte næsten fuldt ud organiseret allerede før 1910. Medlemsfremgangen skyldtes derfor i første række, at antallet af faglærte arbejdere voksede.⁵

Den kapitalistiske krise og stagnation i 1920'erne skabte på samme måde stagnation og i flere tilfælde tilbagegang i fagbevægelsens medlemstal. De svageste organisationer, først og fremmest Landarbejderforbundet og HK, fik halveret deres medlemstal. Krisen skabte samtidig interne modsætninger i arbejderklassen og i fagbevægelsen mellem først og fremmest faglærte og ufaglærte, der svækkede den socialdemokratiske kontrol med fagbevægelsen og arbejderne, men næppe truede den alvorligt.⁶

Både i 1910'erne omkring syndikalisterne og i 1920'erne omkring kommunisterne fandtes der i fagbevægelsen et lille mindretal af arbejdere, der ikke længere støttede SD. Frafaldet var imidlertid begrænset, og venstrefløjsorganisationerne opnåede aldrig i denne periode en styrke, der i brede arbejderkredses øjne gjorde dem til et virkeligt politisk alternativ til SD. Det var primært visse spidsgrupper, der skilte sig ud.⁷

SD's politiske gennembrud i 1910'erne, både inden for det borgerlige danske samfund som sådan og over for arbejderklassen, skyldtes den omstændighed, at det lykkedes at organisere de store ufaglærte arbejdermasser i fagbevægelsen jævnsides med de faglærte arbejdere, for de tre fjerdedele vedkommende inden for DsF, og knytte denne store fagbevægelse politisk endnu fastere til partiet gennem Danmarkshistoriens første større statslige reformvirksomhed. Den socialdemokratiske arbejderbevægelse fik gennemført og stod som den eneste virkelige politiske garant for en række væsentlige politiske og sociale rettigheder, som arbejderne havde sikret sig både over for statsmagten og over for arbejdsgiverne. Da de borgerlige gik til angreb på disse rettigheder i 1920'erne, viste det sig umuligt at trænge afgørende gennem den barriere, som hele den socialdemokratiske arbejderbevægelse byggede op om de vundne positioner. Det understregede på den anden side for SD behovet for i højere grad at erobre vælgere uden for arbejderens rækker for at komme ud af den defensive politiske position.

I 1910'erne samlede SD de faglærte og ufaglærte arbejdere om sig og gennemførte en betydelig statslig reformvirksomhed i samarbejde med husmandskredse og progressive borgerlige inden for Det radikale Venstre. I 1920'erne søgte partiet at gøre disse samfundslag til socialdemokratiske vælgere, som tidligere kun indirekte havde støttet SD. Partiet koncentrede sig her om de talrige husmænd og tjenestemænd, især de nederste lag.

Det er ikke muligt at opstille tal, der sort på hvidt viser den sociale sammensætning af SD's vælgere og medlemmer. Man kan blot sandsynliggøre dette forhold og udviklingen af det ud fra den relative geografiske fordeling. Hvis vi her koncentrerer os om vælgerne, der udtrykker partiets egentlige politiske grundlag, opviser udviklingen af den socialdemokratiske andel af stemmerne følgende procenttal:⁸

	1910	13	18	apr. 20	sep. 20	24	26	29
Hovedstaden	49	51	47	46	53	56	55	62
Københavns amt	48	48	29	30	33	38	40	45
Frederiksborg amt	23	24	23	29	32	35	35	40
Holbæk amt	0	10	8	17	19	22	24	28
Sorø amt	17	26	22	26	30	34	35	39
Præstø amt	39	34	30	32	34	38	38	42
Maribo amt	23	25	27	34	37	40	40	45
Bornholm amt	28	30	32	31	37	39	42	45
Svendborg amt	22	25	22	20	22	25	27	30
Odense amt	20	22	20	23	27	31	33	37
Hjørring amt	0	1	6	11	13	17	18	22
Thisted amt	13	9	13	12	14	19	19	22
Ålborg amt	24	28	22	26	29	34	35	36
Viborg amt	0	4	4	17	17	23	28	
Randers amt	29	28	28	29	31	37	36	40
Århus amt	56	52	56	45	48	50	51	56
Skanderborg amt	35	41	40	33	36	39	40	44
Vejle amt	33	31	33	26	29	34	34	39
Ringkøbing amt	7	8	8	10	11	17	17	20
Ribe amt	18	23	19	18	21	23	25	29
Sønderjylland	–	–	–	–	12	23	25	30
I alt pct.	29	30	29	29	32	37	37	42
Stemmer (1000)	99	107	263	300	390	470	497	593

I 1910'erne viser tallene en bemærkelsesværdig stabilitet i SD's andel af stemmerne på o. 30 %. Den kraftige vækst i vælgerskaren efter grundlov-sændringen i 1915 ændrede intet herved. Det skyldes utvivlsomt, at partiet opsamlede de mange nye arbejderstemmer. Går man ind i amternes enkelte kredse, vil man se, hvorledes valgalliancen med de radikale ved valgene i 1910, 1913 og 1918 førte til undladelse af opstilling i de store husmandsområder på øerne og enkelte steder i Jylland, først og fremmest i Viborg amt.⁹ Det udtrykte husmands- og arbejderalliancen vendt mod byernes småborgerskab og borgerskab og det mellemstore og store landbrug, der fylkede sig om henholdsvis Det konservative Folkeparti og Venstre. Valgsamarbejdet opstod som følge af det bestående valgsystem med flertallet i enkeltmandskredse i 1910 og 1913 og den utilstrækkelige forholdstalsvalg måde i 1918. Først fra 1920 fjernedes begrundelsen for valgalliancer.

Det politiske system og den demokratiske kamp sammen med Det radikale Venstre bevirkede, at de lokale stemmetal ikke gav udtryk for den præcise opslutning om SD i 1910'erne. Samarbejdet med de radikale og den voksende arbejderoffensiv resulterede sammenlagt i, at partiet næsten udelukkende koncentrerede sig om at samle arbejdere om sig. De atten

reformkrav fra 1918, socialiseringsprogrammet fra 1919 og det skarpe antikapitalistiske valgoplæg ved valget i april 1920 understregede dette. Samtidig overlod man stiltiende husmændene visse småborgerlag i byerne og progressive borgerlige til de radikale, selv om der også kom en hel del socialdemokratiske stemmer fra disse kredse.

Opgøret i 1920 fremhævede den socialdemokratiske dominans i arbejderklassen. Den borgerlige offensiv og krisen i 1920'erne, der blev en trussel mod lønarbejderne og de nederste småborgerlags levevilkår, samtidig med decimeringen af Det radikale Venstres vælgerskare og opløsningen af det formelle politiske samarbejde med dette parti, bevirkede, at SD ændrede signaler. Partiet udvidede og modererede sit reformprogram efter disse nye sociale og politiske betingelser. Det socialdemokratiske jordprogram fra 1922 rettede sig således direkte til de 50.000 såkaldte »indeklemte husmænd«.¹⁰ Valgtallene viser da også et bemærkelsesværdigt vælgerskred netop i udprægede landdistrikter fra septembervalget i 1920 til valget i 1924. Mens 33 % af de socialdemokratiske stemmer ved valget i september 1920 stammede fra landområderne, var dette tal i 1924 steget til 35%. Hovedstaden tegnede sig ved begge valg for 35%, hvorimod købstædernes andel faldt fra 32 til 30%.¹¹ I samme periode øgede partiet sin andel af det samlede stemmetal fra 32,0% til 36,6%, hvilket understreger, at den socialdemokratiske fremgang i landdistrikterne ikke blot skyldtes en vandring fra byerne og ud i landdistrikterne som følge af industrikrisen, selv om dette nok også har spillet ind.

Erfaringerne fra den første socialdemokratiske regering 1924-26 fik partiet til mere bevidst at indlede en samlet organisatorisk og politisk offensiv for at gøre det til et folkeparti byggende på et vælgerflertal af lønarbejdere og småborgere. Trods ihærdige anstrengelser havde SD dog kun i ringe udstrækning held med sit vælgerfremstød ved valget i 1926. Valgresultatet gav imidlertid anledning til overvejelser om partiets vælgersammensætning og denne sammensætning i forhold til de andre partier. De foretagne beregninger skulle dels danne udgangspunkt for et endnu kraftigere fremstød med henblik på det næste valg og dels godtgøre, at Socialdemokratiet var det eneste sande folkeparti og dermed også det eneste parti, der som regeringsparti var i stand til at varetage det store befolkningsflertals interesser.

I 1926 beregnedes det, at SD i hovedstaden fik 55% af de afgivne stemmer, i provinsbyerne 50% og i landkommunerne 24% af de afgivne stemmer.¹² Disse tal understreger partiets politiske dominans i byerne. Da statistikken for folketingsvalgene ikke giver mulighed for historisk at fordele stemmerne på de tre nævnte geografiske områder, kan man bedst få et indtryk af udviklingen ud fra tallene for kommunevalgene. SD's procentvise andel af stemmerne fordelte sig således:¹³

	1909	1913	1917	1921	1925	1929
København	47	49	53	57	54	63
Frederiksberg	36	37	35	37	30	39
Provinsbyer	37	41	44	45	44	49
Sognekommuner	10	11	15	19	19	22
Hele landet	24	26	30	33	31	36

Tallene for kommunalvalgene viser, at partiet allerede ved periodens start talte omtrent halvdelen af stemmerne i hovedstaden og to femtedele af stemmerne i provinsbyerne. I disse områder steg partiets stemmeandel kun meget jævnt frem til det store skred i 1929. Det socialdemokratiske »stemmemarked« var så at sige mættet i byerne. Derimod viste der sig rige muligheder i landområderne. I 1910'erne oplevede SD det første store gennembrud for den faglige og partipolitiske organisering af arbejderne i landkommunerne. Det store Arbejdsmandsforbund var formentlig en vigtig banebryder i dette arbejde. Inden for partiet viste det sig ved en fordobling af antallet af foreninger og medlemmer i landkommunerne fra 1917 til 1920,¹⁴ og fra en vælgerandel på 11% i 1913 voksede den i 1917 til 15% og i 1921 til 19%. Selv om mange mindre husmænd fandt ind i SD's rækker, så har det sikkert i første række været arbejdere, der omsider blev fagligt organiserede og ad den vej tilsluttede sig partiet. Kommunevalget i 1925 kunne derimod ikke opvise det samme vælgerskred mod SD i landdistrikterne som folketingsvalget året før. De borgerlige partier var blevet styrket siden valget i 1924 og udnyttede deres overlegne organisatoriske apparat i disse områder.

Det store skred over mod SD indtraf ved kommunalvalget i marts 1929 og endnu mere ved folketingsvalget i april 1929. Deflationskrisens forstærkede trussel mod det lavere småborgerskabs eksistens og krisen og den borgerlige regerings angreb på lønarbejderne gav den socialdemokratiske arbejderbevægelse gunstige agitationsmuligheder, som blev udnyttet fuldt ud. Arbejdere, tjenestemænd og husmænd var de tre sociale kategorier, som partiet især henvendte sig til. Den store tilbagegang for Det konservative Folkeparti kunne tyde på, at ikke mindst tjenestemændene for alvor søgte over til socialdemokraterne sammen med måske dele af byernes småborgerskab. Den omstændighed, at SD opnåede den største vælgerfremgang i hovedstaden og dernæst i provinserne ved kommunevalget, pegede ligeledes i den retning. Men også i sognekommunerne var der en markant fremgang. En vigende tilslutning til de radikale antyder en socialdemokratisk drejning blandt husmændene.

Fra 37,2 % af stemmerne ved folketingsvalget i 1926 var den socialdemokratiske vælgerandel i 1929 steget til 41,8 %. SD var stærkt på vej til at blive det folkeparti, som det allerede klart efterstræbte i 1926. Det store

flertal af lønarbejderne tilsluttede sig partiet, i første række de faglærte og de ufaglærte arbejdere og dernæst den voksende gruppe af lavere funktionærer både inden for det private og det offentlige. Dele af de øverste og traditionelt set konservative lønarbejderlag var ligeledes i bevægelse over mod SD. Blandt de selvstændige var der givetvis også nogen politisk fremgang for partiet, men her havde SD et langt ringere og mere udflydende socialt grundlag end hos lønarbejderne. Partiet kunne blandt arbejderne støtte sig til fagbevægelsen, men de selvstændige knyttede sig i første række til de borgerlige, både i den faglige og den partipolitiske organisering. Den socialdemokratiske tanke om at skabe sig et fast vælgerflertal ved at samle lønarbejdere og småborgere om sig stødte mod Venstres stærke bastioner blandt gårdmændene. Det radikale Venstres dominans hos husmændene og Det konservative Folkepartis dominerende stilling i byernes småborgerskab. Stærkest stod SD utvivlsomt blandt de talrige småhusmænd.

Noget fuldgyldigt folkeparti var SD endnu ikke i 1929, men det opfyldte i langt højere grad den rolle og dermed også den statsbærende funktion end de øvrige partier og politiske bevægelser. Det viste en socialdemokratisk undersøgelse fra 1926 af de fire største partiers vælgerfordeling på hovedstaden, provinsbyerne og landkommunerne:¹⁵

	Hovedstaden	Provinsbyerne	Landkommunerne
Det konservative Folkeparti	34	30	36
Det radikale Venstre	17	14	69
Venstre	2	10	88
Socialdemokratiet	33	32	35

Tallene, der ikke havde ændret sig eller ændrede sig radikalt i denne periode, viser, at af Venstre og SD, som i 1920'erne alene kæmpede om kontrollen med statsmagten, stod SD i det lange løb med de bedste forudsætninger for at udfylde den statsbærende rolle.

Den stærke stigning i det socialdemokratiske vælgerantal fra valget i 1918, der fra 1920 også indebar en relativ stigning, betød samtidig, at SD i større udstrækning fremstod som et vælgerparti, hvor kun en mindre del var organiseret som partimedlemmer. Det ses af følgende medlemstal sat i forhold til vælgerantallet:¹⁶

Medlemstal/% af vælgerantal:						
1910	1913	1918	1920 sep.	1924	1926	1929
43944/45	56807/53	91791/35	126603/32	143203/30	144680/29	163193/28

Medlemmernes faldende andel af vælgertallet samtidig med fagbevægelsens svækkelse løsnede utvivlsomt op for en bredere socialdemokratisk social basis i 1920'erne.

Lad os endelig se på den sociale sammensætning af partiets ledende folk. Det drejer sig først og fremmest om de kongresdelegerede, hovedbestyrelsen og folketingsgruppen. I modsætning til både medlemmerne og vælgerne kan der for ledelsen angives præcise tal. De kongresdelegerede havde i udvalgte år følgende sammensætning:¹⁷

	1913	1919	1923	1931
<i>Ufaglærte: i alt/pct.</i>	45/14	54/13	36/10	50/16
Byerne	18	23	9	19
Landet	27	31	27	31
<i>Faglærte:</i>	137/43	184/46	175/51	139/43
Byerne	88	137	125	102
Landet	49	47	50	37
<i>Akademikere o.l.:</i>	9/3	18/4	10/3	10/3
Byerne	4	10	5	8
Landet	5	8	5	2
<i>Funktionærer o.l.:</i>	40/13	63/16	65/19	75/23
Byerne	16	36	29	36
Landet	24	27	36	39
<i>Erhvervsdrivende:</i>	72/23	71/18	51/15	40/12
Byerne	14	17	7	5
Landet	58	54	44	35
<i>Uangiven:</i>	17/5	11/3	6/2	7/2
I alt delegerede	320	401	343	322

I den socialdemokratiske hovedbestyrelse var den sociale sammensætning følgende:¹⁸

	1913	1919	1923	1931
<i>Ufaglærte: i alt/pct.</i>	4/8	3/6	4/7	4/7
Byerne	4	2	3	3
Landet	0	1	1	1
<i>Faglærte:</i>	32/63	31/60	31/54	32/54
Byerne	31	31	29	28
Landet	1	0	2	4
<i>Akademikere o.l.:</i>	10/20	8/15	10/18	8/14
Byerne	8	8	8	7
Landet	2	2	2	1
<i>Funktionærer o.l.:</i>	2/4	4/8	6/9	9/16
Byerne	2	4	5	8
Landet	0	0	0	1
<i>Erhvervsdrivende:</i>	3/6	6/12	7/12	6/10
Byerne	1	2	1	2
Landet	2	4	6	4
I alt hovedbestyrelsen	51	52	57	59

Endelig følger en tabel over den sociale sammensætning i partiets folketingsgruppe:¹⁹

	1910	1920 sept.	1929
<i>Ufaglærte: i alt/pct.</i>	0/0	4/8	4/7
Hovedstaden	0	1	1
Provinsen	0	3	3
<i>Faglærte:</i>	16/67	28/58	29/48
Hovedstaden	5	7	9
Provinsen	11	21	20
<i>Akademikere o.l.:</i>	5/21	9/19	13/21
Hovedstaden	2	3	3
Provinsen	3	5	10
<i>Funktionærer o.l.:</i>	0/0	3/6	5/8
Hovedstaden	0	1	3
Provinsen	0	2	2
<i>Erhvervsdrivende:</i>	3/13	4/8	10/16
Hovedstaden	1	1	1
Provinsen	2	3	9
I alt folketingsmedl.	24	48	61

Erhvervsfordelingen i de tre ledende socialdemokratiske organer peger tydeligt på de faglærte arbejdere som det bærende lag i partiets ledelse. Cirka halvdelen stammede fra denne gruppe. Derimod var de ufaglærte arbejdere kun svagt repræsenteret, specielt i hovedbestyrelsen og i folketingsgruppen. De faglærtes andel viste en let faldende tendens, mens de ufaglærte udgjorde en nogenlunde fast bestanddel på 5-10 procent i hovedbestyrelse og folketingsgruppe og omtrent det dobbelte på kongresserne. Akademikere og lærere var en betydelig gruppe blandt både folketingsmændene og i hovedbestyrelsen omfattende omkring en femte del af det samlede tal. Andelen lå nogenlunde fast i folketingsgruppen, men viste en stigende tendens i hovedbestyrelsen. Gruppen omfattede derimod kun et par procent af de kongresdelegerede. Funktionærerne og tjenestemændene var den eneste gruppe, som i alle tre organer udtrykte en klar stigende tendens. Hos de kongresdelegerede steg gruppens andel fra 13 til 23%, i hovedbestyrelsen fra 4 til 16% og i folketingsgruppen fra 0 til 8%. De selvstændige erhvervsdrivende udgjorde den sidste større gruppe. Ved periodens begyndelse var andelen af selvstændige usædvanlig stor på kongresserne, nemlig omtrent en fjerdedel, der imidlertid halveredes i de følgende to årtier. Derimod viste de selvstændige en svagt stigende tendens i både hovedbestyrelsen og folketingsgruppen. Niveaueet lå omkring 10%, højest hos folketingsmændene.

I geografisk henseende fordelte de ufaglærte sig nogenlunde ligeligt på by og land, med en overvægt for landdistrikterne på kongresserne og omvendt i hovedbestyrelsen. De faglærte kom i udpræget grad fra byerne, især provinsbyerne. Den største gruppe af faglærte fra landområderne fandtes på kongresserne. For akademikere og lærernes vedkommende kom hovedparten fra provinsbyerne, mens funktionær- og tjenestemandsgruppen fordelte sig nogenlunde ligeligt på by og land, dog med en overvægt for byerne i hovedbestyrelsen. De selvstændige kom først og fremmest og i stigende udstrækning fra landdistrikterne. Det store flertal bestod af husmænd, mens håndværkere og detailhandlende udgjorde to mindre grupper. Husmændene dominerede især blandt de selvstændige i folketingsgruppen og i øvrigt også blandt de ikke valgte folketingskandidater, hvor antallet var markant stigende i 1920'erne.²⁰

SD's ledende organer viste en social sammensætning, der peger på de faglærte som det ledende politiske lag i byerne og husmændene som den dominerende gruppe i den politiske kamp på landet. I forhold til deres andel af medlemmerne og vælgerne har de sikkert været overrepræsenteret. Den stigende tendens for de faglærte, især i folketingsgruppen, vidnede imidlertid om, at nye lønarbejdergrupper øgede deres betydning blandt de socialdemokratiske masser. Det voksende antal selvstændige i folketingsgruppen, især blandt husmændene, angav, hvilken social gruppe SD i første række søgte at vinde i 1920'erne. De selvstændiges faldende andel af de kongresdelegerede kan måske tages som udtryk for en voksende politisk aktivitet og tilslutning fra lønarbejderne i landdistrikternes foreninger.

Akademikerne og lærerne må siges at have været stærkt overrepræsenteret i hovedbestyrelse og folketingsgruppe i forhold til deres numeriske omfang. Derimod forekommer funktionær- og tjenestemandrepræsentationen ikke nær så skæv i forhold til andelen af medlemmer og vælgere. De ufaglærte synes ene af alle grupper stærkt underrepræsenteret.

De fåtallige ufaglærte arbejdere i ledelsen er det tydeligste vidnesbyrd om, at man ikke uden videre kan sætte lighedstegn mellem ledelsens sociale sammensætning og sammensætningen blandt medlemmer og vælgere. De faglærtes dominans i ledelsen over for et flertal af ufaglærte i arbejderklassen og utvivlsomt også i den socialdemokratiske basis skyldes sikkert flere forhold. Det var de faglærte, der oprindeligt formede og ledede den socialdemokratiske arbejderbevægelse. På grund af en meget stor træghed i udskiftningen af lederne, der efterhånden overvejende blev professionelle ledere, og på grund af de faglærtes faglige uddannelse og som regel mere stabile arbejder fortsatte de på de ledende poster, trods ændringer i den sociale basis. Noget tilsvarende lå bag husmændenes dominerende stilling i landområderne. Hertil kom også et forhold som social status, der givetvis spillede en rolle ved udvælgelsen af lederne, på baggrund af den dominerende borgerlige offentlighed i byerne og endnu mere på landet. Det er således karakteristisk, at i provinsbyerne figurerede næsten alle vegne lokale socialdemokratiske redaktører som partiets ledere. Bag valget af de relativt mange akademikere og lærere lå sikkert ikke mindst deres sociale status og uddannelse, der også var af politisk betydning i kampen for at erobre disse traditionelt borgerlige samfundslag. Endelig kan den generelle fremgang for funktionær- og tjenestemandgruppen utvivlsomt tages som udtryk for dette samfundslags voksende tilslutning til SD.

De socialdemokratiske ledere bestod generelt for 8-9/10's vedkommende af lønarbejdere af forskellige kategorier. De faglærte arbejdere var den altdominerende gruppe, ligesom den også var det i DsF's ledende organer, omend med en vigende tendens. Først og fremmest det voksende antal funktionærer og tjenestemænd pegede på SD som et parti, som samlede stadig flere af de lønarbejderlag om sig, som voksede frem, og/eller som tog fat på en bredere politisk organisering. Det betydelige antal selvstændige, især hos husmændene, viste, at partiet i nogen udstrækning havde held med sine planer om en socialdemokratisk alliance mellem lønarbejdere og småborgerskab. Byernes småborgerskab var imidlertid svagt repræsenteret, ligesom blandt de socialdemokratiske vælgere og medlemmer. Dette kan derimod ikke siges om de ufaglærte. Numerisk var de flest, men de faglærte sad på de fleste ledende poster, også i fagbevægelsen. Selv om både faglærte og ufaglærte sluttede op om SD, var det store socialdemokratiske problem imidlertid i tilstrækkelig udstrækning også at varetage de ufaglærtes interesser.

Noter

1. V. Dybdahl: Partier og erhverv I, s. 49ff, 72ff, 223ff og 246. De faglærtes dominans fremtræder ikke så stærkt i Dybdahls som i nærværende fremstilling, fordi der for ledelsens vedk. ikke som her opdeles efter folks oprindelige faglige uddannelse. Endvidere knytter Dybdahl ikke, som det er forsøgt her, analysen sammen med fagbevægelsen, som i den første fase var næsten fuldstændig domineret af de faglærte arbejdere. – Jvf. også s. 44ff.
2. O. Bertolt m. fl.: Under Samvirkets Flag, s. 558f.
3. M. Kristensen (red.): De samvirkende Fagforbund, s. 228.
4. Jvf. tabellen for fagorg. medlemstal.
5. Sammested.
6. Sammested.
7. J. Christensen: Socialdemokratiets udvikling til regeringsparti og udviklingen af en selvstændig venstrefløj I, s. 373ff.
8. Jvf. tabellen over stemmetal ved folketingsvalgene.
9. Sammested.
10. En redegørelse for Soc. 1921–22, s. 97.
11. Beregnet på grundlag af partiets egne valgtal for købstæderne og den offentliggjorte valgstatistik fra Danmarks Statistik. Beretning om Socialdemokratiets virksomhed 1919–1923, op. cit., s. 46f. Beretning fra Socialdemokratisk Forbund 1924, s. 30f. Tabellen.
12. Beretning fra Socialdemokratisk Forbund 1927, s. 3.
13. Jvf. tabellen for SD's stemmetal ved kommunalvalgene.
14. Jvf. tabellen for SD's medlemmer og foreninger.
15. Beretning fra Socialdemokratisk Forbund 1927, s. 4.
16. Beregnet på grundlag af tabellerne for SD.
17. J. Christensen, op. cit., II, s. 71.
18. Samme, II, s. 1ff.
19. Samme, II, s. 12ff.
20. Jvf. Stat. Medd. 4,62,1 (1921), 4,71,1 (1924–25), 4,77,1 (1927), 4,83,2 (1929–30).

AFSLUTNING

Der er et stort spring fra det lille danske socialdemokratiske parti, der i 1884 fik valgt sine to første repræsentanter ind i Folketinget, til det store SD, som ved indgangen til 1930'erne satte sig fast i sadlen som det danske samfunds statsbærende parti med opslutning fra næsten halvdelen af vælgerne. Og der er ligeledes foregået en betydelig politisk omvæltning fra 1880'ernes første omrids til en socialdemokratisk fagbevægelse, der befandt sig i en åbenlys kamp med arbejdsgiverne, til de velordnede forhold mellem en gennemorganiseret arbejder- og kapitalistklasse i 1930'erne, som var underkastet den socialdemokratisk dominerede statsmagts stramme styring.

Gennem et halvt århundredes politiske kampe havde den organiserede arbejderklasse i den grad styrket sin magt og indflydelse, at kontrollen med statsmagten måtte overlades til den socialdemokratiske arbejderbevægelse. Videreførelsen af det borgerlige danske samfund lod sig på det bestående politiske grundlag ikke længere gennemføre uden de indrømmelser til arbejderne, som var forudsætningen for arbejderbevægelsens fuldstændige integration i det borgerlige samfund. Arbejderbevægelsens udvikling i denne periode var således kendetegnet ved både en kamp- og en integrationsproces. Jo længere man kom frem i perioden, desto stærkere blev der fra både SD og visse borgerlige kredses side arbejdet for at forene de to processer med henblik på en gradvis demokratisering af samfundet fremfor en direkte konfrontation mellem klasserne. Denne udviklingsstrategi for det danske samfund har under socialdemokratisk ledelse siden hen været anvendt i stadig mere forstærket udgave.

Som hovedrepræsentanten for den samlede organiserede arbejderklasse, der i første række stod i modsætningsforhold til det borgerlige samfund, blev SD den vigtigste formidlende faktor af klasserne og samfundslagenes samfundsmæssige integration i statslig regi. SD's voksende betydning og styrke inden for det borgerlige danske samfund udsprang af arbejderklassens styrkelse og den socialdemokratiske arbejderbevægelses evne til at opfange bevægelsen i arbejderklassen og udnytte den til via statsmagten at gøre indhug i borgerlige magtpositioner. Således lykkedes det for SD at varetage arbejderklassen og stadig flere beslægtede samfundslags interesser i tilstrækkeligt omfang til at sikre disse brede og undertrykte samfundsgruppers fortsatte og stigende opslutning om SD og den parlamentariske styreform, som de samtidig bidrog til at videreudvikle.

Inden for dette halve århundredes udvikling er perioden 1910-1930 taget op til en nærmere analyse. I dette tidsrum foregik det første afgørende gennembrud for den classesamarbejdende udviklingsstrategi med staten

som centrum, som SD mere og mere kom til at stå for. Det var således i denne periode, SD udviklede sig fra et overvejende oppositionelt arbejderparti i et markant modsætningsforhold til det borgerlige samfund til et bredere og statsbærende parti, der nu også udtrykte borgerskabets interesser. Borgerskabet forsonede sig af nødvendighed med denne klassesamarbejdslinie og den stærkere statsmagt, som Socialdemokratiet blev bærer af. For SD betød det, at førkrigstidens klassepolitik med udgangspunkt i arbejderklassen ændrede sig til en klasseforsonende interessepolitik. Den socialdemokratiske interessepolitik tog ganske vist også sit udgangspunkt i arbejderklassen, hvis opbakning begrundede partiets politiske indflydelse, men den søgte at samle kampen mellem alle »berettigede« samfundsinteresser inden for den statsmagts rammer, som SD mod periodens slutning begyndte at administrere.

Udgangspunktet for den klassesamarbejdende udviklingsstrategi for det borgerlige danske samfund blev skabt under den første verdenskrig. I en årrække fra 1920 satte den oprindelige liberalkapitalistiske udviklingsmodel sig imidlertid igen i en vis udstrækning igennem båret af partiet Venstre og landbrugskapitalen og med støtte fra det øvrige borgerskab. Men med landbrugets begyndende svækkelse fra slutningen af 1920'erne og det stigende krisebetonede modsætningsforhold mellem industri og landbrug, som var et særligt kendetegn for den danske kapitalisme, fjernedes grundlaget for den liberalkapitalistiske udviklingsmodel. Venstres statslige politik blev for klassespecifik til at kunne holde sammen på det borgerlige danske samfund. Kun SD kunne mønstre et tilstrækkeligt bredt socialt fundament og et adækvat politisk bud på videreførelsen af dette samfund.

Samtidig med liberalkapitalismens hendøen og den gradvise udvikling af en ny integrations- og interventionspolitik omkring statsmagten båret af SD opstod der de første ansatser til en egentlig revolutionær samfundsstrategi. Den arbejderopposition, der blev grundlaget for en begyndende revolutionær politik, voksede netop frem, da SD øgede sin klassesamarbejdspolitik og integration i statsmagten. En række arbejdergrupper gjorde i kampen for deres materielle interesser nye politiske erfaringer gennem sammenstødene med ikke blot arbejdsgiverne, men også med de begrænsninger for deres kampmuligheder, som fulgte af klassesamarbejdets udbygning. Det bragte dem i konflikt med SD, der stod som garant for dette samarbejde.

Den nye revolutionære arbejderbevægelse nåede sit første højdepunkt i årene umiddelbart op til 1920. En hård kamp mod arbejdsløsheden og prisstigningens følger for arbejderne kulminerede i 1919-20 i en omfattende strejkebevægelse. Den syndikalistiske fagopposition var det vigtigste organisatoriske udtryk herfor. Men borgerskabets indrømmelser til den offensive arbejderklasse i form af en betydelig reformlovgivning samt bedre løn- og arbejdsvilkår formidlet af SD hindrede en massiv faneflugt fra den socialdemokratiske arbejderbevægelse og over til den nye revolutionære arbejderbevægelse, som man så det i andre lande. I 1920 fik det

danske borgerskab støttet af statsapparatets repressive foranstaltninger og SD's velvilje taget den værste brod ud af den revolutionære bevægelse.

Efter nederlaget i 1920, under 1920'ernes krisefyldte årti, levede en organisatorisk yderst begrænset venstrefløj videre omkring først og fremmest en række fagoppositionelle klubber, der for en del tilknyttet kommunistpartiet. SD's begrænsede ansvar for regeringsmagten i 1920'erne og arbejdernes defensive position vanskeliggjorde udviklingen af et politisk alternativ til SD inden for arbejderbevægelsen. Både syndikallerne og kommunisterne vendte sig mod classesamarbejdet og forsøgte at opsamle de politiske erfaringer fra de brudflader i det borgerlige samfund, som arbejdskampene skabte. Og særlig kommunisterne forsøgte at opstille et program for arbejdernes organisering i råd som grundlag for opbygningen af et socialistisk samfund. Det lave kampniveau i den danske arbejderklasse og SD's stærke greb om arbejderklassen begrænsede imidlertid stærkt mulighederne for udviklingen af andre politiske bevægelser i arbejderklassen.

Ved indgangen til 1930'erne placerede den socialdemokratiske strategi for udviklingen af det danske samfund, der byggede på det parlamentariske demokrati og tanken om en stærk og harmoniserende statsmagt, sig som den dominerende udviklingsstrategi. Krisens gennembrud fra 1931 forstærkede denne strategis dominans i det danske samfund og dens betydning for den socialdemokratiske arbejderbevægelse. Dermed udslettedes for tid og evighed den liberalkapitalistiske udviklingsmodels betydning for det danske samfund. Den stærke statsmagt var blevet en uomgængelig forudsætning for videreførelsen af det borgerlige samfund.

I andre lande tegnede der sig en lignende udvikling. Mest vidtgående var det kriseramte tyske borgerskabs tiltag for at redde kapitalismen. Borgerskabet greb her direkte til udslettelse af arbejderbevægelsen og opbygningen af en autoritær, korporativ statsmagt. I det socialistiske Rusland opnåede staten samtidig en økonomisk og politisk magt, der let kunne stå mål med den tyske stat.

På baggrund af krisen og denne internationale politiske udvikling forstærkede det danske SD i løbet af 1930'erne sin statsbærende og nationale klasseforsonende rolle. Denne fortsatte socialdemokratiske drejning bort fra de rene arbejderinteresser skulle give anledning til kommunistpartiets første egentlige politiske gennembrud.

Forkortelser

ABA = Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv
DA = Dansk Arbejdsgiverforening
DKU = Danmarks kommunistiske Ungdom
DKP = Danmarks kommunistiske Parti
DSA = Danmarks socialistiske Arbejderparti
DsF = De samvirkende Fagforbund
DSU = Danmarks socialdemokratiske Ungdom
DUS = Det uafhængige Socialdemokrati
DVP = Danmarks venstresocialistiske Parti
EKKI = Eksekutivkomiteen for den kommunistiske internationale
FS = Fagoppositionens Sammenslutning
KB = Det kongelige Bibliotek
KI = Den kommunistiske internationale
KPD = Tysklands kommunistiske parti
KUF = Kommunistisk Ungdomsforbund
RFI = Røde faglige internationale
SAC = Arbejdernes centralorganisation i Sverige (synd.)
SUF = Socialdemokratisk Ungdomsforbund
USPD = Tysklands uafhængige socialdemokrati

Kilder og litteratur

Arkivalier

Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv:

De samvirkende Fagforbunds arkiv, »Splittelsesforsøg og tvistigheder 1914–1922«.
Forhandlingsprotokol for Arbejdernes Fællesorganisation i København 1910–1930.
Forhandlingsprotokol for Socialdemokratisk Forbund 1910–1930.
Forhandlingsprotokol for Socialdemokratisk Ungdomsforbund 1914–1919.
Marie Nielsens arkiv.
Protokol for Kontrahentforsamlingen. Socialdemokraten 1910–1930.
Socialdemokratisk Forbunds arkiv, kasse 30.

Folketingets arkiv:

Forhandlingsprotokol for den socialdemokratiske rigsdagsgruppe 1910–1930.
Forhandlingsprotokol for den socialdemokratiske landstingsgruppe 1918–1930.

Landsorganisationens Arkiv:

Forhandlingsprotokol for De samvirkende Fagforbund 1909–1920.

Trykte protokoller, beretninger o. l.

Beretning om Dansk Arbejdsgiverforenings virksomhed 1909–1931.

Beretning om De samvirkende Fagforbunds generalforsamling 1911, 1913, 1916, 1919, 1922, 1925, 1928, 1931.

Beretning om De samvirkende Fagforbunds virksomhed 1909–1931.

Beretning fra Socialdemokratisk Forbund til hovedbestyrelsen 1914–1923.

Beretning om Socialdemokratisk Forbunds regnskab og fortegnelse over foreninger og medlemmer 1914–1923.

Beretning om Socialdemokratiets virksomhed 1908–1913, 1913–1915, 1915–1919, 1919–1923 til partikongressen i 1913, 1915, 1919 og 1923.

Beretning fra Socialdemokratisk Forbund 1924–1927 og 1927–1931 til partikongressen i 1927 og 1931.

Beretning om forholdene i Den danske Landmandsbank, 1924.

Betænkning fra Arbejdskommissionen af 1925 I–II, 1926–1927.

En redegørelse for Socialdemokratiets rigsdagsvirksomhed 1910–1924.

Håndbog for Socialdemokratiet 1924–1931.

Protokol for Socialdemokratiets kongres i 1910, 1913, 1915, 1916, 1918, 1919, 1923, 1927 og 1931.

Rigsdagstidende 1910–1930.

Statistiske Meddelelser: (kommunalvalgene) 4,31,5 (1909), 4,42,2 (1913–14), 4,54,3 (1917–18), 4,62,5 (1921), 4,73,5 (1925–26), 4,83,1 (1929–30) (folketingsvalgene) 4,35,2 (1910–11), 4,42,3 (1913–14), 4,57,1 (1918–19), 4,60,3 (1920–21), 4,61,1 (1920–21), 4,62,1 (1921), 4,71,1 (1924–25), 4,77,1 (1927), 4,83,2 (1929–30).

Statistisk Årbog 1910–1930.

Årbog for Rigsdagssamlingen 1910–1930.

Aviser og Blade

Arbejderen 1909–1930.
Arbejdet 1919–1921.
Arbejderbladet 1921–1930.
Fremad 1907–1922 (SUF).
Klassekampen 1918–1919.
Klassekampen 1922–1923.
Rød Ungdom 1920–1930.
Socialdemokraten 1910–1930 (+register)
Socialisten 1910–1930.
Solidaritet 1911–1921.

Småtryk, Piecer, Håndbøger o. l.

O. Bertolt m. fl.: Fagforeningskundskab, 1929
E. Christiansen og J. Erwig: Fire års kamp. Socialdemokratisk ungdom under verdenskrigen, 1918.
E. Christiansen og J. Erwig: Striden i Socialdemokratiet, 1919.
Hvilken vej skal fagforeningerne?, 1919.
H. Jensen: Er arbejderdiktatur berettiget?, 1919.
Kommunismen. Håndbog for Socialdemokratiet, 1924.
Love for De samvirkende Fagforbund, 1913.
Love for De samvirkende Fagforbund, 1922.
Ned med De samvirkende Fagforbund, 1911.
H. Palbo m. fl.: Valgalliance eller klassekamp, 1918 (Socialisten)
Program for Socialdemokratiet 1913 og love 1915, Prot. for partikongres 1915.
L. Rasmussen: Håndbog for Socialdemokratiet, 1913.
Socialdemokratiet under krig og dyrtid, 1918.
Th. Stauning: Parlamentarisme eller diktatur, 1923.
K. K. Steincke: Moderat eller radikal?, 1919.
K. K. Steincke: Generalstrejken, 1920.

Fremstillinger

S. Agerholm og A. Vigen: Arbejdsgiverforeningen gennem 25 år 1896–1921, 1921.
S. Agerholm og C. Plum: Arbejdsgiverforeningen gennem 50 år 1896–1946, 1946.
A. Andersen og E. Wiinblad: Det danske Socialdemokratis historie fra 1871 til 1921, 1921.
T. B. Andersen: Staten og storkonflikten i 1925, 1975.
P. Bagge (red.): P. Munch. Erindringer, bd. 2–5, 1960–64.
Bang m. fl.: Fagoppositionens Sammenslutning 1910–1921, 1975.
Behrendt og Straser: Murersvendenes fagforening af 1919 for København og omegn 1919–1969, 1969.
H. Berthelsen: Danmarks anerkendelse de jure af Sovjetunionen, Historie 1975, s. 161–213.
O. Bertolt m. fl.: Under Samvirkets Flag. De samvirkende Fagforbund 1898–1948, 1948.
O. Bertolt m. fl.: En bygning vi rejser I–III, 1954–55.
A. Bindslev: Konservatismens historie i Danmark fra 1848 til 1936 I–III, 1936–38.
K. Bjerke m. fl.: Dansk landbrug fra 1880 til 1938, 1938.
A. Bjørklund: Smede- og maskinarbejderne i København, 1945.
H. J. Blicher m. fl.: Dansk provinspresse, 1925.
J. Braunthal: Geschichte der Internationale 1–2, 1961–63.
J. Braskhøj m. fl.: Det danske klassesamfund 1920–1940, Den jyske Historiker 9, 1976.
C. Bryld: Revisionismens betydning for det danske Socialdemokratis idéudvikling fra 1890'erne til 1930'erne, 1965 (utrykt).
C. Bryld: Det danske Socialdemokrati og revisionismen II: Fra 1914 til 1930'erne, 1976.

- Edv. Bull: Arbejderbevægelsens stilling i de tre nordiske lande 1914–1920, Tidsskrift for Arbejderbevægelsens Historie 1, 1976, s. 3–28.
- S. Busck m. fl.: Klassestrukturen i Danmark 1870–1920, Den jyske Historiker 3–4, 1973–74.
- J. Christensen: Historieskrivningen om den danske arbejderklasse og arbejderbevægelse, Den jyske Historiker 1, 1973–74, s. 2–30.
- J. Christensen: Danmarks socialistiske Arbejderparti 1918–1919, Årbog for Arbejderbevægelsens Historie 5, 1975, s. 59–112.
- J. Christensen: Splittelsen af dansk arbejderbevægelse 1910–1930, Rapport til nordisk historikerkonference 1976, ca. 50 s.
- J. Christensen: Danmarks kommunistiske Parti 1919–1930, Historievidenskab 8, 1976, s. 87–128.
- J. Christensen: Socialdemokratiets udvikling til regeringsparti og udviklingen af en selvstændig venstrefløj 1910–1930, I–II, 1977 (utrykt).
- L. Brahe Christensen: Tekstilfabrikantforeningens historie 1895–1945, 1945.
- E. Christiansen: Danske smede 1888–1948, 1948.
- N. F. Christiansen: Revisionismens betydning for det danske Socialdemokratis idéudvikling fra 1890'erne til 1930'erne, 1965 (utrykt).
- E. Cohn: Danmark under den store krig 1914–1920, 1928.
- Danske Typografers Organisations Historie 1894–1919, 1919.
- V. Dybdahl: Partier og erhverv I–II, 1969.
- G. Fog-Petersen: Det radikale Venstres historie I–II, 1938.
- J. von Freyberg m. fl.: Geschichte der deutschen Sozialdemokratie 1863–1975, 1975.
- G. Fülberth og J. Harrer: Die deutsche Sozialdemokratie 1890–1933, 1974.
- H. Gad: Befolknings- og arbejdskraftproblemer i dansk landbrug I, 1956.
- W. Galenson: Arbejder og arbejdsgiver i Danmark, 1955.
- J. Hansen: Hovedtræk af Industrirådets historie 1910–1935, 1935.
- K. Hansen og L. Torpe: Den socialdemokratiske reformisme og 30'ernes krise, 1977.
- S. Å. Hansen: Økonomisk vækst i Danmark 1720–1970, 1–2, 1972–74.
- J. Hatting: Det konservative Folkepartis historie i et halvt århundrede, bd. 1: 1915–1929, 1966.
- B. Jensen: Oktoberrevolutionen og danske erhvervsinteresser, Historie 1974, s. 185–247.
- E. B. Jensen: Socialdemokratiet som folkeparti 1924–1926, 1976.
- H. Jensen: Dansk jordpolitik 1757–1919 II, 1945.
- J. Jensen og Fr. Borgbjerg: Socialdemokratiets århundrede I, 1904.
- J. Jensen og C. M. Olsen: Oversigt over fagbevægelsen i Danmark i tiden 1871 til 1900, 1901.
- O. Jensen: Dansk Tekstilarbejderforbund 1885–1935, 1935.
- H. Juul-Jensen m. fl. (red.): Ordbog over det danske sprog, bd. I–28, 1919–1956.
- H. Jørgensen: Staunings fredsarbejde 1914–1918, i B. Schmidt (red.): Th. Stauning, 1964, s. 129–52.
- P. F. Jørgensen: De samvirkende Fagforbunds kompetencespørgsmål i mellemkrigstiden ca. 1921–1939, 1975 (utrykt).
- A. Kocik: De københavnske havnearbejderes organisationshistorie 1914–1939, 1939.
- Kolindsund 1923–1926. En redegørelse for Kolindsunddommene, 1927.
- S. Kolstrup: 8-timersdagen. Kravets formulering og dets gennemførelse i Danmark, Erhvervshistorisk Årbog 1972, s. 7–59.
- M. Kristensen (red.): De samvirkende Fagforbund 1898–1923, 1922.
- T. Kårsted: Påskekrisen, 1968.
- T. Kårsted: Indenrigsminister Ove Rodes dagbøger 1914–1918, 1972.
- T. Kårsted: Storbritannien og Danmark 1914–1920, 1975.
- H. Lange og H. Meyer: De politiske Arbejderinternasjonaler 1914–1934, 1934.
- H. S. Larsen: Træk af de faglige konflikter i 1920 og 1925, Økonomi og Politik 1955, s. 163–204.
- K. Larsen: Regeringskrisen i 1922, Historie 1974, s. 562–631.
- N. I. Larsen og J. Jacobsen: Blade af skotøjsfagets historie i Danmark 1885–1935, 1935.

- Th. Laursen: Sømændenes Forbund i Danmark 1897–1947, 1947.
- R. Lund: Sammenslutningen og Centralorganisationen, 1972.
- M. C. Lyngsie og Chr. Sørensen: Dansk Arbejdsmandsforbund 1897–1922, 1922.
- F. Madsen: Murerforbundet i Danmark 1887–1937, 1937.
- J. S. Madsen: Kolindsundkonflikten 1923–1926, 1977 (utrykt).
- S. Mørch: Omkring bankkommissionen af 21. sept. 1922, i Hilsen til Hæstrup 1969, s. 131–59.
- N. Nielsen: Danske Typografers Organisations Historie 1919–1944, 1944.
- Fr. Nørgård og H. Jensen: Venstres historie gennem hundrede år I–II, 1938.
- I. Nørlund: Rids af dansk arbejderbevægelses udvikling I, 1972.
- A. Olsen: Dansk Arbejdsmandsforbund 1897–1947, 1947.
- A. Olsen m. fl.: Jord- og betonarbejdernes fagforenings 60 års jubilæum, perioden 1884–1944, 1944.
- E. Olsen: Danmarks økonomiske historie siden 1750, 1962.
- K. M. Olsen og H. Sode-Madsen (red.): Kr. Bording. Dagbog over Danmarks første socialdemokratiske ministerium 1924–1926, 1976.
- G. Rasmussen: Bogen om handels- og kontormedhjælperne og deres organisation 1900–1950, 1950.
- H. Rasmussen: Søfyrbødernes forbund 1897–1947, 1947.
- E. Rasmussen: Statslånskrisen 1919, 1957.
- Chr. Rassow: Murernes historie i 300 år, 1923.
- E. Rasmussen og R. Skovmand: Det radikale Venstre 1905–1955, 1955.
- Schultz' Danmarkshistorie V–VI, 1942–43.
- T. Sinding: Dansk Arbejdsmandsforbund under storkonflikten i 1925, 1976 (utrykt).
- C. L. Skjoldbo: Dansk Slagteriarbejderforbund 1895–1945, 1945.
- Fr. Skrubbeltang: Den danske husmandsbevægelse, 1943.
- Fr. Skrubbeltang: Den danske husmand I–II, 1952–54.
- K. E. Svendsen m. fl.: Dansk pengehistorie I–II, 1968.
- J. B. Thomsen: Socialdemokratisk Ungdomsforbund, SUF 1906–1921, Historievidenskab 8, 1976, s. 7–86.
- N. Thomsen: Dagbladskonkurrencen 1870–1970 I–II, 1972.
- L. Tøgeby: Revisionismens betydning for det danske Socialdemokratis idéudvikling fra 1890'erne til 1930'erne, 1965 (utrykt).
- Trap: Danmark, Storkøbenhavn III, 1960.
- A. Vigen: Rigsdagen og erhvervsorganisationerne, Den danske Rigsdag 1849–1949 III, 1950, s. 391–526.
- J. Warming: Danmarks erhvervs- og samfundsliv I, 1939.
- K. Winding: Den danske arbejderbevægelse, 1943.
- K. Winding: Den danske bondebevægelse, 1943.
- K. Winding: Konservatismen i Danmark, 1946.

Bilag 1.

Socialdemokratiets medlems- og foreningstal 1895–1939

	Hoved- staden	Køb- stæder	Land- distr.	I alt	Mænd	Kvin- der
1895	10000–21	7000–64	6000–154	23000–239		
1900				30000		
1907				38000		
1908				42049–339		
1909				45851–364		
1910				43944–366		
1911				46533–381		
1912				50807–396	o. 44000	o. 6000
1913				56807–428	o. 49000	o. 7000
1914	22454–21			57210–458	o. 49000	o. 8000
1915	24001–23	16946–78	19125–407	60072–508	o. 50000	o. 10000
1916	28119–23	18883–78	20722–430	67724–531	53551	14173
1917	33418–23	20978–78	23924–452	78320–553	60073	18247
1918	37465–23	22829–78	31497–576	91791–677	69332	22459
1919	40764–23	28152–78	46984–758	115900–859	85603	30297
1920	45167–23	29966–82	51470–868	126603–973	92354	34249
1921	46094–23	33390–82	50272–853	129756–958	92959	36797
1922	47127–23	31177–82	46245–817	124549–922	88195	36354
1923	50289–23	34037–82	46945–834	131271–939	91721	39550
1924	57685–23	35808–82	49710–872	143203–977	98797	44406
1925	56932–23	37984–82	51580–894	146496–999	100356	46140
1926	56105–23	39218–82	49357–899	144680–1004	98201	46479
1927	57650–23	40374–82	50448–901	148472–1006	100003	48469
1928	59104–23	39819–82	50197–928	149120–1033	100244	48876
1929	64976–23	43714–83	54503–958	163193–1064	109159	54034
1930	66202–23	46713–83	58492–963	171407–1069	113797	57610
1939	61564–23	53129–84	92302–1211	206995–1318	134772	72223

Kilder: »Fortegnelse over Socialdemokratiets foreninger og medlemmer 1914–23« og »Beretning om Socialdemokratiets virksomhed 1924–30 og 1939«. For årene 1895, 1900, 1907 henvises til: Wiinblad og Andersen: Socialdemokratiets historie, s. 110, 120 og 125. For perioden 1908–13 henvises til indberetningerne fra de socialdemokratiske agitationsdistrikter, der kun er bevaret for dette tidsrum, i Socialdemokratisk Forbunds arkiv, kasse 30. Tallene er for årets udgang.

Bilag 2

Socialdemokratiets stemmetal og -andel ved
folketingsvalgene 1910–1929

	1910	1913	1918	1920 apr.
Hovedstaden	24191/49	26310/51	96368/47	104795/46
Københavns amt	16635/48	17488/48	13303/29	15092/30
Frederiksborg –	3076/23	3472/24	8598/26	10500/29
Holbæk –	0/0	1476/10	2836/8	6706/17
Sorø –	2642/17	3004/26	7535/22	10128/26
Præstø –	5659/33	5881/34	10642/30	12522/32
Maribo –	3752/23	4184/25	9861/27	14049/34
Bornholm –	1472/28	1706/30	4332/32	4490/31
Svendborg –	4303/22	3115/15	9869/22	10088/20
Odense –	4586/20	5040/22	11138/20	14307/23
Hjørring –	0/0	140/1	1925/6	4409/11
Thisted –	1215/13	719/7	2803/13	3228/12
Ålborg –	3749/24	4595/29	9643/22	13147/26
Viborg –	0/0	601/4	1329/4	6469/17
Randers –	4959/29	4957/28	11389/28	13232/29
Århus –	8403/56	8388/52	21830/56	19539/45
Skanderborg –	4707/35	6077/44	13140/41	11707/33
Vejle –	6327/33	6263/31	16759/33	14812/26
Ringkøbing –	916/7	1224/8	3397/8	4512/10
Ribe –	2036/18	2724/23	6099/19	6613/18
Hele landet	98718/28,5	107365/29,7	262796/28,5	300345/29,2

	1920 sept.	1924	1926	1929
Hovedstaden	137022/53	162526/56	163703/55	194245/62
Københavns amt	19170/33	24485/38	27728/40	35375/45
Frederiksborg –	12935/32	141971/35	15517/35	19127/40
Holbæk –	8693/19	10227/22	11271/24	14025/28
Sorø –	12975/30	15089/34	16192/35	18709/39
Præstø –	14881/34	17025/38	17663/38	21024/42
Maribo –	17804/37	19775/40	20634/40	24408/44
Bornholm –	6013/37	6561/39	7358/42	8408/45
Svendborg –	12531/22	14635/25	15824/27	18138/30
Odense –	19282/27	23169/31	26454/33	30900/37
Hjørring –	5830/13	7951/17	8536/18	11491/22
Thisted –	4141/14	5536/19	5776/19	7082/22
Ålborg –	16767/29	19971/34	21849/35	25513/38
Viborg –	7759/17	10630/23	11165/24	14208/28
Randers –	16231/31	18869/37	19964/36	23250/40
Århus –	23216/48	26972/50	28625/51	32730/56
Skanderborg –	14762/36	16437/39	17616/40	20118/44
Vejle –	18576/29	21700/34	23300/34	27547/39
Ringkøbing –	5995/11	9018/17	9563/17	11866/20
Ribe –	8602/21	10251/23	11858/25	14615/29
Sønderjyll. –	6468/12	13151/23	16510/25	20417/30
Hele landet	389653/32,0	469949/36,6	497106/37,2	593191/41,8

Kilder: Statistiske Meddelelser 4,35,2 (1910–11), 4,42,3 (1913–14), 4,57,1 (1918–19), 4,60,3 (1920–21), 4,61,1 (1920–21), 4,62,1 (1921), 4,71,1 (1924–25), 4,77,1 (1927) og 4,83,2 (1929–30).

Tallene før skråstregen angiver det socialdemokratiske stemmetal, tallene efter skråstregen angiver partiets procentandel af de afgivne stemmer.

Bilag 3

Socialdemokratiets stemmetal og -andel samt antal valgte kandidater ved kommunalvalgene 1909–1929

	1909	1913	1917	1921	1925	1929
<i>København</i>						
Stemmetal/andel	44900/47	55181/49	62596/53	90766/57	87236/54	116341/63
Antal valgte	20	27	30	33	31	35
I alt valgte	42	55	55	55	55	55
<i>Frederiksberg</i>						
Stemmetal/andel	8500/36	10232/37	9698/35	12837/37	11177/30	15079/39
Antal valgte	6	6	7	8	6	8
I alt valgte	15	15	19	19	19	19
<i>Provinsbyer</i>						
Stemmetal/andel	44600/37	57840/41	64800/44	94601/45	108453/44	121605/49
Antal valgte	250	316	336	427	448	484
I alt valgte	783	856	855	1004	1131	1116
<i>Landkommuner</i>						
Stemmetal/andel	27800/10	37565/11	46683/15	97009/19	108024/19	126039/22
Antal valgte	585	734	896	1417	1472	1688
I alt valgte	8088	8452	7897	8794	10124	10213
<i>Hele landet</i>						
Stemmetal/andel	125800/24	160818/26	183777/30	295213/33	314890/31	379064/36
Antal valgte	861	1083	1269	1885	1957	2211
I alt valgte	8928	9378	8826	9872	11329	11403

Kilder: Statistiske Meddelelser 4,31,5 (1909), 4,42,2 (1913–14), 4,54,3 (1917–18), 4,62,5 (1921), 4,73,5 (1925–26), 4,83,1 (1929–30).

Fagorganisationernes medlemstal 1900-1939

	Kommunalt Arbejderforb.	Kvindeligt Arbejderforb.	Arbejds- mandsfb.	Arbejdsn.forb. Lolland-F.	Arbejdsn. forb. Lyngby-Gent.	Bageri- og Konditoriarb.forb.	Billedsk. og Dekorationsb. forb.	Blikkenslagerforb.	Bogbinderforb.	Brolæggerforb.	Bødkerforb.
1900	353	1400	27644	-	685*	1404	56	944	755	80	775
1910	2324	1842	29997	-	850*	2043	146	1100*	874	164	682
1911	2244	2043	32608	-	850*	2076	149	1000*	879	164	718
1912	2310	2700	35405	-	721*	2077	146	1070*	891	155	722
1913	2478	2974	39448	-	741*	2292	143	1128*	942	155	730
1914	2563	2838	40156	-	800*	2512	146	1100*	1340	165	723
1915	2745	3698	43847	-	800*	2812	162	1160*	1247	170	774
1916	5173	3900	50923	-	670*	3020	179	1211*	2005	170	792
1917	5800	5200	62858	-	916*	3214	181	1430*	2670	170	735
1918	6720	10288	81075	1920*	2028*	3547	225	1481*	3483	175	749
1919	8348	11000	86529	2005*	1311*	3935	211	1504*	3564	162	735
1920	8750	13000	90922	2171*	1170*	3790	185	1523*	3380	170	800
1921	8409	12249	83807	2200*	1250*	3584	189	1520*	3042	169	760
1922	7643	10636	80412	2171*	1250*	3555	180	1500*	3009	170	769
1923	7493	11097	82999	2171*	1030*	3512	198	1500*	2820	170	750
1924	7555	11084	84947	2040*	1040*	3550	198	1500*	2930	168	746
1925	7615	11084	86032	2044*	1080*	3550	196	1500*	3046	170	735
1926	7889	11204	85375*	2413*	1040*	3790	200	1550*	3194	180	732
1927	8303	11062	86749*	2413*	1142*	4088	208	1550*	3196	203	706
1928	8125	11082	85133*	2413*	1142*	4040	212	1500*	3380	232	716
1929	8313	11348	89181	2031*	1180*	4037	190	1651*	3374	261	704
1930	9245	11940	94000	1795*	1280*	4158	211	1716*	3536	270	652
1939	13078	24570	197250	-	-	5994	194	2800*	5696	250	345

	Børstindustriarb.forb.	Drejeforb.	Elektrikerforb.	Farmaceutforen.	Forgylderforb.	Former- og Støberiarb.forb.	Funktionærforb.	Gartnerforb.	Glarmestersv. forb.	Glasarbejderforb.	Guld-, Sølv- og Elektropletarb. forb.	Gørtler- og Metalarb. forb.
1900	164	266	173	660*	49	1161	-	60	104	296	304	200
1910	236	295	687	700*	97	1380	-	55	134	420	322	347
1911	292	297	800	785*	93	1380	-	114	100	427	354	351
1912	286	300	942	870*	97	1400	-	168	121	478	400	385
1913	285	294	1160	852*	105	1400	206	182	130	388	446	392
1914	273	284	1472	852*	116	1475	216	214	140	380	513	380
1915	325	301	1596	800*	112	1475	246	313	165	453	615	387
1916	341	340	1750	830*	195	1600	291	425	165	461	735	421
1917	327	358	1962	941*	186	1600	376	602	297	453	875	429
1918	550	360	2250	1002*	190	1750	515	1360	330	402	1079	468
1919	540	380	2225	1057*	250	1750	850	1998	372	622	1337	425
1920	498	371	2296	1060*	245	1857	784	1370	354	571	1224	425
1921	371	300	2315*	1110*	187	1800	800	1144	352*	550	1131	390
1922	370	260	2412*	1173*	187	1735	770	1019	356*	495	1132	410
1923	353	240	2400*	1202*	189	1749	770	949	317*	455	1247	417
1924	380	240	2520*	1185*	193	1833	755	734	309*	459	1348	390
1925	383	243	2643*	1185*	196	1842	716	478	164*	434	1391	398
1926	367	240	2204*	1189*	197	1852	808	434	164*	440	1329	403
1927	346	249	2600*	1211*	197	1814	828	331	164*	415	1310	372
1928	327	240	2600*	1293*	200	1833	1100	578	164*	365	1239	385
1929	325	230	2600	1293*	198	1950	1172	509	162*	341	1237	403
1930	327	220	2680	1293*	214	2034	1381	542	154	347	1246	411
1939	485	190	4125	1365*	146	2269	3883	2336	435	391	1299	567

	HK	Handskemagerforb.	Hatte- og Bundtmagerforb.	Hospitalforb.	Hotel- og Restaurati- onspersonalets forb.	Husassistenternes forb.	Hustømmernes fagf. i Kbh.	Jernbaneforb.	Jern- og Metal- sliberforb.	Køretmagerforb.	Kedel- og Maskinpasserforb.
1900	348*	177	82	-	300*	623*	-	3701*	-	436	635
1910	1433*	105	219	-	1084*	674*	-	5225*	88	731	1372
1911	2370*	95	225	-	1138*	674*	-	5500*	99		
1912	2576*	98	235	-	984*	726*	-	5639*	143	788	1376
1913	3726*	96	294	-	1117*	638*	-	5732*	156	842	1464
1914	4230*	85	305	-	1153*	476*	-	830*	165	873	1517
1915	4630*	97	387	-	1344*	520*	-	5998*	165	914	1693
1916	5469*	97	417	-	1473*	785*	-	7310*	263	910	1774
1917	7577*	95	1095	-	1666*	704*	-	7530*	304	954	1889
1918	19769*	145	1387	-	1967*	739	-	8010	334	953	2147
1919	23405*	203	1524	-	2200*	1000	1599*	9212	926	992	2491
1920	23496*	190	1523	-	1650*	1000	1561*	10296	303	995	2531
1921	19914*	170	1338	-	1340*	506	1568*	10129	254	955	2500
1922	16268*	170	1309	-	1265*	438	1483*	9894	248	975	2365
1923	13164*	145	1314	438*	1224*	272	1527*	9694	247	1001	2299
1924	12602*	143	1353	445*	1244*	253	1474*	9532	274	1109	2286
1925	12517*	141	1343	395*	1507*	196	1608*	9200	291	1069	2271
1925	12654*	137	1367	419*	1358*	200	-	9024	299	1107	2283
1927	12822*	125	1341	406*	1252*	190	-	8922	298	1084	2280
1928	12922*	116	1317	405*	1268*	170	-	8730	293	1072	2251
1929	13314*	110	1328	396*	1238*	200	-	8587	304	1130	2216
1930	13876*	115	1353	408*	1219*	244	-	8400	290	1203	2267
1939	30518	355	1774	606*	599	2200	-	7143	580	1188	2378

	Keramisk forb.	Kobbersmedenes forb.	Koriskærernes og Sorterskærernes forb.	Kurvemagerforb.	Lager- og Pakhusarb. fag. i Kbh.	Landarbejderforb.	Litografisk forb.	Læder- og Skindarbejderforb.	Malerforb.	Mejeristforb.	Metalarbejderforb., Kbh.	Metaltrykkerforb.	Murerarbejdsmandenes fagf. i Kbh.
1900	292	60	135	60	-	-	185	365	2141	-	-	56	-
1910	626	124	185	85	566	792*	357	277	3100	-	-	70	981*
1911	640	120	205	106	559	2100*	365	266	3200	-	-	70	790*
1912	675	130	210	133	550	1020*	392	249	3600	-	-	82	845*
1913	766	130*	206	148	610	1300*	431	242	3800	-	-	82	902*
1914	765	130*	230	134	652	1600*	440	278	4530	-	-	88	850*
1915	805	130*	230	174	717	1160*	466	279	4401	-	-	97	850*
1916	922	130*	250	191	660	1600*	495	297	4635	-	-	107	985*
1917	1339	130*	250	187	700	4200	549	310	5338	-	-	117	980*
1918	1582	161*	260	240	-	30000	610	389	6402	-	-	121	1210*
1919	1751	161*	250	239	-	32000	658	529	6412	-	3000*	134	1789*
1920	1643	180*	250	210	-	25000	678	542	5848	-	1000*	141	1198*
1921	1325	188*	254	149	-	15000	612	497	5610	-	500*	143	1150*
1922	1215	180*	220	149	-	13000	604	515	5391	-	500*	135	1150*
1923	1293	190*	195	102	-	13000	588	578	5260	-	-	135	1127*
1924	1421	189*	220	114	-	13000	606	602	5300	-	-	138	1145*
1925	1342	186*	220	139	-	13000	632	602	5250	-	-	153	1090*
1926	1430	186*	235	113	-	13000	633	507	5300	-	-	142	1021*
1927	1335	198*	230	113	-	13000	669	455	5200	-	-	142	1002*
1928	1274	198*	230	122	-	13000	689	410	5300	-	-	137	1025*
1929	1285	207*	251	107	-	13000	718	397	5300	1806*	-	144	1254*
1930	1472	215*	243	111	-	13000	759	374	5502	1869*	-	136	1400*
1939	2258	257*	227	106	-	-	1062	566	8668	3212	-	145	1584*

	Murerforb.	Murersvendenes fagf. i Kbh.	Musikernes Landsforb.	Mælkeindustriarb. forb.	Mølleriarbejderforb.	Papirindustriarb. forb.	Postforb.	Privatbanefunkt. forb.	Rebslageriarbejderforb.	Riggemes og Sejlmagernes forb.	Sadelmager- og Tapetsererforb., Skand.
1900	5488	-	-	-	441	553	-	-	83	122*	821
1910	5083	-	-	-	528	1021	-	-	190	48*	909
1911	5107	-	-	-	522	986	-	-	190	48*	924
1912	5919*	-	-	-	550	1136	-	-	174	41*	1040
1913	5897*	-	-	-	529	1187	-	-	179	40*	1045
1914	5805*	-	-	-	550	1130	-	-	185	40*	1186
1915	6401*	-	-	-	550	1129	-	-	209	40*	1250
1916	6638*	-	-	-	630	1234	-	-	264	40*	1441
1917	6777*	-	-	-	700	1120	-	-	260	40*	1695
1918	7092*	2400*	-	-	750	1260	-	1907	269	223*	1830
1919	6324*	2363*	-	-	950	1417	-	2460	344	223*	1990
1920	5826*	2158*	-	1604*	1000	1641	7400*	2341	335	247*	2010
1921	5545*	1935*	-	1680*	900	1364	7500*	2486	335	195*	1998
1922	5148*	1996*	-	1268*	800	1339	6500*	2360	282	247*	1745
1923	5299*	2012*	-	1277*	761	1338	6325*	2304	281	186*	1615
1924	5187*	2069*	-	746*	811	1358	6296*	2389	274	200*	1648
1925	5253*	2037*	-	778*	830	1431	6276*	1887	280	200*	1750
1926	5269*	1917*	-	906*	803	1484	6294*	1904	246	148*	1842
1927	5250*	1733*	-	736*	817	1461	6215*	1866	306	121*	1818
1928	5444*	2031*	-	702*	811	1451	6118*	1800	273	136*	1795
1929	5473*	2520*	4263*	703*	812	1452	6100*	1790	288	132*	1853
1930	5803*	2400*	3967*	830*	791	1461	6450*	1752	349	148	1898
1939	11505	-	4634*	1556*	1133	1805	6900	1296	415	176	3098

		Skibsværftsarb. fag, Kbh.										
		Skibstømrerforb.	Skibstømrernes fag, i Kbh.	Skorstensfejersv. forb.	Skotøjsarbejderforb.	Skrædderforb.	Skråtoaksarbejderforb.	Slakteriarbejderforb.	Smede- og Maskinarb. forb.	Snedkerforb.	Soignerings-, Toilet- og Sanitetsarbejderforb.	Specialarbejderforb.
1900	-	483	-	40	2702	3157	-	1036	7077	2882	100	-
1910	-	311	-	65	2807	3684	410*	1544	10000	6229	90	-
1911	-	333	248*	74	2762	3508	435*	1929	10400	6150	104	-
1912	-	367	264*	64	2875	3618	487*	2304	11972	6466	259*	-
1913	-	405	264*	65	2949	4078	579*	2630	12500	6525	259*	-
1914	-	400	280*	82	2930	4415	612*	3514	13323	6900	478*	-
1915	-	418	282*	106	3189	5429	702*	3675	14421	7000	800*	-
1916	-	466	282*	129	3570	6560	759*	3809	16034	8050	1050*	-
1917	1400*	611	282*	129	4107	8065	765*	4228	18000	8764	1133*	-
1918	1200*	685	208*	130	5028	12800	804*	4620	19121	9436	1217	735*
1919	1300*	680	402*	127	5424	13500	1416*	4434	20352	9601	1305	965*
1920	1300*	658	409*	132	5149	13750	1022*	3975	22014	10123	1466	1100*
1921	1150*	652	400*	140	4680	11972	970*	3832*	21257	9321	882	950*
1922	1150*	644	360*	140	4341	9603	848*	4156*	22554	8908	964	860*
1923	-	644	330*	140	4518	9575	844*	4976*	22127	8516	958	820*
1924	-	615	330*	160	4614	9517	793*	5476*	23438	8888	867	760*
1925	-	628	340*	160	4650	9944	811*	5637*	24664	8833	1040	720*
1926	-	636	350*	160	4590	10029	768*	5794*	25077	8735	1270	750
1927	-	630	355*	170	5404	9914	737	6081*	26771	8579	1145	750
1928	-	610	360*	200	4203	9456	681	6291*	26169	8402	935	950
1929	-	634	365*	210	4052	9480	650	6616*	27543	8327	982	980
1930	-	669	385*	220	4029	9610	641	7265*	27697	8441	1114	1050
1939	-	1296	-	218	5733	16208	505	8882*	39728	10944	1453	1111

	Sporvejs- og omnibus- funktionærernes org.	Stenindustriarbejderforb.	Stukkaterernes forb.	Sukkervare- og Chokoladearbejdernes forb.	Søfyrbødernes forb.	Sømandenes forb.	Sø- Restaurationsforening	Telefonstanden	Telegrafforb.	Tekstilarbejderforb.	Tjenerforb.	Tobaksarbejderforb.
1900	930*	75	71	168	1100	1841	-	-	-	2973	-	2943
1910	1771	510	77	173	1200	1200	-	348*	-	4180	-	4500
1911	1615	490	77	203	1200	1200	-	348*	-	4086	-	4647
1912	1586	516	70	174	1200	2000*	-	348*	-	4489	-	5000
1913	1675	491	70	315	1700*	2400*	-	1013*	-	5057	-	5515
1914	1803	480	70	565	1200*	2000*	-	1013*	122*	5434	-	5920
1915	2040	474	96	624	2200*	2000*	-	1013*	148*	6695	-	6442
1916	-	494	97	770	2334*	2000*	-	1460*	360*	7745	-	6950
1917	-	577	100	910	1700*	3000*	-	2200*	672*	8072	-	7650
1918	-	620	138	1215	2000*	3000*	-	3200*	320*	8621	-	7976
1919	-	610	140	1395	2500*	4600*	-	5278*	320*	11375	-	8831
1920	-	620	150	1267	2212*	4756*	-	5520*	180*	10954	-	9504
1921	-	612	116	1207	2200*	2800*	-	5600*	139*	10007	-	8504
1922	-	644	104	1142	2060*	2900*	-	5700*	67*	10825	-	7650
1923	-	680	108	1169	1981*	3200*	-	5405*	67*	10289	-	7585
1924	-	738	110	1147	2142*	3200*	902*	5428*	67*	10114	-	7147
1925	-	802	103	1227	2048*	3500*	902*	5428*	523*	10307	-	7273
1926	-	832	103	1199	2000*	3500*	808*	5356*	533*	9964	1936*	7345
1927	-	855	103	1212	2000*	3300*	794*	5390*	512*	9923	1950*	7345
1928	-	851	99	1268	2004*	3200*	790*	5365*	320*	9578	2000*	7348
1929	-	796	102	1261	2200*	3400*	768*	5441*	225*	9592	2016*	7682
1930	-	774	114	1377	2150*	3537*	900*	5716*	-	9731	2200*	7740
1939	-	1019	96	2134	2500	4982	1203*	7119*	-	17572	6002	9068

	Transportarbejderforb., Kbh.	Træindustriarbejderforb.	Tømreforb.	Typografarb.	Urmagersv. forb.	Andre org. i DsF ²⁾	Andre org. uden for DsF ³⁾	I alt medl. af DsF	I alt medl. uden for DsF	I alt medl. af fagorg.
1900	-	1064	4081	2047	100	1011	1191	83149	10630	93779
1910	-	1943	3839*	3568	80	534	1291	101572	27827	129399
1911	-	1980	3957*	3671	80	563	987	105269	30316	135585
1912	-	2131	4369*	3742	80*	523	216	107067	32393	139460
1913	-	2339	4840*	2847	80*	634	363	114698	38089	152787
1914	-	2427	4421*	3907	198*	584	473	121121	38226	159347
1915	-	2750	4897*	4110	198*	118	478	131889	41239	173128
1916	-	3141	5253*	4348	198*	122	478	150522	46069	196591
1917	-	3396	5709*	4412	198*	-	175	179284	50815	230099
1918	-	3947	6650*	4731	320*	-	501	255150	61924	317074
1919	3357*	4367	7207*	5152	320*	-	564	277392	78127	355519
1920	3000*	4222	5417*	5267	306*	505	670	279255	84171	363426
1921	-	3834	5188*	5276	284*	436	619	244372	80436	324808
1922	-	3578	4976*	5135	226*	-	513	232574	74290	306864
1923	-	3824	4846*	5153	226*	-	256	233116	70153	303269
1924	-	4056	5015*	5271	250*	-	148	237023	67045	304068
1925	-	4098	5285*	5388	250*	-	305	239704	72116	311820
1926	-	4036	5221*	5495	280*	-	308	155536	156640	312176
1927	-	3872	6923*	5635	296*	-	611	156425	159054	315479
1928	-	3787	6994*	5635	280*	500	315	155978	161841	317819
1929	-	3903	7290*	5823	286*	500	993	250162	77534	327696
1930	-	4139	7650*	5823	293*	491	1075	259095	79970	339065
1939	-	7047	10455	7275	407*	1924	62	500337	36194	536531

1) »*« angiver, at org. står uden for DsF.

2) »Andre org. i DsF omfatter«: Rådvad Arbejderforb., Glarmestersv. fag. Kbh., Håndfalkenes foren. af 1894, Instrumentmag. fagf. kir. og mek.-opt., Skiferdækkernes fagf. samt Træsko- og Tøffelmag. forb. (alle år 1900); Barnevognsarb. fagf. (1900, 1910-16), Fajanceovnsarb. fagf. (1916-19), Gas- og Vandarb. fagf. (1900, 1910-13), Ovnsmåternes fagf. (1900, 1910-15), Pottemag. forb. (1900, 1910-16), Syernes forb. (1900, 1910-14); Plejerforb. (1920-21); Lokomotivmandsforb. (1928-30, 39); Dykkerforen. (1939); Fængselsfunkt. org. (1939); Faglært Køkkenpers. (1939) samt Radiotelegrafistforen. af 1917 (1939).

3) »Andre org. uden for DsF omfatter«: Bladbudenes org., Bygningssnedk. fagf. i Kbh., Drosheførerens forb. for Kbh. og omegn, Gørtlerforb. for Jylland og Fyn, Keramisk fagf. Rønne, Kularb. fagf. Kbh., Murernes fagf. Rønne, Sandgravernes fagf., Snedkernes og Tømrernes fagf. på Bornholm, Trælstarb. klub Kbh. og Ny Typografisk foren. (alle år 1900); Arbejdsmændenes fagf. Randers (1900, 1910-11), Brødkuskens fagf. af 1912 (1913-16), Filehuggerens fagf. (1900, 1910-16), Forsikringsfunkt. forb. (1910-12), Gas- og Vandarb. fagf. (1914-30, 1939), Instrumentmag. fag., kir. (1910-30, 1939), Instrumentmag. fagf., mek. (1910-12), Oliemøllernes fagf. (1910), Skiferdækkernes fagf. (1910-19), Skolebetjentenes org. (1913-30), Tilskærerforen. Kbh. (1910-11); Arbejdsmændenes forb. Søllerød (1918-22), Fotografmedhjælperforen. (1920-23), Glarmestersv. fagf. Kbh. (1925-30), Kokkeforen. af 1913 (1929-30), Opvarter- og Tjenerforb. (1929-30), Plejerforb. (1923) og Vinduespolernes fagf. (1929-30).

Kilder: Til år 1900: J. Jensen og C. M. Olsen: Oversigt over fagforeningsbevægelsen i Danmark, s. 175 ff. Til årene 1910-30 og 1939: Beretning om De samvirkende Fagforbunds virksomhed, de pågældende år. Enkelte manglende oplysninger i DsF's materiale ang. udenforstående org. er i stedet hentet fra Statistisk Årbog og faglige festskrifter. Bortset fra de største organisationer forekommer fagforeningsstatistikken i en del tilfælde at bygge på et noget usikkert kildegrundlag, så tallene må i sidste ende opfattes som cirka tal.

SOCIALISTISK BOGKLUB

Upton Sinclair »JUNGLEN«

Forord af Gustav Bang. Med billeder af Jacob Riis.

Amerikansk roman 1906. På dansk 1910.

312 sider. Kr. 27,50.

Romanen handler om en emigrantfamilies skæbne i mødet med den vildtvoksende amerikanske storby Chicago omkring århundredskiftet. Den drøm om en rigere og sikrere tilværelse, der har draget familien mod »den nye verden«, bliver grundigt knust. De opsuges alle i byens enorme industriproletariat. De får arbejde under umenneskeligt hårde forhold i byens kæmpeslagterier. Og de erfarer gradvist, hvordan »kødtrusten« og kapitalismen får en ødelæggende magt over alle sider af deres tilværelse.

»Det er da langt mere, denne bog skildrer end kødtrusten i Chicago. Det er selve kapitalismens saga, den skriver, ud fra et rent og bevidst socialistisk synspunkt.«

Gustav Bang i Socialdemokraten 1906

B. Traven

»DE HÆNGTES
REVOLUTION«

Mexicansk roman
1937. På dansk 1957.
272 sider. Kr. 30,00.

Romanen skildrer de mexicanske landarbejderes kamp på liv og død i årene op til den store mexicanske revolution i 1910. Den uafhængige bonde Candido og hans familie bliver – ligesom utallige andre indianiske bønder – tvunget væk fra sin jord for at blive landarbejder. For overhovedet at kunne eksistere må han sælge sig selv og sine børn som arbejdskraft til brødrene Montellano. I deres skovhuggerlejr bliver arbejderne ofre for umenneskelig vold, der ellers kun kendetegner forholdene i koncentrationslejre.

»De hængtes revolution« er en roman om, hvordan imperialismen smadrer indianernes livsgrundlag og kultur, og om, hvordan Candido og de andre indianere i lejren udvikler et nyt fællesskab, der ikke alene fører til en sejr over deres undertrykkere, men også danner udgangspunkt for den mexicanske revolution.

»Det er bare i starten,« beroligede Juan Mendez mændene. »Til at begynde med er det sågar nok med køller, sten og slynger. Når det først går løs, gør vi ligesom campesinoerne og peonerne i Morelos, da de første gang stormede sukkerplantagerne og fabrikkerne. Når rurales- og federal-tropperne kom marcherende, grinede de.«

»Hvorfor grinede de?« spurgte Cirilo.

»Sikke et spørgsmål; din idiot! Det er klart, jo flere soldater der kom, des flere våben fik de. For hver soldat og hver politimand har en karabin, og hver officer har en revolver. Du slår bare soldaterne og politimændene ihjel og tager så deres karabiner og revolvere. Naturligvis tager du også alle patronerne og deres støvler og alt det andet, de har på sig. Det er da ligetil. På den måde laver man revolution, og på den måde bevæbner man oprørerne.«

Udkommer 17.6.78.

Stefan Heym »FEM DAGE I JUNI«
Ny østtysk roman.
352 sider. Kr. 35,00.

Socialistisk Bogklub udgiver på 25-årsdagen for arbejderopstanden i DDR en dagbogsroman om begivenhederne.

Opstanden startede blandt bygningsarbejderne i Berlin og bredte sig hurtigt til de andre byer. I 5 dage, fra den 13. til den 17. juni, strejkede arbejderne på mange af de store fabrikker.

Bogen fortæller om, hvordan fagforenings- og partilederen Witte oplever, at arbejderne revolterer i protest mod de dårlige sociale forhold og det stalinistiske byråkrati.

Midt i Den kolde Krig forstår Witte også, at arbejderens mål ikke er vesttyske tilstande.

»Gudrun tog hjemmefra. På vejen mødte hun en flok cyklister, der kilede med ringeklokkerne og smed flyveblade op i luften. Folk på gaden samlede dem op eller greb dem i farten. Gudrun fik fat i et af flyvebladene og læste overskriften: »MERKURARBEJDERNE STREJKER OGSÅ«.

Gudrun lænede sig op ad den nærmeste mur og følte sig overrasket og svimmel. En eller anden grinede. En butiksmarkise raslede ned. En sporvogn kom langsomt kørende og blev standset af et opløb. En ung mand svang sig op på forperronen, rev rattet ud af hænderne på vognstyren, smadrede grinende forruden og råbte: »STR-E-J-KE!«

Socialdemokratiet i Danmark har alle dage været landets største arbejderparti, men det har ikke altid været et statsbærende parti.

Oprindeligt stod den socialdemokratiske arbejderbevægelse i opposition til det borgerlige samfund. I tiden 1910-1930 udviklede den sig imidlertid til dette samfunds statsbærende folkebevægelse. Socialdemokratiet varetog efterhånden ikke blot arbejderklassens interesser. Som statsmagtens administrator måtte partiet også tilgodese andre klassers tarv for at sikre det klassemæssige sammenhold indenfor rammerne af det borgerlige samfund.

I fremstillingen belyses både kontinuiteten og de opståede brudflader under den socialdemokratiske arbejderbevægelses bestræbelser for at føre arbejderpolitik i et voksende klassesamarbejde indenfor den borgerlige stat. Ændringen i partiets politik foregik under indtryk af de voldsomme økonomiske svingninger og politiske bevægelser under 1. verdenskrig og 1920'ernes økonomiske krise. Dengang skabtes grundlaget for den moderne statsmagt, og for det socialdemokrati, vi kender i dag.

Socialdemokratiet indtog en midterposition i Danmark. Til højre eksisterede en liberal kapitalismeopfattelse. Til venstre de første tilløb til en socialistisk bevægelse.